

**ATELIERE ȘI TEHNICI
MEȘTEȘUGĂREȘTI
contribuții arheologice**

**ATELIERS ET TECHNIQUES
ARTISANAUX
contributions archéologiques**

ATELIERE ȘI TEHNICI MEȘTEȘUGĂREȘTI
Contribuții arheologice

BIBLIOTECA MUZEULUI BISTRIȚA

Seria HISTORICA ⑥

Coordonator: Corneliu GAIU

Complexul Muzeal Județean Bistrița-Năsăud

**ATELIERE ȘI TEHNICI
MEȘTEȘUGĂREȘTI**

Contribuții arheologice

**ATELIERS ET TECHNIQUES
ARTISANAUX**

Contributions archéologiques

Accent

2002

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Ateliere și tehnici meșteșugărești : contribuții arheologice. –
Cluj-Napoca : Accent, 2002
Bibliogr.
ISBN 973-8445-12-4

903

Editura Accent
3400 Cluj-Napoca
Str. Plopilor 30
Tel./fax: 0264-436720

Culegere computerizată și desene Elena PLENICEANU

CUPRINS - SOMMAIRE

Corneliu BELDIMAN

- Asupra tipologiei uneltelor neolitice timpurii
din materii dure animale descoperite în România:
vârful pe semimetapod distal perforat.....7
- Sur la typologie des outils en matières dures animales
du néolithique ancien de Roumanie: le poinçon sur
demi-métapode perforé17

Aurel RUSTOIU

- Metalurgie și magie. În legătură cu unele tehnici și
instrumente metalurgice din Dacia preromană.....33
- Métallurgie et magie. Quelques techniques et
instruments métallurgiques de la Dacie préromaine38

Horea POP

- Ateliere și meșteșuguri din depresiunea Șimleului
(jud. Sălaj) în La Tène D.....47
- Ateliers et métiers dans la depression de Șimleu
(dép. de Sălaj) pendant la période La Tène D53

Eugen IAROSLAVSCHI

- Stanța monetară de la Ocnița și câteva remarci asupra
stanțelor dacice.....73
- La matrice monétaire d'Ocnița et quelques remarques
sur les matrices daces.....82

George G. MARINESCU

- Un cuptor dacic de ars ceramică de la Ciceu-Corabia
(jud. Bistrița-Năsăud)95
- Un four dace pour la cuisson de la céramique à Ciceu-Corabia
(Département de Bistrița-Năsăud).....104

BODÓ Cristina, FERENCZ Iosif Vasile

Unelte meșteșugărești descoperite în așezarea dacică de la Fețele Albe	121
Outils artisanaux découverts dans l'habitat dace «Fețele Albe»	130

FERENCZ Iosif Vasile, Virginia RĂDEANU

Câteva piese descoperite de curând în împrejurimile cetății dacice de la Piatra Roșie.....	145
A few pieces recently found in the surroundings of the dacian fortress of Piatra Roșie	151

Corneliu GAIU

Grupul de cuptoare de ars ceramică de la Ilișua	161
Le group de fours à cuire la céramique d'Ilișua.....	169

Constantin ILIEȘ, Sorin BULZAN

Un centru de olărie din secolele IV-V. Cuptoarele de ars ceramică de la Oradea - Salca "Ghețarie"	199
Un centre de poterie des IV ^e -V ^e siècles les fours céramiques d'Oradea – Salca «Ghețarie»	208

Coriolan OPREANU, Sorin COCIȘ

Atelierele ceramice din secolul V p.Ch. descoperite în așezarea de la Suceag (jud. Cluj)	227
Les ateliers céramiques du V ^e siècle après J.Chr. découverts dans l'habitat de Suceag (Dep. de Cluj)	236

Abrevieri / Abréviations	269
--------------------------------	-----

ASUPRA TIPOLOGIEI UNELTELOR NEOLITICE TIMPURI DIN MATERII DURE ANIMALE DESCOPERITE ÎN ROMÂNIA: VÂRFUL PE SEMIMETAPOD DISTAL PERFORAT

Corneliu BELDIMAN

1. Contextul

Situl arheologic de la Șeușa – „La Cărarea Morii” (com. Ciugud, jud. Alba) se află pe terasa superioară stângă a Mureșului, la circa 1,5 km sud de satul Șeușa și circa 1 km est de marginea com. suburbane Ciugud – municipiul Alba Iulia. El a fost cercetat sistematic în ultimii ani, rezultatele fiind publicate de către autorii cercetărilor (Iuliu Paul și Marius Ciută) în rapoarte preliminare, articole și studii (Ciută 1998; Ciută 2000 – cu bibliografia).

La baza depunerilor arheologice, care măsoară peste 2 m, a fost surprins un strat distinct, care a permis identificarea unei locuiri aparținând celui mai vechi orizont neolitic cunoscut în regiunile carpato-dunărene, atribuit fazei I (sau I C – II A) a culturii (complexului cultural) Starčevo-Criș. Autorii cercetărilor optează pentru denumirea de cultură Precriș, nivelul respectiv fiind atribuit fazei I.

Campania anului 1997 a dus la descoperirea, în Caseta II B/1997, în cuprinsul nivelului I, a unei locuințe de suprafață – notată cu sigla L 1/1997. Aceasta avea planul rectangular, era construită în tehnica numită „pe pat de pietre” și a furnizat un bogat inventar arheologic, constând din: fragmente de vase ceramice, utilaj litic și din materii dure animale, plastică zoomorfă și antropomorfă, precum și resturi paleofaunistice (Ciută 1998; El Susi 2000). M. Ciută afirmă că este vorba, probabil, de cea mai veche locuință de acest tip cunoscută în cadrul neoliticului de pe teritoriul românesc (Ciută 1998).

2. Considerații generale asupra IMDA din sit

Ocupând un loc important în cadrul activităților curente de subzistență sau în sfera manifestărilor de ordin artistic/estetic ale diverselor comunități preistorice (și nu numai), industria materiilor dure animale (IMDA)

sau „industria osului” – cum a consacrat-o tradiția cercetării, pune la dispoziție date foarte valoroase, de multe ori unice, încă receptate sumar și subexploatate în mediul de cercetare de la noi.

Acest gen particular de industrie și potențialul său informațional sunt ilustrate în mod remarcabil și prin structura inventarului vestigiilor mobile de la Șeușa. Lotul de artefacte descoperit aici se înscrie printre cele mai timpurii databile în neolitic, beneficiind de avantajul major al recuperării complete dintr-un complex închis, bine reperat stratigrafic și studiat exhaustiv.

Demersul de față aplică orientarea metodologică elaborată recent și inclusă în lucrarea de doctorat a autorului (clasificarea tipologică, studiul tehnologic exhaustiv) – Beldiman 1999.

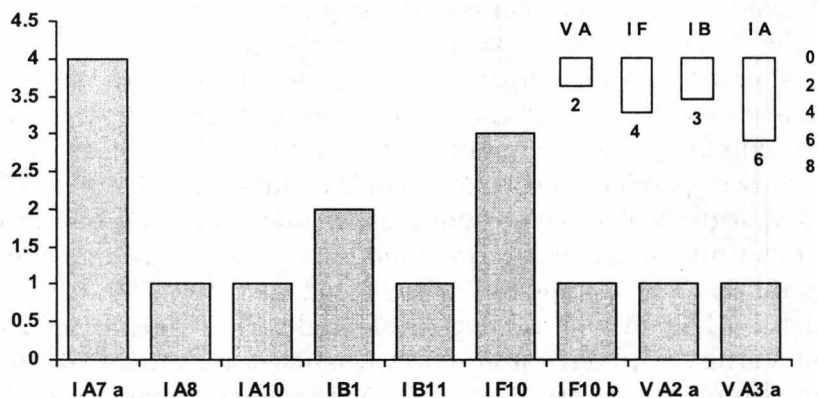
Lotul artefactelor neolitice timpurii de la Șeușa (SES), respectiv cel descoperit în L 1/1997, are un efectiv total de 15 piese (N total = 15). El ne-a fost pus la dispoziție de Marius Ciută pentru realizarea unui studiu comun. Primele considerații generale consecutive analizei au fost deja publicate (Beldiman 2001). Între timp, autorul cercetărilor a elaborat un studiu privind inventarul mobil al L 1/1997, în care sunt prezentate sumar și artefactele din MDA; cu acest prilej au fost inserate în categoria „străpungătoarelor” două oase lungi fragmentare (ulna) fără urme de intervenție tehnică (Ciuță 2000, 86, fig. 10/1-2).

Structura tipologică a lotului include un număr de 2 categorii, 4 grupe tipologice și 9 tipuri, fiecare cu mai multe subtipuri (cf. histograma nr. 1). Cea mai bine reprezentată este categoria uneltelor (I); aceasta include 13 piese, dintre care 6 sunt diverse tipuri de • vârfuri; un lot modest (7 piese) este format de • lingurile-spatule și • netezitoare. Piese tehnice sunt atestate prin efective mici (2 piese). Subliniem cu acest prilej importanța particulară a reprezentării dominante a unor tipuri de unelte, precum vârfurile și netezitoarele de tip I A și I B, ca și lingurile-spatule de tip I F (Beldiman 2001).

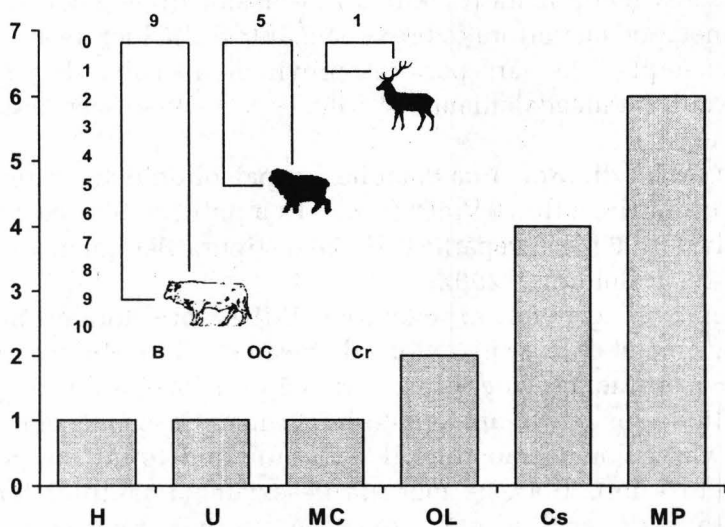
Sub raportul materiilor prime, piesele din lot ilustrează prezența, în proporții diferite, a unei singure mari categorii: oasele lungi și plate de mamifere domestice și sălbatice (• metapodii; • oase lungi nedeterminabile; • humerus; • corpuri costale). Speciile prezente sunt: • bovinele; • ovicaprinele; • cerbul (El Susi 2000). Predomină speciile domestice, aceasta fiind, de altfel, o caracteristică de bază a IMDA neolitice timpurii (cf. histograma nr. 2).

Vârfurile sunt realizate în majoritate pe metapodii de ovicaprine prin despicare și șlefuire (abraziune multidirecțională). Cele mai multe aparțin unor tipuri/subtipuri comune IMDA preistorice, începând cu epoca neolitică, așa cum este vârful pe semimetapod distal – I A7 a (Beldiman 2001).

Lotul de la Șeușa include și un tip de vârf nou, unicat, atestat aici pentru prima dată în preistoria României: este vorba de vârful pe semimetapod distal de ovicaprine cu perforație proximală - tipul I A8. Prezentarea lui detaliată formează obiectul lucrării de față.

Histograma nr. 1. IMDA neolitică timpurie de la Șeușa. Structura tipologică (frecvența grupelor și a tipurilor)

Histograma nr. 2. IMDA neolitică timpurie de la Șeușa. Materii prime reprezentate (specii și elemente scheletice)

3. Grupa tipologică a vârfurilor. Vârful pe metapod distal perforat

Unelte de mare diversitate, conferită atât de materiile prime utilizate (os, corn, dinți), morfologie, morfometrie, schemele operatorii de fabricare, cât și de funcționalitatea multiplă (perforat; cusut, țesut, împletit; fasonat vasele ceramice – incizarea motivisticii; prelucrat pământul – plantatoare; debitat materialele litice – chasse-lames; pescuit – cârlige etc.), vârfurile constituie grupa tipologică având frecvența cea mai mare în cadrul industriei preistorice a materiilor dure animale. Ele au apărut în inventarul așezărilor paleoliticului superior (cultura aurignaciană) și nu au dispărut din uzul curent – în unele regiuni ale globului – până astăzi. O creștere semnificativă a ponderii vârfurilor se constată începând cu epoca neolitică, datorită apariției unor ocupații noi și existenței posibilității de procurare facilă și continuă a materiei prime predilecte - oasele speciilor domestice (Camps-Fabrer 1990; Camps-Fabrer 1993, 152, 161, 167).

Caietul III al Fișelor tipologice ale industriei preistorice a osului, rezervat Vârfurilor (unelte și arme) înregistrează un număr de 19 tipuri, realizate din os și din corn de cervide. Vârfurile pe metapodii întregi sau semimetapodii analizate aparțin unui număr de trei tipuri (fișele nr. 6, 8-9); fișa nr. 9 este rezervată vârfurilor pe metapodii prelucrate prin abraziune (Camps-Fabrer, Ramseyer, Stordeur 1990; Camps-Fabrer 1990; Camps-Fabrer 1990a; Camps-Fabrer 1990b).

În lucrarea menționată (Caietul III al Fișelor tipologice) nu figurează vârful pe metapod cu perforație proximală. Într-o altă lucrare am identificat însă un exemplar de vârf perforat proximal aparținând paleoliticului superior – cultura magdaleniană (Isturitz, Franța – Piel-Desruisseaux 1986, 206, fig. 212/3).

Pentru IMDA din România databilă din paleoliticul superior și până în neoliticul timpuriu, cultura Vinča (faza A) s-a putut stabili recent existența unui efectiv de 406 piese, repartizate în 20 de tipuri (Beldiman 1999, 74-113; Beldiman 2001; Beldiman 2002).

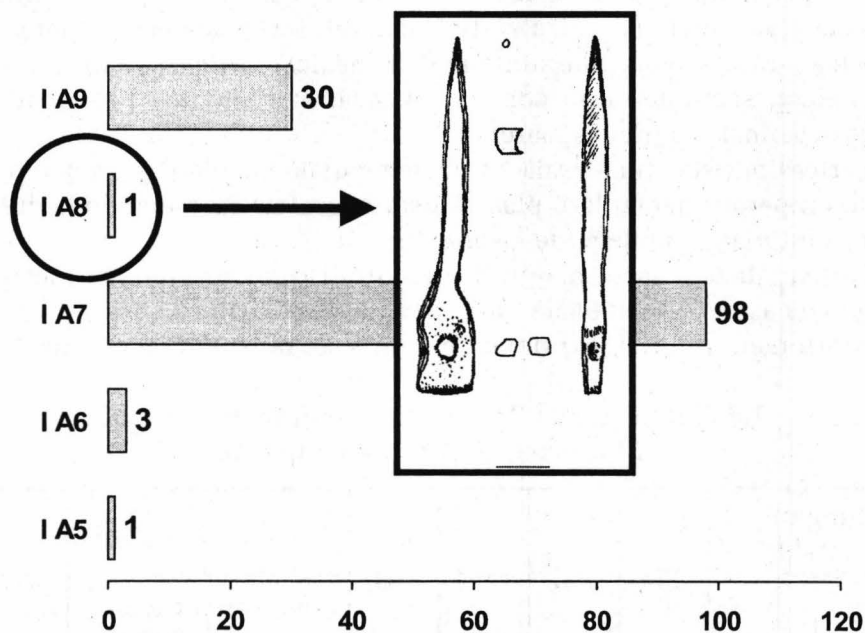
În contextul general al evoluției IMDA preistorice, metapodiile (metacarp, metatars) erbivorelor domestice și sălbatice bicopitate (bovine, ovicaprine, cervide – ren, cerb, căprior) ocupă un loc particular. Caracteristicile lor morfo-anatomice le fac materia primă optimă pentru realizarea vârfurilor; metapodiile II și IV sunt sudate într-un singur os, a cărui structură bipartită este marcată de existența șanțului longitudinal diafizar (șanț de coalescență), zonă de minimă rezistență a osului, care facilitează executarea debitajului prin diverse procedee (Bolomey, Marinescu-Bîlcu 1988, 331-332).

În ansamblul IMDA preistorice din România (paleolitic superior – neolitic timpuriu), vârfurile pe metapodii formează un efectiv studiat de

133 piese (cca 33% din efectivul total al vârfurilor) și aparțin unui număr de cinci tipuri (I A5 – I A9) – histograma nr. 3 (Beldiman 1999, 85-86).

Până în prezent nu dispunem de un studiu de sinteză detaliat dedicat vârfurilor din materii dure animale realizate pe metapodii și descoperite în siturile preistorice din România. În cazul grupei vârfurilor s-au elaborat și publicat recent doar două studii, dedicate acelor de cusut, respectiv cârligelor de undiță epipaleolitice (Beldiman 2001; Beldiman 2002).

În acest context, continuând preocupările de valorificare exhaustivă a unor artefacte din MDA preistorice, lucrarea de față este prima rezervată unui tip particular de vârf realizat pe metapod de ovicaprine, singurul cunoscut până în prezent în neoliticul timpuriu din România. Este vorba de un vârf realizat pe metapod distal, prevăzut cu perforație proximală funcțională (tipul I A8).

Histograma nr. 3. IMDA preistorică din România (paleolitic superior – neolitic timpuriu). Structura tipologică a grupei vârfurilor – vârfuri pe metapodii

4. Descriere. Morfologie. Morfometrie

Piesa a fost descoperită cu ocazia cercetărilor din 1997 în C II – C II B – 1,70 – 1,90 m Locuința 1 (pe patul de pietre). Ea a fost descrisă în studiul preliminar (Beldiman 2001) și semnalată drept ac (cu desen) de M. Ciută (Ciută 2000, 62, 85, fig. 9/5).

Vârful se păstrează în stare fragmentară, lipsind extremitatea distală, fracturată recent. El poartă indicativul SES 5 în repertoriul artefactelor IMDA din situl respectiv (Beldiman 1999, vol. 2, 402).

Materia primă din care a fost confecționat este un fragment distal de metapod (semimetapod) de ovicaprine, provenind de la un exemplar adult.

Fețele sunt plane paralele, rezultat specific al aplicării procedurii de debitaj prin uzură – abraziune axială și oblică.

La partea proximală, marginea stângă este concavă-convexă (de morfologie anatomică și de fasonare), iar marginea dreaptă rectilinie și convexă sinuoasă (anatomică și de fasonare); secțiunea este rectangulară; la partea mezială, marginile sunt paralele, neafectate de fasonare (suprafețe anatomice); secțiunea este convex-concavă; extremitatea proximală este convexă asimetrică (de fasonare).

Perforația este unilaterală ovală neregulată în plan și tronconică în profil, cu pereții neregulați, plasată ușor excentric spre marginea dreaptă. Fețele sunt plane paralele (de fasonare).

Partea distală are marginile rectilinii convergente și secțiunea poligonală asimetrică și ovală (de fasonare) – fig. 1-3.

Morfometria piesei (exprimată în mm) este redată în tabelul nr. 1.

Tabelul nr. 1. IMDA neolitică timpurie de la Șeușa.
Morfometria vârfului de tip I A8

Lungime totală		EP	PM	LPA	CD	Perforația		
Inițială	Actuală					Diametru exterior	Diametru interior	Distanță EP
63	61,5	10/3	4/3	15,5	3/2,5	4/3	2,5-2	6

5. Fabricare

Etapa debitajului a inclus prelevarea unui fragment de metapod (semimetapod distal) foarte probabil prin aplicarea unei metode sofisticate

și de mare precizie: este vorba de procedeul debitajului prin uzură/abraziune în suprafață, aplicat pe fețele anatomice anterioară (cranială) și posterioară (caudală). Urmele specifice ale acestei operații s-au păstrat pe cele două fețe tehnice ale piesei, care au dobândit un aspect plan (lis), fiind paralele.

Metoda urmărește reducerea grosimii elementului scheletic prin abraziune aplicată succesiv pe ambele fețe până la atingerea cavității medulare și desprinderea celor două oase care formează metapodul. Este, astfel, posibilă obținerea a două perechi de semimetapodii, pe care se amenajau patru vârfuri – două proximale și două distale (fig. 4).

Pentru detalii asupra metodei debitajului prin uzură/abraziune în suprafață vezi Poplin 1974; Stordeur 1978; Murray 1979; Sidéra 1989, 32-40; Camps-Fabrer 1990b; Averbouh, Provenzano 1999, 14-15.

Aplicarea metodei debitajului prin abraziune în suprafață pentru obținerea vârfurilor pe metapodii de ovicaprine este ilustrată în inventarul L 1/1997 numai de piesa SES 5. Alte patru piese ilustrează aplicarea procedeului despicării metapodiilor prin percuție directă sau indirectă (Beldiman 2000).

Fasonarea a afectat partea distală, parțial marginile și extremitatea proximală, fiind realizată prin abraziune transversală și oblică. Marginea stângă a rămas de aspect anatomic; în mod superficial a fost regularizat și aspectul marginii drepte pe întreaga sa lungime. Pe toate aceste părți se observă serii de striuri transversale și oblice, bine marcate. Partea activă (distală) are un aspect fațetat marcat.

Amenajarea dispozitivului de retenție a firului s-a făcut la partea proximală prin perforarea unilaterală, executată ușor excentric de pe fața superioară, fiind practică în țesutul spongios al epifizei distale; din această cauză, profilul său este tronconic. Operația s-a realizat probabil prin rotația alternativă incompletă a unui vârf litic, ceea ce a determinat aspectul neregulat al conturului ei (fig. 4).

6. Urme de utilizare. Funcționalitatea prezumată

Urmele de utilizare au fost examinate în mod sistematic cu ajutorul mijloacelor optice (lupă, microscop de mică putere – mărimi de până la x50). Ele constau în tocirea și lustruirea fină a părții active, respectiv a unei porțiuni de circa 20 mm de la extremitatea distală, ca și a părții proximale pe ambele fețe, urmare a contactului dinamic cu un material flexibil/moale (piele sau țesături – material textil).

La nivelul perforației se observă urme superficiale de uzură, respectiv dislocarea unor mici porțiuni ale spongioasei și tocirea/lustruirea marginii

dinspre extremitatea proximală, ca urmare a frecării fibrei care servea la asamblarea bucăților de piele sau de material textil.

Faptul că partea proximală are secțiunea plată dreptunghiulară permitea, în mod teoretic, trecerea prin perforații cu diametrul maxim de cca 10 mm. Este posibil ca bucățile de piele care se asamblau să fi avut perforații dispuse în șir, sub forma unor mici tăieturi (fante), lungi de cca 10 mm, prin care vârful putea fi trecut cu relativă ușurință. În cazul țesăturilor sau împletiturilor aceste impedimente nu există (fig. 1/2). Fibra putea avea un diametru sau lățime de cca 2 mm.

Piesa discutată reprezintă, practic, singura cunoscută până în prezent de autorul acestei lucrări, combinând aspectele morfo-tehnice ale unui vârf pe semimetapod distal de ovicaprine (tipul nostru I A7 a) și ale unui ac sau unealtă de țesut (amenajarea proximală a dispozitivului de atașare a fibrei – perforația proximală). Considerăm, în atare condiții, că rolul ei funcțional de ac sau unealtă de țesut este cel mai probabil.

Structura inventarului L 1/1997 oferă indicii importante legate de ambianța paleotehnologică, funcționalitatea predilectă a artefactelor din materii dure animale și practicarea domestică a unor meșteșuguri, precum asamblarea pieilor sau a materialelor textile prin coasere și împletitul. Observăm, astfel, în structura lotului IMDA, prezența preponderentă a uneltelor pentru prelucrarea pieilor și a materialelor textile (vârfuri, netezitoare) – Beldiman 2001.

Asocierea diverselor tipuri de piese din MDA în complexul cercetat ilustrează elocvent contextul curent domestic al descoperirii in situ a acestora, al fabricării și al utilizării lor: este vorba de contextul de fabricare, de utilizare și de stocare (context intra-sit).

Pe baza datelor importante de care dispunem, relative la inventarul L 1 și a paralelelor cu alte situații, este de acceptat că fabricarea artefactelor din MDA se făcea în contextul domestic obișnuit al fiecărei gospodării și nu ilustra practicarea unui meșteșug specializat (prezența pieselor neterminate, a materiei prime sau a resturilor de prelucrare).

Inventarul mobil al L 1/1997 și cu deosebire prezența vârfurilor, oferă indicii asupra aspectelor în conexiune cu unele ocupații curente documentate de IMDA în mediul domestic al așezărilor neoliticului timpuriu: prelucrarea pieilor; asamblarea pieilor și a materialelor textile; împletitul fibrelor vegetale și animale.

Asocierile în complex argumentează ipoteza complementarității funcționale a unor tipuri de artefacte din MDA, susținute și de rezultatele analizei urmelor de uzură; astfel, ilustrativ în acest sens este, de asemenea, cazul diverselor tipuri de vârfuri.

7. Analogii

Vârfurile pe metapodii fabricate prin despicare sau abraziune în suprafață, perforate sau nu la partea proximală sunt artefacte din MDA relativ frecvente. Ele se cunosc în mai multe dintre culturile pre-, proto- și neolitice timpurii din Orientul Apropiat și neolitice din Europa; în mod excepțional, am identificat în literatura de specialitate și un exemplar databil în paleoliticul superior.

Între descoperirile pe care le-am regăsit în bibliografia consultată menționăm pe cele de la: Armeau, Combe Obscure, Lagorce, Franța - Camps-Fabrer 1990b, 3, fig. 2/6; 5, fig. 3/5; Cuiry-les-Chaudardès, Franța - Sidéra 1989, 32-40, pl. 5/6-8; pl. 8/1-6; Sidéra 2000, 118, fig. 7/13; El Wad, Israel - Campana 1989, 51, 75-76, 131-132, fig. 53-55; Endrűd, Ungaria - Makkay 1990, 36-37, fig. 10/8, 13; fig. 11/1-3; Ganj Dareh, Iran - Stordeur 1993, 253, 284, fig. 7/1-2; Isturitz, Franța - Piel-Desruisseaux 1986, 206, fig. 212/3; Karanovo, Bulgaria - Hiller, Nikolov 1997, 157, 160, pl. 75-77, 79/6; Khirokitia, Cipru - Stordeur 1985, 18, fig. 6/1-3; Knjepište, Iugoslavia - Stanković 1986, 452, fig. 5/2; Mallaha, Israel - Stordeur 1988, 12, fig. 5/7; Mureybet, Siria - Stordeur 1979, 42-43, fig. 2/11; Shukbah, Israel - Campana 1989, 77, 131-132, fig. 56; Stuttgart-Műhlhausen, Germania - Sidéra 2000, 146, fig. 31/4; Twann, Elveția - Camps-Fabrer 1990b, 3, fig. 2/2-3.

În general, piesele de mai sus sunt încadrate din punct de vedere tipologic în categoria uneltelor de perforat, cusut și țesut (outils à passer). Nu am putut identifica în bibliografia care ne-a stat la dispoziție o piesă identică aceleia descoperite la Șeușa, respectiv realizată pe un semimetapod cu fețe plane paralele (consecință a aplicării debitajului prin uzură).

8. Concluzii

Inventarul complexului L 1/1997 de la Șeușa a permis în premieră înregistrarea și analiza unui nou și rar atestat tip de vârf de os în cadrul industriei preistorice a materiilor dure animale din România: vârful pe semimetapod distal perforat la partea proximală.

Lucrarea etalează în mod exhaustiv parametrii morfologiei și ai morfometriei artefactului studiat. În același timp, se elucidează aspectele complexe ale fabricării, abordându-se în mod exhaustiv aspectele legate de definirea etapelor «danțului operator» (chaîne opératoire), de la criteriile alegerii materiilor prime și până la procedeele tehnice specifice debitajului și fasonării. Un loc important este rezervat formulării ipotezelor funcționalității, pe baza analizei urmelor de uzură în microscopie optică de mică putere.

Tipul de vârf analizat s-a obținut prin aplicarea procedeeului de debitaj prin abraziune în suprafață, atestat pentru prima dată în cadrul unei culturi

neolitice din această parte a Europei, care permite obținerea vârfurilor pereche pe metapodii de erbivore mari și mici (ovicaprine, bovine, cervide). Astfel, se atestă practicarea unor meșteșuguri domestice, precum prelucrarea materiilor dure animale, țesutul sau asamblarea materialelor textile/a pieilor, având destinații diverse (veșminte, recipiente etc.).

Situl de la Șeușa ne oferă importante repere pentru studiul comportamentului paleotehnic în sfera IMDA al celor mai vechi comunități neolitice de pe teritoriul României, ilustrând în mod concludent aportul acestui gen particular de industrie la elucidarea unor aspecte paleoeconomice specifice la începuturile vieții sedentare.

SUR LA TYPOLOGIE DES OUTILS EN MATIÈRES DURES ANIMALES DU NÉOLITHIQUE ANCIEN DE ROUMANIE: LE POINÇON SUR DEMI-MÉTAPODE PERFORÉ

1. Contexte

Le site archéologique de Șeușa – „Au Sentier du Moulin” (comm. de Ciugud, dép. d’Alba) est placé sur la rive gauche (haute terrasse) de la rivière Mureș, à approx. 1,5 km Sud de village Șeușa. Il a été fouillé systématiquement dans les années 1997-2000 d’une équipe conduite par prof. dr. Iuliu Paul et Marius Ciută. Les premiers résultats des investigations ont été déjà publiés (plusieurs rapports de fouilles, articles et études) – (Ciută 1998; Ciută 2000 – avec la bibliographie).

A la base de la colonne stratigraphique a été décelé un niveau d’occupation attribué à la première culture néolithique de Roumanie: il s’agit de la culture de Starčevo-Criș phase I (I C – II A) ou (dans l’opinion des auteurs des fouilles) la culture de Precriș, phase I.

Pendant la campagne de fouilles de 1997 ont été découvertes les vestiges d’un logement rectangulaire de surface (de type hutte), qui a reçu la sigle L 1/1997 et qui a un système d’élévation sur plat-forme de pierres. Dans l’opinion de M. Ciută, il s’agit de la première découverte de ce genre dans le Néolithique de Roumanie (Ciută 1998).

Le complexe a fourni un riche inventaire, consistant en fragments de vaisselle en céramique, outillage lithique et en matières dures animales, statuettes anthropomorphes et zoomorphes, restes paléofauniques (Ciută 1998; El Susi 2000).

2. Considérations générales sur l’industrie des matières dures animales de Șeușa

L’industrie des matières dures animales (IMDA) – ou „l’industrie de l’os” comme est elle désignée par la tradition de la recherche – occupe une place importante parmi les activités courantes des communautés préhistoriques. Ce genre particulier de manifestations de la paléotechnologie véhicule des dates uniques, mais encore sommairement recéptes et sous-exploités dans le milieu de recherche préhistorique de Roumanie.

Un bon exemple concernant le remarquable potentiel de l'IMDA néolithique est fourni par le lot des artefacts en provenance de Șeușa – „Au Sentier du Moulin”, niveau I, logement L 1/1997. D'une part, cette petite collection d'artefacts a l'avantage majeur d'être parmi les plus anciennes datant du Néolithique de ces régions; d'autre part, elle provient d'un complexe clos et a été complètement récupérée dans des conditions optimales, assurés par les excavations stratigraphiques.

L'ouvrage qui suit applique la voie méthodologique récemment proposée et illustrée dans la thèse de doctorat de l'auteur (typologie et étude technologique exhaustif) – Beldiman 1999.

L'effectif total des artefacts de Șeușa – L 1/1997 compte 15 objets (N total = 15). Le matériel a été mis à notre disposition par M. Ciută en vue d'élaborer un ouvrage en collaboration. Une première diagnose générale a été déjà publiée (Beldiman 2001). Entre temps, à son tour, M. Ciută a publié l'inventaire exhaustif du complexe L 1; malheureusement, l'étude inclut deux éléments squelettiques (ulna fragmentaires) sans aucune trace d'intervention technique, mais catalogués comme „perçoirs” (Ciută 2000, 86, fig. 10/1-2).

Dans le lot analysé on décèle: 2 catégories typologiques, 4 groupes typologiques et 9 types, chaque avec plusieurs sous-types (voir l'histogramme no. 1). La catégorie des outils (I) inclut 13 objets, parmi lesquels 6 sont poinçons et pointes; 7 objets sont cuillers - spatules et lissoirs et 2 sont témoins techniques (restes de débitage) – (Beldiman 2001).

Les matières premières attestent l'utilisation d'une seule catégorie, les os longs et plats de mammifères domestiques et sauvages (métapodes, os longs indéterminables, humérus, côtes). Les espèces présentes sont les bovins domestiques, les ovicapres et le cerf – voir l'histogramme no. 2 (El Susi 2000).

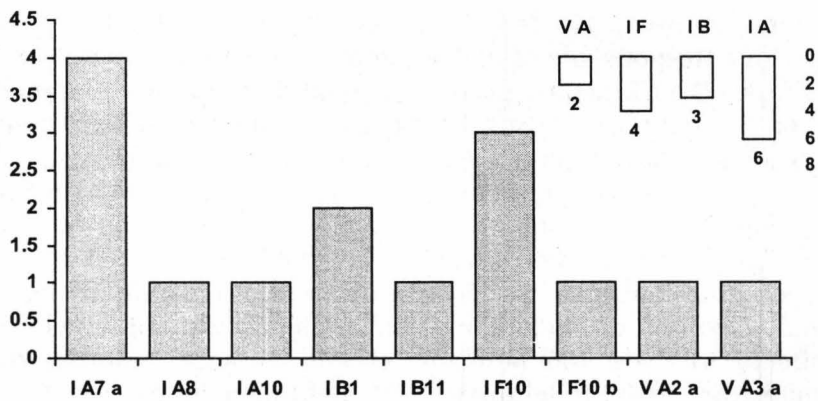
Les poinçons et les pointes sont fabriqués à partir des métapodes d'ovicapres par percussion, sciage et abrasion multidirectionnelle; le plus commun est le poinçon sur demi-métapode distal (le type I A7 a) – (Beldiman 2001).

Parmi les artefacts de L 1 se trouve un nouveau type de poinçon pour l'IMDA préhistorique de Roumanie: le poinçon perforé sur demi-métapode distal (le type I A8). Son analyse détaillée fait l'objet de cet ouvrage.

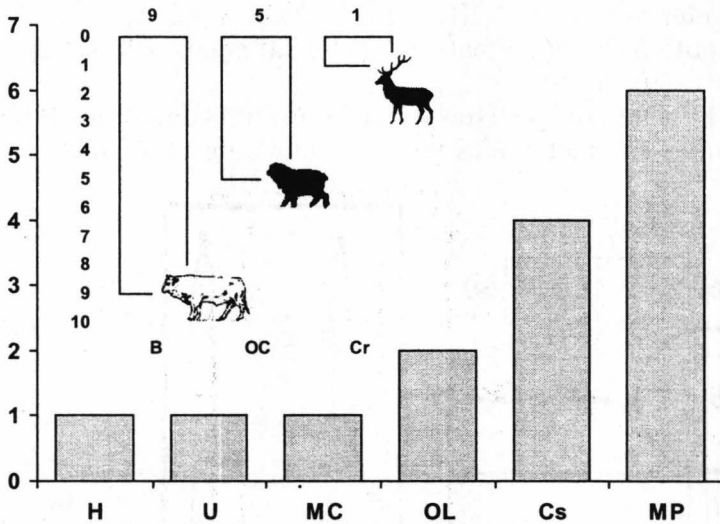
3. Le groupe typologique des poinçons.

Le poinçon perforé sur demi-métapode distal

Les poinçons constituent des outils en matière dure animale marqués par une grande diversité morpho-typologique et fonctionnelle (perforation, couture, tissage, vannerie, décoration de la céramique, débitage des matières premières lithiques etc.). La diversité est augmentée par les

Histogramme no. 1. IMDA du Néolithique ancien de Şeuşa. La typologie de l'effectif (groupes typologiques et types).

Histogramme no. 2. IMDA du Néolithique ancien de Şeuşa. Matières premières (espèces et éléments squelettiques).

matières premières utilisés et par les schémas opératoires appliqués pour leur fabrication.

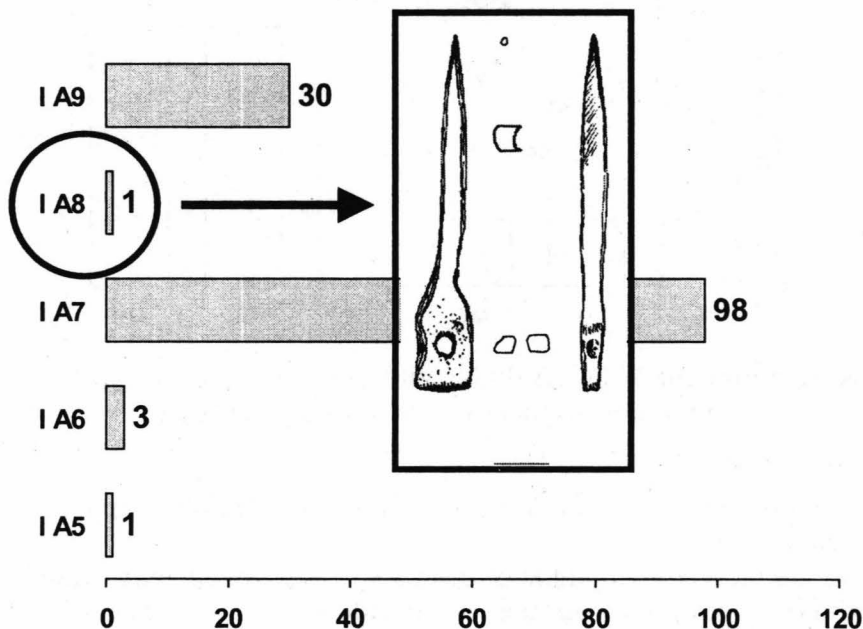
Ces artefacts constituent la catégorie la plus fréquente dans l'IMDA de la majorité des sites préhistoriques, dès le Paléolithique supérieur. Pendant le Néolithique on assiste à l'augmentation du nombre des poinçons, phénomène subséquent à l'élevage (qui permet la procurement facile et continue des matières premières) et à l'apparition des occupations nouvelles.

La bien connue série des Fiches typologiques de l'industrie osseuse préhistorique (responsable Mme Henriette Camps-Fabrer) inclut un Cahier (no. 3) réservé à Poinçons, pointes, poignards, aiguilles (Camps-Fabrer, Ramseyer, Stordeur 1990). Parmi les poinçons sur métapodes (fiches nos. 6, 8 et 9) ne se trouve aucun exemplaire similaire au notre type I A8 (sur métapode distal abrasé et perforé) – Camps-Fabrer 1990; Camps-Fabrer 1990a; Camps-Fabrer 1990b. En revanche, le type est attesté dans le Magdalénien d'Isturitz (Piel-Desruisseaux 1986, 206, fig. 212/3).

En ce qui concerne les découvertes de Roumanie (Paléolithique supérieur – Néolithique ancien), une démarche récente a précisé l'existence d'un effectif total de 406 poinçons et pointes appartenant à 20 types (Beldiman 1999, 74-113; Beldiman 2001; Beldiman 2002).

Par leur structure anatomique, les métapodes sont des éléments squelettiques idéales pour la fabrication des poinçons (Bolomey, Marinescu-Bîlcu 1988, 331-332). Dans l'ensemble de l'IMDA préhistorique de Roumanie (Paléolithique supérieur – Néolithique ancien), les poinçons sur métapodes forment un effectif de 133 objets (nos types I A5 – I A9), ce qui représente 33% de l'effectif total des poinçons – l'histogramme no. 3 (Beldiman 1999, 85-86).

Jusqu'à présent on ne dispose pas d'une étude détaillée sur les poinçons préhistoriques sur métapodes en provenance de Roumanie; en revanche,

Histogramme no. 3. IMDA préhistorique de Roumanie (Paléolithique supérieur – Néolithique ancien). La représentation des poinçons sur métapodes.

on a récemment publié deux études réserves au aiguilles à coudre du Néolithique ancien et à hameçons droits épipaléolithiques (Beldiman 2001; Beldiman 2002).

Dans ce contexte, sur le plan de l'étude systématique des artefacts préhistoriques en matières dure animales, la présente ouvrage s'occupe d'un type particulier de poinçon sur métapode d'ovicapres, attesté jusqu'ici seulement dans le site de Şeuşa: le poinçon perforé sur demi-métapode distal (le type I A8).

4. Description. Morphologie. Morphométrie

L'objet a été découvert à l'occasion des fouilles de 1997 dans l'inventaire du logement L 1, au profondeur de 1,70 – 1,90 m. Il a été mentionné dans l'étude préliminaire de l'industrie du site (Beldiman 2001) et signalé comme „aiguille” par M. Ciută (Ciută 2000, 62, 85, fig. 9/5).

L'état fragmentaire de conservation est du à la fracturation récente de l'extrémité distale. Dans le répertoire des artefacts de Şeuşa, le poinçon a reçu l'indicatif SES 5 (Beldiman 1999, vol. 2, 402).

Il a été fabriqué à partir d'un fragment distal de métapode (demi-métapode) d'ovicapres, en provenance d'un individu adulte.

Les faces sont lisses et parallèles, due à l'application du procédé de débitage par usure en surface (abrasion axiale et oblique). À la partie proximale, le bord gauche a la morphologie concave - convexe (anatomique et de façonnage), tandis que le bord droit est rectiligne et convexe sinueux (anatomique et de façonnage); la section est rectangulaire; la partie mésiale et les bords sont parallèles (surfaces anatomiques); la section est convexe - concave; l'extrémité proximale est convexe asymétrique (de façonnage).

La perforation unilatérale excentrique a la forme ovale irrégulière en plan et le profil tronconique.

La partie distale a les bords rectilignes convergentes et la section polygonale asymétrique et ovalaire (de façonnage) – fig. 1-3.

Pour la morphométrie (exprimée en mm) voir le tableau no. 1.

Tableau no. 1. L'IMDA du Néolithique ancien de Şeuşa.
Morphométrie du poinçon sur demi-métapode distal perforé

Longueur totale		EP	PM	LPA	CD	Perforation		
Initiale	Actuelle					Diamètre extérieur	Diamètre intérieur	Distance EP
63	61,5	10/3	4/3	15,5	3/2,5	4/3	2,5-2	6

5. Fabrication

Dans l'étape du débitage on a prélevé un fragment de métapode (demi-métapode distal) par une méthode particulière et précise: le débitage par usure ou l'abrasion en surface, appliqué sur les deux faces anatomiques (craniale et caudale). Les stigmates de cette opération sont bien conservés sur les deux faces techniques de l'objet, qui ont reçu un aspect lis.

Pour les détails sur ce procédé technique voir Poplin 1974; Stordeur 1978; Murray 1979; Sidéra 1989, 32-40; Camps-Fabrer 1990b; Averbouh, Provenzano 1999, 14-15.

Dans l'ensemble des artefacts en matières dures animales de L 1, seulement le poinçon SES 5 a été débité par abrasion en surface; le reste des poinçons attestent l'application du procédé du fendage par percussions directe ou indirecte (Beldiman 2000).

Le façonnage a affecté seulement la partie distale, partiellement les bords et l'extrémité proximale; il a été achevé par abrasion multidirectionnelle (transversale et oblique). Le bord gauche a gardé l'aspect anatomique. Sur toutes ces parties on peut observer séries de stries spécifiques bien marquées. La partie active (distale) a l'aspect facetté bien marqué aussi.

L'aménagement de rétention du fil (la perforation) a été faite à la partie proximale par perforation unilatérale (probablement par rotation alternative incomplète) sur la face supérieure, étant pratiquée dans la spongiosa de l'épiphyse distale, ce qui a déterminé l'aspect irrégulier de son contour (fig. 4).

6. Traces d'utilisation. Fonction

Les surfaces de l'objet ont été examinées systématiquement à la loupe binoculaire. A cette occasion on a pu constaté l'émoussement et le lustre fin des bords de la partie active sur une longueur de approx. 20 mm; les mêmes traces ont été observés sur la partie proximale sur les deux faces, stigmates dues au contact dynamique avec un matériel souple (peau, matériel textile).

Au niveau de la perforation on constate aussi la présence des traces superficielles d'usure, respectivement la dislocation des petites portions de spongiosa et l'émoussement/lustrage du bord proximal, conséquence probable de la traction du fil.

La section plate rectangulaire de la partie proximale permet de passer l'outil par perforation ou fentes ayant un diamètre/longueur de approx. 10 mm. On peut envisager l'hypothèse selon laquelle les morceaux de matériel a assembler/a coudre ont été préalablement perforé ou ont été pratiqué des fentes. Dans ces conditions, le poinçon a la fonction de passe-lien (fig. 1/2). Selon le diamètre de la perforation, le fil ou la mèche avait un diamètre ou largeur de approx. 2 mm.

L'artefact analysé combine, en fait, les aspects morpho-techniques d'un poinçon sur demi-métapode distal d'ovicapres et celles d'une aiguille ou outil à passer (la présence de la perforation – aménagement proximal pour attachement du fil).

En conclusion, on peut affirmer que l'objet a pu avoir le rôle double d'aiguille ou d'outil à passer.

L'ambiance paléotechnologique de l'IMDA du complexe L 1 suggère la pratique domestique courante probable de plusieurs occupations, parmi lequel la préparation des peaux, la couture, le tissage – Beldiman 2001. Il s'agit de contexte intra-site de fabrication, de stockage et d'utilisation des artefacts. Toute a la fois, on atteste la complémentarité fonctionnelle des artefacts en matières dures animales: en effet, il est le cas de poinçons, uns utilisés probablement pour perforer le matériel (la peau) et les autres pour passer le lien (notre type I A8).

7. Analogies

A la suite de la dépouillement de la bibliographie disponible on a pu recueillir plusieurs analogies de poinçons sur métapodes perforés à la partie proximale ou fabriqués par abrasion en surface et datant du Paléolithique supérieur – Magdalénien et surtout datant du Pré-, Proto- et du Néolithique du Proche Orient et de l'Europe.

Il faut mentionner que parmi cette analogies ne se trouve aucun objet identique au poinçon de Şeuşa, cet-a-dire abrasé en surface et perforé proximalelement: Armeau, Combe Obscure, Lagorce, France - Camps-Fabrer 1990b, 3, fig. 2/6; 5, fig. 3/5; Cuiry-les-Chaudardès, France – Sidéra 1989, 32-40, pl. 5/6-8; pl. 8/1-6; Sidéra 2000, 118, fig. 7/13; El Wad, Israël – Campana 1989, 51, 75-76, 131-132, fig. 53-55; Endrúđ, Hongrie – Makkay 1990, 36-37, fig. 10/8, 13; fig. 11/1-3; Ganj Dareh, Iran – Stordeur 1993, 253, 284, fig. 7/1-2; Isturitz, France – Piel-Desruisseaux 1986, 206, fig. 212/3; Karanovo, Bulgarie – Hiller, Nikolov 1997, 157, 160, pl. 75-77, 79/6; Khirokitia, Cipru – Stordeur 1985, 18, fig. 6/1-3; Knjepište, Yougoslavie – Stanković 1986, 452, fig. 5/2; Mallaha, Israël - Stordeur 1988, 12, fig. 5/7; Mureybet, Syrie – Stordeur 1979, 42-43, fig. 2/11; Shukbah, Israël – Campana 1989, 77, 131-132, fig. 56; Stuttgart-Mühlhausen, Allemagne – Sidéra 2000, 146, fig. 31/4; Twann, Suisse – Camps-Fabrer 1990b, 3, fig. 2/2-3.

8. Conclusion

L'inventaire du complexe archéologique L 1/1997 de Şeuşa – „Au Sentier du Moulin” a permis en première l'analyse d'un type rare de poinçon parmi les découvertes des artefacts préhistoriques en matières dures animales de Roumanie: il s'agit d'un poinçon sur demi-métapode distal perforé.

L'ouvrage étale exhaustivement les paramètres morphométriques de l'objet. En suite, on discute les aspects de la fabrication en décelant les étapes de la chaîne opératoire: le choix de la matière première, le débitage par abrasion en surface, le façonnage par abrasion multidirectionnelle, la perforation. Les hypothèses de la fonctionnalité ont la base l'analyse des traces d'usage à la loupe binoculaire.

Le site néolithique ancien de Şeuşa offre, parmi autres dates, importants indices concernant l'utilisation complémentaire des artefacts en matières dures animales, en contribuant à la connaissance de la paléoeconomie des communautés humaines au début de la vie sédentaire.

Abrevieri/Abréviations

CD	Calibru distal/Calibre distal
EP	Extremitatea proximală/Extremité proximale
IMDA	Industria materiilor dure animale/Industrie des matières dures animales
LPA	Lungimea părții active/Longueur de la partie active
MDA	Materii dure animale/Matières dures animales
PM	Partea mezială/Partie mésiale

Bibliografie/Bibliographie

- Angelescu, Borș, Oberländer-Târnoveanu 2001 Angelescu M.-V., Borș C., Oberländer-Târnoveanu I. (ed.), *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2000. A XXXV-a Sesiune națională de rapoarte arheologice*, Suceava, 23-27 mai 2001, CIMEC, București, 2001
- Averbouh, Provenzano 1999 Averbouh A., Provenzano N., *Propositions pour une terminologie du travail préhistorique des matières osseuses. I. Les techniques*, Préh Anthr Méd, 7-8, 1998-1999, 5-25
- Beldiman 1999 Beldiman C., *Industria materiilor dure animale în paleoliticul superior, epipaleolitic, mezolitic și neoliticul timpuriu pe teritoriul României*, teză de doctorat, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București, 1999
- Beldiman 2001 Beldiman C., *Industria materiilor dure animale în așezarea neolitică timpurie de la Șeușa, jud. Alba*, în Angelescu, Borș, Oberländer-Târnoveanu 2001, 240-242
- Beldiman 2002 Beldiman C., *Contribuții la studiul pescuitului în epoca pietrei pe teritoriul României: cârlige de undiță epipaleolitice din materii dure animale*, Argessis, 11, 2002 (sub tipar)
- Beldiman, Popușoi 2001 Beldiman C., Popușoi E., *Industria materiilor dure animale în așezarea Starčevo-Criș de la Trestiana, jud. Vaslui: ace de cusut*, Mem Antiq, 22, 2001, 351-402
- Blanchet, Bulard, Constantin 1993 Blanchet J.-Cl., Bulard A., Constantin Cl. (dir.), *Le Néolithique au quotidien. Actes du XVIe colloque interrégional sur le Néolithique* (Paris, 5-6 novembre 1989), DAF 39, Paris, 1993
- Bolomey, Marinescu-Bîlcu 1988 Bolomey Al., Marinescu-Bîlcu S., *Industria osului în așezarea cucuteniană de la Drăgușeni-Ostrov*, SCIVA, 39, 4, 1988, 331-353
- Campana 1989 Campana D., *Natufian and Protoneolithic Bone Tools. The Manufacture and Use of Bone Implements in the Zagros and the Levant*, BAR Int'l Series 494, Oxford, 1989
- Camps-Fabrer 1974 Camps-Fabrer H. (sub red.), *Premier Colloque international sur l'industrie de l'os dans la Préhistoire*, Aix-en - Provence, 1974
- Camps-Fabrer 1979 Camps-Fabrer H. (sub red.), *L'industrie en os et bois de cervidé durant le Néolithique et l'Age des métaux*. Première Réunion du Groupe de travail no. 3 sur l'industrie de l'os préhistorique, Paris, 1979
- Camps-Fabrer 1982 Camps-Fabrer H. (sub red.), *L'industrie en os et bois de cervidé durant le Néolithique et l'Age des métaux*. Deuxième Réunion du Groupe de travail no. 3 sur l'industrie de l'os préhistorique, Paris, 1982
- Camps-Fabrer 1985 Camps-Fabrer H. (sub red.), *L'industrie en os et bois de cervidé durant le Néolithique et l'Age des métaux*.

- Troisième Réunion du Groupe de travail no. 3 sur l'industrie de l'os préhistorique, Paris, 1985
- Camps-Fabrer 1990 Camps-Fabrer H., *Fiche Poinçon sur métapode entier d'Ovis/Capra ou de petit mammifère*, în Camps-Fabrer, Ramseyer, Stordeur et alii 1990, fișa nr. 6 (8 p.)
- Camps-Fabrer 1990a Camps-Fabrer H., *Fiche Poinçon sur métapode fendu de petit ruminant*, în Camps-Fabrer, Ramseyer, Stordeur et alii 1990, fișa nr. 8 (16 p.)
- Camps-Fabrer 1990b Camps-Fabrer H., *Fiche Poinçon sur métapode abrasé de petit mammifère*, în Camps-Fabrer, Ramseyer, Stordeur et alii 1990, fișa nr. 9 (6 p.)
- Camps-Fabrer 1993 Camps-Fabrer H., *Le rôle de l'os dans les activités de l'Homme néolithique et de l'âge des Métaux*, în Blanchet, Bulard, Constantin 1993, 152-176
- Camps-Fabrer, Ramseyer, Stordeur et alii 1990 Camps-Fabrer H., Ramseyer D., Stordeur D. et alii, *Fiches typologiques de l'industrie osseuse préhistorique. Cahier III. Poinçons, pointes, poignards, aiguilles*, Aix-en-Provence, 1990
- Ciută 1998 Ciută M., *O locuință de suprafață aparținând neoliticului timpuriu, descoperită la Țeșuș „La cărarea morii” (com. Ciugud, jud. Alba)*, *Apulum*, 35, 1998, 1-15
- Ciută 2000 Ciută M., *Contribuții la cunoașterea celui mai vechi orizont al neoliticului timpuriu din România: cultura Precriș. Descoperirile arheologice de la Țeșuș – „La cărarea morii”,* *Apulum*, 37/1, 2000, 51-101
- El Susi 2000 El Susi G., *Determinarea resturilor faunistice dintr-o locuință neolitică timpurie de la Țeșuș – „La cărarea morii” (jud. Alba)*, *Banatica*, 15/I, 2000, 49-57
- Hiller, Nikolov 1997 Hiller St., Nikolov V. (sub red.), *Karanovo. Die Ausgrabungen im Sudsektor 1984-1992*, vol. I-II, Archäologisches Institut der Universität Salzburg, Archäologisches Institut mit Museum der Bulgarischen Akademie der Wissenschaften, Sofia, Salzburg-Sofia, 1997
- Makkay 1990 Makkay J., *Knochen, Geweih- und Eberzahngegenstände der frühneolithischen Körös-Kultur*, *CommArchHung*, 23-58
- Murray 1979 Murray C., *Les techniques de débitage de métapodes de petits ruminants à Auvernier-Port*, în Camps-Fabrer 1979, 27-35
- Piel-Desruisseaux 1986 Piel-Desruisseaux J.-L., *Outils préhistoriques. Forme, fabrication, utilisation*, Paris, 1986
- Poplin 1974 Poplin F., *Deux cas particuliers de débitage par usure*, în Camps-Fabrer 1974, 85-92
- Sidéra 1989 Sidéra I., *Un complément de données sur les sociétés rubanées: l'industrie osseuse à Cuiry – lès – Chaudarde*, BAR Int'l Series 520, Oxford, 1989

- Sidéra 2000 Sidéra I., *Animaux domestiques, bêtes sauvages et objets en matières animales du Rubané au Michelsberg. De l'économie aux symboles, des techniques à la culture*, Gallia Préhistoire, 42, 2000, 107-194
- Stanković 1986 Stanković S., *Localité Knjepište – une station du Groupe de Starčevo. Fouilles de 1982-1983*, Cahiers des Portes de Fer, 3, 447-452
- Stordeur 1978 Stordeur D., *Les poinçons d'os à poulie articulaire: observations techniques d'après quelques exemples syriens*, BSPF, C.R.S.M., 75, 19-23
- Stordeur 1979 Stordeur D., *Quelques remarques préliminaires sur l'industrie de l'os du Proche-Orient du Xème millénaire*, in Camps-Fabrer 1979, 37-45
- Stordeur 1982 Stordeur D., *L'industrie osseuse de la Damascène du VIIIe au VIe millénaire*, in Camps-Fabrer 1982, 9-22
- Stordeur 1985 Stordeur D., *Classification multiple des vestiges osseux de Khirokitia, Chypre, VIe millénaire*, in Camps - Fabrer 1985, 11-24
- Stordeur 1988 Stordeur D., *Outils et armes en os du gisement natoufien de Mallaha (Eynan), Israel, Mémoires et travaux du Centre de Recherches français de Jerusalem no. 6*, Association Paléorient, Paris, 1988
- Stordeur 1993 Stordeur D., *Outils et parures en os de Ganj Dareh (Iran, VIIe millénaire BC)*, Cahiers de l'Euphrate, 7, 1993, 245-296

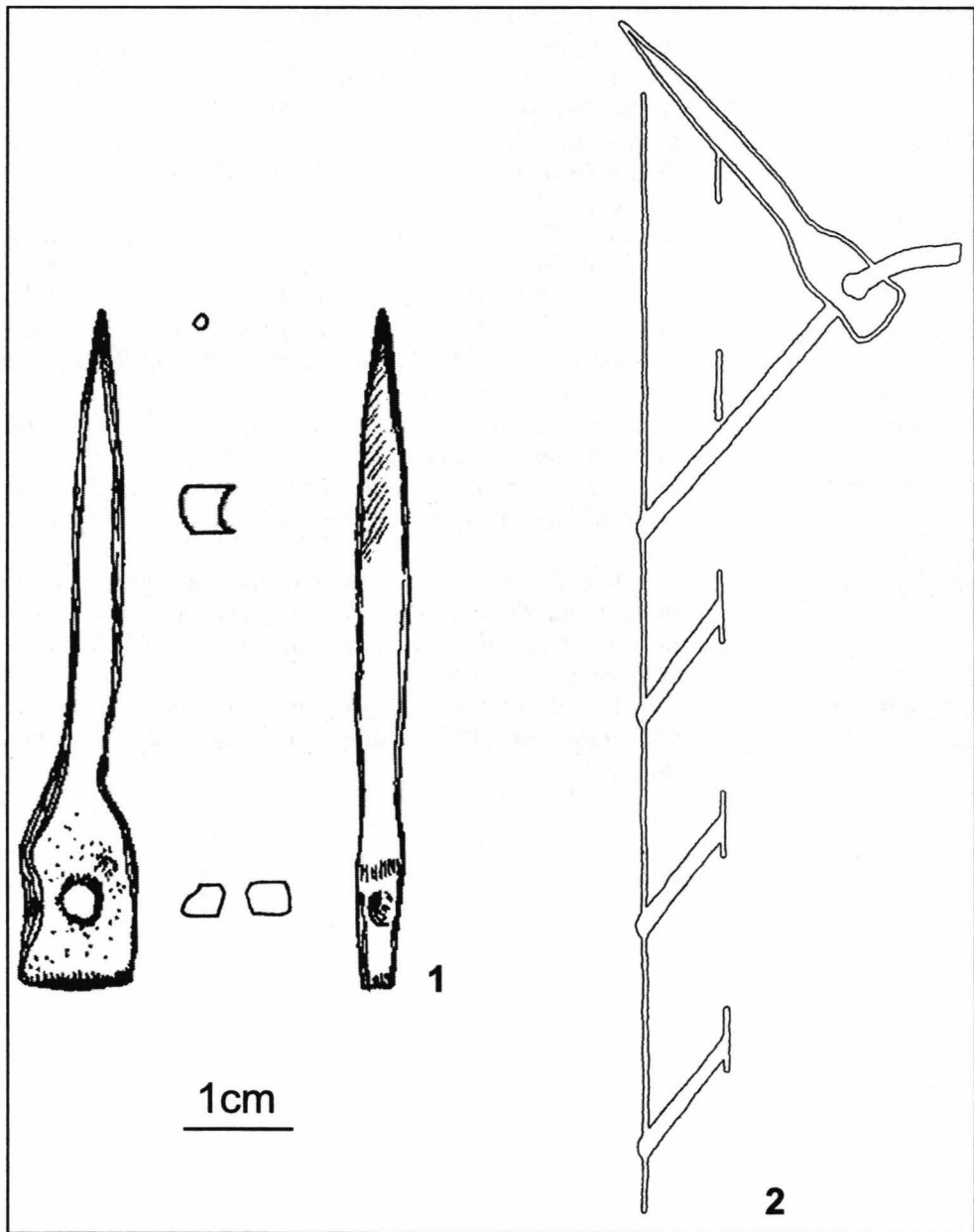

Fig. 1 SES 5. Vârf pe semimetapod distal perforat (I A8): 1 vedere generală; 2 propunere de reconstituire a modului de utilizare.
 SES 5. Poinçon sur demi-métapode distal perforé: 1 vue générale; 2 proposition de reconstitution du mode d'utilisation.

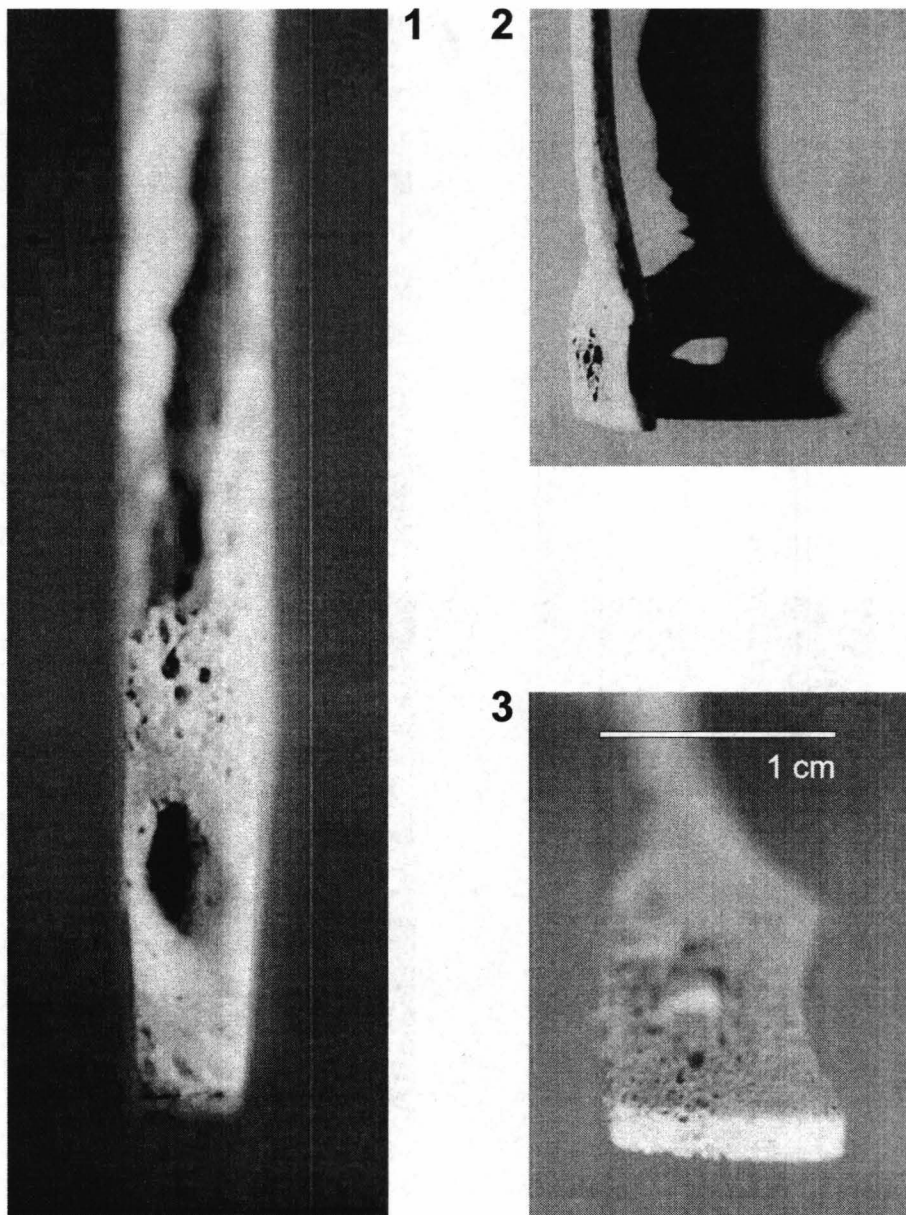
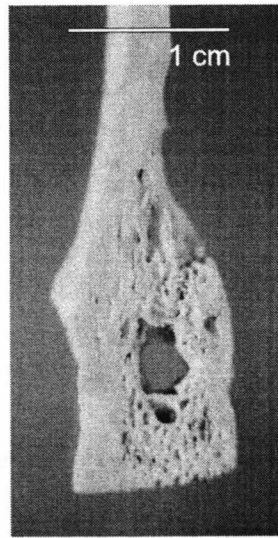

Fig. 2 SES 5. Vârf pe semimetapod distal perforat (I A8): 1 vedere a feței superioare/partea proximală/marginea dreaptă; 2 vedere a feței inferioare/jumătatea proximală; 3 vedere a feței inferioare/extremitatea proximală și perforația.
 SES 5. Poinçon sur demi-métapode distal perforé: 1 vue de la face supérieure/partie proximale/bord droit; 2 vue de la face inférieure/la moitié proximale; 3 vue de la face inférieure/extrémité proximale et la perforation.

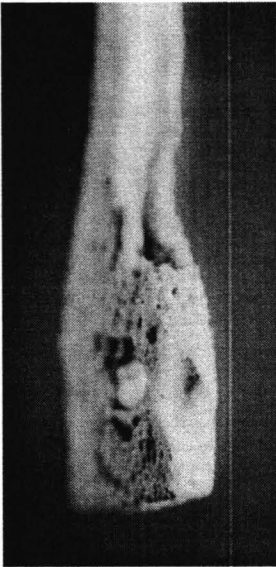

1

2

1 cm

3

4

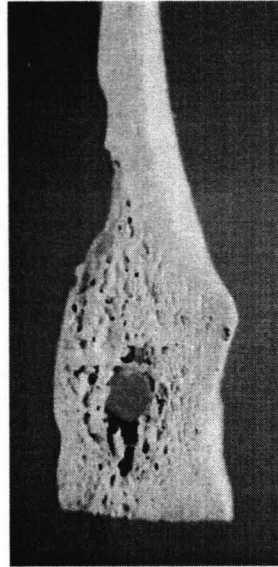

Fig. 3

SES 5. Vârf pe semimetapod distal perforat (I A8): 1-2 vederi ale feței superioare/părții proximale/perforației; 3 vedere a feței superioare/parte proximală/marginea dreaptă; 4 vedere a feței inferioare/parte proximală.

SES 5. Poinçon sur demi-métapode distal perforé: 1-2 vues de la face supérieure/partie proximale/perforation; 3 vue de la face supérieure/partie proximale/bord droit; 4 vue de la face inférieure/partie proximale.

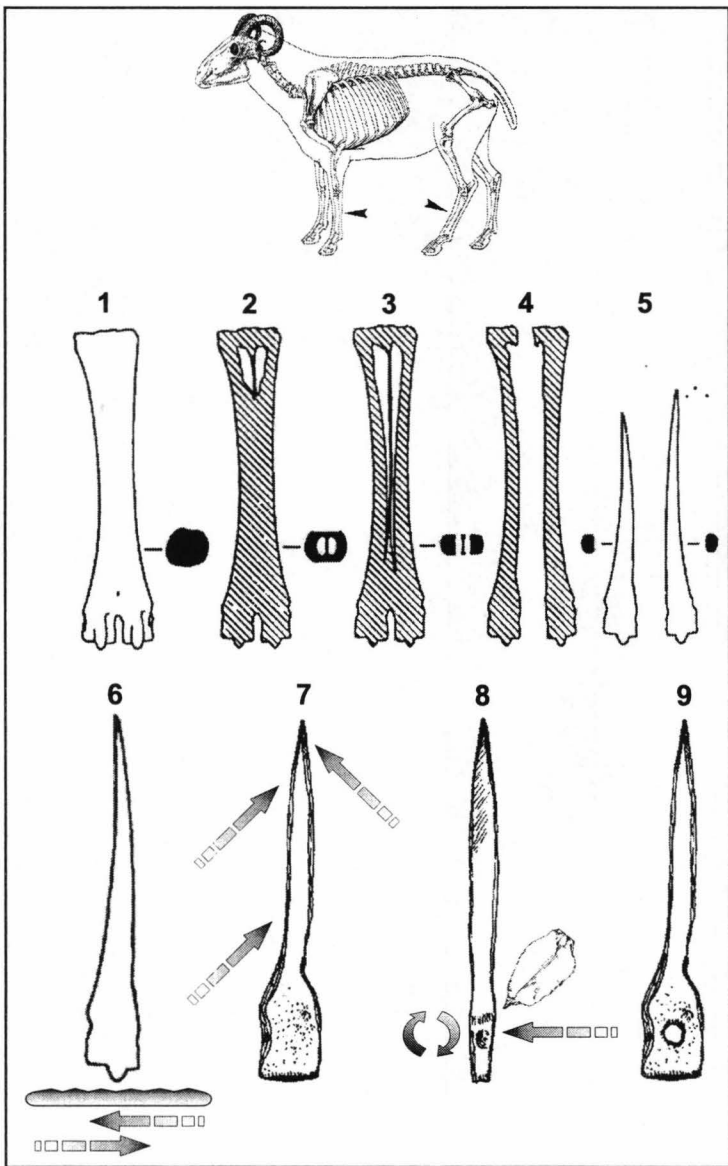

Fig. 4

SES 5. Vârf pe semimetapod distal perforat (I A8): propunere de reconstituire a «lanțului operator» al fabricării: 1-5 debitaj prin abraziune în suprafață (după Camps-Fabrer 1990a, 9, fig. 4/c); 6-8 fasonare prin abraziune și perforare unilaterală pe fața superioară prin rotație alternativă; 9 piesa finită.

SES 5. Poinçon sur demi-métapode distal perforé: proposition de reconstitution de la «chaîne opératoire»: 1-5 débitage par abrasion en surface (d'après Camps-Fabrer 1990a, 9, fig. 4/c); 6-8 façonnage par abrasion et perforation unilatérale sur la face supérieure par rotation alternative; 9 l'objet fini.

METALURGIE ȘI MAGIE. ÎN LEGĂTURĂ CU UNELE TEHNICI ȘI INSTRUMENTE METALURGICE DIN DACIA PREROMANĂ

Aurel RUSTOIU

Sintetizând credințele populațiilor arhaice, M. Eliade¹ observa că minele au fost asimilate matricei Mamei – Pământ. Minereurile erau considerate „embrioni” care cresc lent. Extragerea lor din sânul Pământului constituia o operație făcută înainte de termen. De aceea, au putut fi constatate la mineri rituri privind starea de puritate, post, meditație, rugăciuni și acte culturale. Toate aceste condiții erau impuse de natura operației de extragere a minereurilor, pentru că se intra într-o zonă sacră, se tulbura viața subterană și spiritele care o reglează.

Din punct de vedere ritual, operația cea mai grea începea o dată cu prelucrarea minereurilor în cuptoare. Meșterul se substituia naturii pentru a accelera și desăvârșii „creșterea”, cuptoarele constituind o nouă matrice, artificială, în care minereul își desăvârșea gestația. De aici numărul mare de precauții, tabuuri și ritualuri care însoțeau topirea.

Metalurgul era și un „stăpân al focului”, prin intermediul căruia făcea altceva decât exista deja în natură. Ca urmare, în societățile arhaice, topitorii și fierarii erau renumiți ca „stăpâni ai focului”, alături de șamani, vindecători și magicieni. În aceste condiții, exista o legătură intimă între arta metalurgului, științele oculte și arta cântecului, a dansului și poeziei. Aceste tehnici erau transmise într-o atmosferă impregnată de sacru și mister, comportând inițieri, ritualuri specifice, „secrete ale meseriei”.

Având în vedere cele afirmate până acum, apare mai limpede faptul că păstrarea secretelor tehnologice în cadrul aceleiași „familii” de meșteri era dictată de rațiuni magice. Rețetele metalurgice, ca și procedeele de prelucrare, erau accesibile doar unor inițiați². Acest fapt explică și

¹ Vezi M. Eliade, *Făurari și alchimiști*, București, 1996 (ed. franc. M. Eliade, *Forgerons et alchimistes*, Flammarion, 1977).

² Performanțele tehnologice ale meșterilor arhaici se bazează pe o experiență dobândită de-a lungul a numeroase generații. Tentativele unor ingineri

transmiterea de-a lungul a mai multor generații a unor tehnici metalurgice sesizabile prin analiza artefactelor din diverse regiuni. Un exemplu concludent din Dacia preromană îl constituie realizarea podoabelor de argint cu miez din metal de calitate inferioară.

Publicând tezaurul de podoabe de argint de la Sărmășag (jud. Sălaj), I. Glodariu remarca existența unor piese având miezul confecționat dintr-un aliaj de argint și cupru, peste care a fost aplicată o foiță subțire de argint de bună calitate. Tehnica de realizare este ireproșabilă și doar împrejurarea că piesele respective au parvenit fragmentar a permis sesizarea acestor detalii³.

Între timp, numărul descoperirilor similare a crescut. Astfel de podoabe au mai fost observate în inventarele unor tezaure, cum sunt cele de la Oradea – Sere (Oradea III)⁴ și Dersca (jud. Botoșani)⁵, sau în cadrul unor așezări și cetăți dacice (Căpâlna⁶, Sighișoara - Wietenberg⁷, Ocnița⁸). Este vorba de fibule (Fig. 1), brățări spiralice, brățări cu capete petrecute și înfășurate, pandantive, coliere rigide etc. Din punct de vedere cronologic, aceste artefacte se eșalonează pe întreaga perioadă a sec. I a.Chr. – I p.Chr.

Realizarea obiectelor cu miez din cupru sau aliaj de argint și cupru, acoperite cu o foiță de argint de bună calitate, nu constituie o descoperire a La Tène-ului târziu. Meșterii locali au aplicat acest procedeu în confecționarea unor monede încă de la începutul sec. II a.Chr., după cum o sugerează câteva piese suberate din tezaurul monetar de la Vișea (jud. Cluj)⁹. Analizele metalografice au ilustrat faptul că ele au fost confecționate prin forjarea la cald a învelișului de argint peste miezul de cupru¹⁰. Aceeași tehnică a fost utilizată și pentru confecționarea podoabelor.

Nu voi insista acum asupra opiniilor exprimate în legătură cu motivele pentru care meșterii au apelat la procedeul menționat, deoarece aceste probleme le-am abordat pe larg cu altă ocazie¹¹. Voi menționa doar faptul că apariția podoabelor cu „miez și înveliș” în sec. I a.Chr. – I p.Chr. coincide cu generalizarea utilizării denarilor republicani romani în Dacia preromană.

contemporani de a reconstitui tehnologiile antice sunt, de obicei, sortite eșecului ori au success doar prin apelul la cunoștințe și instrumente actuale, care înlocuiesc anumite etape în procesul tehnologic vechi. Acest fapt argumentează încă o dată rolul „experienței” colective, acumulate în decursul multor generații, în cadrul societăților tradiționale.

³ I. Glodariu, în *ActaMN*, V, 1968, p. 415.

⁴ N. Chidioșan, I. Ordentlich, în *Crisia*, III, 1973, p. 97-98.

⁵ Ș. Sanie, P. Șadurschi, în *Cercetări istorice*, s.n., VII, 1976, p. 83-90, fig. 3.

⁶ I. Glodariu, V. Moga, *Cetatea dacică de la Căpâlna*, București, 1989, p. 111, fig. 96/4.

⁷ A. Rustoiu, în *EphemNap*, VI, 1996, p. 46.

⁸ D. Berciu, *Buridava dacică*, București, 1981, p. 126, pl. 107/10.

⁹ E. Chirilă. I. Chifor, în *ActaMP*, III, 1979, p. 68-69.

¹⁰ E. Stoicovici, în *ActaMN*, XII, 1975, p. 93-94.

¹¹ A. Rustoiu, *op.cit.*, p. 43-54.

Faptul este confirmat de cele peste 230 de tezaure descoperite (mult mai numeroase decât în alte zone ale Europei barbare), însumând peste 30.000 de monede¹². O bună parte a acestor monede realizate din argint de bună calitate au fost copiate fidel în Dacia, după cum o demonstrează ștanțele dintr-o serie de ateliere¹³.

Numărul mare de monede emise a necesitat probabil și o cantitate apreciabilă de argint. În aceste condiții, nu este exclus ca în sec. I a.Chr. – I p.Chr. producția argintiferă să fi fost controlată de conducătorii Regatului dac, în vederea asigurării materiei prime necesare emisiunilor monetare de tip roman. De altfel, existența unui monopol regal asupra exploatarea metalelor prețioase – care a funcționat probabil în baza unor restricții de ordin religios – a fost deja argumentată de numeroși cercetători¹⁴. În aceste condiții, argintul destinat confecționării podoabelor a fost probabil insuficient. Este semnificativă în acest sens și comparația între cantitatea de argint încorporată de podoabele dacice cunoscute până în prezent (aprox 50 kg.) și cantitatea de metal conținută de cei peste 30.000 de denari republicani (aprox 120 kg.). Deci, cantitatea de argint utilizată pentru monede era de cca două ori și jumătate mai mare decât cea destinată podoabelor.

Podoabele cu „miez și înveliș” sunt atestate atât în Transilvania (în zone cu zăcăminte bogate), cât și la sud și răsărit de Carpați. De asemenea, în toate zonele există și tezaure de podoabe sau piese de cult (cum este cel de la Lupu – jud. Alba¹⁵) executate din argint de bună calitate. În condițiile unei intense producții monetare în sec. I a.Chr. – I p.Chr., unele ateliere de orfevrerie nu au beneficiat întotdeauna de cantități suficiente de argint, fapt pentru care meșterii au apelat la o tehnologie cunoscută deja de la începutul sec. II a.Chr. Conservarea și transmiterea nealterată a cunoștințelor și procedeele tehnice de la o generație de meșteri la alta, timp de trei secole, s-a realizat probabil în urma unor inițieri și experiențe magice repetate.

Moștenirea unor cunoștințe tehnologice și instrumente metalurgice – acestea din urmă investite la rândul lor cu valențe magice – în cadrul aceluiași grup sau „familii” de meșteri este susținută și de o serie de descoperiri arheologice. Așa este cazul unor ștanțe ornamentale din bronz.

¹² I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974, p. 97; V. Mihăilescu-Bârliba, *Dacia răsăriteană în sec. VI-I î.e.n. Economie și monedă*, Iași, 1990, p. 93; F. Medeleț, *Au sujet d'une grande spirale dacique en argent du Musée National de Belgrade*, Caietele Banatica, Reșița, 1993, p. 8.

¹³ I. Glodariu, E. Iaroslavschi, A. Rusu, în *EphemNap*, II, 1992, p. 57-68; N. Lupu, *Tilișca. Așezările arheologice de pe Cățanaș*, București, 1989, p. 80-84.

¹⁴ Vezi F. Medeleț, *op.cit.*, p. 11-12 cu bibliografia și argumentele noi în favoarea acestei idei.

¹⁵ I. Glodariu, V. Moga, în *EphemNap*, IV, 1994, p. 33-48.

În așezarea dacică de la București – Cățelu Nou¹⁶ (fig. 2/1) și într-un atelier de orfeverie de la Radovanu (jud. Călărași)¹⁷ (fig. 2/2), ambele datate la sfârșitul sec. II a.Chr și în sec. I a.Chr., au fost găsite două astfel de ștanțe. Ele au în partea activă reprezentate câte un personaj feminin. Piesa de la București – Cățelu Nou a fost interpretată inițial ca mâner al unui vas de bronz. Cu ocazia publicării unui fragment ceramic de la Piscu Crăsani având decor în relief, ornamentat prin imprimarea în pasta moale a vasului, înainte de ardere, a unei monede thasiene și a unei ștampile reprezentând o figură feminină, N. Conovici considera că ștanța în discuție constituie o unealtă utilizată de ceramiști¹⁸. Această concluzie era determinată de apropierea iconografică dintre cele două imagini. Piesa de la Radovanu a fost considerată drept ștanță folosită la decorarea obiectelor de podoabă. Nu există însă, deocamdată, nici o bijuterie dacică ornamentată cu reprezentări similare. În schimb, în tezaurile nord-balcanice din sec. IV-III a.Chr. sunt prezente o serie de vase (în special *fiale*) ornamentate cu ștanțe de acest gen. Menționez, printre altele, două vase din tezaurul de la Rogozen (Bulgaria) prezentând astfel de motive decorative¹⁹ (fig. 3). Mai mult, atât din mediul tracic sud-dunărean, cât și din cel nord-pontic se cunosc alte trei ștanțe cu partea activă redând personaje feminine, datate în sec. IV-III a.Chr. Este vorba de exemplarele de la Arbanasi (Bulgaria – fig. 2/5)²⁰, Kamenskoe Gorodișče²¹ (fig. 2/3) și Tyritake²² (fig. 2/4) în Ucraina.

Ștanțele de la București – Cățelu Nou și Radovanu au fost descoperite în contexte arheologice datate într-o perioadă când vase ornamentate în acest stil nu mai erau confecționate de mai bine de un secol și jumătate. Ele au rămas în inventarele atelierelor respective datorită valențelor magice cu care au fost investite. Reprezentările feminine, având probabil și semnificații sacre, au contribuit la rândul lor la conservarea pieselor respective. De altfel, arta dacică târzie cunoaște o simbolistică bogată în acest sens, caracterul sacru al imaginilor fiind fără dubiu²³.

¹⁶ V. Leahu, în *CAB*, II, 1965, p. 61, fig. 38/6; M. Turcu, *Geto-dacii din Câmpia Munteniei*, București, 1979, p. 103, pl. XXXVI/2.

¹⁷ D. Șerbănescu, în *Thraco-Dacica*, VI, 1985, p. 22.

¹⁸ N. Conovici, în *SCIVA*, 32, 1981, 4, p. 574-576.

¹⁹ *Der thrakische Silberschatz aus Rogozen, Bulgarien*, Bonn – Mainz – Freiburg – München – Hamburg, 1988-1989, cat. 42, 101-103.

²⁰ S. Kolkowna, în *Archeologia*, XXIX, Warszawa, 1979, p. 64, nr. 15, fig. 17; M. Tonkova, în *Helis*, III, 1994, p. 175, 181, fig. 1; B. Kull, în *Germania*, 75, 1997, 2, p. 582, fig. 15/10.

²¹ S. Kolkowna, *op.cit.*, p. 62-63, nr. 10, fig. 13; B. Kull, *loc.cit.*, fig. 15/5.

²² S. Kolkowna, *op.cit.*, p. 62, nr. 9, fig. 10; B. Kull, *loc.cit.*, fig. 15/11.

²³ Vezi recent V. Sîrbu, G. Florea, *Les Géo-Daces. Iconographie et imaginaire*, Cluj-Napoca, 2000, *passim*.

În seria obiectelor care argumentează afirmațiile de mai sus, se numără și ștanța monetară din atelierul de la Pecica (jud. Arad)²⁴. Acesta a funcționat la sfârșitul sec. I a.Chr. și pe parcursul sec. I p.Chr.²⁵ Ștanța în discuție a fost realizată din bronz. Partea ei activă a fost distrusă, prin martelare, încă din antichitate (fig. 2/7). Inițial, I.H. Crișan a presupus că este vorba de o piesă utilizată la emiterea unor denari republicani romani²⁶, aceasta sub impresia descoperirii la vremea respectivă a ștanțelor din cetatea de la Tilișca. Ulterior, I. Winkler a observat că este vorba de o ștanță care servea la baterea unor monede scyphate dacice²⁷. Este vorba foarte probabil de reversul monedelor de tip Toc-Chereluș. Barele care se mai observă pe fața distrusă a părții active ar putea proveni, potrivit lui I.H. Crișan, de la picioarele din față ale calului cu călăreț figurat pe monedele de tipul menționat²⁸ (fig. 2/6). Acestea din urmă au circulat într-o zonă delimitată de cursul inferior al Mureșului, Munții Apuseni și cursurile inferioare ale Crișurilor Alb și Negru. Ele sunt specifice ultimei faze a monetăriei dacice, fiind utilizate în ultimele două – trei decenii ale sec. II a.Chr. și la începutul sec. I a.Chr.²⁹

Atelierul de la Pecica a funcționat mai târziu. Ștanța la care m-am referit, deși a fost scoasă din uz prin martelare și, cu siguranță, nu mai era funcțională în perioada în care și-a desfășurat activitatea meșterul de la Pecica, a rămas în inventarul atelierului multă vreme după aceea. Faptul menționat nu poate fi explicat altfel, decât prin „puterea” magică pe care o exercita încă unealta respectivă, care se număra printre celelalte instrumente utilizate de artizan și care, la fel ca și cunoștințele tehnice, au fost probabil transmise, de la o generație la alta, în cadrul aceleiași „familii” de meșteri.

„Puterile magice” pe care își bazau activitatea metalurgiei, le-a conferit probabil și un anumit prestigiu în cadrul comunităților. O serie de descoperiri arheologice, fie că sunt ele doar instrumente ori complexe, fie că este vorba de observații tehnice asupra unor artefacte, nu pot fi înțelese fără interpretarea lor în contextul mai larg al relației metalurgie – magie sau metalurg – magician. Iar această relație nu este aplicabilă doar artizanilor, ci și ansamblului activităților care au animat viața și mentalitatea comunităților arhaice din antichitate ori din vremuri mai recente.

²⁴ I.H. Crișan, *Ziridava*, Arad, 1978, p. 94-95, pl. 124/1-2.

²⁵ A. Rustoiu, *Metalurgia*, p. 56.

²⁶ I.H. Crișan, în *ActaMN*, 6, 1969, p. 100-101

²⁷ E. Stoicovici, I. Winkler, în *ActaMN*, 8, 1971, p. 478.

²⁸ I.H. Crișan, *Ziridava*, p. 94.

²⁹ C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973, p. 311, 320; idem, *Istoria monedei în Dacia preromană*, București, 1998, p. 210-212.

MÉTALLURGIE ET MAGIE. QUELQUES TECHNIQUES ET INSTRUMENTS MÉTALLURGIQUES DE LA DACIE PRÉROMAINE

Tout en synthétisant les croyances populaires archaïques, M. Eliade¹ remarquait que les mines avaient été assimilées à la matrice de la Mère-Terre. On considérait les minerais des «embryons» qui poussaient lentement. Leur extraction des entrailles de la Terre représentait une opération effectuée avant-terme. Voilà pourquoi on a pu constater, quant aux minerais, des rites concernant leur état de pureté jeûne, méditation, prières ou actes culturels. Toutes ces conditions étaient imposées par la nature de l'opération d'extraction des minerais, parce qu'on entrainait dans une zone sacrée, on troublait la vie souterraine et les esprits qui la dirigeaient.

Du point de vue rituel, l'opération la plus difficile commençait dès que l'on travaillait les minerais dans les fours. L'artisan se substituait à la nature pour accélérer et parachever «la croissance», les fours représentant une nouvelle matrice, artificielle, où le minerai parachevait sa gestation. De là un grand nombre de précautions, tabous et rituels qui accompagnaient la fonte.

Le métallurgiste était «maître du feu» par l'intermédiaire duquel il faisait autre chose que sa simple existence naturelle. Par conséquent, dans les sociétés archaïques, les fondeurs et les forgerons étaient renommés et tant que «maîtres du feu», à côté des chamans, guérisseurs et magiciens. A cet égard, il y avait un lien intime entre l'art du métallurgiste, les sciences occultes et l'art du chant, de la danse et de la poésie. Ces techniques étaient transmises dans une atmosphère imprégnée de sacré et mystère, comprenant des imitations, rituels spécifiques, «secrets du métier».

En remarquant ce que nous avons présenté, il est clair que le maintien du secret dans une «famille» d'artisans, était dicté par des raisons magiques. Les recettes métallurgiques et les procédés de travail, étaient accessibles aux seuls initiés². Ce qui explique la transmission à travers plusieurs

¹ Voir M. Eliade, *Forgerons et alchimistes*, Flammarion, 1977.

² Les performances technologiques des artisans archaïques étaient le résultat d'une expérience acquise au long de plusieurs générations. Les tentatives des ingénieurs de reconstituer les technologies antiques, sont d'habitude, vouées à l'échec, ou réussissent seulement en faisant appel à des connaissances ou instruments

généralisations des techniques métallurgiques saisissables par l'analyse des artefacts des diverses régions. A cet égard, un exemple concluant pour la Dacie préromaine, c'est la réalisation des parures en argent à noyau de métal de qualité inférieure.

En publie le trésor des parures en argent de Sărmășag (dép. de Sălaj), I. Glodariu remarquait l'existence de quelques pièces dont le noyau était confectionné d'un alliage d'argent et cuivre sur lequel on a appliqué une couche mince d'argent de bonne qualité. La technique de réalisation en est irréprochable, et seule la circonstance que les pièces respectives sont restées à l'état fragmentaire a permis de saisir ces détails³.

Petit à petit, le nombre des découvertes s'est accru. On a remarqué de telles parures dans les inventaires des trésors d'Oradea-Sere (Oradea III)⁴ et de Dersca (dép. de Botosani)⁵, ou dans des habitats ou cités daces (Căpâlna⁶, Sighișoara-Wietenberg⁷, Ocnița⁸). Il s'agit des fibules (fig. I), bracelets en spirale, bracelets à bouts tressés, pendentifs, colliers rigides, etc. Du point de vue chronologique on échelonne ces artefacts pendant toute la période des siècles I a.Chr. – I p.Chr.

La réalisation des objets à noyau en cuivre ou alliage en argent et cuivre, couverts d'une petite couche d'argent de bonne qualité, ne constitue pas une découverte de la période La Tène tardive. Les artisans locaux ont appliqué ce procédé pour confectionner des monnaies dès le début du IIème siècle a.Chr. comme le suggèrent quelques pièces subéreuses du trésor monétaire de Viștea (dép. de Cluj)⁹. Les analyses métallographiques ont illustré le fait qu'elles avaient été confectionnées par forgeage au chaud de la couche en argent au-dessus du noyau en cuivre¹⁰. On a utilisé la même technique pour confectionner les parures.

Nous n'allons pas insister sur les opinions concernant les raisons pour lesquelles les artisans ont fait appel au procédé mentionné parce que nous avons déjà largement abordé ce sujet-là¹¹. Nous allons simplement rappeler que l'apparition des parures à «noyau et couche» au Ier a.Chr. – Ier p.Chr. siècles

actuels qui remplacent certaines étapes de l'ancien processus technologique, ce qui est encore un argument du rôle de l'expérience collective.

³ I. Glodariu, dans *ActaMN*, V, 1968, p. 415.

⁴ N. Chidioșan, I. Ordentlich, dans *Crisia*, III, 1973, p. 97-98.

⁵ Ș. Sanie, P. Șadurschi, dans *Cercetări istorice*, s.n., VII, 1976, p. 83-90, fig. 3.

⁶ I. Glodariu, V. Moga, *Cetatea dacică de la Căpâlna*, București, 1989, p. 111, fig. 96/4.

⁷ A. Rustoiu, dans *EphemNap*, VI, 1996, p. 46.

⁸ D. Berciu, *Buridava dacică*, București, 1981, p. 126, pl. 107/10.

⁹ E. Chirilă. I. Chifor, dans *ActaMP*, III, 1979, p. 68-69.

¹⁰ E. Stoicovici, dans *ActaMN*, XII, 1975, p. 93-94.

¹¹ A. Rustoiu, *op.cit.*, p. 43-54.

coïncide avec la généralisation de l'utilisation des deniers républicains romains dans la Dacie préromaine. Ce fait-là est confirmé par plus de 230 trésors découverts (beaucoup plus nombreux que dans d'autres zones de l'Europe barbare), comptant plus de 30000 monnaies¹². Beaucoup de ces monnaies en argent de bonne qualité ont été fidèlement copiées en Dacie, comme le démontrent les matrices de toute une série d'ateliers¹³.

Le grand nombre de monnaies émises a nécessité probablement une grande quantité d'argent. Dans ces conditions, il n'est pas exclu qu'aux Ier a.Chr. – Ier p.Chr. siècles la production d'argent ait été contrôlé par les dirigeants du Royaume dace pour pouvoir assurer la matière première nécessaire à l'émission monétaire du type romain. D'ailleurs, l'existence d'un monopole royal sur les exploitations des métaux précieux - qui a fonctionné probablement avec des restrictions d'ordre religieux - a été déjà argumentée par de nombreux chercheurs¹⁴. Dans ces conditions l'argent destiné à confectionner les parures a été probablement insuffisant. A noter, à cet égard, la comparaison entre la quantité d'argent comprise par les parures daces connues jusqu'à présent (à peu près 50 kg) et la quantité de métal que contenaient les plus de 30000 deniers républicains (à peu près 120 kg). Donc, la quantité d'argent utilisée pour les monnaies était d'à peu près deux fois et demie plus grande que celle destinée aux parures.

Les parures à «noyau et couche» sont attestées tant en Transylvanie (dans des zones riches en gisements), qu'au Sud et à l'Est des Carpates. De même, dans toutes ces régions il y a aussi des trésors de parures aux pièces de culte (comme celui de Lupu – dép. d'Alba)¹⁵ confectionnées en argent de bonne qualité. Dans les conditions d'une production monétaire intense aux Ier a.Chr. – Ier p.Chr. siècles, certains ateliers d'orfèvrerie ont bénéficié toujours des grandes quantités d'argent, c'est pourquoi les artisans ont fait appel à une technologie connue déjà au début du IIème siècle a.Chr. La conservation et la transmission inaltérable des connaissances et des procédés techniques d'une génération d'artisans à l'autre, pendant trois siècles, se sont probablement réalisées à la suite des initiations et des expériences magiques répétées.

L'héritage des connaissances et des instruments métallurgiques – ces derniers munis à leur tour de valences magiques – dans le cadre du même

¹² I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974, p. 97; V. Mihăilescu-Bârliba, *Dacia răsăriteană în sec. VI-I î.e.n. Economie și monedă*, Iași, 1990, p. 93; F. Medeleț, *Au sujet d'une grande spirale dacique en argent du Musée National de Belgrade*, *Caietele Banatica*, Reșița, 1993, p. 8.

¹³ I. Glodariu, E. Iaroslavschi, A. Rusu, dans *EphemNap*, II, 1992, p. 57-68; N. Lupu, *Tilișca. Așezările arheologice de pe Cățanaș*, București, 1989, p. 80-84.

¹⁴ Voir F. Medeleț, *op.cit.*, p 11-12 avec la bibliographie et de nouveaux arguments en faveur de cette idée.

¹⁵ I. Glodariu, V. Moga, dans *EphemNap*, IV, 1994, p. 33-48.

groupe ou «famille» d'artisans est soutenu aussi par toute une série de découvertes archéologiques. Tel est le cas des matrices ornementales en bronze. Deux de ces matrices, datées à la fin des siècles II a.Chr. et I a.Chr., ont été trouvées dans l'habitat dace de Bucarest - Cățelu Nou¹⁶ (fig. 2/1) et dans un atelier d'orfèvrerie de Radovanu (dép. de Călărași)¹⁷ (fig. 2/2). Dans leur partie active, un personnage féminin est représenté. La pièce de Bucarest - Cățelu Nou a été interprétée initialement en tant que manche d'un récipient en bronze. A l'occasion de la publication d'un fragment céramique de Piscu Crăsani ayant la décoration en relief ornementé par l'empreinte dans la pâte molle du récipient, avant la cuisson, d'une monnaie thassienne et d'un sceau représentant une figure féminine, N.Conovici considérait que la matrice en question constitue un outil utilisé par les céramistes¹⁸. Cette conclusion était déterminée par l'approche iconographique des deux images. La pièce de Radovanu fut considérée matrice employée à décorer les objets de parure. Pour l'instant, il n'y a aucun bijou dace ornementé de représentations similaires. En revanche, les trésors nord-balkaniques des siècles IV-III a.Chr., contiennent une série de récipients (notamment des fioles ??) ornementés de matrices en ce genre-là. A noter, entre autres, deux récipients du trésor de Rogozen (Bulgarie) qui présentent de tels motifs décoratifs¹⁹ (fig. 3). En plus, dans le milieu thrace sud-danubien et Nord-pontique, on connaît autres trois matrices, dont la partie active représente des personnages féminins, datés aux siècles IV-III a.Chr. Il s'agit des exemplaires d'Arbanasi (Bulgarie)²⁰ (fig. 2/5), Kamenskoe Gordišče²¹ (fig. 2/3) et Tyritake²² (fig. 2/4) en Ukraine.

Les matrices de Bucarest - Cățelu Nou et Radovanu ont été découvertes dans des contextes archéologiques datés dans une période où les récipients ornementés de cette manière-là, n'ont plus été confectionnés depuis plus d'un siècle et demi. Elles sont restées dans les inventaires des ateliers respectifs grâce aux valences magiques avec lesquelles elles furent investies. Les représentations féminines, ayant probablement des

¹⁶ V. Leahu, dans *CAB*, II, 1965, p. 61, fig. 38/6; M. Turcu, *Geto-dacii din Câmpia Munteniei*, București, 1979, p. 103, pl. XXXVI/2.

¹⁷ D. Șerbănescu, dans *Thraco-Dacica*, VI, 1985, p. 22.

¹⁸ N. Conovici, dans *SCIVA*, 32, 1981, 4, p. 574-576.

¹⁹ *Der thrakische Silberschatz aus Rogozen, Bulgarien*, Bonn - Mainz - Freiburg - München - Hamburg, 1988-1989, cat. 42, 101-103

²⁰ S. Kolkowna, dans *Archeologia*, XXIX, Warszawa, 1979, p. 64, nr. 15, fig. 17; M. Tonkova, dans *Helis*, III, 1994, p. 175, 181, fig. 1; B. Kull, dans *Germania*, 75, 1997, 2, p. 582, fig. 15/10.

²¹ S. Kolkowna, *op.cit.*, p. 62-63, nr. 10, fig. 13; B. Kull, *loc.cit.*, fig. 15/5.

²² S. Kolkowna, *op.cit.*, p. 62, nr. 9, fig. 10; B. Kull, *loc.cit.*, fig. 15/11.

significations sacrées, ont contribué à leur tour, à la conservation de ces pièces-là. D'ailleurs l'art dace tardif connaît une symbolique riche; à cet égard, le caractère sacré des images est indubitable²³.

Dans la série des objets qui démontrent les affirmations ci-dessus, il y a aussi la matrice monétaire de l'atelier de Pecica (dép. de Arad)²⁴. Celui-ci a fonctionné à la fin du Ier siècle a.Chr. et au cours du Ier siècle p.Chr.²⁵. La matrice en question fut réalisée en bronze. Sa partie active a été détruite, par martelage, depuis l'antiquité encore (fig. 2/7). Initialement, I.H. Crișan a supposé qu'il s'agit d'une pièce utilisée à l'émission de quelques deniers républicains romains²⁶, ceci, sous l'impression de la découverte, à l'époque, des matrices de la cité de Tilișca. Ultérieurement, I Winkler a remarqué qu'il s'agit d'une matrice qui servait à battre des monnaies surfrappes Daces²⁷. Il s'agit très probablement du revers des monnaies du type Toc-Chereluș. Les barres que l'on observe encore au côté détruit de la partie active proviendraient, selon I.H. Crișan des jambes d'en face du cheval à cavalier existant sur les monnaies du type mentionner²⁸ (fig. 2/6). Ces dernières ont circulé dans une zone délimitée par le cours inférieur du Mureș, Les Montagnes Apuseni et cours inférieurs du Crișul Alb et Negru. Elles sont spécifiques à la dernière phase des monnaies daces, étant utilisées pendant les dernières deux-trois décennies du IIème siècle a.Chr. et au début du Ier siècle a.Chr.²⁹.

L'atelier de Pecica a fonctionné plus tard. La matrice que nous avons présentée, bien qu'elle fût mise hors d'usage par martelage et, à coup sûr, elle n'était plus fonctionnelle à l'époque où l'artisan de Pecica déroulait son activité, elle est restée dans l'inventaire de l'atelier longtemps encore. Ce fait-là ne peut être expliqué autrement, que par «la force» magique que l'outil en question exerçait encore, qui entrait dans la série des autres outils utilisés par l'artisan et qui, tout comme les connaissances techniques, ont été probablement transmises d'une génération à l'autre, dans la même «famille» d'artisans.

«Les forces magiques» sur lesquelles comptaient les métallurgistes, leur ont conféré probablement aussi un certain prestige dans le cadre des communautés. Toute une série de découvertes archéologiques, soit qu'il

²³ Voir V. Sîrbu, G. Florea, *Les Gêto-Daces. Iconographie et imaginaire*, Cluj-Napoca, 2000, *passim*.

²⁴ I.H. Crișan, *Ziridava*, Arad, 1978, p. 94-95, pl. 124/1-2.

²⁵ A. Rustoiu, *Metalurgia*, p. 56.

²⁶ I.H. Crișan, dans *ActaMN*, 6, 1969, p. 100-101

²⁷ E. Stoicovici, I. Winkler, dans *ActaMN*, 8, 1971, p. 478.

²⁸ I.H. Crișan, *Ziridava*, p. 94.

²⁹ C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973, p. 311, 320; idem, *Istoria monedei dans Dacia preromană*, București, 1998, p. 210-212.

s'agit des instruments ou des complexes, ou des observation techniques sur quelques artefacts, ne peuvent pas devenir compréhensibles sans les interpréter dans le contexte plus large de la relation métallurgie-magie ou métallurge-magicien. Cette liaison-là n'est pas applicable aux seuls artisans, mais aussi à l'ensemble des activités qui ont animé la vie et la mentalité des communautés archaïques depuis l'antiquité ou à des époques plus récentes.

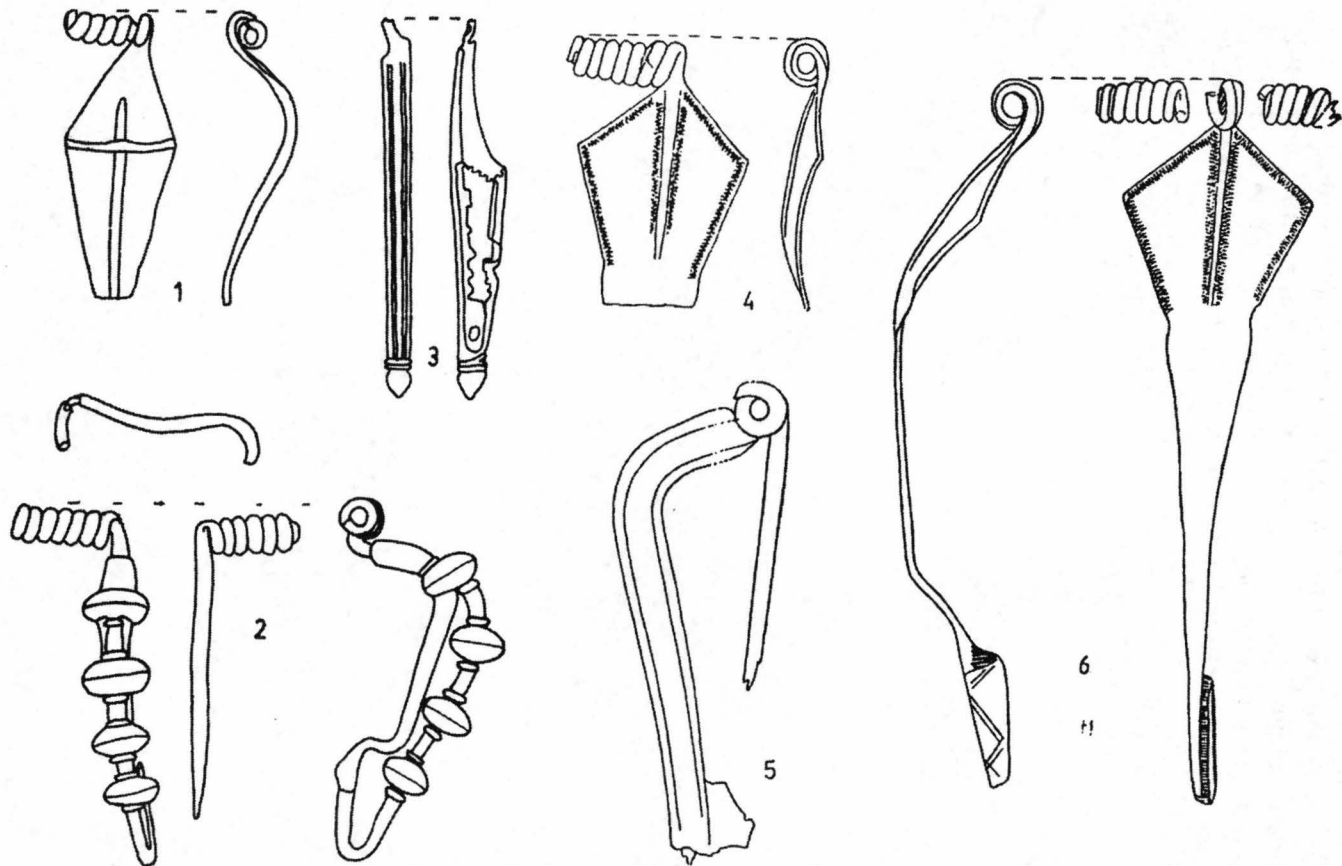

Fig. 1
 Fibule de argint cu miez de calitate inferioară. 1-2. Sighișoara – Wietenberg; 3. Căpâlna (după I. Glodartiu, V. Moga); 4-6. Sărmășag (după I. Glodariu).
 Fibules en argent à noyau de qualité inférieure. 1-2 Sighișoara-Wietenberg; 3 Căpâlna (apud I. Glodariu, V. Moga); 4-6. Sărmășag (apud I. Glodariu).

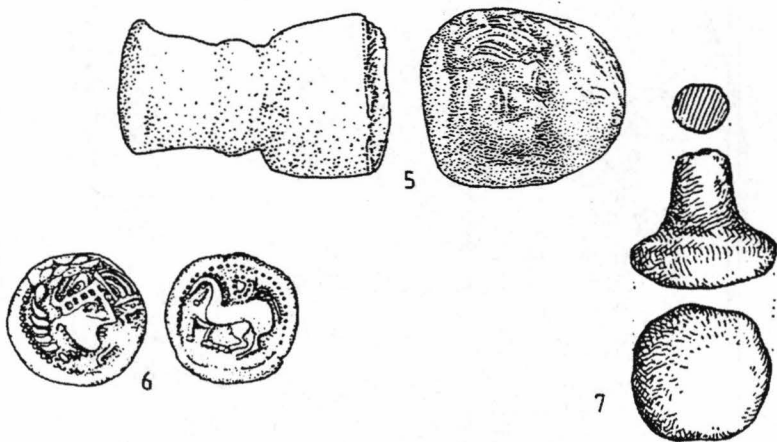
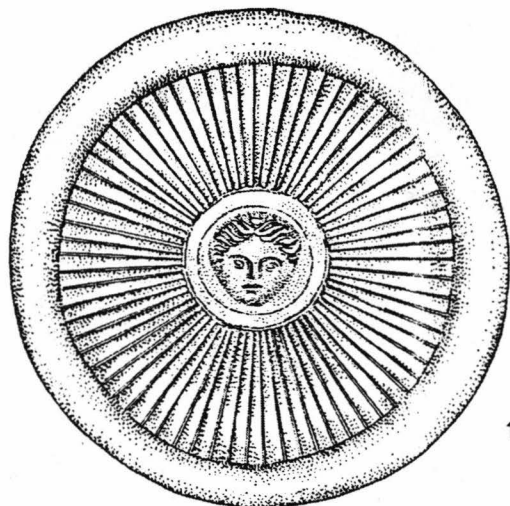
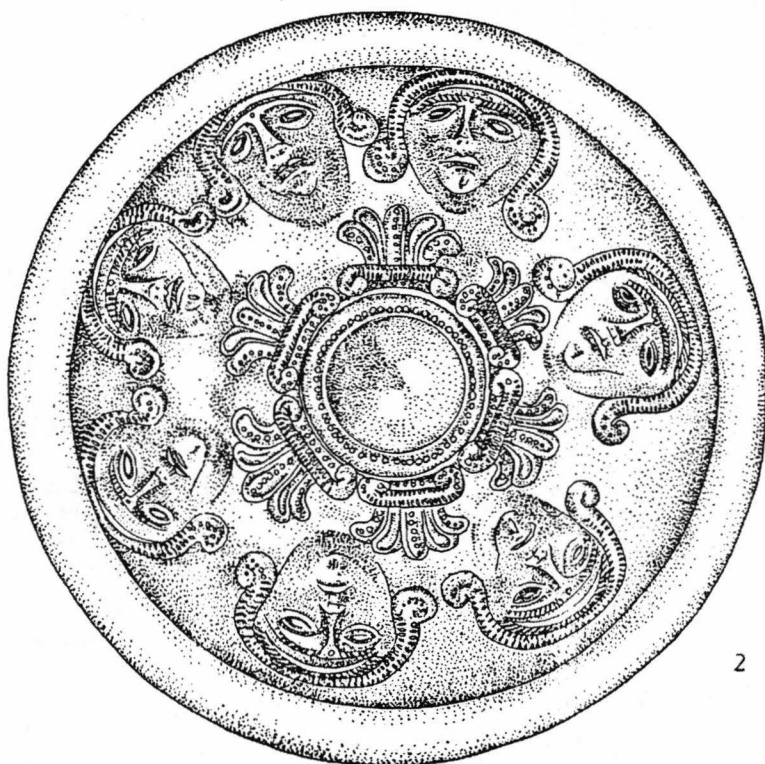

Fig. 2 1. Cățelu Nou (după V. Leahu); 2. Radovanu (după D. Șerbănescu); 3. Kamenskoe Gorodišče; 4. Tyritake; 5. Arbanasi (după B. Kull); 6. Monedă de tip Toc-Chereluș (după C. Preda); 7. Ștanța monetară de la Pecica (după I.H. Crișan).
Cățelu Nou (apud V. Leahu); 2 Radovanu (apud D. Șerbănescu); Kamenskoe Gordișče; 4 Tyritake; 5 Arbanasi (apud B. Kull); 6 Monnaie du type Toc-Chereluș (apud C. Preda); 7 La matrice monétaire de Pecica (apud I.H. Crișan).

1

2

Fig. 3 Vase de argint din tezaurul de la Rogozen ornamentate prin ștanțare.
Récipients en argent de Rogozen ornementés par matriçage.

ATELIERE ȘI MEȘTEȘUGURI DIN DEPRESIUNEA ȘIMLEULUI (JUD. SĂLAJ) ÎN LA TÈNE D

Horea POP

Pentru a susține ipoteza enunțată în titlu considerăm necesară și obligatorie o incursiune în principalele descoperiri ce pot sugera existența unor ateliere și meșteșuguri la dacii din Depresiunea Șimleului în sec. II î.Hr.-I d.Hr.

UNELTE, USTENSILE, MEȘTEȘUGURI

A) Olăritul

Ca și în alte așezări dacice, vasele ceramice au reprezentat cea mai numeroasă categorie arheologică, încât e firesc să presupunem că o bună parte a acestora a fost modelată local. Până în prezent nu s-au descoperit ateliere de modelare a vaselor și nici cuptoare pentru arderea lor. În privința amplasamentului cuptoarelor este foarte probabil că ele se aflau în afara așezărilor sau fortificațiilor atât datorită pericolului incendiilor cât și a surselor de apă și lut. Dovezile directe privind modelarea pe plan local a unor tipuri de vase o constituie instrumentele din ceramică¹, așa-zisele «calapoade» sau «lustruitoare» utilizate la netezirea² vaselor înainte de ardere, în timpul confecționării acestora (14 exemplare cunoscute). Astfel de piese s-au descoperit în cinci localități de pe teritoriul depresiunii într-un număr relativ mare³ și apar destul de frecvent în așezările și mai ales în fortificațiile dacice din Depresiunea Șimleului⁴, puține⁵ dintre ele fiind publicate. Piese pentru finisat vasele pot fi și spatulele din os (3 exemplare), dar cu siguranță majoritatea erau din lemn ca și cele pentru ornamentat ceramica. Instrumentele pentru lustruit erau fie din piatră fie din fragmente ceramice⁶.

¹ Babeș 1980.

² Sârbu, 1996, p. 40

³ Bădăcin, Marca, Moigrad, Ruginoasa, Șimleu.

⁴ La Bădăcin (1), Marca (6), Moigrad, Șimleu (7).

⁵ Szekeley 1951, pl. 2/7, 8; Dumitrașcu, Lucăcel 1974, pl. XX/1-7.

⁶ Rustoiu, 1993a și 1993b

Prezența lor în fortificații este explicată datorită concentrării atenției specialiștilor asupra acestui tip de sit, dar firește explicația reală este dată de necesitatea confecționării ceramicii la fața locului datorită nevoilor garnizoanei care staționa permanent, împreună cu familiile membrilor acesteia, în interiorul cetății.

Analiza pastei comparată cu structura argilei locale poate argumenta ipoteza potrivit căreia cea mai mare parte a ceramicii descoperite, în siturile de pe teritoriul Depresiunii Șimleului, a fost confecționată pe plan local nelipsind însă importurile firești societăților care practicau sau beneficiau de schimburile între comunități.

B) Prelucrarea metalelor

Dovezi indubitabile despre prelucrarea metalelor au fost descoperite în câteva localități în contexte clare. Prezența zgurii de fier (Moigrad, Marca, Șimleu-Cetate în G1, G41, Atelier-L13-15 în 26 poziții) presupun chiar existența unor cuptoare de redus minereu de fier. Un capac de gură de cuptor cu perforație pentru introducerea duzei foalelor a fost descoperit la Șimleu Cetate în anul 1993⁷ în groapa G10. Anumite vetre sau cuptoare descoperite puteau servi unor ateliere de reparat, forjat și realizat piese din fier. Lupe de fier brut aduc și ele argumente privind frecvența prelucrare a fierului în fortificații sau așezări (Stârciu, Șimleu, Moigrad). Semnul de întrebare este ridicat de proveniența minereului. Nu excludem posibilitatea ca acesta să fi fost adus nu departe din Maramureșul bogat în astfel de resurse ca în alte cazuri⁸.

Creuzetele⁹ aduc dovezi privind prelucrarea metalelor neferoase (bronz, plumb, argint, cositor, etc). Aceste recipiente apar frecvent în așezări sau fortificații cu o pondere mai mare în siturile de la Șimleu Silvaniei unde au fost identificate și resturi de ateliere specializate pe astfel de metale (la Cetate în G1 și Atelierul L13-15). Recipiente de dimensiuni mici, din lut comun, ars oxidant, de obicei de formă conică, destinat unui scop precis - topirea metalelor neferoase, în ateliere, pentru a fi turnate în forme. Din aceste motive ele sunt arse puternic secundar, uneori aproape zgurificate, cu aspect sticlos, și au urme ale metalului topit în ele. Apar frecvent (47 piese adică 2,7% din materialul ceramic prelucrat) în toate așezările sau fortificațiile cercetate sistematic din Depresiunea Șimleului¹⁰.

⁷ Rusu, Pop, Bejinariu 1994.

⁸ Vezi cazul sitului La Tène mijlociu de la Szalacka citat de E. Iaroslavschi în *Tehnica la daci*, Cluj-Napoca, 1997, p. 21.

⁹ Analogii selectiv: Răcătău (Căpitanu 1976, fig. 45/1-7); Sprâncenata (Preda 1986, pl. 27/1-2); Ziridava (Crișan 1978, pl. 127).

¹⁰ Pop 1992, fig. 75; Pop, Bejinariu 1995, pl. 8.

Cutele¹¹ pentru ascuțit și finisat piese sunt numeroase¹² (un număr de 47 exemplare) în așezări și fortificații având mărimi și forme diverse, unele perforate (pentru agățare), altele cu intenții de perforare sau urme de ascuțire sau finisare de piese. Majoritatea au apărut la Șimleu-Cetate (36 piese), dar și la Observator (8 piese). Utilizate la ascuțirea și finisarea uneltelor (cuțite, seceri, coase, topoare etc.), ustensilelor (ace) și armelor acestea puteau fi confecționate din resurse locale, dar gresiile de bună calitate cu siguranță erau aduse din zone cu meșteri specializați¹³.

Alte unelte și ustensile prezente în atelierele metalurgice presupuse sunt reprezentate de nicovale¹⁴, ciocănele de bijutier (doar un exemplar la Șimleu¹⁵, linguri pentru turnat metale topite¹⁶, pile¹⁷, clești de fierar¹⁸.

Anumite piese, cum ar fi lingurile din fier (prezente prin două exemplare la Moigrad)¹⁹ sau ciocănelele de bijutier (un exemplar fragmentar la Șimleu-Cetate)²⁰, pilele și clești de fierar (câte un exemplar la Moigrad) și numeroasele gresii (47 astfel de piese) de finisat piese sprijină ipoteza potrivit căreia în Depresiunea Șimleului au existat ateliere de bronzieri²¹ sau argintari daci, specializați atât în confecționarea de podoabe din argint sau bronz cât și în emiterea de monede copiate după originale romane, dar și prezența unor fierari atât de importanți în orice comunitate antică sau modernă. Impresionantul șopron-atelier (L13-15) identificat la Șimleul Silvaniei, punct Cetate, pe terasa T2 și investigat aproape integral în campaniile 1994-1995 și 1997²², posedând mai multe faze de amenajare a servit unor astfel de activități. Funcționalitatea construcției amenajată la suprafață este dată de inventarul descoperit: resturi ale unei intense activități de prelucrare a metalelor; zgură de fier și bronz, deșeuri de tablă de fier sau bronz, arsură, cenușă, cuptoare, vetre de foc, gropi reziduale sau rituale, numeroase fragmente de creuzete și gresii pentru finisat, turnat sau ascuțit piese.

¹¹ Szekely 1951, pl. 2/9, 9 a, 12; Macrea, Rusu, Mitrofan 1962, fig. 8/19; Pop, Bejinariu 1995, pl. 11.

¹² Moigrad, Șimleu Silvaniei.

¹³ Iaroslavschi, 1997, p.35

¹⁴ La Moigrad, Macrea, Rusu 1960, fig. 13/27; Macrea, Rusu, Mitrofan 1962, fig. 8/22.

¹⁵ La Șimleu Cetate, Pop, Bejinariu 1995, pl. 12.

¹⁶ La Moigrad, două exemplare.

¹⁷ La Moigrad, un exemplar.

¹⁸ La Moigrad - inedit.

¹⁹ Rustoiu, 1996, p. 67

²⁰ Pentru analogii Glodariu, Iaroslavschi, 1979, fig. 54 / 1-4

²¹ Florea 1992; Rustoiu 1992 b; Cociș 1982-83.

²² Pop, 1997

Lipsesc cu desăvârșire tiparele pentru turnat piese din bronz ceea ce sugerează că foarte probabil s-a optat în favoarea altui procedeu și anume acela al «cerii pierdute» atât de larg răspândit în lumea antică²³. Credem că un astfel de procedeu a fost utilizat și pentru realizarea replicilor fidele de denari republicani romani în atelierul metalurgic de la Șimleu Silvaniei Cetate²⁴.

ATELIERE METALURGICE

Un atelier este de presupus la Șimleu Șilvaniei-Cetate în sectorul estic al șeii de legătură a dealului cu restul Măgurii Șimleului, în zona gropii G₁, care a avut un inventar specific rezidurilor unui atelier metalurgic: plăcuțe de gresie utilizate la realizarea tiparelor sau la finisarea pieselor turnate, numeroase fragmente, provenind de la cca. 15 creuzete pentru topit bronz, argint, fragmente mici de obiecte de bronz (un inel din sârmă subțire cu un capăt aplatizat și ornamentat cu dalta, table cu găuri și nituri din bronz), zgură din fier, o cantitate impresionantă de lipitură arsă de perete și de vatră de la un cuptor? sau construcție-atelier?, ceramică fragmentară, etc. În apropierea acestei gropi, într-o alta, a fost descoperit și capacul de gură de cuptor cu perforație pentru duza foalei, un alt argument pentru existența atelierului metalurgic. Având în vedere materialul arheologic din aceste complexe, atelierul presupus poate fi datat în a doua jumătate a sec. I î.Hr.

Un atelier probabil poate fi întâlnit tot la Șimleu, dar în punctul Observator²⁵ unde trei gropi (G17-19) cu inventar asemănător îl anunță în preajmă. De asemenea și aceste complexe se pot data la fel cu cele prezentate înainte. Cercetările viitoare vor aborda și zona respectivă, care promite din acest punct de vedere.

Un atelier de orfevrărie poate fi pe Măgura Moigradului unde în anii 1958-1959 a fost descoperită o nicovală din fier specifică acestei îndeletniciri²⁶. Totodată, într-o groapă rituală, aparținând orizontului de locuire de sec. I d.Hr., a fost descoperit un clește de fierar și un creuzet de mari dimensiuni, iar în alte complexe două linguri din fier, sprijinind afirmația de mai înainte.

Totuși în categoria acestor construcții putem include cu certitudine doar una singură (L 13-15), amintită deja, descoperită la Șimleu Silvaniei-Cetate²⁷, pe șaua de legătură, între anii 1994-1995, 1997, pe o terasă (T2) situată la

²³ Rustoiu 1996 p. 48-49.

²⁴ Pop, Bejinariu, 1995.

²⁵ Rusu, Pop, Bejinariu 1995, p. 89-90.

²⁶ Macrea, Rusu 1960, fig. 13/27; Macrea, Rusu, Mitrofan 1962, p. 488, fig. 8/22; Glodariu, Iaroslavschi 1979, p. 40.

²⁷ O listă exhaustivă a atelierelor din Dacia preromană la Iaroslavschi 1997 p. 58-63.

o altitudine puțin inferioară față de înșeuarea amintită²⁸. Aflată în curs de cercetare construcția a fost amenajată prin realizarea unei trepte adânci de cca. 0,4 m în umplutura terasei în care au fost înfițiți și stâlpii de rezistență ai atelierului - șopron, deoarece nu au fost surprinși eventuali pereți compacți destinați protecției unei încăperi pentru locuit. Atelierul, surprins deocamdată pe o lungime de 18 m și o lățime de 5-6 m, posedă trei vetre, trei cuptoare și 10 gropi (reziduale sau rituale) eșalonate pe trei faze de amenajare, mai mult sau mai puțin generală, a construcției în intervalul sf. sec. I î.Hr. - înc. sec. II d.Hr. În campania arheologică din anul 1997, în podina celei de-a doua faze, a fost descoperit un tezaur de 54 denari romani (189 î.Hr.-37 d.Hr.) care poate sugera momentul incendiului construcției, din faza a doua, undeva după mijlocul sec. I d.Hr. Este greu de crezut că depozitul monetar, care aparținea probabil unuia dintre meșterii ce activau în atelier, a fost îngropat în condiții de pace, determinat de circumstanțe personale nedorite. Deasemenea în a doua jum. a sec. I d.Hr. nu avem documentat nici un conflict armat dintre daci, pe de-o parte și romani sau iazygi, pe de altă parte, pentru sectorul nord-vestic al Daciei²⁹. Credem, mai degrabă, că îngroparea tezaurului a avut loc după primul război daco-roman. De-altfel atelierul incendiat a fost refăcut imediat, aproximativ pe același plan, fiind înglobat de această dată în cadrul fortificației, până atunci limitată doar la mamelonul superior al dealului. În același moment a căzut și circumvalația care înconjură acest mamelon și a fost săpat șanțul care bloca accesul dinspre șaua de legătură a dealului cu restul Măgurii Șimleului, extinzând aria dacică fortificată. Cea din urmă fază, a treia, a construcției, de care ține și rebutul de turnare amintit mai încolo, a fost distrusă în urma celui de-al doilea război dacic al lui Traian. Pe una din vetrele acestei faze au fost descoperite fragmentele unui creuzet, iar în unele gropi zgură de fier, de bronz, creuzete întregi sau fragmentare. Construcția pare să fi fost compartimentată cu pereți aparenti (cu locuri destinate activităților metalurgice și pentru preparatul și păstratul hranei meșterilor), structura de rezistență fiind realizată din stâlpi înfițiți în umplutura terasei amenajată prin nivelarea vechilor complexe preistorice. Cea mai importantă piesă din inventarul atelierului o constituie un rebut de turnare al unui denar republican roman de la Marcus Antonius. Această piesă, realizată dintr-un argint de bună calitate³⁰ completează imaginea

²⁸ Rusu, Pop, Bejinariu 1995, p. 87-88; Pop, Bajinariu 1995, p. 6, pl. 16; Rusu, Pop Bejinariu 1996.

²⁹ Dumitrașcu, 1993, p. 32-35.

³⁰ Analiza calității argintului a fost realizată în cadrul Laboratorului de restaurare al Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca. Mulțumesc, pe această cale, conducerii instituției care mi-a oferit această facilitate și d-nei ing. Doina Boroș care a realizat determinarea.

privind caracterul construcției amintite. Este clar că valențele atelierului au fost multiple³¹ neputând fi vorba de o specializare, numai în realizarea de replici fidele monetare. Prezența zgurii de fier, a creuzetelor cu urme de bronz, argint și chiar aur, este un indiciu în acest sens. Până la cercetarea exhaustivă a atelierului nu se poate trage însă o concluzie definitivă. Importanța atelierului monetar rezidă nu numai în faptul că este unul din puținele descoperite în Dacia³² ci aduce informații prețioase privind tehnica de realizare a monedelor prin turnare³³, foarte probabil prin procedeul cerii pierdute³⁴, în celelalte ateliere din Dacia utilizându-se tehnica baterii pastilelor cu ștanțe din bronz.

Deși puține la număr (trebuie ținut cont și de numărul mic de situri investigate sistematic) atelierele, care au și o specializare uniformă unitară: metalurgia fierului, bronzului și argintului, dau o coloratură deosebită siturilor, dar, mai ales, gradului de prosperitate economică și nivelul înalt de dezvoltare a tehnicii la care au ajuns dacii din zona Depresiunii Șimleului. Neîndoielnic, multe din podoabele descoperite în tezaure au fost confecționate pe loc poate chiar în atelierele pomenite³⁵.

³¹ Rustoiu, 1996, p. 61.

³² Cele mai importante la Tilișca (Lupu 1989, p. 80-94) și Grădiștea Muncelului (Glodariu 1992).

³³ O tehnică identică a fost utilizată pentru realizarea de denari imperiali în tipare de lut, în sec II-III d.Hr. (anii 160-257) la Pachten (vezi Alfoldi 1974 p 426-447); în ceea ce privește perioada romană târzie, un caz similar este cunoscut la Trier unde se realizau monede din bronz de la Constantin (333-334) utilizându-se același procedeu al turnării mai multor replici legate în tipar în serie, ca în cazul piesei de la Șimleu-Cetate.

³⁴ Rustoiu 1996 p. 48.

³⁵ Chirilă, Matei, 1986, p. 98-99.

ATELIERS ET MÉTIERS DANS LA DÉPRESSION DE ȘIMLEU (dép. de SĂLAJ) PENDANT LA PÉRIODE LA TÈNE D

Pour soutenir l'hypothèse énoncée dans le titre, nous considérons qu'une description des découvertes principales qui peuvent témoigner de l'existence des ateliers et métiers chez les Daces qui habitaient la dépression de Șimleu (pl. 1) aux siècles II a.Chr. – I p.Chr. est obligatoire et nécessaire.

Outils, ustensiles, métiers

A. La poterie

Comme dans l'autres habitats daces, les récipients céramiques ont représenté la catégorie archéologique la plus fréquente, si bien qu'il est naturel de supposer que sa majeure partie fut modelée dans les habitats mêmes. Jusqu'à présent, on n'a pas découvert d'ateliers de modelage des récipients et non plus des fours pour leur cuisson. Quant à l'emplacement des fours, il est très probable qu'elles étaient situées hors des habitats ou places fortes, tant à cause du danger des incendies, qu'aussi à cause des sources d'eau et d'argile. Les preuves directes concernant le modelage dans l'habitat même des certains types de récipients, sont les instruments céramiques¹, les ainsi-nommés «embouchoirs», ou «polisseurs» utilisés à polir² les récipients avant la cuisson, ou pendant qu'on les confectionnait (14 exemplaires connus). On a découvert un assez grand nombre d'exemplaires³ appartenant à cette catégorie dans cinq localités de la dépression. Ils sont assez fréquents dans les habitats et surtout dans les places fortes daces de la Dépression de Șimleu⁴; il y en a pourtant peu⁵ qui ont été publiés (pl. 8/1-7).

Toujours à polir les récipients, on employait aussi les spatules en os (3 exemplaires, pl. 8/11,15); mais, à coup sûr, la majorité était en bois, comme

¹ Babeș 1980.

² Sârbu, 1996, p.40.

³ Bădăcin, Marca, Moigrad, Ruginoasa, Șimleu.

⁴ La Bădăcin (1), Marca (6), Moigrad, Șimleu (7).

⁵ Szekely 1951, pl. 2/7, 8; Dumitrașcu, Lucăcel 1974, pl. XX/1-7.

celles employées à orner la céramique. Les instruments à polir étaient, soit en pierre, soit en fragments céramiques⁶.

Leur présence dans les places fortes est expliquée par l'attention des spécialistes sur ce type de site, mais, naturellement, l'explication réelle c'est la nécessité de confectionner la céramique à l'intérieur de l'habitat pour les besoins de la garnison qui stationnait en permanence, avec leurs familles, à l'intérieur de la cité.

L'analyse de la pâte comparée à la structure de l'argile locale, peut argumenter l'hypothèse selon laquelle la plupart de la céramique découverte dans les sites de la Dépression de Şimleu fut confectionnée à l'intérieur des habitats, cela ne veut pas dire qu'il manquait les importations propres aux sociétés qui pratiquaient ou bénéficiaient des échanges entre les communautés.

B. Le travail des métaux

On a découvert des preuves indubitables sur le travail des métaux dans quelques localités dans des contextes clairs. La présence des scories de fer (Moigrad, Marca, Şimleu – Cité dans G₁, G₄₁, Atelier L 13-15 dans 26 positions) suppose même l'existence des fours à réduire le minéral de fer. Un **couvercle** pour la bouche du four à perforation pour l'ajustage des outres a été découvert à Şimleu – Cité en 1993⁷ dans une fosse ménagère (pl. 8/12). Certains âtres ou fours découverts pouvaient servir comme ateliers de réparations, forge ou réalisation des pièces en fer brut, représentent elles aussi des arguments concernant la manière de façonner le fer dans les places fortes ou habitats (Stârciu, Şimleu, Moigrad). Il y a des questions sur la provenance du minéral. On n'exclut pas la possibilité que celui-ci ait été apporté du Maramureş, riche en minerais, comme ce fut le cas ailleurs⁸.

Les creusets⁹ – apportent des preuves concernant le travail des métaux non ferreux (bronze, plomb, argent, étain, etc.). Ces récipients apparaissent fréquemment dans des habitats ou places fortes surtout dans les sites de Şimleu Silvaniei où l'on a identifié aussi des restes d'ateliers spécialisés en de tels métaux (à La Cité, en G₁, pl. 7/1-16 et l'atelier L13-15, pl. 9/9-14). Des récipients de dimensions réduites, en argile commune, cuite, oxydée, d'ordinaire de forme conique, destinés à un but sûr: la fonte des métaux non ferreux, dans des ateliers, pour être, ensuite, coulés dans des formes. Voilà pourquoi ils sont très bien cuits, d'une manière secondaire parfois

⁶ Rustoiu, 1993a și 1993b.

⁷ Rusu, Pop, Bejinariu 1994.

⁸ Voir le cas du site La Tène-moyen de Szalacka cité par E. Iaroslavschi dans *Tehnica la daci*, Cluj- Napoca, 1997, p. 21.

⁹ Des analogies sélectif: Răcățau (Căpitanu 1976, fig. 45/1-7); Sprîncenata (Preda 1986, pl. 27/1-2); Ziridava (Crişan 1978, pl. 127).

réduits à l'état des scories, à aspect vitreux, ayant des traces de métal fondu. Ils apparaissent fréquemment (47 pièces, c'est-à-dire 2,7% de la céramique travaillée) dans tous les habitats ou places fortes, où l'on a fait des recherches systématiques, de la dépression de Şimleu¹⁰.

Les pierres à aiguiser¹¹ et à polir les pièces sont plus nombreuses (47 exemplaires)¹² dans les habitats ou places fortes. Elles ont des dimensions et des formes diverses; certaines sont perforées (pour pouvoir les accrocher, pl. 8/8, 9), d'autres ayant des traces de perforation, d'affûtage (pl. 8/9, 10, 13) ou de polissage des pièces. Leur plus grand nombre fut découvert à Şimleu – Cité (36 pièces), mais aussi à l'Observatoire (8 pièces). Utilisées à l'affûtage et au polissage des outils (couteaux, faucilles, haches, etc.), ustensiles (aiguilles et armes), on pouvait les confectionner des ressources locales, mais à coup sûr, qu'on apportait le grès de qualité des régions où il y avait des artisans spécialisés¹³.

Les autres outils et ustensiles présents dans les ateliers métallurgiques sont représentés par *des enclumes*¹⁴, *des petits marteaux de bijoutier* (un seul exemplaire à Şimleu)¹⁵, *cuillers* à couler les métaux en fusion¹⁶, *limes*¹⁷, *tenailles de forgeron*¹⁸.

Certaines pièces, comme les petites cuillers en fer (présentées par deux exemplaires à Moigrad)¹⁹ ou les petits marteaux d'orfèvre (un exemplaire fragmentaire à Şimleu – Cité)²⁰, les limes et les tenailles de forgeron (un exemplaire pour chacune à Moigrad) et les nombreux grès (47 pièces) à polir les pièces appuient l'hypothèse selon laquelle dans la Dépression de Şimleu il y avait des ateliers daces, où l'on travaillait le bronze et l'argent²¹. Ces travailleurs étaient spécialisés à confectionner des parures d'argent ou de bronze, mais aussi à émettre des monnaies d'après les monnaies originales romaines. On a signalé aussi la présence des forgerons, si importants dans toute communauté antique ou moderne. Le hangar impressionnant (L13-15) identifié à Şimleu Silvaniei – Cité, sur la terrasse

¹⁰ Pop 1992, fig. 75; Pop, Bejinariu 1995, pl. 8.

¹¹ Szekely 1951, pl. 2/9, 9 a, 12; Macrea, Rusu, Mitrofan 1962, fig. 8/19; Pop, Bejinariu 1995, pl. 11.

¹² Moigrad, Şimleu Silvaniei.

¹³ Iaroslavschi, 1997, p. 35.

¹⁴ Á Moigrad, Macrea, Rusu 1960, fig. 13/27; Macrea, Rusu, Mitrofan 1962, fig. 8/22.

¹⁵ Á Şimleu Cetate, Pop, Bejinariu 1995, pl. 12.

¹⁶ Á Moigrad, deux pièces.

¹⁷ Á Moigrad, un exemplaire.

¹⁸ Á Moigrad - inedit.

¹⁹ Rustoiu, 1996, p. 67.

²⁰ Pour l'analogie Glodariu, Iaroslavschi, 1979, fig. 54/1-4.

²¹ Florea 1992; Rustoiu 1992 b; Cociş 1982-83.

T₂ (pl. 3,4,5,10) et investigué presque intégralement pendant les campagnes de 1994-1995 et 1997²², ayant plusieurs phases d'aménagement, a servi à de telles activités. L'emploi de la construction aménagée à la surface est prouvé par l'inventaire découvert: des traces d'une activité intense du travail des métaux scories de fer et bronze, déchets de tôle en fer ou bronze, restes d'objets brûlés, cendre, fours, âtres à feu, fosses résiduelles ou rituelles, de nombreux fragments de creusets et grès à polir, à couler ou à aiguiser des pièces.

Il manque complètement les matrices à mouler des pièces en bronze ce qui suggère qu'on a, très probablement opté pour un autre procédé, à savoir pour celui de «la cire perdue», tellement répandu dans le monde antique²³. Nous croyons qu'on a utilisé un tel procédé aussi pour réaliser les répliques fidèles des deniers républicains romains dans l'atelier métallurgique de Șimleu Silvaniei – Cité²⁴.

Ateliers métallurgiques

On suppose l'existence d'un atelier à Șimleu Silvaniei dans le secteur Est de la partie du terrain qui établit le lien entre la colline et le reste de la Butte de Șimleu, dans la zone de la fosse G₁ (pl. 6) qui avait un inventaire spécifique aux résidus d'un atelier métallurgique: de petites plaques de grès utilisées à la réalisation des matrices ou au polissage des pièces coulées, de nombreux fragments, provenant d'environ 15 creusets à couler le bronze, de l'argent, de petits fragments d'objets en bronze (un anneau, fait en fil de bronze mince, ayant un bout aplati, ornementé au ciseau, tôle à trous et rivets en bronze), scories de fer, une quantité impressionnante de restes brûlés provenus d'un mur et de la grille d'une four ? ou bâtiment-atelier? de la céramique fragmentaire, etc. (pl. 7). Dans une autre fosse, près de celle-ci, on a découvert aussi le couvercle de la bouche du four à perforation pour l'ajuster les soufflets (pl. 8/12), un autre argument pour l'existence de l'atelier métallurgique. D'après les matériaux archéologiques de ces complexes, le supposé atelier peut être daté pendant la seconde moitié du Ier siècle a.Chr.

Un atelier probablement, existe toujours à Șimleu, au lieu-dit Observatoire²⁵, trois fosses (G17-19) à inventaire pareil, le signalent aux alentours. Quant à la datation de ces complexes, on a la même situation que les précédents. Les futures recherches dans cette zone, assez prometteuse d'ailleurs, en diront plus.

²² Pop, 1997.

²³ Rustoiu 1996 p. 48-49.

²⁴ Pop, Bejinariu, 1995.

²⁵ Rusu, Pop, Bejinariu 1995, p. 89-90.

Il peut s'agir d'un atelier d'orfèvrerie sur la colline de Moigrad, où, pendant les années 1958-1959, on a découvert une enclume en fer, spécifique à ce métier²⁶. Toutefois, dans une fosse rituelle, appartenant à l'horizon d'habitation du Ier siècle a.Chr., on a découvert des tenailles de forgeron et un creuset de grandes dimensions, et, dans d'autres complexes, deux cuillers en fer, ce qui confirme l'affirmation ci-dessus.

Pourtant, dans la catégorie de ces constructions on peut inclure sûrement, une seulement (L13-15, pl. 5), mentionnée déjà, découverte à Șimleu Silvaniei – Cité²⁷, entre les années 1994-1995, 1997 sur une terrasse (T₂), située à une altitude peu inférieure à la chaîne de collines, dont on a déjà parlé²⁸. La construction, en train d'être investiguée, fut aménagée par la réalisation d'une marche profonde, à peu près 0,4 m, dans le remblai de la terrasse, où l'on a planté les piliers de résistance de l'atelier hangar, puis qu'on n'a pas découvert des murs compacts destinés à protéger une pièce habitable. L'atelier, surpris momentanément sur une longueur de 18 m et une largeur de 5/6 m, possède trois âtres, trois fours et 10 fosses (résiduelles et rituelles) échelonnées sur trois phases d'aménagement; plus ou moins général, de la construction pendant l'intervalle: le premier quart du Ier siècle a.Chr. – début du IIème siècle p.Chr. Pendant la campagne archéologique de 1997, dans le plancher de la seconde phase, on a découvert un trésor consistant en 54 deniers romains (189 a.Chr. – 37 a.Chr.) qui peut suggérer le moment où l'on a incendié la construction, pendant la seconde phase, vers la moitié du Ier siècle a.Chr. Il est difficile à croire que le dépôt monétaire, qui appartenait probablement à un des artisans qui travaillait dans l'atelier, ait été enterré en temps de paix, contraint par des circonstances personnelles involontaires. D'ailleurs, dans la seconde moitié du Ier siècle a.Chr. il n'y a aucun document qui atteste un conflit armé entre les Daces d'un côté et les Romains et les jazyges, de l'autre côté, dans le secteur Nord-ouest de la Dace. Nous croyons plutôt, que l'on a enterré le trésor après la première guerre dace-romaine²⁹. D'ailleurs, on a refait l'atelier incendié peu de temps après, à peu près suivant le même plan, entrant, cette fois-ci dans le cadre de la place forte, limitée, jusqu'alors seulement au mamelon supérieur de la colline. Au même moment, la circonvolution qui entourait ce mamelon est tombée elle aussi, et, l'on a creusé le fossé qui bloquait la colline à la colline Măgura

²⁶ Macrea, Rusu 1960, fig. 13/27; Macrea, Rusu, Mitrofan 1962, p. 488, fig. 8/22; Glodariu, Iaroslavschi 1979, p. 40.

²⁷ Une liste exhaustive des ateliers de Dacie préromaine, chez Iaroslavschi 1997, p. 58-63.

²⁸ Rusu, Pop, Bejinariu 1995, p. 87-88; Pop, Bejinariu 1995, p. 6, pl. 16; Rusu, Pop Bejinariu 1996.

²⁹ Dumitrașcu, 1993, p. 32-35.

Șimleului, élargissant ainsi l'aire dace fortifiée (pl. 10). La dernière phase, la troisième, de la construction, à laquelle appartient aussi le rebut de coulage dont on a parlé, fut détruite à la suite de la seconde guerre dace, sous le règne de Trajan. Sur un des âtres appartenant à cette phase, on a découvert les fragments d'un creuset, et dans certaines fosses, des scories de fer, de bronze, des creusets entiers ou fragmentaires. La construction semble avoir été compartimentée de parois apparents (ayant des endroits destinés aux activités métallurgiques, et d'autres pour préparer et garder la nourriture des artisans), la structure de résistance étant réalisée par des piliers plantés dans les fondations de la terrasse aménagée par le nivellement des anciens complexes préhistoriques. La pièce la plus importante de l'inventaire de l'atelier, c'est un rebut de coulage d'un denier républicain romain, datant depuis l'époque de Marcus Antonius. Cette pièce, confectionnée en argent de bonne qualité³⁰, complète l'image concernant le caractère de la construction mentionnée ci-dessus. Il est clair qu'il s'agit des valences multiples de l'atelier³¹, et non seulement des répliques fidèles monétaires. Dans ce sens, un indice serait la présence des scories de fer, des creusets, présentant des traces de bronze, d'argent et d'or même. Jusqu'à l'examen exhaustif de l'atelier, on ne peut pourtant pas tirer une conclusion définitive. L'importance de l'atelier monétaire est due non seulement au fait que c'est le troisième découvert en Dacie³², mais il donne aussi des informations précises à l'égard de la technique de réalisation de monnaies par coulage³³, très probablement par la procédé de la cire perdue³⁴, tandis que dans les autres ateliers de Dace on utilisait la technique du battement des pastilles à l'aide des matrices en bronze.

Bien que peu nombreux (il faut aussi tenir compte du nombre réduit de sites examinés, systématiquement), les ateliers, qui ont aussi une

³⁰ L'analyse de la qualité de l'argent a été réalisée dans le Laboratoire de restauration du Musée National d'Histoire de Cluj-Napoca. Je remercie, à cette occasion, la direction de l'institution qui m'a offert cette facilité, et M-me ing. Doina Boroș, qui a réalisé la détermination.

³¹ Rustoiu, 1996, p. 61.

³² Des plus importants à la Tilișca (Lupu 1989, p. 80-94) și Grădiștea Muncelului (Glodariu 1992).

³³ Une technique identique fut utilisée pour réaliser des deniers impériaux dans des matrices en terre cuite, II-III siècles p.Chr. (pendant les années 160-257) à Pachten (voir Alfoldi 1974 p. 426-447); en ce qui concerne la période romaine tardive, on connaît un cas similaire à Trier, où l'on réalisait des monnaies en bronze du temps de Constantin (333-334), en utilisant le même procédé du moulage de plusieurs répliques liées par des matrices en série, comme c'est le cas de Șimleu-Cetate.

³⁴ Rustoiu 1996 p. 48.

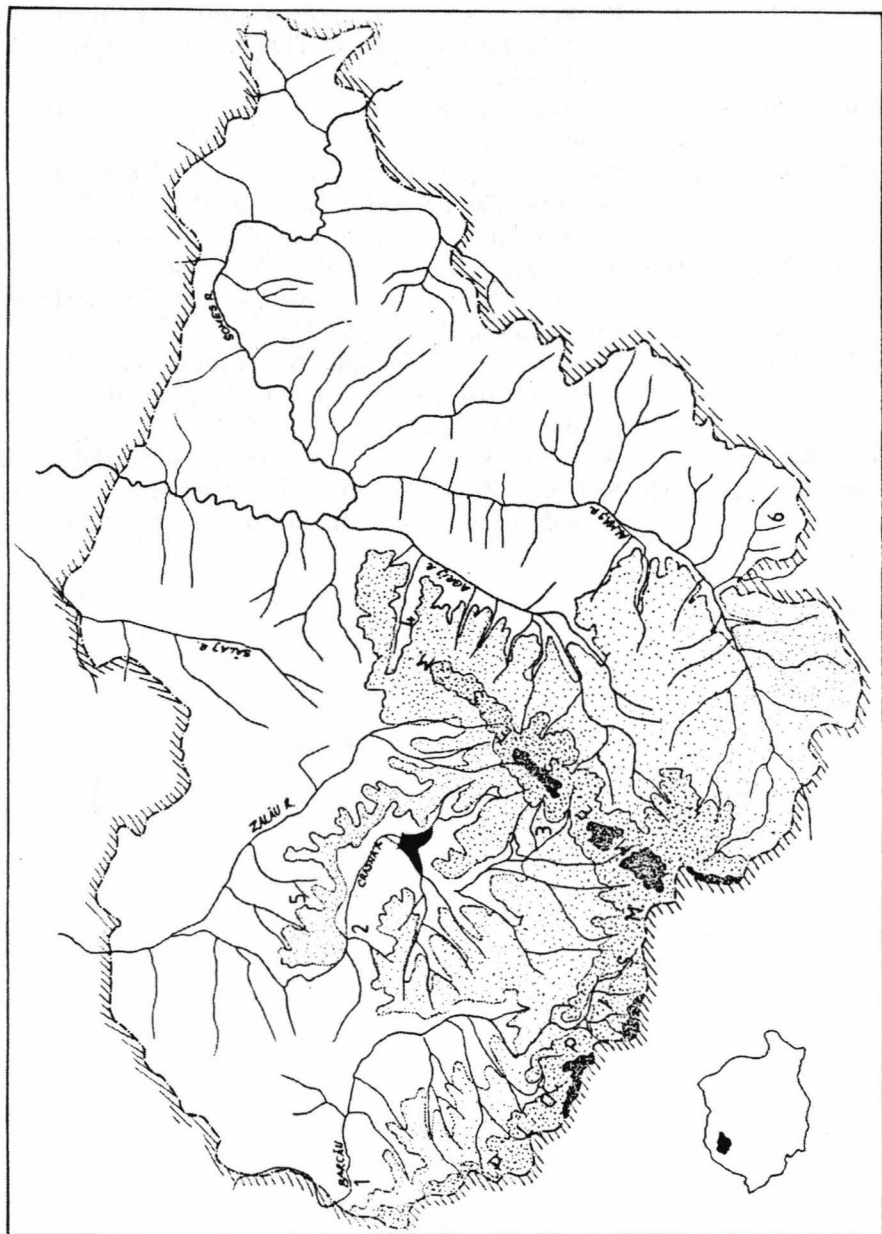
spécialisation uniforme unitaire: métallurgie du fer, du bronze et de l'argent, donnent aux sites une couleur toute particulière, témoignant du degré de prospérité économique et du haut niveau de développement de la technique des Daces dans la Dépression de Șimleu. On ne doute pas que beaucoup des parures découvertes dans les trésors ont été confectionnées sur place, peut-être même dans les ateliers en question³⁵.

³⁵ Chirilă, Matei, 1986, p. 98-99.

Bibliografie generală/Bibliographie générale

- Alföldi 1974 Alföldi, M., Die "Fälscherförmchen" von Pachten, in *Germania*, 52, 1974, p. 426-447.
- Babeş 1980 Babeş, M., *Unelte geto-dacice pentru modelarea ceramicii*, SCIVA, 1980, 13, 1, p. 23-31.
- Chirilă, Matei 1986 Chirilă, E., Matei, Al. V., *Tezaurul dacic de la Cehei (Sălaj)*, ActaMP, 10, 1986, p. 95-118.
- Cociş 1982-83 Cociş, S., *Ateliere de bronzieri în Dacia preromană (sec. II î.e.n. - I e.n.)*, Sargeția, 1982-83, 16-17, p. 139-144.
- Crişan 1978 Crişan, I. H., *Ziridava. Săpăturile de la "Şanţul Mare" (Pecica, jud. Arad) din anii 1960, 1961, 1962, 1964*, Arad, 1978, 456 p.
- Florea 1992 Florea, G., *Aspecte ale metalurgiei bronzului în aşezările dacice din Munţii Orăştiei*, în *EphemNap*, II, 1992, p. 39-47.
- Dumitraşcu, Lucăcel 1974 Dumitraşcu, S., Lucăcel, V., *Cetatea dacică de la Marca*, Zalău, 1974, 37 p.
- Dumitraşcu 1993 Dumitraşcu, S., *Dacia Apuseană*, Oradea, 1993.
- Glodariu, 1979 Glodariu, I., Iaroslavschi, E., *Civilizaţia fierului la daci*, Cluj-Napoca, 1979, 265 p.
- Iaroslavschi Glodariu 1992 Glodariu, I., *Die Münzstätte von Sarmizegetusa Regia*, în *EphemNap*, II, 1992, p. 57-68.
- Iaroslavschi 1997 Iaroslavschi, E., *Tehnica la daci*, Cluj-Napoca, 1997.
- Lupu 1989 Lupu, N., *Tilişca. Aşezările arheologice de la Căţănaş*, Bucureşti, 1989, 184 p.
- Macrea, Rusu 1960 Macrea, M., Rusu, M., *Der Dakische Friedhof von Porolissum und das problem der Dakischen Bestattungsbräuche in der spätlatènezeit*, în *Dacia N.S.*, IV, 1960, p. 201-229.
- Macrea, Rusu, 1962 Macrea, M., Rusu, M., Mitrofan, I., *Şantierul arheologic Porolissum*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 485-504.
- Mitrofan Pop 1992 Pop, H., *Observaţii de topografie arheologică la Şimleu Silvaniei. Aşezarea civilă dacică*, în *ActaMP*, 16, 1992, p.129-133.
- Pop, Bejinariu 1995 Pop, H., Bejinariu, I., în *Catalogul expoziţiei "Traci şi daci la Şimleu Silvaniei"*, nov. 1995.
- Pop 1997 Pop, H., *The repertoire of discoveries from the roman age beyond the limes on the territory of Sălaj County (2-nd - 4-th centuries A.D.)*, în *ActaMP*, XXI, 1997, p.457-486.
- Preda 1986 Preda, C., *Geto-dacii din bazinul inferior al Oltului. Dava de la Sprâncenata*, Bucureşti, 1986.
- Rustoiu 1992 b Rustoiu, A., *Un atelier de prelucrare a bronzului din cetatea dacică de la Băniţa (jud. Hunedoara)*, în *EphemNap*, 2, 1992, p. 49-56.
- Rustoiu 1993 a Rustoiu, A., *Observaţii privind importul de grafit în Transilvania în epoca Latène*, în *ActaMP*, 17, 1993, p.67-75.

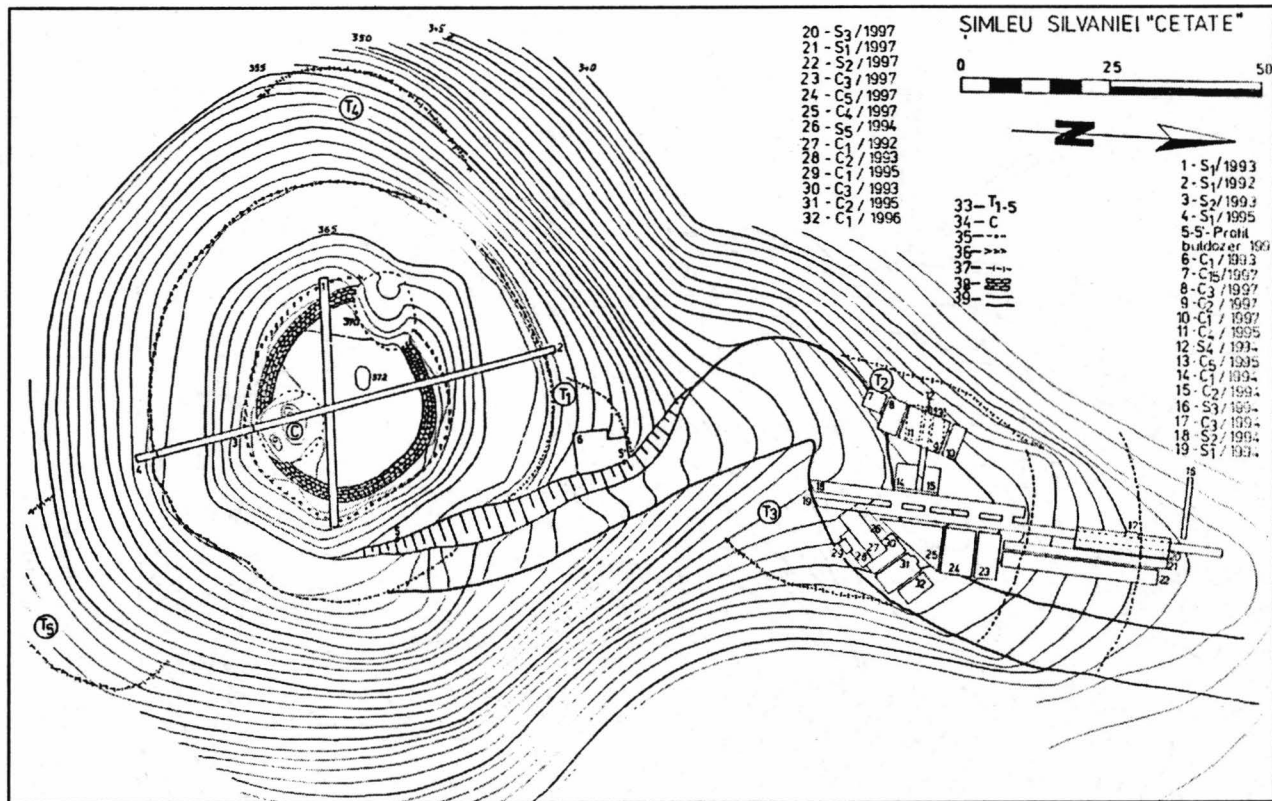
- Rustoiu 1993 b Rustoiu, A., *Observații privind ceramica Latène cu grafit în pastă din România*, în *Thraco-Dacica*, XIV, 1-2, 1993, p. 131-142.
- Rustoiu 1996 Rustoiu, A., *Metalurgia bronzului la daci*, București, 1996.
- Rusu, Pop, Bejinariu 1994 Rusu, M., Pop, H., Bejinariu, I., *Șantierul arheologic Șimleu Silvaniei "Cetate", jud. Sălaj, Campania 1993*, în *Cronica Cercetărilor Arheologice*, Satu Mare, 1994, p.64.
- Rusu, Pop, Bejinariu 1995 Rusu, M., Pop, H., Bejinariu, I., *Șantierul arheologic Șimleu Silvaniei*, în *Cronica Cercetărilor Arheologice*, Cluj Napoca, 1995, p. 87-90.
- Rusu, Pop, Bejinariu 1996 Rusu, M., Pop, H., Bejinariu, I., *Șimleu Silvaniei "Cetate"*, în *"Situri arheologice cercetate în perioada 1983-1992"*, Brăila, 1996, p. 110-111.
- Sârbu 1996 Sârbu, V., *Dava getică de la Grădiștea*, jud. Brăila, I, 1996.
- Szekely 1951 Szekely, Z., *Materiale din campania de săpături arheologice din 1949*, București 1951, p. 43-74.

Pl. 1 Harta județului Sălaj cu localitățile abordate în studiu: 1-Marca, 2-Șimleu Silvaniei, 3-Stârciu, 4-Moigrad, 5-Bădăcin, 6-Ruginoasa. La charte du département de Sălaj contenant toutes les localités abordées dans l'étude: 1. Marca; 2. Șimleu Silvaniei; 3. Stârciu; 4. Moigrad; 5. Bădăcin, 6. Ruginoasa.

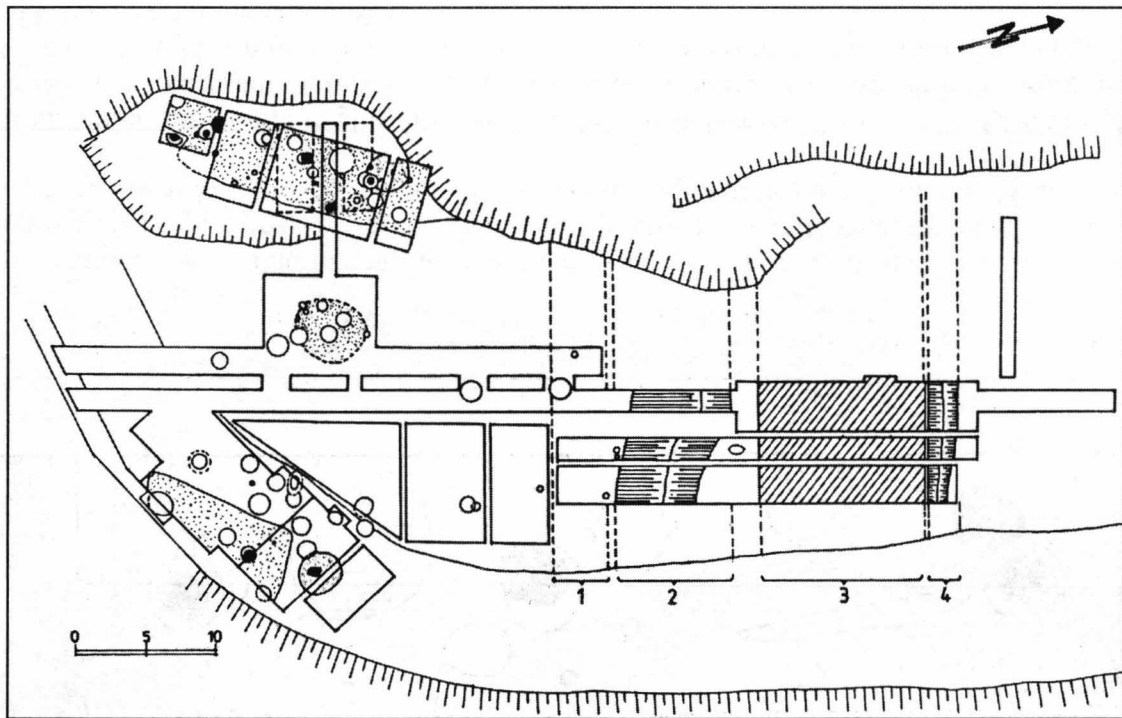

Pl. 2 Planul orașului Șimleu Silvaniei și a părții sudice a Măgurii Șimleului cu punctele amintite în text: 1-Cetate, 2-Observator.
Le plan de la ville de Șimleu Silvaniei et de la partie du Sud de Măgura Șimleului (La Colline de Șimleu) contenant les lieux-dits mentionnés dans le texte: 1. Cită; 2. Observatoire.

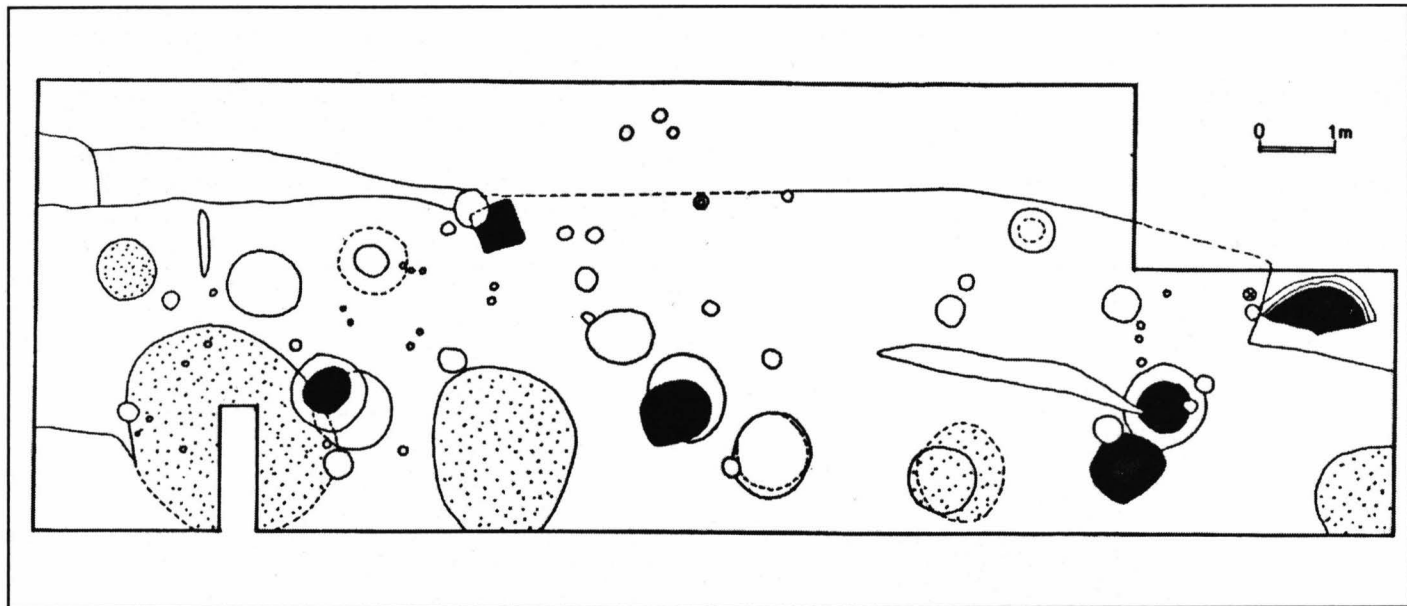
Pl. 3 Șimleu Silvaniei, Cetate. Ridicare topografică și planul general al săpăturilor (nr.1-32), 33-terase dacice, 34-cisterna medievală, 35-traseul fortificațiilor dacice, 36-berma incintei medievale, 37-buze de terase dacice, 38- zidul medieval de incintă (sec. XIV-XV), 39-drum modern.

Șimleu Silvaniei, Cité. Lever topographique et le plan général des fouilles: No 1-32; 33 – terrasses daces; 34 – la citerne médiévale; 35 – le trajet médiévale; 37 – lèvres de terrasses daces; 38 – la muraille médiévale d'enceinte (XIV-XV-ème siècles); 39 – chemin moderne.

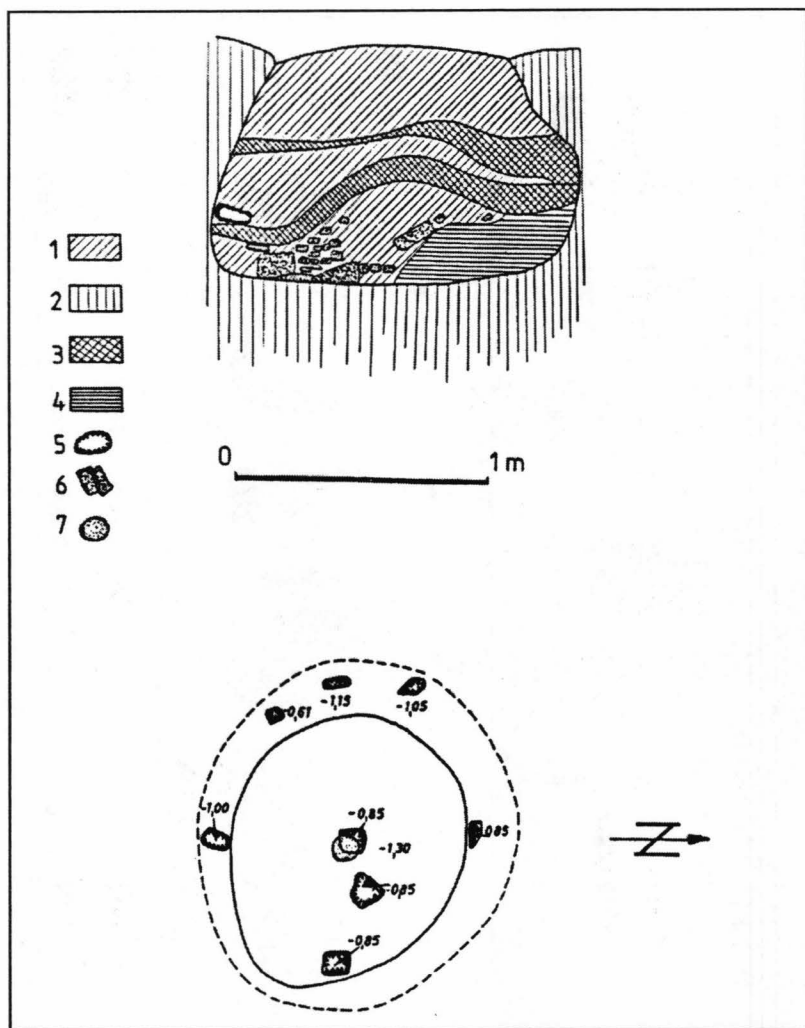
Pl. 4 Șimleu Silvaniei, Cetate. Planul săpăturilor de pe șaua de legătură. Cercurile goale reprezintă gropi menajere sau rituale, cercurile pline reprezintă vetre de foc, cercurile pline incluse în cercuri reprezintă cuptoare, iar spațiile punctate reprezintă locuințe. Nr. 1-4 reprezintă fortificațiile dacice de pe șaua de legătură (1-2 faza I înc. sec. I î.e.n., 3-4 faza III înc. sec. II e.n.).

Șimleu Silvaniei, Cité. Le plan des fouilles sur le chemin de liaison. Les cercles vides représentent les fosses ménagères ou rituelles, les cercles pleins représentent des âtres pour le feu, les cercles pleins inclus dans des cercles représentent des fours et les espaces à points représentent des habitations. No.1-4 représente les places fortes daces sur le chemin de liaison (1-2 phase I, début du Ier siècle a.Chr; 3-4 phase III, début du IIème siècle p.Chr.)

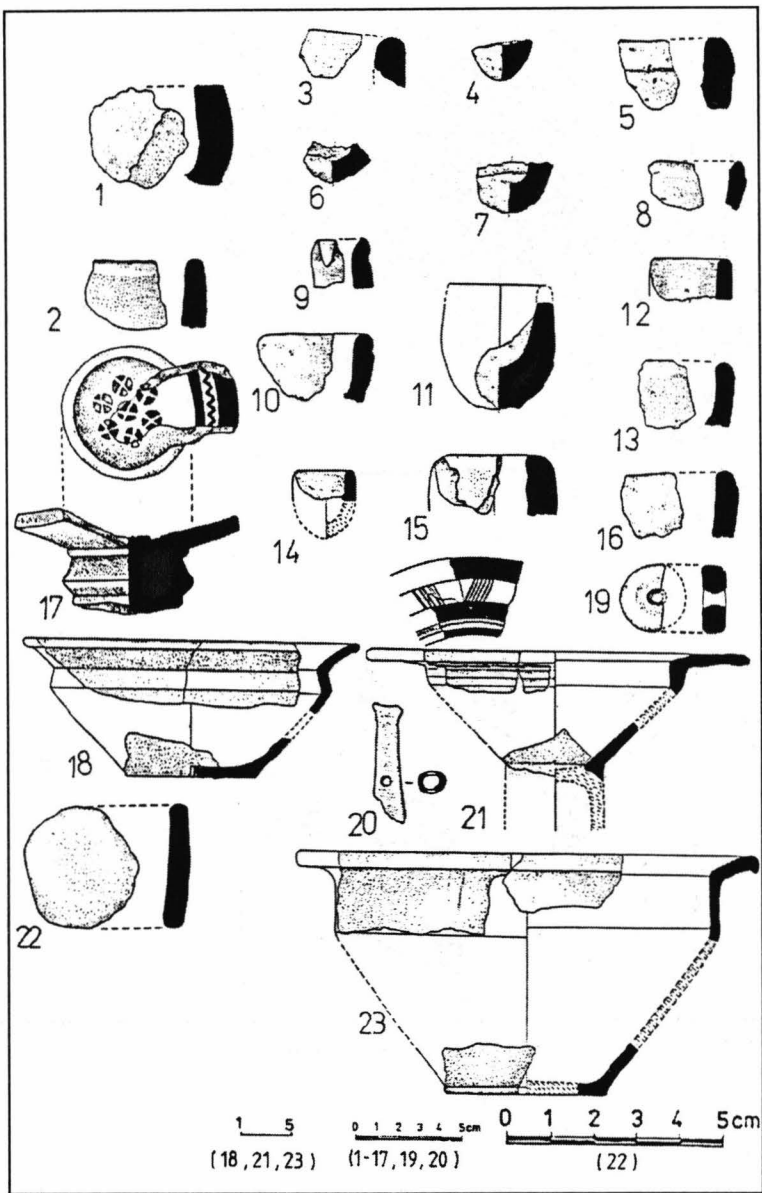
Pl. 5 Șimleu Silvaniei, Cetate. Planul simplificat al săpăturilor de pe terasa T2 cu atelierul metalurgic. Cercurile goale reprezintă gropi menajere sau rituale, cercurile pline reprezintă vetre de foc, cercurile pline incluse în cercuri reprezintă cuptoare, iar spațiile punctate reprezintă complexe din faza I de amenajare a terasei.

Șimleu Silvaniei, Cité. Le plan simplifié des fouilles sur la terrasse T₂, contenant l'atelier métallurgique. Les cercles vides représentent des fosses ménagères ou rituelles, les cercles pleins représentent des âtres pour le feu, les cercles pleins inclus dans des cercles représentent des complexes appartenant à la Ière phase d'aménagement de la terrasse.

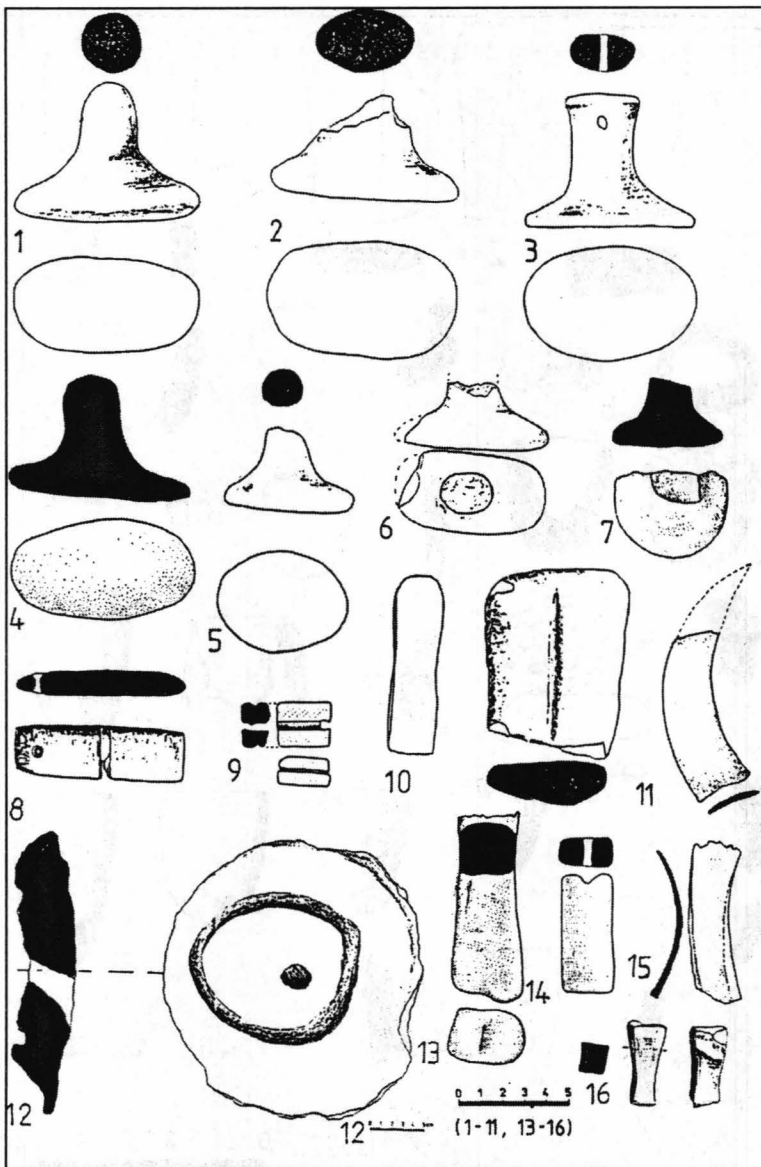
Pl. 6 Șimleu Silvaniei, Cetate. Groapa G1 cu reziduri de activitate metalurgică. 1-sol negru, 2-micașist steril, 3-sol negru cu arsură (cenușă, zgură, fragmente de creuzete), 4-nisip steril, 5-pietre (micașist), 6-lipitură de perete, 7-greutate de lut.

Șimleu Silvaniei, Cité. La fosse G contenant des résidus provenant des activités métallurgiques. 1 – sol noir; 2 – micașist; 3 – sol noir brûlé (cendre, scories, fragments de creusets); 4 – sable stérile; 5 – pierres; 6 – collage des murs; 7 – poids de glaise.

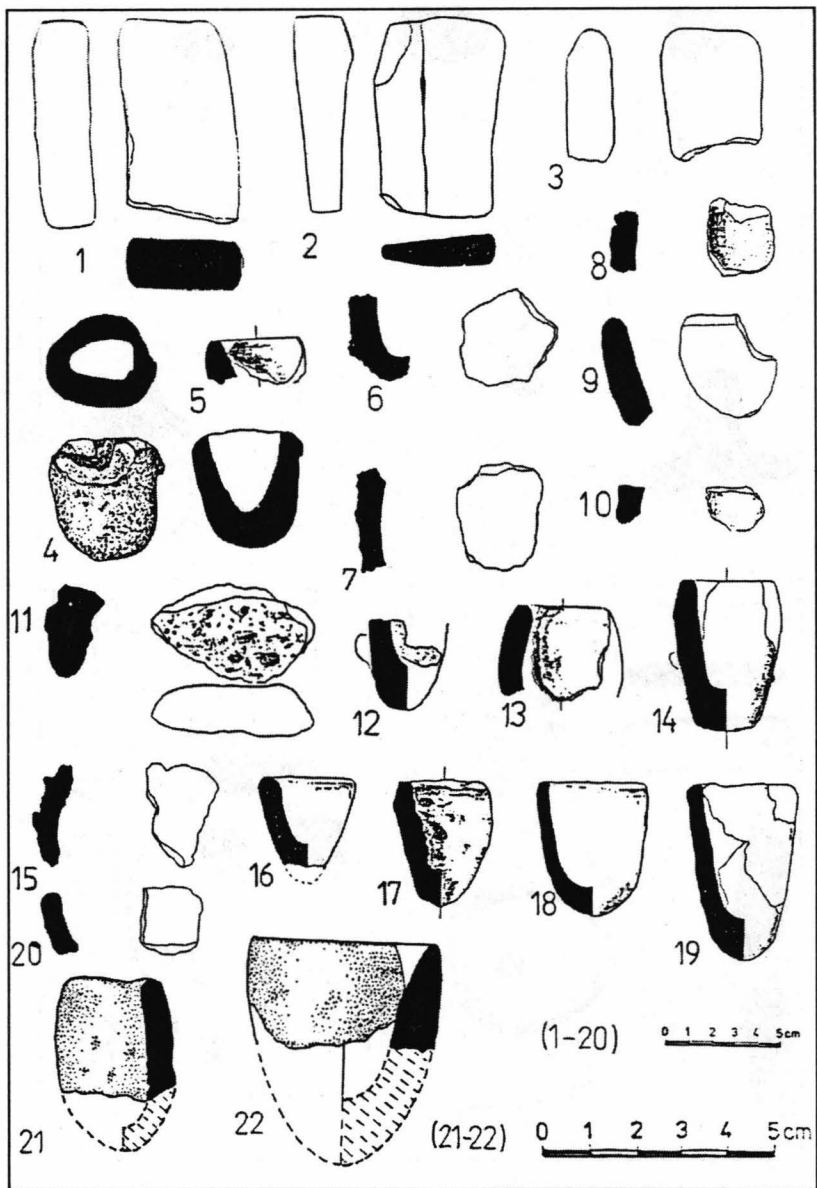
Pl. 7 Șimleu Silvaniei, Cetate. Inventarul gropii G1. Ceramică (1-19, 21-23), os (20), creuzete (1-16), fructiere (17, 21), piese de joc (19, 22), castroane, străchini (18, 23), pandantiv? (20).

Șimleu Silvaniei, Cité. L'inventaire de la fosse G₁. Céramique 1-19, 21-23; os 20; creusets 1-16; vases à fruits 17, 21; pièces à jouer 19, 22; bols, jattes 18-23; pendentif 20.

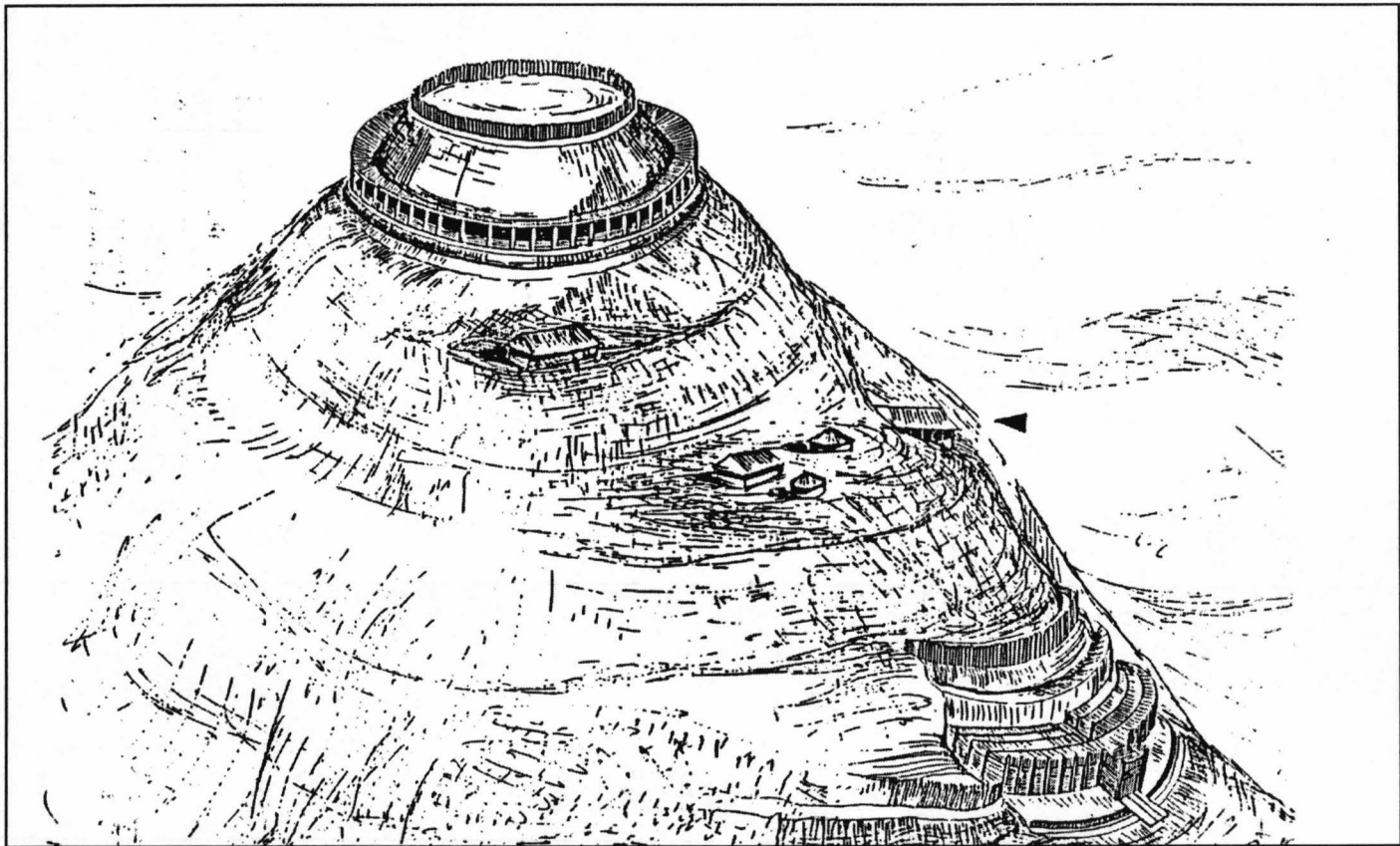

Pl. 8 Depresiunea Șimleului. Instrumente pentru finisat ceramica (1-7), cute din gresie (8-10, 13, 14, 16), spatule din os (11, 15), capac-gură de cuptor (12).

La Dépression de Șimleu. Instruments à polir la céramique 1-7; pierres à aiguiser en grès 8-10, 13, 14, 16; spatules en os 11, 15, couvercle couche de four 12.

Pl. 9 Șimleu Silvaniei-Cetate. Piese din atelierul metalurgic (1-14) și din alte complexe (15, 17, 20-22). Creuzete de la Șimleu Silvaniei-Observator (16, 18, 19). Cute din gresie (1-3), creuzete (4-22). Șimleu Silvaniei - Cité. Des pièces existant dans l'atelier métallurgique et dans d'autres complexes 15, 17, 20-22. Creusets de Șimleu Silvaniei - Observatoire 16, 18, 19. Pierres à aiguiser en gr 1-3; creusets 4-22.

Pl. 10 Șimleu Silvaniei-Cetate. Propunere de reconstituire a elementelor defensive dacice. Săgeata indică poziția atelierului metalurgic.
Șimleu Silvaniei – Cité. Proposition de reconstitution des éléments défensifs daces. La flèche indique la position de l'atelier métallurgique.

STANȚA MONETARĂ DE LA OCNIȚA ȘI CÂTEVA REMARCI ASUPRA STANȚELOR DACICE

Eugen IAROSLAVSCHI

Piesa pe care dorim să o prezentăm și discutăm pe scurt a intrat în colecțiile Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei în anul 1995. Ea a fost achiziționată de la domnul Ilderim Rebreanu, domiciliat în Cluj-Napoca. Domnia sa a moștenit o bucată de pământ în satul Ocnița, binecunoscut în literatura de specialitate mai ales după publicarea de către Dumitru Berciu a monografiei arheologice "Buridava dacică".¹

Din spusele descoperitorului am reținut că ea a fost găsită într-un pământ arabil, aflat la mică distanță de cele trei vârfuri de deal ce au fost fortificate², însă nu a putut preciza dacă pământul său este în interiorul perimetrului pe care se întindea așezarea civilă.

Oricum, fiind găsită într-o poziție secundară, într-o zonă arată de atâta timp, an de an, locul exact de descoperire nu mai are o foarte mare importanță.

Stanța este expusă în secția de Istorie Dacică și poartă numărul de inventar VD.674.

Piesa, confecționată din bronz, a căpătat în urma îndelungatei șederi în pământ culoarea verde închis, specifică oxizilor de cupru ce au aflat la suprafață, formând o patină nobilă, de foarte bună calitate, netedă, dură și cu luciu metalic.

Partea activă a stanței are aspectul unui disc imperfect, cu diametrul maxim de 2,4 cm iar cel minim de 2,1 cm și grosimea de 1 cm. La partea inferioară acest disc se continuă cu o porțiune mai subțire, asemeni unui scurt cilindru, cu ajutorul căruia se putea prinde într-un manșon. Înălțimea sa este de 2,2 cm. Probabil că a stat o vreme în pământ cu o piesă de fier, căci pe "cuiul" de fixare se mai păstrează urme de rugină. Stanța a fost obținută prin turnare într-un tipar, se pare de către un meșter nu prea talentat, căci în porțiunile laterale și inferioară finisarea lasă mult de dorit (*fig. 1 și fig. 2/1*).

¹ D. Berciu, *Buridava dacică*, București, Editura Academiei, 1981.

² Idem, *op.cit.*, p.15, fig. 2.

Suprafața de batere este netedă, lucioasă și mai păstrează doar în porțiunea centrală vagi urme ale modelului ce fusese imprimat pe ea. Chiar și așa, prost păstrată cum se prezintă, judecând după dimensiuni și după suprafața dreaptă permite presupunerea că a servit la confecționarea unor imitații după denarii romani republicani.

Colegul Radu Ardevan a avut amabilitatea să-i consacre mai mult timp și să încerce identificarea cu mai mare precizie a monedei imitate. Domnia sa constată că gravura inițială a fost destul de neglijentă, imitația nefiind la fel de fidelă ca-n alte situații, putând-o numi mai degrabă “destul de barbarizată”. Desenul, din care se pot distinge vag picioarele unui cal în mișcare, este destul de incorect și schematic. Cercul perlat lipsește. Legenda, aproape complet ștearsă, este și ea defectuoasă. De asemenea desenul e plasat defectuos în câmp, lăsând prea mult spațiu în jur.

Foarte probabil, imită un denar emis la Roma în anul 74 a.Chr. și semnat de L.COSSVTI C.F. SABVLA. Moneda imitată avea pe revers pe Bellerophon pe Pegasus spre dreapta, cu lance. Dedesubt legenda (în diferite forme) și semn de control în spate (cifre de la I la XXXII)³. Aici avem în față urmele unei cifre romane (II?).

Colegul Ardevan, căruia-i rămânem foarte recunoscători pentru ajutor, este sigur că stanța imită un denar roman republican dar este constrâns de starea de conservare să păstreze un semn de întrebare privind determinarea. Oricum, cea amintită este singura care seamănă întrucâtva cu imaginea propusă. Din resturile vizibile se pare că așa ceva a fost, nici o altă reprezentare de pe monedele romane republicane neșemănând cu ceea ce se vede pe stanță.

Până la descoperirea făcută la Ocnița se cunoșteau în Dacia preromană alte 20 de stanțe, găsite în așezări. O stanță s-a descoperit la Brașov⁴, una la Ludeștii de Jos⁵ (jud. Hunedoara), o altă la Poiana împreună cu o pastilă de monedă⁶, 14 la Tilișca⁷ și 3 plus un manșon intermediar la Sarmizegetusa

³ Cf. M.H. Crawford, *Roman Republican Coinage*, Cambridge, 1989, nr.395.

⁴ G. Finaly, în *Erdélyi Múzeum*, III, p.97; Fl.Costea, *Repertoriul arheologic al județului Brașov*, 1995, p.98. Uneori sunt amintite la Brașov două stanțe. De pildă vezi C. Preda, în *Monedele geto-dacilor*, București, 1973, p.347. Din păcate ele (sau ea) nu mai sunt în țară, pierzindu-li-se urma cu ocazia celui de-al doilea război mondial.

⁵ M. Macrea, *Monedele din cetatea dacă de la Costești*, în *AISC*, II, 1933-1935, p.162; E. Stoicovici, I. Winkler, *Über die Stanzen von Pecica und von Ludești*, în *ActaMN*, VIII, 1971, p.477-479.

⁶ R. Vulpe, în *SCIV*, I, 1, 1950, p.48-50; idem, în *Dacia*, NS, I, 1957, p.154.

⁷ N. Lupu, *Tilișca. Așezările arheologice de pe Cățanaș*, București, 1989, p.86-94.

Regia⁸. Posibil ca o piesă deteriorată, descoperită la Slimnic⁹ să fie un manșon de stanță, autorul descoperirii însă avansează acest lucru doar ca o ipoteză.

Stanțele enumerate mai sus copiau fidel sau imitau denari romani republicani sau imperiali. Lor li se adaugă o altă stanță, descoperită la Pecica¹⁰ ce folosea la baterea monedelor dacice *scyphate*¹¹, iar cea găsită la Barboși¹² servea la baterea aversului unor monede geto-dacice, fără a se putea preciza tipul.

La prima vedere s-ar putea aprecia că avem de-a face cu un număr destul de mare de stanțe. Dacă însă ținem seama de mulțimea tipurilor și variantelor monedelor geto-dacice, constatăm că doar pentru o infimă parte a lor s-au păstrat stanțe. Constantin Preda afirma că “deși numărul acestora nu este prea mare, el poate fi socotit îndestulător pentru a trage concluzii corespunzătoare”.¹³ Din păcate lucrurile nu stau chiar așa căci bazându-se pe aceleași descoperiri, alți autori ajung la concluzii diferite, de pildă consideră că ponderea în cadrul monedelor dacice o dețin cele obținute prin turnare în tipar¹⁴. Situația nu este de neînțeles, ea fiind întâlnită și în lumea numismaților din apusul Europei. Tot Constantin Preda aduce în discuție teoria existenței unor stanțe inițiale pozitive sau cea a inutilității lor. “Și pentru o teză și pentru alta sunt aduse argumente și observații tehnice din studiul amănunțit al unor categorii de monede grecești, precum și unele considerații de ordin logic. Se remarcă faptul că aceleași argumente, prin intermediul susținătorilor celor două teze, sunt folosite de unii în favoarea, de alții împotriva aceleiași teorii”¹⁵.

De bună seamă numărul insuficient al stanțelor antice și, în oarecare măsură, condițiile în care au fost descoperite (de multe ori incerte) au generat această situație de echivoc.

⁸ I. Glodariu, E. Iarosslavski, A. Rusu, *Die Münzstätte von Sarmizegetusa Regia*, în *EphemNap*, II, 1992, p.57-69, fig.4-5.

⁹ I. Glodariu, *Așezări dacice și daco-romane la Slimnic*, București, 1981, p.35.

¹⁰ I.H. Crișan, *Ziridava*, Arad, 1978, p.83, 94-95.

¹¹ Inițial I.H. Crișan în *Contribuții la problema lucrării podoabelor dacice*, în *ActaMN*, VI, 1969, p.96, considera că stanța imita denari romani republicani, abia mai târziu remarcându-se forma convexă a suprafeței de batere, a fost determinată astfel (vezi E. Stoicovici, I. Winkler, *op.cit.*, p.478).

¹² S. Sanie, *O stanță monetară descoperită în cetățuia geto-dacică de la Barboși-Galați*, în *SCIVA*, 40, 1989, I, p.91-96.

¹³ C. Preda, *op.cit.*, p.373. Tot aici referiri la descoperiri de stanțe în alte zone ale Europei, precum și la resturi de tipare de lut pentru turnare.

¹⁴ I. Winkler, *Tehnica emisiunilor monetare la daco-geți*, în *SCIV*, IV, 1968, p.335-341; Idem, *Stanțele și stilul monedelor daco-getice*, în *Apulum*, VII/1, p.209-228.

¹⁵ C. Preda, *op.cit.*, p.376.

Modul precar de conservare al stanțelor cunoscute, fie la noi fie în alte părți, este un alt motiv pentru care opiniile oricărui numismați rămân vulnerabile și au servit drept motiv de controversă. Suntem conștienți că stanța de la Ocnița nu va aduce nici ea lumina așteptată în problemele numeroase și complexe ridicate de numismați. Nu putem decât să sperăm că la rezolvarea unora vor contribui și datele oferite de descoperirea discutată acuma, date obținute și prin coroborarea cu cele anterior știute despre stanțele din Dacia preromană.

Sub aspectul formei se remarcă faptul că stanța de la Ocnița este identică celorlalte ce imită denari romani republicani sau imperiali. Micile deosebiri de dimensiuni atât pentru diametrul suprafeței de batere cât și ale grosimii sau înălțimii pieselor nu sunt proprii doar monetăriei dacice iar în cazul stanței de la Ludești am decis analizarea ei prin radiografii care să ne lămurească definitiv modul de realizare.

La o primă examinare a stanței de la Ludești s-a spus că “pentru suprafața de batere s-a folosit bronz iar pentru mâner un oțel carbonic. Bronzul consta din două metale de culori diferite: galben-auriu, alb-cenușiu-roz, ca urmare a procentajului diferit de zinc în componență... Structura bronzurilor este granulată, eutectică, tinzând spre dispunerea chiar și în rețea, în timp ce textura este fisurată... Suprafața de batere este atașată nemijlocit de mânerul conic de oțel. S-a lucrat foarte probabil prin *ciocănire la cald* (s.n.)... Fixarea prin ciocănire în jurul mânerului de oțel... este un procedeu neatestat la alte ștanțe antice”¹⁶ (fig.2/2, 3). Acest mod de realizare a unei suduri perfecte prin ciocănire la cald a două aliaje deosebite, neatestat niciunde, ni s-a părut destul de straniu și am hotărât să-l verificăm.

Fără a pune nici o clipă în discuție valoarea contribuțiilor regretatului profesor Eugen Stoicovici la elucidarea a numeroase probleme ridicate de arheologi fie asupra materialului litic fie a celui metalic¹⁷, în cazul stanței de la Ludești o radiografie de verificare se impunea spre a lămuri modul de îmbinare a bronzului cu fierul. În ceea ce ne privea intuiam încă dinainte că porțiunea de bronz nu a fost lipită “prin ciocănire la cald” ci mai degrabă să fie asemănătoare celor binecunoscute de la Tilișca și Sarmizegetusa Regia, chiar dacă grosimea discului este mai mică¹⁸.

¹⁶ E. Stoicovici, I. Winkler, *Tehnica emisiunilor monetare la daco-geți*, în SCN, IV, 1968, p.335-341.

¹⁷ O parte a lucrărilor utilizate chiar de noi vezi în E. Iaroslavschi, *Tehnica la daci*, Cluj-Napoca, 1997, p.137-139.

¹⁸ Într-un viitor studiu la care lucrăm, intenționăm să revenim asupra acestei probleme și să ne putem susține opinia cu mai multe tipuri de analize fizico-chimice și metalografice.

Am dat spre analiză fizicienei Simona Procopciuc cu care colaborează muzeul clujean, stanțele de la Ludești, Ocnița și una dintre cele trei descoperite la Sarmizegetusa Regia. Din radiografiile primite și din buletinele de analiză atașate lor deducem că atât în expunerile frontale cât și în cele laterale efectuate pe stanțele de la Ludești (fig.2/4) și Sarmizegetusa avem de-a face cu două stanțe din bronz, prinse în manșoane de fier. Duritatea mult mai mare a bronzului decât cea a fierului a făcut ca pe radiografiile porțiunea din aliaj să fie mai albă decât cea din fier. În cazul radiografiei de la Ludești remarcăm că porțiunea de bronz are aceeași formă cu a celor de la Tilișca și Sarmizegetusa Regia. Se infirmă astfel și teoria potrivit căreia am fi avut de a face cu un sistem original de lipire la cald a unei table de bronz peste un mâner de fier. Acest lucru ne pare foarte logic, căci - așa cum în general se știe - este practic imposibil să se realizeze o lipire de durată între două aliaje atât de diferite și care să mai și reziste la multiple și puternice lovituri.

Continuând comparația stanței de la Ocnița cu cele mai sus descrise constatăm marea asemănare, atât doar că acesteia îi lipsește manșonul care o făcea funcțională.

În schimb ea este mult diferită de cele de la Barboși și Pecica. Lăsând deoparte suprafața de batere convexă se observă că și porțiunea de fixare în manșon este diferită. Stanța de la Barboși "are o formă apropiată de cea a unei calote sferice cu o înălțime de 1,1 cm. O tijă rectangulară de fier depășește vârful calotei cu 0,24 cm. Forma emisferică nu este perfectă, piesa având pe suprafața ei linii în relief, adâncituri, iar către bază mai multe incizii"¹⁹. După părerea noastră aceste linii în relief, adâncituri și incizii se datoresc ruperii capătului cu care se fixa în manșon.

Dacă descrierea este corectă și completă putem deduce că stanța a fost obținută prin turnare în jurul unei tije de fier, iar profilul rectangular al acesteia interzicea rotirea nedorită, atât în jurul părții de fier cât și în interiorul manșonului. Mărturisim însă că nu suntem convinși că modul de realizare al stanței de la Barboși este acesta.

Sperăm să putem realiza, cu acordul domnului Silviu Sanie - bineînțeles, o radiografie și acestei stanțe, de abia după aceea putând să ne pronunțăm asupra modalităților tehnice de execuție. Până atunci rămânem rezervați căci, așa cum mai spuneam, supraturnarea bronzului pe fier este o operațiune dificilă.

Stanța de la Pecica are spinul de fixare de formă tronconică, turnat odată cu rondela. Trecerea spre rondela de batere se făcea printr-o linie curbă, evitându-se unghiul drept. Pe întregă suprafața spinului și la partea inferioară a rondelei există o îmbrăcăminte de cupru care "întregește

¹⁹ S. Sanie, *op.cit.*, p.91.

corpul stanței pentru a-i reda dimensiunile inițiale, pentru a permite o mai bună fixare în suport, și, probabil, pentru a o face mai rezistentă pentru că, datorită folosirii îndelungate, pe alocuri se subțiaseră”²⁰.

Analiza metalografică atât a bronzului cât și a “tablei de cupru”²¹ ce o îmbrăca îi îndemna pe cercetători să afirme că această situație atestă două metode inedite, folosite în atelierele monetare ale antichității: repararea stanțelor și distrugerea intenționată, atunci când gradul lor de uzură era prea avansat²².

Trebuie, din păcate, și de această dată să ne exprimăm mari rezerve asupra aprecierilor făcute de regretații E. Stoicovici, I. Winkler și agreeate se pare de I.H. Crișan. Analizele efectuate asupra stanței nu ne par cele mai nimerite iar rezultatele lor sunt prezentate incomplet și neconcludent. Ni se spune despre piesa descoperită la Pecica că este dintr-un bronz de foarte bună calitate cu un conținut de aproximativ 12% Zn. Din păcate nu ni se spune care este procentul de staniu. În general prin bronz de bună calitate se înțelege unul cu un conținut ridicat de staniu. Creșterea procentului de staniu duce la obținerea unui aliaj mai strălucitor dar în același timp mai dur. Cea mai mare duritate o are bronzul cu un conținut de 38% Sn, însă un asemenea aliaj devenea extrem de costisitor, datorită dificultății cu care se obținea cositorul.

De aceea procentul de Sn cuprins în cele mai bune bronzuri este mult mai mic.

Socotit drept cel mai dur, “bronzul de clopote” atât în antichitate cât și în zilele noastre cuprinde între 20-25% Sn însă adesea era utilizat chiar mai puțin cositor²³.

Doar în cazul unor bronzuri în care era nevoie să se obțină o duritate extrem de mare procentul de staniu era mai crescut. Este și cazul stanțelor. Chiar dacă nu vom insista acum și aici asupra compoziției bronzului din stanțe, aceasta constituind un subiect aparte pe care-l rezervăm pentru altă ocazie, putem anunța că am efectuat analize de conținut atât asupra stanței de la Ocnița cât și asupra celor de la Sarmizegetusa Regia și Ludești. Există asemenea analize și asupra celor de la Tilișca și Barboși.

Procentul de cositor conținut este următorul: Ocnița: 28,074%; Sarmizegetusa Regia: 35,517%; Ludești: 31,487%; Tilișca²⁴: 28,20%, Barboși²⁵: 10%.

²⁰ E. Stoicovici, I. Winkler, *op.cit.*, p.477.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

²³ E. Iaroslavschi, *op.cit.*, p.82.

²⁴ N. Lupu, *op.cit.*, p.89.

²⁵ S. Sanie, *op.cit.*, p.93.

Dăm în continuare buletinele de analiză ale stanțelor de la Ocnița, Ludești și a uneia dintre cele găsite la Sarmizegetusa Regia. Analizele au fost realizate în laboratorul de analize spectrale din cadrul uzinei Armătura din Cluj-Napoca de către domnul fizician Nicolae Potra, căruia-i adresăm mulțumiri.

OCNIȚA

28 MAR 01 09:34:58 Sample: Muz. Istorie

Program: CUBRON Task: CUBRON

Run	Al	Si	P	S	Mn	Fe	Ni	Cu%	Zn	Sn	Sb	Pb	As
AVG	0,006	0,358	0,059	0,043	0	0,081	0,031	70,747	0,336	28,074	0,026	0,169	0,070

LUDEȘTI

28 MAR 01 09:26:32 Sample: Muz. Istorie

Program: CUBRON Task: CUBRON

Run	Al	Si	P	S	Mn	Fe	Ni	Cu%	Zn	Sn	Sb	Pb	As
AVG	0,003	0,205	0,034	0,044	0,001	0,101	0,048	67,912	0,034	31,487	0,058	0,050	0,024

SARMIZEGETUSA REGIA

25 APR 01 11:21:28 Sample: Muz. Istorie

Program: CUBRON Task: CUBRON

Run	Al	Si	P	S	Mn	Fe	Ni	Cu%	Zn	Sn	Sb	Pb	As
AVG	0,036	0,141	0,023	0,087	0,008	0,385	0,046	62,586	0,120	35,517	0,118	0,897	0,036

Se impune, credem noi, investigarea prin aceleași metode și a stanței de la Pecica.

Aceasta va aduce, sperăm, noi date referitoare la modul de confecționare, de montare în manșon și de funcționare. Abia când vom avea și acele rezultate, eventual și a celei de la Poiana, care sperăm că nu a împărtășit soarta celei de la Brașov (care s-a pierdut în timpul războiului ultim) vom putea să ne exprimăm părerea referitoare la piesa de la Pecica cu toate originalitățile ei.

În ceea ce privește reconstituirea tehnicii de lucru cu stanțele antice o primă încercare a făcut-o la începutul secolului XX Kálmán Darnay autorul descoperirii atelierului monetar de la Szalacska²⁶. Șansa a făcut ca acolo să se descopere șase ștanțe monetare: trei pentru avers și trei pentru revers (fig. 3/1-6).

²⁶ K. Darnay, *Kelta pénzverő es öntő - műhely Szalacsán (Somogy. m.)*, în *AÉ*, XXVI, 1906, p. 416-436.

Cele pentru stanțarea aversului aveau formă de disc iar cele utilizate la baterea reversului erau cilindrice. Stanța propriu-zisă ocupa centrul și era înconjurată de manșoane de fier²⁷.

Ștanțele în formă de disc, pentru avers, erau fixate în butuci de lemn, în lăcașuri anume săpate spre a nu se putea mișca.

Pastila de argint având dimensiunea corespunzătoare monedei, în stare încinsă, se lua cu o pensetă și se așeza pe partea adâncită a stanței montate în butuc. Apoi cu câteva lovituri de ciocan bucată de argint era bătută în adâncitură. În continuare, la partea superioară, devenită concavă, se așeza cu ajutorul unui clește stanța cilindrică (pentru revers) și prin batere cu ciocanul se imprima motivul²⁸. Remarcabil este și faptul că în aceeași așezare s-au descoperit și monede bătute cu aceste stanțe.

Ceea ce crează nedumerire este afirmația autorului că unele stanțe erau din bronz iar altele din argint²⁹. Lucrul este extrem de ciudat, argintul fiind unul dintre cele mai maleabile metale și ca atare complet nepotrivit pentru o atare destinație. Această ciudățenie a fost remarcată și de I. Winkler care încerca totuși să găsească o explicație. "Prezența între stanțele de la Szalacská a unor exemplare având tipul monedei reprezentat pe un disc de argint, prinse într-un inel de fier (pentru ai asigura o mai mare rezistență) și așezat în corpul stanței, denotă tendința de a utiliza un metal cât mai moale pe care gravarea să se poată executa cu ușurință. Utilizarea argintului nu-și găsește altă justificare. Procedul nu s-a generalizat totuși, probabil din cauza tocirii prea rapide a argintului, căci în același atelier s-au găsit și stanțe din bronz lucrate dintr-o singură bucată, ceea ce nu exclude ca tipul monetar să fi fost gravat direct pe metal. În monetăriile daco-getice se aplicau procedee similare, căci folosirea unui metal foarte moale pentru stanțe poate fi sesizată în monetăriile din nordul Dunării de jos la seria emisiunilor care au ca prototip tetradrahma cu rondel mare a lui Filip III Arideul"³⁰.

Mărturisim că nu știm la care stanțe daco-getice se referă autoarea, unde au fost ele descoperite și unde se păstrează căci, din nefericire, lipsește orice notă lămuritoare. În ceea ce privește însă așa-zisele stanțe de argint de la Szalacská, supoziția că ele nu erau altceva decât un soi de modele pentru altele dintr-un aliaj mai dur nu rezistă criticii căci așa cum autorul o spune în mai multe rânduri, toate stanțele sunt mai mult sau mai puțin deteriorate în urma întrebuințării"³¹.

²⁷ Idem, *op.cit.*, p. 417.

²⁸ Idem, *op.cit.*, p. 418.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ I. Winkler, în *Apulum*, VII/1, 1968, p.223.

³¹ K. Darnay, *op.cit.*, p.417-418.

Nu știm cât de meticuloase și precise au fost investigațiile făcute acestor stanțe. Nu trebuie să uităm că descrierea este făcută într-o revistă ce apărea în 1906, dată la care nu exista posibilitatea unor analize nedistructive și bănuim că doar aspectul exterior l-a călăuzit în afirmațiile sale pe autor. S-ar putea, credem noi, ca autorul descoperirii să se fi înșelat și ca și acele stanțe “de argint” să fi fost turnate tot din bronz. Așa cum s-a spus și ceva mai sus un bronz foarte bogat în cositor este nu numai mai dur dar și mult mai strălucitor³².

În funcție de destinația ce urma să o capete rețeta de preparare a bronzului putea fi adaptată³³. Stanțele trebuiau, în mod obligatoriu, să fie mult mai dure decât metalul sau aliajele asupra cărora acționau. N-ar fi exclus ca derutat de aspectul unui bronz de foarte bună calitate să-l fi catalogat drept argint.

Și în acest caz o reanalizare a stanțelor, bineînțeles cu metode moderne, nedistructive, ar putea aduce lumină.

Revenind la stanțele care imită denari romani, vom remarca asemănarea lor, sub aspectul formei, atât a celor anterior cunoscute, cât și a celei de la Ocnița. Toate sunt obținute prin turnare (asupra modalităților de realizare a decorului vom reveni) au rondela de forma unui scurt cilindru iar spinul de la partea inferioară, de formă conică sau tronconică, face unghi drept cu rondela. Spinul acesta intra în manșoane cilindrice de fier, binecunoscute datorată descoperirii de la Tilișca³⁴. Cele de la Sarmizegetusa Regia aveau și un manșon intermediar ce ameliorea fixarea. Chiar dacă acest gen de artefacte au dimensiuni reduse, examinarea lor completă presupune un mare volum de muncă și complexe investigații. De aceea vom reveni asupra subiectului.

³² E. Iaroslavschi, *op.cit.*, p.82.

³³ E. Stoicovici, *Contribuții la cunoașterea structurii și a compoziției bronzurilor hallstattiene din România*, în *SCIV*, 16,3 1965, p.473.

³⁴ N. Lupu, *op.cit.*, pl.21/1-4.

LA MATRICE MONETAIRE D'OCNIȚA ET QUELQUES REMARQUES SUR LES MATRICES DACES

La pièce que nous voulons présenter et dont nous voulons parler brièvement, est entrée dans les collections du Musée d'Histoire de la Transylvanie en 1995. Elle a été acquise de monsieur Ilderim Rebreanu domicilié à Cluj-Napoca. Monsieur Rebreanu a hérité d'un lopin de terre dans le village d'Ocnița, bien connu dans la littérature de spécialité surtout après la publication par Dumitru Berciu de la monographie archéologique *Buridava dacică*¹.

Selon les dires du découvreur nous avons compris qu'elle avait été trouvée dans un terrain arable situé près des trois sommets qui avaient été fortifiés², mais il n'a pas pu préciser si son terrain se trouvait à l'intérieur du périmètre où était situé l'habitat. De toute façon, une position secondaire, dans une aire labourée depuis si longtemps, annuellement, l'endroit exact où on l'a découverte n'a plus une très grande importance.

La matrice est exposée dans la section d'Histoire Dace avec le numéro d'inventaire V D.674.

La pièce, confectionnée en bronze, est devenue, pour être restée si longtemps sous la terre, vert foncé, couleur spécifique aux oxydes de cuivre qui se sont déposés à la surface, formant une patine noble, de très bonne qualité, lisse, dure, à éclat métallique.

La partie active de la matrice, à l'aspect d'un disque imparfait à diamètre maximum de 2,4 cm, et minimum de 2,1 cm, ayant la grosseur de 1 cm. La partie inférieure du disque continue par une surface plus mince, tel un cylindre court, à l'aide du quel on pouvait l'attacher à un manchon. Sa hauteur est de 2,2 cm, peut-être est elle restée sous la terre avec une pièce en fer, car sur le «clou» de fixation, il y a encore des traces de rouille. On a obtenu la matrice par coulage, par un artisan pas trop talentueux, car le finissage, aux parties latérale et inférieure, laisse à désirer (fig. 1; fig. 2/1).

La surface de battement en est lisse et luisante et seulement sur sa partie centrale elle garde encore des traces vagues du modèle qui y a été imprimé. Même telle qu'elle est, conservée dans de mauvaises conditions, à juger d'après les dimensions et la surface droite, on peut supposer qu'elle a servi

¹ D. Berciu, *Buridava dacică*, București, Editura Academiei, 1981.

² Idem, *op.cit.*, p. 15, fig. 2.

à confectionner des imitations d'après les deniers romains républicains. Le collègue Radu Ardevan a eu l'amabilité d'y consacrer plus de temps et d'essayer d'établir l'identification, avec plus de précision, de la monnaie imitée. Il constate que la gravure initiale a été assez négligente, l'imitation n'étant pas tout aussi fidèle que dans l'autres situations, l'appelant plutôt «assez barbare». Le dessin où l'on peut distinguer vaguement les jambes d'un cheval en mouvement, est assez incorrect et schématique. Le cercle perlé manque. La légende, presque complètement effacée est, elle aussi, défectueuse. De même, le dessin est placé sur le champ d'une manière défectueuse, en laissant trop d'espace autour de lui.

Il imite, très probablement, un denier émis à Rome en 74 a.Chr., signé par L.COSSVTI C.F. SABVLA. La monnaie imitée sur le revers le Bellérophon sur Pegassus allant à droite, avec une lance. Au-dessous, il y avait la légende (sous diverses formes), et la signe de contrôle, en arrière (des chiffres à partir de I à XXXXII)³. Devant, il y a les traces d'un chiffre romain (II ?).

Le collègue Ardevan, auquel nous en savons gré, est sûr que la matrice imite un denier romain républicain, mais il est contrarié par l'état de conservation de garder des réserves, quant à la détermination. De toute façon, celle dont nous avons parlé est la seule qui ressemble en quelque sorte à l'image proposée. A en juger d'après les restes, il n'y a pas d'autre conclusion, car aucune autre représentation qui existe sur les monnaies romaines républicaines ne ressemble à celle que l'on voit sur la matrice.

Jusqu'à la découverte d'Ocnița, on connaissait dans la Dacie préromaine 20 autres matrices, trouvées dans des habitats. Une matrice fut découverte à Brașov⁴, une à Ludeștii de Jos (dép. de Hunedoara)⁵, une autre à Poiana, avec une pastille de monnaie⁶, 14 à Tilișca⁷ et 3 et un manchon intermédiaire à Sarmisegetusa Regia⁸. Il est possible qu'une pièce détériorée, découverte à Slimnic⁹ soit un manchon de matrice; l'autour de la découverte affirmant cela, uniquement en guise d'hypothèse.

³ Cf. M.H. Crawford, *Roman Republican Coinage*, Cambridge, 1989, nr. 395.

⁴ G. Finaly, dans *Erdely Muzeum*, III, p. 97; Fl. Costea, *Repertoriul arheologic al județului Brașov*, 1995, p. 98. A Brașov, on mentionne parfois deux matrices. Voir C. Preda, dans *Monedele geto-dacilor*, București, 1973, p. 347. Malheureusement, après la seconde guerre mondiale, on en a perdue toute trace.

⁵ M. Macrea, *Monedele din cetatea dacă de la Costești*, dans *AISC*, II, 1933-1935, p. 162; E. Stoicovici, I. Winkler, *Über die Stanzen von Pecica und von Ludești*, dans *ActaMN*, VIII, 1971, p. 477-479.

⁶ R. Vulpe, dans *SCIV*, I, 1, 1950, p. 48-50; idem dans *DaciaNS*, I, 1957, p. 154.

⁷ N. Lupu, *Tilișca. Așezările arheologice de pe Cățânaș*, București, 1989, p. 86-94.

⁸ I. Glodariu, E. Iaroslavski, A. Rusu, *Die Münzstätte von Sarmisegetusa Regia*, dans *EphemNap*, II, 1992, p. 57-69, fig. 4-5.

⁹ I. Glodariu, *Așezări dacice și daco-romane la Slimnic*, București, 1981, p. 35.

Les matrices ci-dessus copiaient fidèlement ou imitaient des deniers romains républicains ou impériaux. On y ajoute une autre matrice, découverte à Pecica¹⁰ que l'on employait à battre les monnaies daces scyphate¹¹, celle que l'on a trouvée à Barboși¹², servait à battre l'avvers de quelques monnaies géto-daces, sans en préciser le type.

Au premier abord, nous pourrions apprécier que nous avons affaire à un assez grand nombre de matrices. Mais, si on tient compte de la multitude de types et variantes des monnaies géto-daces, on constate que seulement pour une infime parties, il y a des matrices. Constantin Preda affirmait que: «bien que leur nombre ne soit pas si grand, on peut le considérer satisfaisant pour en tirer les conclusions qui s'ensuivent»¹³. Malheureusement, la situation n'est pas si simple que ça, car ayant en vue les mêmes découvertes, d'autres auteurs arrivent à des conclusions différentes, par exemple, ils considèrent que le poids, concernant les monnaies daces, est détenu par celles coulées dans des moules¹⁴. La situation n'est pas tout à fait incompréhensible, puisqu'on la rencontre aussi chez les numismates à l'Ouest de l'Europe. C'est toujours Constantin Preda qui reprend la théorie de l'existence des matrices initiales positives ou de leur inutilité. «Pour l'une ou pour l'autre des thèses, il y a des arguments et observations techniques issus de l'étude détaillée de quelques catégories de monnaies grecques, et des considérations logiques. A remarquer le fait que, les mêmes arguments, par l'intermédiaire des souteneurs des deux thèses, sont employés par les uns pour, et par les autres contre la même théorie»¹⁵.

Bien entendu que le nombre insuffisant de matrices antiques et, en quelque sorte, les conditions de leur découverte (incertaines, dans la majorité des cas) ont favorisé cette situation équivoque.

La façon précaire de conservation des matrices connues, soit chez nous, soit ailleurs, est une autre raison pour laquelle les opinions de tous les numismates demeurent vulnérables et en même temps, motif de

¹⁰ I.H. Crișan, *Ziridava*, Arad, 1978, p. 83, 94-95.

¹¹ I.H. Crișan, dans *Contribuții la problema lucrării podoabelor dacice*, dans *ActaMN*, VI, 1969, p. 96, considérait que la matrice imitait des deniers romains républicains. Plus tard à peine, observant la forme convexe de la surface de battement, on la déterminé comme telle (voir E. Stoicovici, I. Winkler, *op.cit.*, p. 478).

¹² S. Sanie, *O stanță monetară descoperită în cetățuia geto-dacică de la Barboși-Galați*, dans *SCIVA*, 40, 1989, I, p. 91-96.

¹³ C. Preda, *op.cit.*, p. 373. On y fait des rapports à des découvertes de matrices appartenant à d'autres zones de l'Europe, comme aussi des restes de matrice en terre cuite, pour le coulage.

¹⁴ I. Winkler, *Tehnica emisiunilor monetare la daco-geți*, dans *SCIV*, IV, 1968, p. 335-341; Idem, *Stanțele și stilul monedelor daco-getice*, dans *Apulum*, VII/1, p. 209-228.

¹⁵ C. Preda, *op.cit.*, p. 376.

controverse. Nous sommes conscients que la matrice d'Ocnița n'apportera pas, elle non plus, plus de lumière aux problèmes nombreux et complexes posés par les numismates. On ne peut qu'espérer que, pour en résoudre quelques-uns, les données offertes par la découverte en question, obtenues aussi en association avec celles déjà connues sur les matrices de la Dacie préromaine, auront leur contribution.

Sous l'aspect de la forme, on remarque le fait que la matrice d'Ocnița est identique à celles qui imitent les deniers romains républicains ou impériaux. Les différences infimes concernant les dimensions du diamètre de la surface de battement, de la grosseur ou de la hauteur des pièces, ne sont pas spécifiques seulement aux monnaies daces; quant au cas de la matrice de Ludești, nous avons décidé son analyse par des radiographies qui éclaircissent définitivement comment elle a été réalisée.

Dès le premier examen de la matrice de Ludești on a affirmé que «pour la surface de battement on a employé du bronze, et pour le manche, de l'acier carbonique. Le bronze était composé de deux métaux de couleurs différentes: jaune et or, blanc-grisâtre-rose, à la suite du pourcentage différent de zinc de la composition... La structure des bronzes est granulaire, eutectique, ayant la tendance vers la disposition dans le réseau même, pendant que la texture en est fissurée... La surface de battement est directement attachée au manche conique en acier. On a très probablement travaillé par martelage à chaud (s.n.). La fixation par martelage autour du manche en acier... est un procédé non attesté aux autres matrices antiques»¹⁶.

Cette façon de réaliser une soudure parfaite par martelage à chaud de deux alliages différents, nulle part attestée nous a paru assez étrange et nous avons décidé de la vérifier.

Sans douter un instant de la valeur des contributions du regretté professeur Eugen Stoicovici à l'éclaircissement des nombreux problèmes posés par les archéologues soit sur le matériau lithique, soit sur celui métallique¹⁷, (le cas de la matrice de Ludești), une radiographie de vérification s'imposait pour tirer au clair le procédé de combiner le bronze et le fer. En ce qui nous concerne, nous avons soupçonné d'avance que le morceau de bronze n'avait pas été collé «par martelage à chaud», mais plutôt il est semblable à ceux, connus déjà, de Tilișca et Sarmisegetusa Regia, même si la grosseur du disque est plus restreinte¹⁸.

¹⁶ E. Stoicovici, I. Winkler, *Tehnica emisiunilor monetare la daco-geți*, dans *SCN*, IV, 1968, p. 335-341.

¹⁷ A voir une partie des ouvrages que nous avons utilisés, dans E. Iaroslavschi, *Tehnica la daci*, Cluj-Napoca, 1997, p. 137.

¹⁸ Dans une future étude, nous avons l'intention de revenir sur ce problème, en soutenant notre opinion par plusieurs types d'analyses physiques, chimiques et métallographiques.

Nous avons fait analyser par la physicienne Simone Procopciuc, avec qui le musée de Cluj travaille en collaboration, les matrices de Ludești, Ocnița et une des trois, découvertes à Sarmizegetusa Regia. Des radiographies reçues et des bulletins d'analyse qui y sont attachés on peut déduire que dans les analyses frontales et latérales des matrices de Ludești (fig. 2/4) et Sarmizegetusa, on a affaire à deux matrices en bronze fixées dans des manchons en fer. La dureté beaucoup plus grande du bronze, comparée à celle du fer, a déterminé que, sur les radiographies, la portion de l'alliage soit plus blanche que celle du fer. Dans le cas de la radiographie de Ludești, on remarque que la portion de bronze a la même forme que celle de Tilișca et Sarmizegetusa Regia. Ainsi on affirme aussi la théorie selon laquelle nous aurions eu affaire à un système original de collage à chaud d'une tôle (fer blanc) en bronze sur une manche en fer. Cela nous paraît très logique, car, comme on le soit déjà, il est pratiquement impossible de réaliser un collage de qualité entre deux alliages si différents, et qui, par-dessus le marché, puisse résister à des coups multiples et puissants.

Tout en continuant à comparer la matrice d'Ocnița à celles que nous avons décrites ci-dessus, on constate la grande ressemblance, à la seule différence, qu'à celle-ci, il lui manque le manchon qui rendait fonctionnelle.

En revanche elle est beaucoup plus différente, comparée à celles de Barboși et Pecica. En laissant de côté la surface de battement convexe, on remarque que la position de fixation dans le manchon est différente. La matrice de Barboși «a la forme pareille à celle d'une calotte sphérique à hauteur de 1,1 cm. Un type rectangulaire en fer dépasse le bout de la calotte, de 0,24 cm. La forme hémisphérique n'est pas parfaite, la pièce ayant sur sa surface des lignes en relief, des creux, et vers la base, plusieurs incisions»¹⁹. A notre avis, ces lignes en relief, creux et incisions sont dûs à la rupture du bout par lequel on la fixait au manchon.

Si la description est correcte et complète, on peut déduire que la matrice a été obtenue par coulage autour d'une tige en fer, et son profil rectangulaire interdisait la rotation incorrecte, tant autour de la partie en fer qu'aussi à l'intérieur du manchon. Nous avons pourtant, que nous ne sommes pas convaincus que la façon de réalisation de la matrice de Barboși soit justement celle-ci.

Nous espérons pouvoir réaliser, avec l'aide de monsieur Silviu Sanie, bien sûr, une radiographie de cette matrice; c'est seulement après cela, que nous pourrons nous prononcer sur les modalités techniques d'exécution. On a des réserves jusqu'alors, car, comme nous l'avons affirmé, le surcoulage du bronze est une opération difficile.

¹⁹ S. Sanie, *op.cit.*, p. 91.

La matrice de Pecica, a la tige de fixation tronconique, moulée en même temps que la rondelle. Le passage vers la rondelle de battement se faisait par une ligne courbe, tout en évitant l'angle droit. Sur toute la surface de la tige et à la partie inférieure de la tige il y a une couche de cuivre qui «complète le corps de la matrice pour lui rendre les dimensions initiales, pour permettre une meilleure fixation dans le support et, probablement, pour la rendre plus résistante parce que, à force d'emploi, elle s'était amincie par endroits»²⁰.

L'analyse métallographique tant du bronze qu'aussi de «la tablette en cuivre»²¹ qui la couvrait, poussait les chercheurs à affirmer que cette situation, atteste deux méthodes inédites, employées dans les ateliers monétaires de l'antiquité: la réparation des matrices et leur destruction intentionnelle, lorsque leur degré d'usure était trop avancé²².

Malheureusement, cette fois-ci encore, nous devons exprimer nos réserves sur les appréciations faites par les regrettés E. Staicovici et I. Winkler, agréés, semble-t-il par I.H. Crișan. Les analyses effectuées sur la matrice ne nous semblent pas les plus convenables et leurs résultats sont présentés d'une manière incomplète et ambiguë. On nous dit, sur la pièce découverte à Pecica qu'elle est en bronze de très bonne qualité ayant le contenu d'approximativement 12% Zn. Malheureusement, on ne nous précise pas le pourcentage d'étain. Généralement, par bronze de bonne qualité, on comprend un bronze à contenu élevé d'étain. Croître le pourcentage d'étain mène à l'obtention d'un alliage plus brillant, mais plus dur, à la fois. La plus grande dureté est celle du bronze à contenu de 38% Sn, mais un tel alliage devenait extrêmement coûteux, à cause de la difficulté d'obtenir l'étain.

C'est pourquoi le pourcentage de Sn, contenu dans les meilleurs bronzes est de beaucoup plus diminué. Considéré le plus dur «le bronze pour les cloches» tant à l'antiquité qu'à nos jours, comprend entre 20-25% Sn, mais souvent on utilisait même moins d'étain²³.

Seulement dans le cas des bronzes où on devait obtenir une dureté était plus élevé. C'est le cas des matrices. Même si on n'insiste pas maintenant sur la composition du bronze des matrices, cela représentant un sujet à part réservé pour une autre occasion, nous pouvons faire savoir que nous avons effectué des analyses de contenu tant sur la matrice d'Ocnița, qu'aussi sur celles de Sarmizegetusa Regia et Ludești. Il existe de telles analyses aussi sur celle de Tilișca et Barboși.

²⁰ E. Stoicovici, I. Winkler, *op.cit.*, p. 477.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

²³ E. Iaroslavschi, *op.cit.*, p. 82.

La pourcentage d'étain contenu est le suivant: Ocnița – 28,074%; Sarmizegetusa Regia – 35,517%; Ludești – 31,487%; Tilișca²⁴ – 28,20%; Barboși²⁵ – 10%.

Voilà les bulletins d'analyse des matrices d'Ocnița, Ludești et d'une autre trouvée entre celles de Sarmizegetusa Regia. Les analyses ont été réalisées dans le laboratoire d'analyses spectrales de l'usine «Armătura» de Cluj-Napoca, par monsieur le physicien Nicolae Potra, à qui nous adressons nos remerciements.

OCNIȚA

28 MAR 01 09:34:58 Sample: Muz. Istorie

Program: CUBRON Task: CUBRON

Run	Al	Si	P	S	Mn	Fe	Ni	Cu%	Zn	Sn	Sb	Pb	As
AVG	0,006	0,358	0,059	0,043	0	0,081	0,031	70,747	0,336	28,074	0,026	0,169	0,070

LUDEȘTI

28 MAR 01 09:26:32 Sample: Muz. Istorie

Program: CUBRON Task: CUBRON

Run	Al	Si	P	S	Mn	Fe	Ni	Cu%	Zn	Sn	Sb	Pb	As
AVG	0,003	0,205	0,034	0,044	0,001	0,101	0,048	67,912	0,034	31,487	0,058	0,050	0,024

SARMIZEGETUSA REGIA

25 APR 01 11:21:28 Sample: Muz. Istorie

Program: CUBRON Task: CUBRON

Run	Al	Si	P	S	Mn	Fe	Ni	Cu%	Zn	Sn	Sb	Pb	As
AVG	0,036	0,141	0,023	0,087	0,008	0,385	0,046	62,586	0,120	35,517	0,118	0,897	0,036

L'investigation par les mêmes méthodes de la matrice de Pecica, s'impose, à notre avis.

Cela amènera, l'espère-t-on, à de nouvelles données concernant la manière de fabrication, de montage dans le manchon et de fonctionnement. C'est à peine quand nous aurons ces résultats-là, et, éventuellement aussi le résultat de la matrice de Poiana, lequel, nous l'espérons, n'a pas eu le sort de celle de Brașov (que l'on a perdue pendant la dernière guerre) nous pourrions exprimer notre avis concernant la pièce de Pecica avec toutes ses originalités.

En ce qui concerne la reconstitution de la technique de travail des matrices antiques, une première tentative a été faite au début du XXe

²⁴ N. Lupu, *op.cit.*, p. 89.

²⁵ S. Sanie, *op.cit.*, p. 93.

siècle Kálmán Darnay, l'auteur de la découverte de l'atelier monétaire de Szalacska²⁶. Il a eu la chance d'y découvrir six matrices monétaires: trois pour l'avvers et trois pour le revers (fig. 3/1-6).

Celles pour le matricage de l'avvers avaient la forme d'un disque, et celles utilisées au battement du revers étaient cylindriques. La matrice proprement-dite occupait le centre et était entourée manchons en fer²⁷.

Les matrices sous la forme d'un disque, étaient fixées dans des souches en bois, dans des trous creusés spécialement pour les immobiliser.

La pastille en argent, ayant la dimension correspondante de la monnaie, à état clos, était enlevée à l'aide d'une pincette, et mise dans la partie creuse de la matrice montée dans la souche. Ensuite, à coups de marteau, on enfonçait le morceau d'argent dans le creux. Puis, on mettait à la partie supérieure, devenue concave, à l'aide des tenailles, la matrice cylindrique (pour le revers) et à coups de marteau, on imprimait le motif²⁸. A remarquer aussi le fait que les monnaies confectionnées à l'aide de ces matrices, ont été découvertes dans le même habitat.

L'incertitude est créée par l'affirmation de l'auteur que quelques unes des matrices étaient en bronze et les autres en argent²⁹. C'est quelque chose de très bizarre, car l'argent est un des métaux les plus malléables et, par conséquent, complètement incompatible pour une telle destination. Cette bizarrerie fut remarquée par I. Winkler qui essaie pourtant lui trouver une explication: «La présence entre les matrices de Szalacska des exemplaires ayant le type de la monnaie représenté sur un disque en argent, attachés en un anneau en fer (pour lui assurer une résistance plus grande) et placé dans le corps de la matrice, montre la tendance d'utiliser un métal plus mou pour que l'on puisse le graver plus facilement. L'utilisation de l'argent n'a pas d'autre justification. Ce procédé-là, n'est pourtant pas général, probablement à cause du limage trop rapide de l'argent, car on a trouvé dans le même atelier aussi des matrices en bronze travaillées d'un seul morceau, ce qui n'exclut pas que le type monétaire ait été gravé directement sur le métal. Dans les ateliers où l'on confectionnait des monnaies daco-gètes, on appliquait des procédés similaires, car l'emploi d'un métal très mou pour les matrices peut être saisi dans les ateliers des monnaies au Nord du bas Danube, à la série des émissions qui ont comme prototype la tétradrachme à rondelle de Philippe III Arideul»³⁰.

²⁶ K. Darnay, *Kelta pénzverő es öntő – műhely Szalacsán (Somogy. m.)*, dans *ArchÉrt*, XXVI, 1906, p. 416-436.

²⁷ Idem, *op.cit.*, p. 417.

²⁸ Idem, *op.cit.*, p. 418.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ I. Winkler, dans *Apulum*, VII/1, 1968, p. 223.

Nous avons que nous ne savons pas à quelques matrices daco-gètes se rapporte l'auteur, où ont-elle été découvertes et où on les conserve, car, malheureusement, toute note explicative manque. Mais en ce qui concerne les ainsi nommées matrices en argent de Szalacská, la supposition qu'elles n'aient été autre chose qu'une sorte de monnaies pour d'autres d'un alliage plus dur, ne résiste pas à la critique, car, comme l'auteur le dit à plusieurs reprises, «toutes les matrices sont plus ou moins détériorées à force d'usage»³¹.

Nous ne savons pas à quel point les investigations sur ces matrices ont été méticuleuses et précises. A ne pas oublier que la description est faite dans une revue qui paraissait en 1906, époque où il n'y avait pas la possibilité des analyses non-destructives et on suppose que seul l'aspect extérieur ait dirigé l'auteur dans ses affirmations. Il serait possible, croyons-nous, que l'auteur de la découverte se soit trompé et que ces matrices-là «en argent» soient coulées toujours en bronze. Comme on l'a déjà affirmé ci-dessus, un bronze très riche en étain est non seulement plus dur, mais aussi beaucoup plus brillant³².

Le procédé de préparation du bronze pouvait être adapté en fonction de sa destination³³. Les matrices devaient être, obligatoirement, beaucoup plus dures que le métal ou les alliages sur lesquels elles actionnaient. Il ne serait pas exclu que, dérouté par l'aspect d'un bronze de très bonne qualité, il l'eût pris pour de l'argent.

Dans ce cas aussi, une nouvelle analyse des matrices, en faisant appel, bien entendu, aux méthodes modernes, non-destructives, pourrait apporter plus de lumière.

Revenant aux matrices qui imitent des deniers romains, on remarque leur ressemblance, quant à la forme, tant à celles déjà connues, qu'à celle d'Ocnița. On les a toutes obtenues par coulage (nous reviendrons sur les modalités de réalisation de la décoration); elles ont la rondelle sous la forme d'un cylindre court, et la pointe, à la partie inférieure, sous la forme conique ou tronconique, décrit, avec la rondelle, un angle droit. Cet pointe entrant dans les manchons cylindriques en fer, bien connus grâce à la découverte de Tilișca³⁴. Celles de Sarmisegetusa Regia avaient aussi un manchon intermédiaire qui améliorait la fixation. Même si ce type d'artefacts a des dimensions réduites, leur examen complet nécessite un long travail et des investigations complexes. Voilà pourquoi nous reviendrons sur ce sujet-là.

³¹ K. Darnay, *op.cit.*, p. 417-418.

³² E. Iaroslavschi, *op.cit.*, p. 82.

³³ E. Stoicovici, *Contribuții la cunoașterea structurii și a compoziției bronzurilor hallstattiene din România*, dans *SCIV*, 16,3 1965, p. 473.

³⁴ N. Lupu, *op.cit.*, pl. 21/1-4.

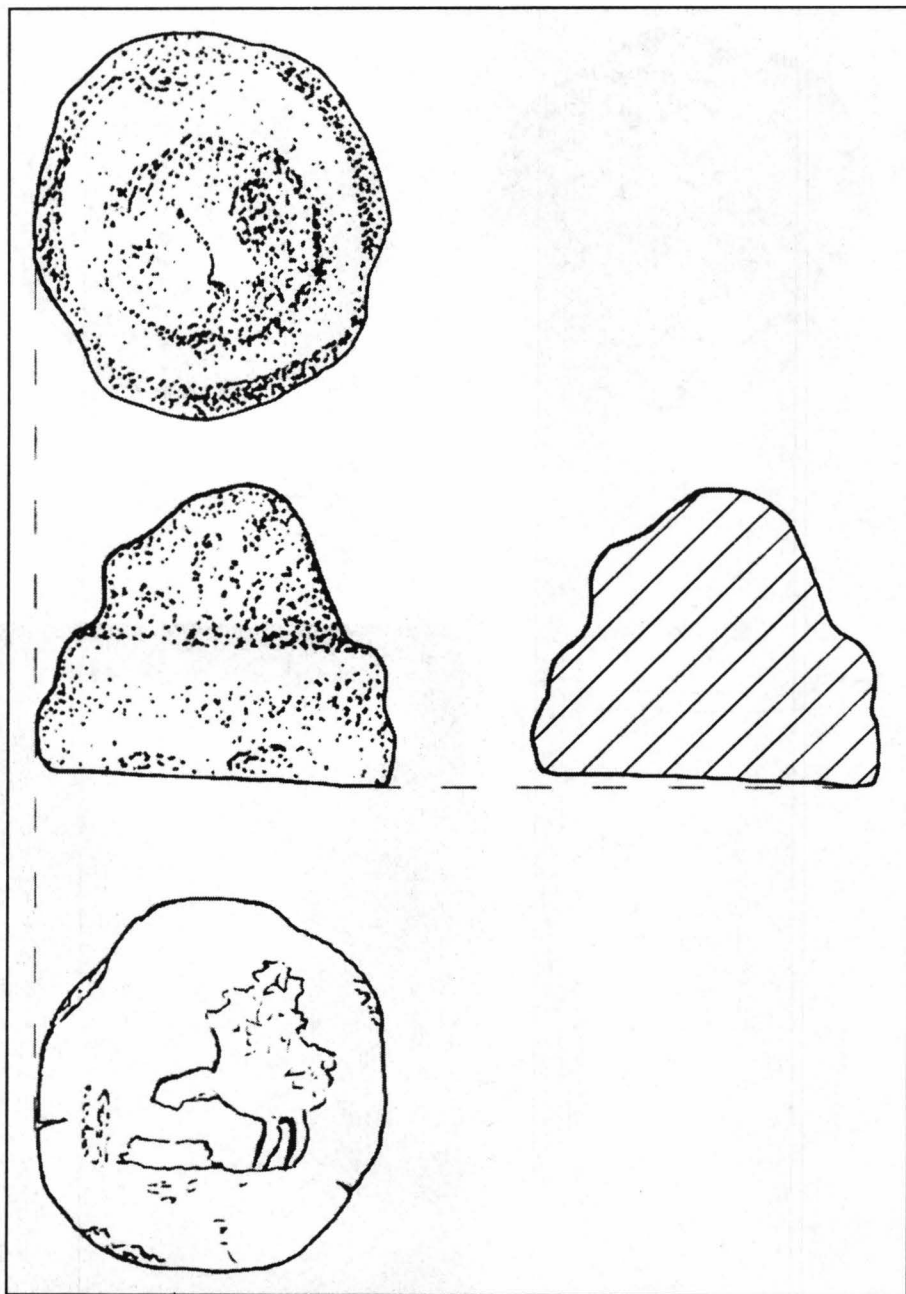

Fig. 1. Stanța monetară de la Ocnița.

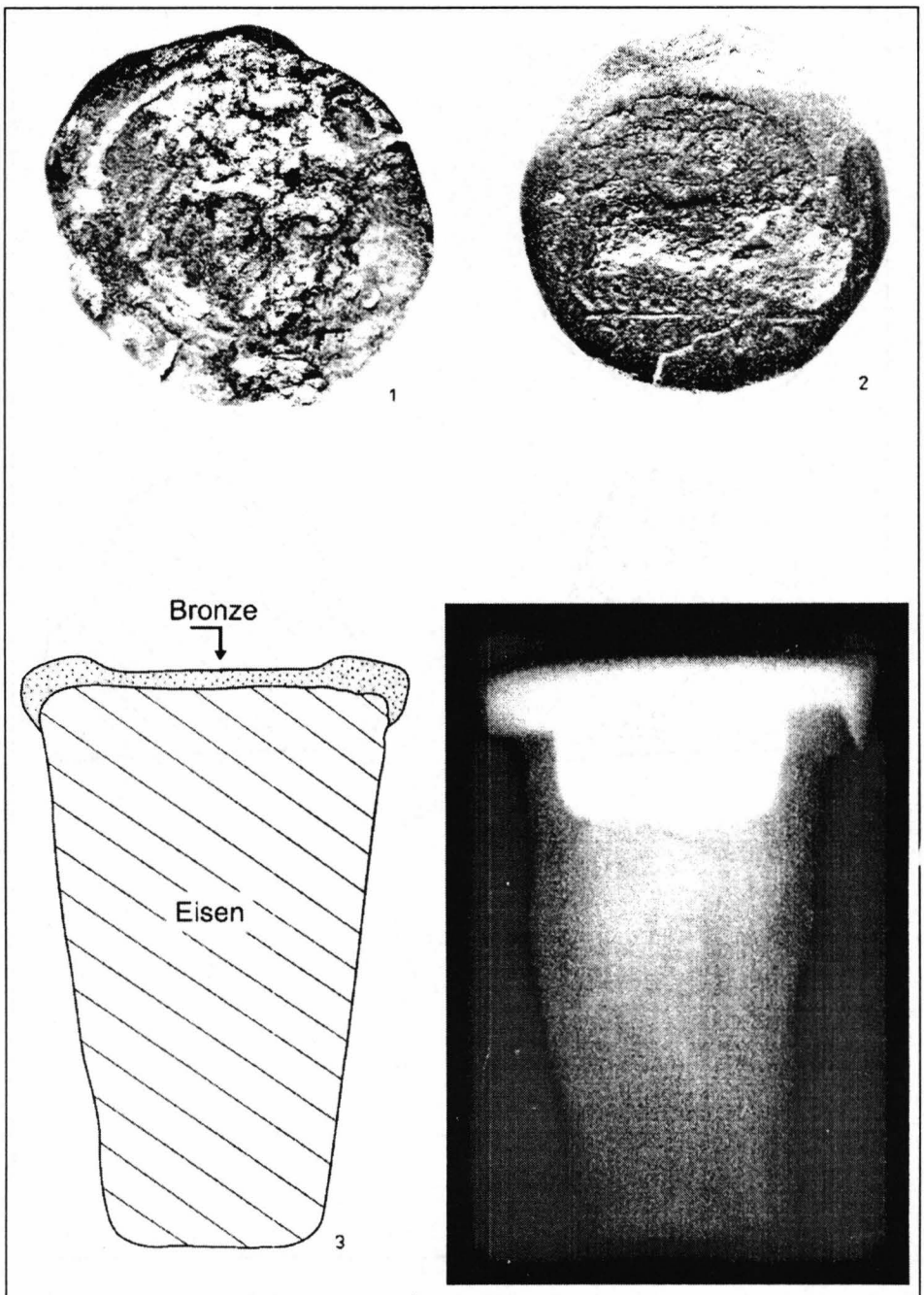

Fig. 2. Stanța monetară de la Ocnița - imagine fotografică frontală (1). Stanța de la Ludești - imagine fotografică frontală (2), reconstituirea propusă de Stoicovici - Winkler (3) și radiografia laterală (4).

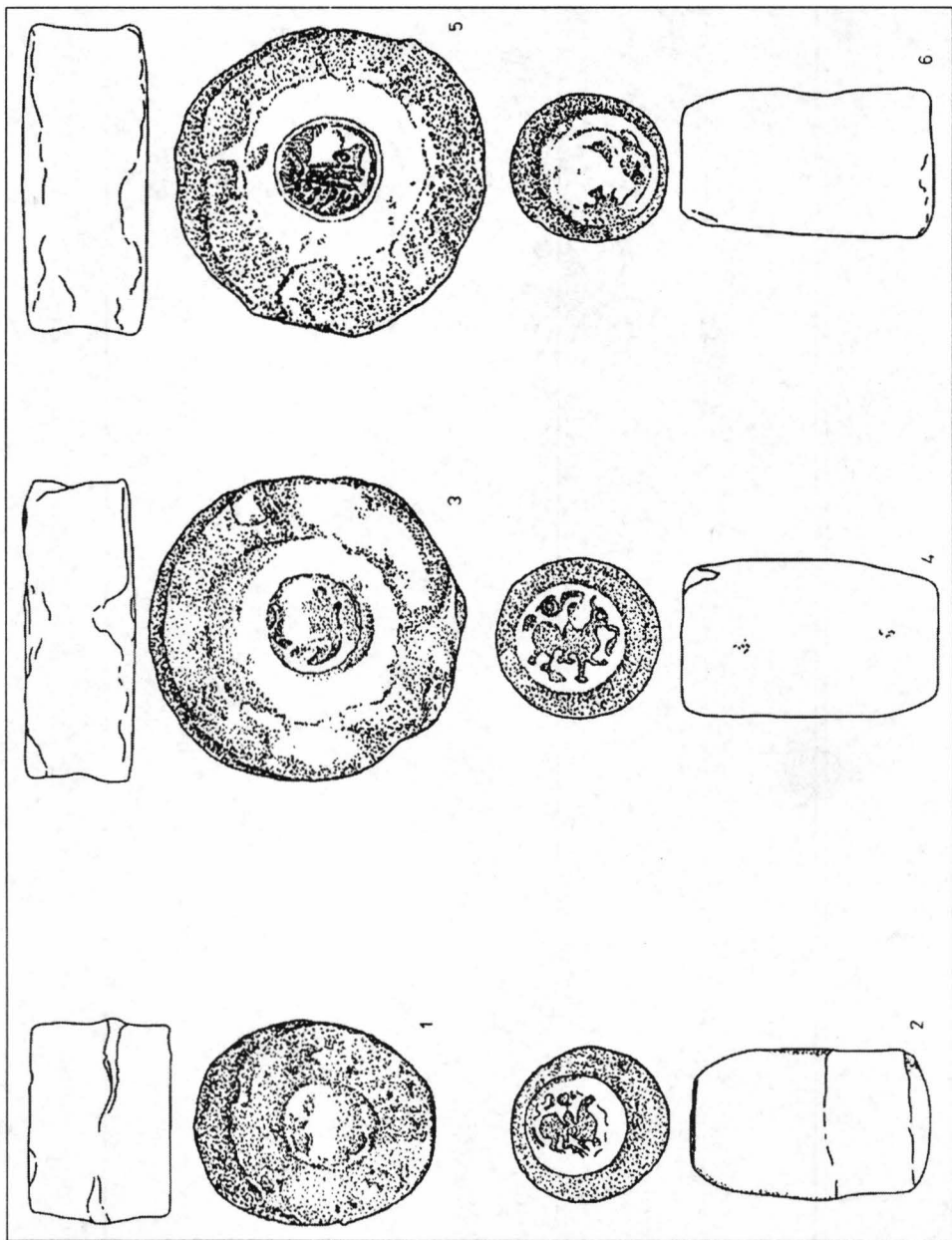

Fig. 3. Stanțele monetare de la Szalacska (după Darnay).

UN CUPTOR DACIC DE ARS CERAMICĂ DE LA CICEU-CORABIA (jud. Bistrița-Năsăud)

George G. MARINESCU

Înfloritoarea civilizație dacică de pe teritoriul României de astăzi are, în aria nord-transilvană repere clare, deși mai reduse numeric în comparație cu alte zone. Șirul de cetăți care controlau drumurile de acces din văile Someșului, Șieului, Budacului (Beclean, Feleac, Șieu-Odorhei, Arcalia, Sărățel, Dumitrița, Ardan, Viile Tecii), tezaurele și descoperirile monetare (Șieu-Odorhei, Stupini, Sângeorzu Nou, Tonciu, Lușca, Prundu Bârgăului, Bistrița, Pietriș, Coldău, Feleac), aduc repere semnificative pentru evoluția civilizației dacice din această arie geografică, cu toate acestea numărul așezărilor identificate și cercetate rămâne extrem de redus. Cercetări de oarecare amploare au fost executate doar în așezările de la Galații Bistriței și Ciceu-Corabia, însă rezultatele acestor investigații nu au fost decât în mod parțial introduse în circuitul științific, de unde și rarele referințe la această regiune în sintezele și monografiile perioadei.

Așezarea dacică de pe terasele din jurul stâncii Ciceului (683 m) a fost remarcată încă cu multă vreme în urmă¹, existența unui nivel dacic fiind apoi precizat prin periegezele întreprinse de Șt. Ferenczi² din anii 1969-1970. Cercetările arheologice întreprinse în perioada 1977-1983 de către Muzeul din Bistrița (G. Marinescu, C. Gaiu), au vizat în principal terasele însoțite de pe versantul sudic al culmii Ciceului, unde, și datorită exploatării agricole vestigiile antice abundau la suprafața solului. În acest sector au fost cercetate, pe lângă complexe aparținând bronzului târziu și feudalismului timpuriu, mai multe locuințe dacice cu un abundent inventar arheologic databile în secolele I î.e.n – I e.n., locuirea fiind întreruptă odată cu cucerirea traiană.

O serie de sondaje au fost efectuate și pe pantele ce coboară spre est și sud-est înspre Ciceu-Giurgești și Reteag, care au constatat că locuirea dacică

¹ El. Sighiartău, *Colinele și cetatea Ciceului*, Cluj, 1928.

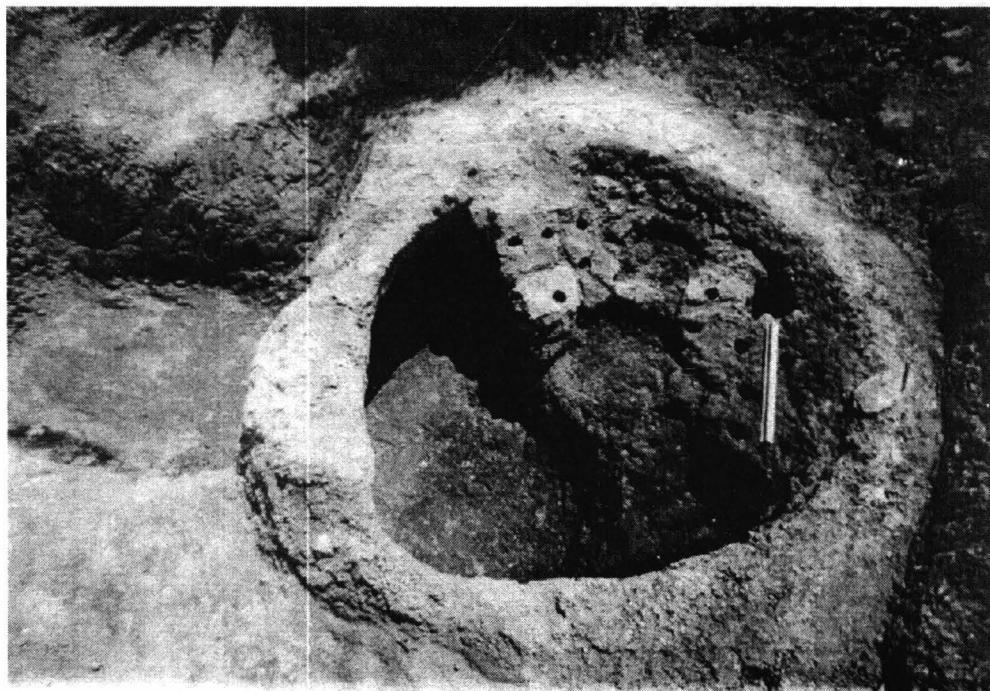
² Șt. Ferenczi, *Contribuții la topografia arheologică a culmii Ciceului*, în *FI*, I, 1971, p. 71-84.

este mult mai extinsă, aşezarea ocupând întreg arealul din jurul stâncii Ciceului, cuprinzând două nivele de locuire (secolele II î.e.n. – I î.e.n. și I î.e.n. – I e.n.).

Secțiunea S₃ /1980 de 46 x 1,5 m, trasată peste culmea care coboară înspre Ciceu-Giurgești la cca 250 m est de stânca Ciceului, a interceptat un cuptor de ars vase între m 26 și 27,5, pentru a cărui dezvelire a fost deschisă ulterior o casetă. În această zonă stratul de cultură avea o grosime de 0,40 – 0,50 m urmele cuptorului fiind sesizate la 0,60 m. Cuptorul a fost săpat în stratul de lut galben, groapa acestuia coborând până la -1,20 m de la nivelul actual al solului.

Cuptorul era orientat pe direcția sud-nord, cu bolta dispusă în pantă, în acest mod ușurându-se accesul atât pentru încărcarea cuptorului, cât și pentru alimentarea cu combustibil a instalației.

Cuptorul descoperit la Ciceu-Corabia face parte din categoria cuptoarelor circulare cu pilon central de susținere a grătarului fiind format din: camera de alimentare, camera de foc, platforma grătarului și camera de ardere a vaselor.

Cuptorul de ars ceramică de la Ciceu-Corabia

Groapa de deservire, de formă ovală, a avut dimensiunile de 1,50 x 2,40 m. În umplutura sa a apărut o cantitate importantă de ceramică fragmentară lucrată cu mâna și la roată, resturi de cenușă și cărbune.

Canalul de alimentare a avut o lungime de 0,80 m cu o deschidere de 0,40 m și o înălțime de 0,35 m. Rostul canalului era și acela de a evita ca focul puternic să ardă direct sub grătar, respectiv sub obiectele puse la copt.

Focarul era săpat în pământ viu având diametrul de 1,40 m cu vatra dreaptă arsă până la pietrificare pe o grosime de 8-10 cm. Pereții sunt din lut fațetat cu o grosime de 10-15 cm, arși până la pietrificare, având o arcuire puternică încât diametrul cuptorului la nivelul grătarului era de 1,25 m. În partea centrală era amplasat un pilon în forma unui trunchi de piramidă cu laturile de 0,30 x 0,50 m, cu înălțime de 0,40 m.

Grătarul este lucrat din lut amestecat cu resturi vegetale, a avut o grosime de 12 cm, fiind străbătut de trei rânduri concentrice de găuri de aeraj cu diametrele de 3-4 cm. Posibil ca aceste găuri în grătar să fi fost făcute de pari înfiți în patul de lut și nuiete încă moale. În cazul punerii la ardere a unor vase mari, unele găuri puteau fi astupate pentru a permite o ardere uniformă și constantă.

Privite în general, grătarele cuptoarelor circulare de ars vase, mai ales cele dacice, cuprind adesea o suprafață cu un diametru ce se încadrează în jurul unui metru³.

Camera de ardere a vaselor avea forma unei calote care s-a păstrat pe o înălțime de 0,20 m, cu pereții lustruiți. Introducerea obiectelor în camera de ardere se făcea printr-o deschizătură în partea de sus a acesteia. Prin lăsarea deschisă a părții superioare a calotei se făcea o ardere oxidantă, în cazul în care se dorea obținerea unor vase de culoare neagră-cenușie, deci o ardere inoxidantă, se astupa deschizătura camerei de ardere.

O sistematizare științifică și tipologică a cuptoarelor de ars ceramică a făcut-o Gh. Bichir⁴, cu completările ulterioare făcute de Oct. Floca și colaboratorii săi, Șt. Ferenczi, L. Mărghitan⁵, Gh. Popilian⁶ și M. Comșa⁷. Utile indicații în ceea ce privește modul de construcție a cuptoarelor de ars vase și a procesului tehnologic legat de acestea găsim în lucrările unor cercetători străini care vin să sublinieze uniformitatea acestui vechi meșteșug⁸.

³ GH. Bichir, *Cuptoarele de ars ceramică în cadrul culturii Vârteșcoiu-Poieniști*, în *SCIV*, XVII, 3, 1966, p. 498-509.

⁴ Idem, în *SCIV*, 16, 1966, 3, p. 498-509; idem, *Cultura carpică*, București, p. 52-52.

⁵ Oct. Floca, Șt. Ferenczi, L. Mărghitan, *Micia. Grupul de cuptoare romane pentru ars ceramică*, Deva, 1970, p. 55.

⁶ Gh. Popilian, *Ceramica romană în Oltenia*, Craiova, 1976, p. 139-155.

⁷ M. Comșa, *Cuptoarele de ars oale din sec. I î.e.n. – IV e.n. în regiunile de la est și sud de Carpați*, în *MemAntiq*, IX-XI, 1985, p. 171-184.

⁸ N. Cuommo, *PamArch*, 9-10, 1978-79, p. 23-31, P. Duhamel, *Morphologie et evolution des fours ceramiques en Europe Occidentale*, în *Acta Praehistorica et Archeologica*, 9-10, 1978-79, p. 49-76; Simič-Kanaet, Rovaj Lončarskih peći

Din descoperirile și studiile întreprinse până acum reiese că în perioada daco-getică se întâlnesc trei tipuri de cuptoare de ars ceramică:

- a) cu grătarul sprijinit pe pereții camerei de foc;
- b) cu perete median;
- c) cu pilon central.

Din prima categorie se cunoaște un exemplar la Șura Mică, datat în secolele II-I î.e.n. Cuptorul de aici are camera de foc goală, grătarul sprijinindu-se pe pereții camerei de foc, formând în partea superioară o treaptă⁹. Acest cuptor este cunoscut și în mediul grecesc, fiind întâlnit la Histria în epoca arhaică¹⁰.

Cuptoarele cu perete median, mai numeroase, sunt des întâlnite în vestul și nord-vestul țării, unde sunt puse pe seama unei influențe celtice. Dintre acestea am putea aminti pe cele descoperite la Andrid (jud. Satu Mare) datate în secolele III-II î.e.n.¹¹ Cuptoare daco-getice cu perete median au fost descoperite și la Poiana-Tecuci¹², Poiana-Dulcești „Broșteanu” (jud. Neamț), datat în secolul I e.n.¹³, București – Cățelu Nou, datat în secolul I î.e.n.¹⁴, Radovanu, datat în secolul I î.e.n.¹⁵ sau în Transilvania la Sântimbru, secolele II-I î.e.n.¹⁶

În privința originii cuptorului cu pilon central, mai rar întâlnit în spațiul daco-getic, trebuie spus că astfel de instalații se întâlnesc încă din secolele V-IV î.e.n., în mediul grecesc, la Histria. Acestea sunt rotunde cu pilon central din pământ cruțat¹⁷. După unii cercetători acest tip de cuptor

i tehnologije pecenja na propovijesnim i antičkim primjerima, în *Opuscula Archaeologica*, 20, Zagreb, 1996, p. 151-176.

⁹ I. Glodariu, E. Iaroslavschi, Th. Nagler, M. Rill, *Raport asupra săpăturilor arheologice întreprinse în 1978 la Șura Mică*, în *Materiale și Cercetări arheologice XIII*, Oradea, 1979, p. 151.

¹⁰ M. Coja, Pierre Dupont, *Ateliers céramiques*, în *Histria V.*, București-Paris, 1979, p. 36.

¹¹ I. Nemeti, *Cuptoare de ars ceramică de la Andrid*, în *SCIVA*, 25, 1974, 4, p. 579-584.

¹² R. Vulpe și colab., *Evoluția așezărilor omenești în Moldova de Jos. Raport sumar despre activitatea șantierului arheologic Poiana-Tecuci 1949*, în *SCIV*, II, 1950, 1, p. 50; Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973, p. 59.

¹³ R. Vulpe și colab., *Șantierul arheologic Poiana-Dulcești*, jud. Neamț, în *Materiale*, X, 1973, p. 103.

¹⁴ V. Leahu, *Raport asupra săpăturilor arheologice efectuate în 1960 la Cățelu Nou*, în *CAB*, I, 1963, p. 33, fig. 19 și p. 35, fig. 20.

¹⁵ M. Comșa, *Un cuptor de ars oale descoperit la Radovanu-Ilfov*. Contribuții privind olăritul la daci, comunicare ținută la Sesiunea Științifică a fostului Muzeu Ilfov, iunie 1980.

¹⁶ V. Crișan, *Dacii din estul Transilvaniei*, Sfântu Gheorghe, 2000, p. 93, fig. C.

¹⁷ M. Coja, Pierre Dupont, *op.cit.*, p. 36 (cuptorul nr. 2/1973; nr. 2/1957; nr. 3/1974; M. Coja, *Activitatea meșteșugărească la Histria în sec. VI – I î.e.n.*, în *SCIV*, 13, 1962, 1, p. 26-27.

în mediul daco-getic apare sub influența mediului greco-pontic¹⁸, alții, dimpotrivă neagă orice filiație între cele două culturi în această privință considerându-l un rezultat al evoluției proprii a civilizației daco-getice¹⁹.

Cuptoare daco-getice cu pilon central, similare cu cel găsit la Ciceu-Corabia, au mai fost descoperite la Deva²⁰, Bâtca-Doamnei (Piatra Neamț)²¹, la care se mai adaugă cele patru cuptoare descoperite la Buridava (Ocnița), jud. Vâlcea, datând din secolele II-I î.e.n.²²

Inventarul atelierului de la Ciceu-Corabia este alcătuit în exclusivitate din ceramică fragmentară lucrată cu mâna și la roată. Materialul ceramic descoperit se regăsește atât în lucrările de sinteză²³ consacrate acestor artefacte, cât și într-o serie de studii²⁴ și monografiile arheologice²⁵ dedicate unor așezări și fortificații daco-getice, venind să confirme unitatea spațiului daco-getic, pe zone întinse.

Ceramica lucrată cu mâna este realizată în marea majoritate a cazurilor din pastă grosieră, ca degresant folosindu-se nisip, pietricele și cioburi pisate. Cele mai multe fragmente aparțin unor vase-borcan, cu buza răsrântă ușor în exterior, dreaptă sau ușor îngroșată. Pereții acestor vase sunt mai mult sau mai puțin arcuiți, uni până la o formă bitronconică (pl III/1).

Decorul acestor vase este destul de variat el constând din: butoni semisferici, cilindrici sau alveolați (pl III/1, IV/1,2); brâuri alveolate (pl III și IV), decor incizat dispus în fascicole de striuri (pl III/3; IV/1) sau „în val” (pl III/2, IV/6). Arderea acestor vase a imprimat culori ce merg de la brun-cărămiziu până la brun-marونی sau brun-negricios.

¹⁸ M. Comșa, *Un cuptor de ars oale descoperit la Radovanu-Ilfov. Contribuții privind olăritul la daci*, în *MemAntiq*, IX-XI, 1985, p. 173.

¹⁹ D. Berciu, M. Iosifaru, S. Purice, Gh. Andreescu, *Descoperiri și însemnări de la Buridava dacică*, în *Thraco-Dacica*, VI, 1985, nr. 1-2, București, 1985, p. 172.

²⁰ Oct. Floca, *Cuptor dacic de ars vase descoperit la Deva*, în *Apulum*, IX, 1971, p. 263-269.

²¹ C. Mătase, M. Zomoșteanu, *Săpăturile de la Piatra-Neamț*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 340 și 346.

²² D. Berciu, M. Iosifaru, S. Purice, Gh. Andreescu, *op.cit.*, p. 168-173.

²³ I.H. Crișan, *Ceramica daco-getică cu specială privire la Transilvania*, București, 1969.

²⁴ A. Buzilă, în *Mem.Antiq*, IV-V, 1972-1973, p 93-114; V. Căpitanu, în *Carpica*, XVIII-XIX, 1980-1987, p. 103-213; G. Florea, în *ActaMN*, XXIV-XXV, 1987-1988, p. 1095-1117; A. Rustoiu, în *RB*, VII, 1993, p. 63-75,ș.a.

²⁵ I.H. Crișan, *Ziridava*, Arad, 1978, p. 109-140; M. Macrea, I. Glodariu, *Așezarea dacică de la Arpașul de Sus*, București, 1976, p. 38-74; I. Glodariu, *Așezări dacice și daco-romane la Slimnic*, București, 1981; I. Andrișoiu, A. Rustoiu, *Sighișoara-Wietenberg. Descoperiri preistorice și așezarea dacică*, în *B.Thr.*, XXIII, București, 1997, ș.a.

Ceștile sunt reprezentate prin fragmente de toartă (pl VII/8-10) în secțiune de forme dreptunghiulare cu colțurile rotunjite și având o pastă grosieră, de culori ce merg de la brun roșcat până la brun-negricios.

Fructierele lucrate cu mâna (pl V/2-4; pl VII/5,6) sunt dintr-o pastă în general de bună calitate, una (pl VII/5) fiind lustruită atât în afară cât și în interior. Culorile lor variază în funcție de ardere de la nuanțe diferite de cenușiu până la cărămiziu.

Ceramica lucrată la roată este mai redusă din punct de vedere cantitativ, dar mai variată în privința formelor. Vasele lucrate la roată sunt realizate dintr-o pastă fină, arse atât oxidant cât și inoxidant.

Cănille sunt prezente prin două fragmente (pl VI/4,7) având corpul bitronconic. Culoarea acestora este cenușiu-deschisă, respectiv cărămiziu-gălbui.

Strachina este reprezentată de un singur exemplar (pl VI/1), lucrată dintr-o pastă fină, de culoare cenușie cu slip brun-vinețiu.

Fructierele la roată, mai puține decât cele lucrate cu mâna, sunt prezente prin mai multe fragmente de buze (pl V/1; VI/3); VII/3-4). Sunt lucrate dintr-o pastă de foarte bună calitate, având culori de cenușiu-albicios. Buza fructierei VI/3 este decorată cu două linii incizate vâurite, în timp ce fructiera VII/3 prezintă imediat sub buză un decor incizat format din linii oblice paralele.

A mai fost descoperit și un fragment provenind dintr-un vas mare de provizii (pl VI/2) de culoare cenușie, cu slip brun-vinețiu, lucrat la roată. Decorul este compus dintr-o linie vâurită lustruită imediat sub buză, sub aceasta se află o altă linie „în val” de data aceasta incizată, încadrată de 3 linii incizate orizontale deasupra și o linie incizată orizontală, dedesubt.

Castron (pl VII/2) lucrat dintr-o pastă fină, de culoare cenușie, cu slip brun-negricios. A mai fost găsit și un perete de vas din pastă fină de culoare cenușiu-albicioasă, lucrat la roată și ornamentat cu linii verticale lustruite (pl VII/1).

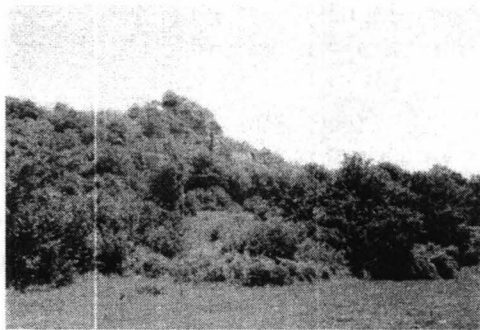
Tot din groapa de alimentare a cuptorului provine și un picior de fructieră, fragmentar, lucrat dintr-o pastă fină de culoare cenușiu-albicioasă (pl V/5), precum și un fund de vas inelar (pl VI/5) din pastă fină de culoare cenușie cu slip brun-negricios.

Au mai fost descoperite și două torți de cești (pl VI/6,8) lucrate din pastă fină de culori variate de cenușiu, în secțiune fiind dreptunghiulară cu colțurile rotunjite, respectiv ovală.

Formele ceramice din atelierul de la Ciceu-Corabia sunt caracteristice civilizației dacice din faza clasică (secolele I î.e.n. – I e.n.), astfel încât putem încadra cuptorul în această perioadă.

Poziția marginală a cuptorului în spațiul așezării pare să indice existența unui cartier meșteșugăresc plasat la periferia așezării. În așezarea

de la Ciceu-Corabia nu au funcționat numai ateliere ceramice, ci au fost practicate și alte meșteșuguri. În sprijinul acestei idei vin numeroasele pietre de râșnițe finite sau în curs de prelucrare descoperite pe întregul areal al așezării. De altfel, înflorirea așezării este cel mai probabil legată tocmai de exploatarea riolitului-dacitic, roca din care se ciopleau râșnițe și care erau comercializate pe spații largi nu numai în antichitate ci mai târziu, în evul mediu sau în epoca modernă²⁶.

Ciceu-Corabia "Cetate"

CATALOGUL DESCOPERIRILOR

A. CERAMICA LUCRATĂ CU MÂNA

Vase borcan

- Fragment de vas din pastă grosieră, nisipoasă, de culoare brun-roșcată, ardere slabă. Pereții vasului au o formă bitronconică, iar buza puțin răsfrântă în exterior. Decorat cu patru butoni rotunzi puțin deasupra diametrului maxim legați între ei cu un brâu alveolat simplu, în apropierea buzei vasul este decorat cu butoni alveolați (pl III/1).

- Fragment de vas din pastă grosieră, de culoare brun-roșcată, ardere potrivită. Buza îngroșată și răsfrântă în exterior. Decorul este compus din două benzi incizate „în val” separate de o linie orizontală incizată. Sub ele se află un brâu în relief din linii oblice (pl III/2).

- Fragment de vas din pastă grosieră, de culoare brun-cărămiziu, ardere slabă. Buza ușor răsfrântă în exterior. Decorul este compus din fascicule de striuri semicirculare situate deasupra diametrului maxim, butoni alveolați legați între ei de un brâu alveolat în relief (pl IV/1).

²⁶ Kos, K., *Pietrăritul de moară din Ciceu*, în *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei*, 1963, p. 79-109.

- Fragment de vas din pastă grosieră, de culoare brun-cărămizie, ardere slabă. Buza ușor răsfrântă în exterior. Decorul compus din butoni rotunzi alveolați legați între ei de un brâu alveolat în relief (pl IV/2).

- Fragment de vas din pastă grosieră, de culoare negricioasă, arderea potrivită. Buza puțin răsfrântă în exterior. Ornamentat cu patru butoni situați în apropierea buzei (pl IV/3).

- Fragment de vas, din pastă grosieră, de culoare negricioasă, ardere slabă. Decorat cu un brâu alveolar pe buză (pl IV/4).

- Fragment de vas din pastă grosieră, de culoare negricioasă, ardere bună. Decorul compus dintr-un brâu în relief în formă de șnur din linii oblice (pl IV/5).

- Fragment de vas din pastă grosieră, de culoare brun-roșcată, ardere potrivită. Buza răsfrântă în exterior. Decorul este compus din două linii horizontale incizate și linii vălurite sub ele (pl IV/6).

- Fragment de vas din pastă grosieră, de culoare negricioasă, ardere potrivită. Decorat cu un brâu în relief în formă de șnur din linii oblice (pl IV/7).

Fructiere

- Fragment din buza unei fructiere, din pastă relativ fină, de culoare cenușiu-vinețiu. Buza răsfrântă în exterior și corpul adânc (pl V/2).

- Fragment din buza unei fructiere, din pastă grosieră de culoare cenușiu-brună, cu luciu vinețiu. Cu buza răsfrântă în exterior și mult țesită în interior (pl V/3).

- Fragment de fructieră din pastă fină de culoare brun-roșcată, cu slip maroniu lustruit. Buza evazată în exterior și cu extremitățile puțin îndoite spre baza vasului (pl V/4).

- Fragment din buză de fructieră din pastă bună, de culoare cărămizie, cu slip maroniu ușor lustruit pe ambele fețe. Buza îngroșată și evazată la exterior iar extremitățile puțin îndoite spre buza vasului (pl VII/5).

- Fragment din buză de fructieră, din pastă grosieră de culoare brun-roșcată, cu slip maroniu-lustruit. Buza îngroșată și răsfrântă în exterior (pl VII/6).

Cești

- Fragment toartă de ceașcă din pastă grosieră de culoare brun-negricioasă. În secțiune aproximativ dreptunghiulară cu colțurile rotunjite (pl VII/8).

- Fragment toartă de ceașcă din pastă grosieră de culoare brun-roșcată. În secțiune dreptunghiulară cu colțurile rotunjite (pl VII/9).

- Fragment toartă de ceașcă din pastă grosieră de culoare brun-roșcată. În secțiune dreptunghiulară cu colțurile rotunjite (pl VII/10).

B. CERAMICA LUCRATĂ LA ROATĂ

- Fragment de cană având corpul bitronconic, din pastă fină, de culoare cenușie fină (pl VI/4).
- Fragment de cană având corpul bitronconic, din pastă fină, de culoare cărămizie-gălbuie (pl VI/7).
- Strachină fragmentară din pastă fină, de culoare cenușie, cu slip brun-vinețiu (pl VI/1).
- Fragment din buza unei fructiere, din pastă fină, de culoare cenușie-albicioasă. Buza puternic îngroșată și răsfrântă în exterior (pl V/1).
- Fragment din buza unei fructiere, din pastă fină, de culoare cenușie cu slip brun-vinețiu. Buza răsfrântă în exterior. Decorul este compus dintr-o bandă de linii incizate. Prezintă o perforație în buză probabil provenind de la o reparație (pl VI/3).
- Fragment din buza unei fructiere, din pastă fină, de culoare cenușie-albicioasă, cu buza răsfrântă în exterior (pl VII/4).
- Picior de fructieră fragmentar, din pastă bună de culoare cenușiu-albicioasă (pl V/5).
- Fragment dintr-un vas mare de provizii, din pastă fină, de culoare cenușie cu slip vinețiu. Decorul este compus imediat sub buză de o linie „în val” lustruită urmată de o altă linie „în val” de această dată incizată separată de cealaltă prin 3 linii incizate orizontale și de partea inferioară a vasului printr-o linie incizată orizontală (pl VI/2).
- Fund de vas inelar lucrat la roată, din pastă fină, de culoare cenușie cu slip brun-negricios (pl VI/5).
- Fragment de vas, castron, lucrat din pastă fină de culoare cenușie cu slip brun-negricios. Buza îngroșată și răsfrântă în exterior (pl VII/2)
- Fragment din peretele uni vas, din pastă fină, de culoare cenușie-albicioasă, ornamentat cu linii verticale lustruite (pl VII/1).
- Fragment toartă de ceașcă din pastă fină, de culoare cenușiu-gălbuie, în secțiune aproximativ de formă ovală (pl VI/6).
- Fragment toartă de ceașcă din pastă fină, de culoare cenușiu-albicioasă, în secțiune aproximativ de formă dreptunghiulară (pl VI/8).

UN FOUR DACE POUR LA CUISSON DE LA CÉRAMIQUE À CICEU-CORABIA (Département de Bistrița-Năsăud)

Au Nord de la Transylvanie, la civilisation florissante dace, sur le territoire de la Roumanie, à aujourd'hui des repères clairs, bien que moins nombreux, compare à d'autres zones. La suite de cités qui contrôlaient les chemins d'accès dans les vallées du Someș, Șieu, Budac (Beclean, Feleac, Șieu-Odorhei, Arcalia, Sărățel, Dumitrița, Ardan, Viile Tecii), les trésors et les découvertes monétaires (Șieu-Odorhei, Stupini, Sângeorzu Nou, Tonciu, Lușca, Prundu Bârgăului, Bistrița, Pietriș, Coldău, Feleac), sont des repères significatifs pur l'évolution de la civilisation dace dans cette zone géographique, malgré cela, le nombre des habitats identifiés et examinés demeure extrêmement réduit. On a fait des fouilles d'une certaine ampleur uniquement dans les habitats de Galații Bistriței et Ciceu-Corabia, mais les résultats de ces investigations ne furent pas que partiellement introduits dans les circuits scientifiques, d'où les rares références à cette région dans les synthèses et les monographies de l'époque.

L'habitat dace des terrasses autour du rocher de Ciceu (683 m) fut remarque il y a longtemps¹, l'existence d'un niveau dace étant par la suite précisée par les périégèses entreprises par Șt. Ferenczi pendant les années 1969-1970². Les fouilles archéologiques entreprises pendant les années 1977-1983 par le Musée de Bistrița (G. Marinescu, C. Gaiu) ont visé surtout les terrasses ensoleillées du versant Sud du sommet de Ciceu où, grâce aux exploitations agricoles, les vestiges antiques abondaient à la surface du sol. Dans cette aire, à côté des complexes appartenant à l'âge du bronze tardif et au féodalisme précoce, plusieurs habitations daces ayant un abondant inventaire archéologique datant des siècles Ier av. n.è. – Ier n.è. a été examinées, l'habitat étant interrompu pendant la conquête romaine.

On a effectué toute une série de sondages sur les pentes qui descendent vers Est et Sud-est, vers Ciceu-Giurgești et Reteag. A cette occasion on a constaté que l'habitat dace est de beaucoup plus étendu, occupant toute l'aire autour du rocher de Ciceu, comprenant deux niveaux d'habitations (IIe av. n.è. - Ier av. n.è. et Ier av. n.è. – Ier n.è. siècles).

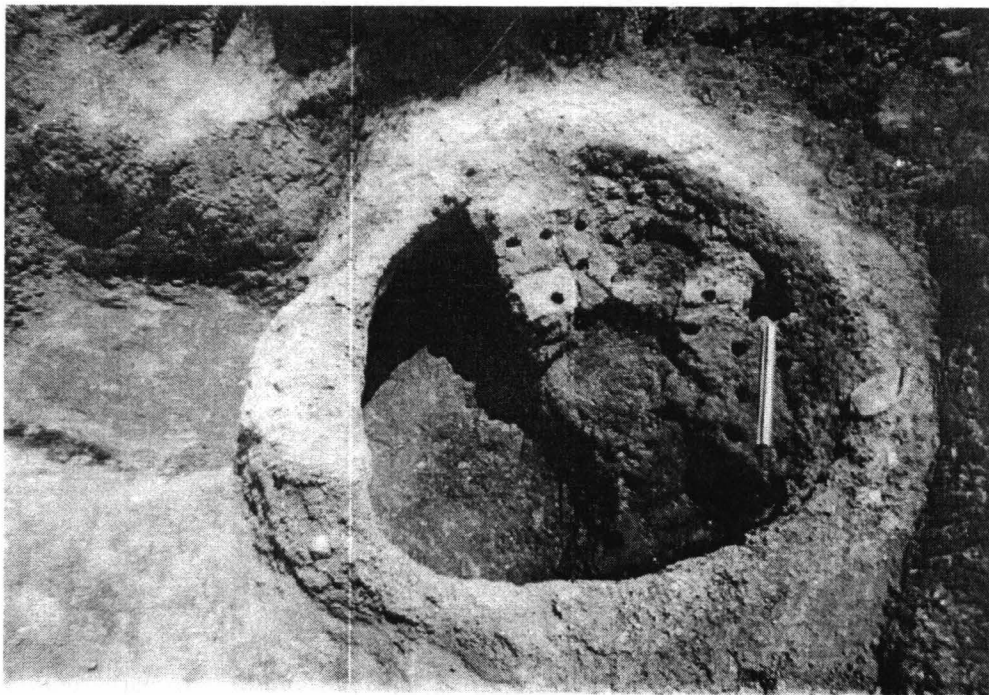
¹ El. Sighiartău, *Colinele și cetatea Ciceului*, Cluj, 1928.

² Șt. Ferenczi, *Contribuții la topografia arheologică a culmii Ciceului*, dans *FI*, I, 1971, p. 71-84.

La section S₃/1980 comprenant 46 x 1,5 m, tracée sur la crête qui descend vers Ciceu-Giurgești à 250 m environ à l'est du rocher de Ciceu, a intercepté une four pour la cuisson des pots entre 26 et 27,5, pour l'extraction de laquelle on a ouvert, par la suite, une cassette. Dans cette zone la couche de culture avait une épaisseur de 0,40-0,50 m, les traces du four étant saisies à 0,60 m. On a creusé le four dans la couche de glaise jaune, sa fosse descendant jusqu'à -1,20 m du niveau actuel du sol.

Le four était orienté vers le Sud-nord, la partie supérieure disposée en pente, facilitant de cette façon l'accès tant pour charger le four que pour l'alimentation avec du combustible de l'installation.

Le four découvert à Ciceu-Corabia fait partie de la catégorie des fours circulaires à pilon central pour soutenir la grille. Elle est formée de: chambre à alimenter, foyer, plate-forme de la grille et chambre de cuisson.

Le four pour la cuisson de la céramique de Ciceu-Corabia

La fosse en question était ovale et avait les dimensions suivantes: 1,50 x 2,40 m. A l'intérieur il y avait une quantité importante de céramique fragmentaire travaillée à la main et à la roue, des restes de cendre et de charbon. Le canal d'alimentation avait une longueur de 0,80 m, avec une ouverture de 0,40 m et une hauteur de 0,35 m. Le rôle du canal était d'éviter

que le feu puissant brûle directement sous la grille, c'est-à-dire sous objets qu'on devait cuire.

Le foyer était creusé en terre vive ayant le diamètre de 1,4 m et la sole droite cuite jusqu' à la pétrification sur une épaisseur de 8-10 cm. Les bords sont en glaise en facettes ayant une épaisseur de 10-15 cm, cuits jusqu' à la pétrification, et présentaient une courbure puissante si bien que le diamètre de la four au niveau de la grille était de 1,25 m. Sur la partie centrale il y avait un pilon sous la forme d'un tronc de pyramide ayant les dimensions de 0,30 x 0,50 m et la hauteur de 0,40 m.

La grille est travaillée en glaise mélangée à des restes végétaux, elle avait une épaisseur de 12 cm, étant percée par trois rangées à concentriques de trous d'aération avec les diamètres de 3-4 cm. Il est possible que ces trous dans la grille aient été faits par des piliers plantés dans la couche de glaise et des verges molles. Dans le cas de la cuisson des grands pots, certains trous pouvaient être bouchés pour permettre une cuisson uniforme et constante³.

Envisagées dans leur ensemble, les grilles des fours circulaires pour la cuisson des pots, surtout celles appartenant aux Daces ont souvent une surface dont le diamètre ne dépasse pas un mètre.

La chambre de cuisson des pots avait la forme d'une calotte gardée sur une hauteur de 0,20 m, dont les bords étaient bien polis. L'introduction des objets dans la chambre de cuisson se faisait par une ouverture dans sa partie supérieure de la calotte on réalisait une cuisson oxydante, dans le cas où l'on voulait obtenir des pots d'une couleur noir-gris, donc une cuisson inoxydante, on bouchait l'ouverture de la chambre de cuisson.

Une systématisation scientifique et typologique des fours à cuire la céramique a été faite par Gh. Bichir⁴, complétée par la suite par Oct. Floca et ses collaborateurs, St. Ferenczi, L. Mărghitan⁵, Gh. Popilian⁶ et M. Comșa⁷. On trouve des indications utiles quant au moyen de construction des fours pour la cuisson des pots et leur processus technologique dans les ouvrages de quelques chercheurs étrangers qui relèvent l'uniformité de ce métier ancien⁸.

³ GH. Bichir, *Cuptoarele de ars ceramică în cadrul culturii Vârteșcoiu-Poienesti*, dans *SCIV*, XVII, 3, 1966, p. 498-509.

⁴ Idem, dans *SCIV*, 16, 1966, 3, p. 498-509; idem, *Cultura carpică*, București, p. 52-52.

⁵ Oct. Floca, Șt. Ferenczi, L. Mărghitan, *Micia. Grupul de cuptoare romane pentru ars ceramică*, Deva, 1970, p. 55.

⁶ Gh. Popilian, *Ceramica romană în Oltenia*, Craiova, 1976, p. 139-155.

⁷ M. Comșa, *Cuptoarele de ars oale din sec. I î.e.n. – IV e.n. în regiunile de la est și sud de Carpați*, dans *MemAntiq*, IX-XI, 1985, p. 171-184.

⁸ N. Cuommo, *PamArch*, 9-10, 1978-79, p. 23-31, P. Duhamel, *Morphologie et evolution des fours ceramiques en Europe Occidentale*, dans *Acta Praehistorica et Archeologica*, 9-10, 1978-79, p. 49-76; Z. Simič-Kanaet, Rovaj Lončarskih peći i tehnologije pecenja na propovijesnim i antičkim primjerima, dans *Opuscula Archaeologica*, 20, Zagreb, 1996, p. 151-176.

Il ressort des découvertes et des études entreprises jusqu'à présent que, pendant la période daco-gète, on rencontre trois types de fours pour la cuisson de la céramique:

- a) à grille appuyée contre les parois de la chambre de cuisson
- b) à paroi médiane
- c) à pilon central

Quant au premier type, on en connaît un exemplaire à Șura Mică, daté aux siècles IIe – Ier av.n.è. Le four en question a le foyer vide, la grille s'appuyant contre les parois de la chambre de cuisson, formant dans la partie supérieure une marche⁹. On connaît ce four dans le monde grec aussi, on le rencontre à Histria à l'époque archaïque¹⁰.

Les fours à paroi médiane, plus nombreuses, on a rencontré souvent à l'Ouest et au Nord-ouest du pays et elles subissent une influence celtique. On pourrait en mentionner celles découvertes à Andrid (dép. de Satu Mare) datées aux IIIes – IIe siècles¹¹ av.n.è. Les fours daco-gétés à paroi médiane ont été découverts aussi à Poiana-Tecuci¹², Poiana-Dulcești «Broșteanu», (dép. de Neamț) datée au Ier siècle av.n.è.¹³, Bucarest-Cățelu Nou datée au Ier siècle av.n.è.¹⁴, Radovanu, datée au Ier siècle av.n.è.¹⁵, ou en Transylvanie à Sântimbru, IIe – Ier siècles. av.n.è.¹⁶.

Quant à l'origine du four à pilon central, plus rarement rencontrée dans l'espace daco-gète, on doit encore remarquer que l'on rencontre de telles installations aux V – IVe siècles av.n.è également au milieu grec, à Histria. Celles-ci sont rondes à pilon central creusé en terre¹⁷.

⁹ I.Glodariu, E. Iaroslavschi, Th. Nagler, M. Rill, *Raport asupra săpăturilor arheologice întreprinse în 1978 la Șura Mică*, dans *Materiale și Cercetări arheologice XIII*, Oradea, 1979, p. 151.

¹⁰ M. Coja, Pierre Dupont, *Ateliers céramiques*, dans *Histria V.*, București-Paris, 1979, p. 36.

¹¹ I. Nemeti, *Cuptoare de ars ceramică de la Andrid*, dans *SCIVA*, 25, 1974, 4, p. 579-584.

¹² R. Vulpe și colab., *Evoluția așezărilor omenești în Moldova de Jos. Raport sumar despre activitatea șantierului arheologic Poiana-Tecuci 1949*, dans *SCIV*, II, 1950, 1, p. 50; Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973, p. 59

¹³ R. Vulpe și colab., *Șantierul arheologic Poiana-Dulcești, jud. Neamț*, dans *Materiale*, X, 1973, p. 103.

¹⁴ V. Leahu, *Raport asupra săpăturilor arheologice efectuate în 1960 la Cățelu Nou*, dans *CAB*, I, 1963, p. 33, fig. 19 și pag. 35, fig. 20.

¹⁵ M. Comșa, *Un cuptor de ars oale descoperit la Radovanu-Ilfov. Contribuții privind olăritul la daci*, comunicare ținută la Sesiunea Științifică a fostului Muzeu Ilfov, iunie 1980.

¹⁶ V. Crișan, *Dacii din estul Transilvaniei*, Sfântu Gheorghe, 2000, p. 93, fig. C.

¹⁷ M. Coja, Pierre Dupont, *op.cit.*, p. 36 (cuptorul nr. 2/1973; nr. 2/1957; nr. 3/1974; M. Coja, *Activitatea meșteșugărească la Histria în sec. VI – I î.e.n.*, dans *SCIV*, 13, 1962, 1, p. 26-27.

Selon certains chercheurs ce type de four au milieu daco-gète apparaît sous l'influence du milieu gréco-pontique¹⁸, d'autres, au contraire nient toute filiation entre les deux cultures, le considérant à cet égard un résultat de l'évolution propre à la civilisation daco-gète¹⁹.

Les fours daco-gètes à pilon central similaires à celle trouvée à Ciceu-Corabia ont été encore découverts à Deva²⁰, Bâtca Doamnei (Piatra Neamț)²¹ auxquelles on ajoute les quatre fours découverts à Buridava (Ocnița), dép. de Vâlcea, datant des IIe – Ier siècles av.n.è²².

L'inventaire de l'atelier de Ciceu-Corabia est formé exclusivement de céramique fragmentaire travaillée à la main et à la roue. La céramique découverte se trouve tant dans les travaux de synthèse²³ consacrés à ces artefacts, que dans toute une série d'études²⁴ et monographies archéologiques²⁵ dédiées à des habitats et fortifications daco-gètes, confirmant ainsi, à aires étendues, l'unité de l'espace daco-gète.

La céramique travaillée à la main est réalisée dans la majorité des cas en pâte grossière, en utilisant pour le dégraissage du sable, des cailloux et des tessons coupés menu. La plupart des fragments appartiennent à des vases pots à lèvre facilement rabattue vers l'extérieur, droite ou facilement renforcée. Les corps de ces pots sont plus ou moins courbés, certains jusqu'à une forme bitronconique (pl III /1).

Le décor de ces récipients est assez varié et il est formé de: boutons semi sphériques, cylindriques ou alvéolaires (pl. III/1, IV/1,2); cercles alvéolaires (pl III et IV). La cuisson de ces récipients a imprimé des couleurs qui vont depuis le brun rougeâtre jusqu'au brun marron ou brun noirâtre.

¹⁸ M. Comșa, *Un cuptor de ars oale descoperit la Radovanu-Ilfov. Contribuții privind olăritul la daci*, dans *MemAntiq*, IX-XI, 1985, p. 173.

¹⁹ D. Berciu, M. Iosifaru, S. Purice, Gh. Andreescu, *Descoperiri și însemnări de la Buridava dacică*, dans *ThracoDacica*, VI, 1985, nr. 1-2, București, 1985, p. 172.

²⁰ Oct. Floca, *Cuptor dacic de ars vase descoperit la Deva*, dans *Apulum*, IX, 1971, p. 263-269.

²¹ C. Mătase, M. Zomoșteanu, *Săpăturile de la Piatra-Neamț*, dans *Materiale*, VII, 1961, p. 340 și 346.

²² D. Berciu, M. Iosifaru, S. Purice, Gh. Andreescu, *op.cit.*, p. 168-173.

²³ I.H. Crișan, *Ceramica daco-getică cu specială privire la Transilvania*, București, 1969.

²⁴ A. Buzilă, dans *Mem.Antiq*, IV-V, 1972-1973, p. 93-114; V. Căpitanu, dans *Carpica*, XVIII-XIX, 1980-1987, p. 103-213; G. Florea, dans *ActaMN*, XXIV-XXV, 1987-1988, p. 1095-1117; A. Rustoiu, dans *RB*, VII, 1993, p. 63-75, ș.a.

²⁵ I.H. Crișan, *Ziridava*, Arad, 1978, p. 109-140; M. Macrea, I. Glodariu, *Așezarea dacică de la Arpașul de Sus*, București, 1976, p. 38-74; I. Glodariu, *Așezări dacice și daco-romane la Slimnic*, București, 1981; I. Andrișoiu, A. Rustoiu, *Sighișoara-Wietenberg. Descoperiri preistorice și așezarea dacică*, *B.Thr.*, XXIII, București, 1997, ș.a.

Les tasses sont représentées par des fragments d'anse (pl VII/8-10) en section de formes rectangulaires à coins ronds ayant une pâte grossière, contenant des couleurs qui vont depuis le brun rougeâtre jusqu'au brun noirâtre.

Les vases à fruits travaillés à la main (pl V/2-4; V/5,6) sont faits en pâte généralement de bonne qualité l'un d'eux (pl VII/5) étant poli tant à l'extérieur qu'à l'intérieur. Leurs couleurs varient en fonction de la cuisson à partir de diverses nuances de gris jusqu'au rouge brique.

La céramique travaillée à la roue est quantitativement plus réduite, mais plus variée quant aux formes. Les récipients travaillés à la roue sont réalisés en pâte fine, cuits par oxydation ou inoxydation.

Les tasses sont présentes par deux fragments (pl VI/4,7), ayant le corps bitronconique. Leur couleur est gris clair, respectivement rouge jaunâtre.

La jatte est représentée par un seul exemplaire (pl VI/1) travaillée en pâte fine grisâtre à slip brun violacé.

Les vases à fruits travaillées à la roue, moins nombreux que ceux travaillés à la main, sont présents par plusieurs fragments de lèvres (pl V/1; VI/3; VII/3,4). Ils sont travaillés en pâte de très bonne qualité, ayant la couleur grise blanchâtre. La lèvre du vase à fruits VI/3 est décorée de deux lignes incisées en vallons, pendant que le vase à fruits (pl V/3) a juste sous la lèvre un décor incisé, formé de lignes obliques parallèles.

On a encore découvert un fragment provenant d'un grand récipient à provisions (pl VI/2) de couleur grise, à slip brun violacé, travaillé à la roue. La décoration est composée d'une ligne en vallons polie juste sous la lèvre, et sous celle-ci se trouve une autre ligne «en vallons», incisée cette fois-ci, encadrée par lignes incisées, horizontales incisée au-dessous.

Bol (pl VII/2) travaillé en pâte fine de couleur gris, à slip brun noirâtre. On a encore trouvé un bord de récipient en pâte fine, de couleur gris blanchâtre, travaillé à la roue et ornementé de lignes verticales polies (pl VII/1).

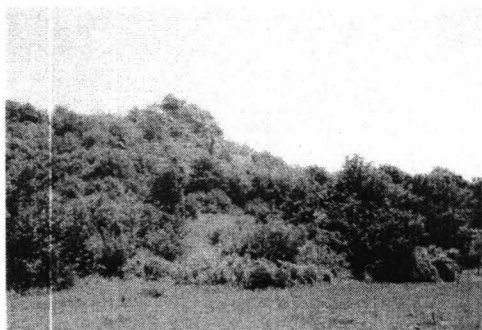
Un pied de vase à fruits fragmentaire, travaillé en pâte fine, de couleur gris blanchâtre (pl V/5) et un fond de récipient annelé (pl VI/5) en pâte fine de couleur grise, à slip brun noirâtre provenaient toujours de fosse d'alimentation du four.

On a encore découvert deux anses de tasses (pl VI/6,8), travaillées en pâte fine, de diverses couleurs de gris, rectangulaires en sections, à coins ronds, respectivement ovales.

Les formes céramiques de l'atelier de Ciceu-Corabia sont caractéristiques à la civilisation dace dans sa phase classique (Ier av.n.è. – Ier n.è. siècles) si bien que l'on peut encadrer la four dans cette période.

La position marginale du four dans l'espace de l'habitat semble indiquer l'existence d'un quartier manufacturier placé à l'extrémité de l'habitat. Dans l'habitat de Ciceu-Corabia il n'y avait pas seulement

des ateliers céramiques, mais on a pratiqué aussi d'autres métiers. De nombreuses découvertes archéologiques de quelques pierres de meule finies ou en cours de finition découvertes sur toute l'aire de l'habitat viennent à l'appui de cette idée. D'ailleurs l'épanouissement de l'habitat est le plus probable lié juste à l'exploitation du rhyolite dace, le roc d'où l'on taillait les meules qui étaient commercialisées à large échelle non seulement pendant l'Antiquité mais aussi plus tard du Moyen Age où à l'époque moderne²⁶.

Ciceu-Corabia "Cetate"

Le catalogue des découvertes

A. La céramique travaillée à la main

Récipients pot

- Fragment de récipient en pâte grossière sablonneuse, brun rougeâtre, cuisson faible. Les bords du récipient ont une forme bitronconique avec la lèvre un peu rabattue à l'extérieur. Décoré de quatre boutons ronds, un peu au-dessus du diamètre maximal attachés entre eux d'une bande alvéolaire simple; près de la lèvre le récipient est décoré de boutons alvéolaire (pl III/1).

- Fragment de récipient en pâte grossière, de couleur brun rougeâtre cuisson moyenne. La lèvre grossie et rabattue à l'extérieur. Le décor est composé de deux bandes incisées «en vallons» séparées d'une ligne horizontale incisée. Au dessous d'elles il y a un cercle en relief formé de lignes obliques (pl III/2).

- Fragment de récipient en pâte grossière de couleur brun rougeâtre, cuisson faible. La lèvre légèrement rabattue à l'extérieur. Le décor en est composé de faisceaux de stries semi circulaires situés au dessus du

²⁶ Kos, K., *Pietrăritul de moară din Ciceu*, dans *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei*, 1963, p. 69-109.

diamètre maximal des boutons alvéolaires attachés entre eux par une bande alvéolaire en relief (pl IV/1).

- Fragment de récipient en pâte grossière de couleur brun rougeâtre, cuisson faible. La lèvre, légèrement rabattue à l'extérieur. Le décor en est composé de boutons ronds alvéolaires attachés entre eux par une bande alvéolaire en relief (pl IV/2).

- Fragment de récipient en pâte grossière, de couleur noirâtre, cuisson moyenne. La lèvre, un peu rabattue à l'extérieur. Ornemente de quatre boutons situés près de la lèvre (pl IV/3).

- Fragment de récipient en pâte grossière noirâtre, cuisson faible. Décoré d'une bande alvéolaire sur la lèvre (pl IV/4).

- Fragment de récipient en pâte grossière, noirâtre, cuisson bonne. Le décor est composé d'une bande en relief sous la forme d'un ruban de lignes obliques (pl IV/5).

- Fragment de récipient, en pâte grossière, de couleur brun rougeâtre, cuisson moyenne. La lèvre légèrement rabattue à l'extérieur. Le décor en est composé de deux lignes horizontales incisées et de lignes en vallons au dessous (pl IV/6).

- Fragment de récipient en pâte grossière, de couleur noirâtre, cuisson moyenne. Décoré d'une bande en relief sous la forme d'un ruban de lignes obliques (pl IV/7).

Les vases à fruits

- Fragment de lèvre d'un vase à fruits, en pâte relativement fine, de couleur gris violacé. La lèvre est rabattue à l'extérieur et le corps est profond (pl V/2).

- Fragment de lèvre d'un vase à fruits, en pâte grossière, gris brun, à éclat violacé. La lèvre en est rabattue à l'extérieur et de beaucoup aplatie à l'intérieur (pl V/3).

- Fragment de vase à fruits, en pâte fine, de couleur brun rougeâtre, à slip marron poli. La lèvre en est évasée à l'extérieur, ayant les extrémités un peu courbées vers le fond du vase (pl V/4).

- Fragment de lèvre de vase à fruits en pâte brune, de couleur rougeâtre, à slip marron, légèrement poli des deux cotés. La lèvre en est grossie et évasée à l'extérieur et les extrémités un peu courbées vers la lèvre du vase (pl VII/5).

- Fragment de lèvre de vase à fruits, en pâte grossière, brun rougeâtre, à slip marron poli. La lèvre en est grossie et rabattue à l'extérieur (pl VII/6).

Tasses

- Fragment d'anse de tasse en pâte grossière brun noirâtre. En section rectangulaire, à coins arrondis (pl VII/8).

- Fragment d'anse de tasse en pâte grossière, de couleur brun rougeâtre. En section rectangulaire, à coins arrondis (pl VII/9).

- Fragment d'anse de tasse en pâte grossière, de couleur brun rougeâtre. En section rectangulaire, à coins arrondis (pl VII/10).

B. Céramique à la roue

- Fragment de tasse à corps bitronconique, en pâte fine, de couleur gris fin (pl VI/4).

- Fragment de tasse à corps bitronconique, en pâte fine, de couleur grise, à slip brun violacé (pl VI/1).

- Fragment de lèvre d'un vase à fruits en pâte fine, de couleur gris blanchâtre. La lèvre en est fortement grossie et rabattue à l'extérieur (pl VI/1).

- Fragment de lèvre d'une vase à fruits, en pâte fine, de couleur grise, à slip brun violacé. La lèvre en est rabattue à l'extérieur. La décoration est composée d'une bande de lignes incisées. Il y a une perforation dans la lèvre provenant probablement d'une réparation (pl VI/3).

- Fragment de lèvre d'un vase à fruits en pâte fine, de couleur gris blanchâtre, à lèvre l'extérieur (pl VII/4).

- Pied d'un grand récipient à provision, en pâte fine, de couleur grise, à slip violacé. La décoration en est composée juste sous la lèvre d'une ligne « en vallons » polie suivie d'une autre ligne « en vallons' incisée cette fois-ci et séparée de l'autre par trois lignes horizontales incisée et, du côté inférieur du récipient, par une ligne horizontale incisée (pl VI/2).

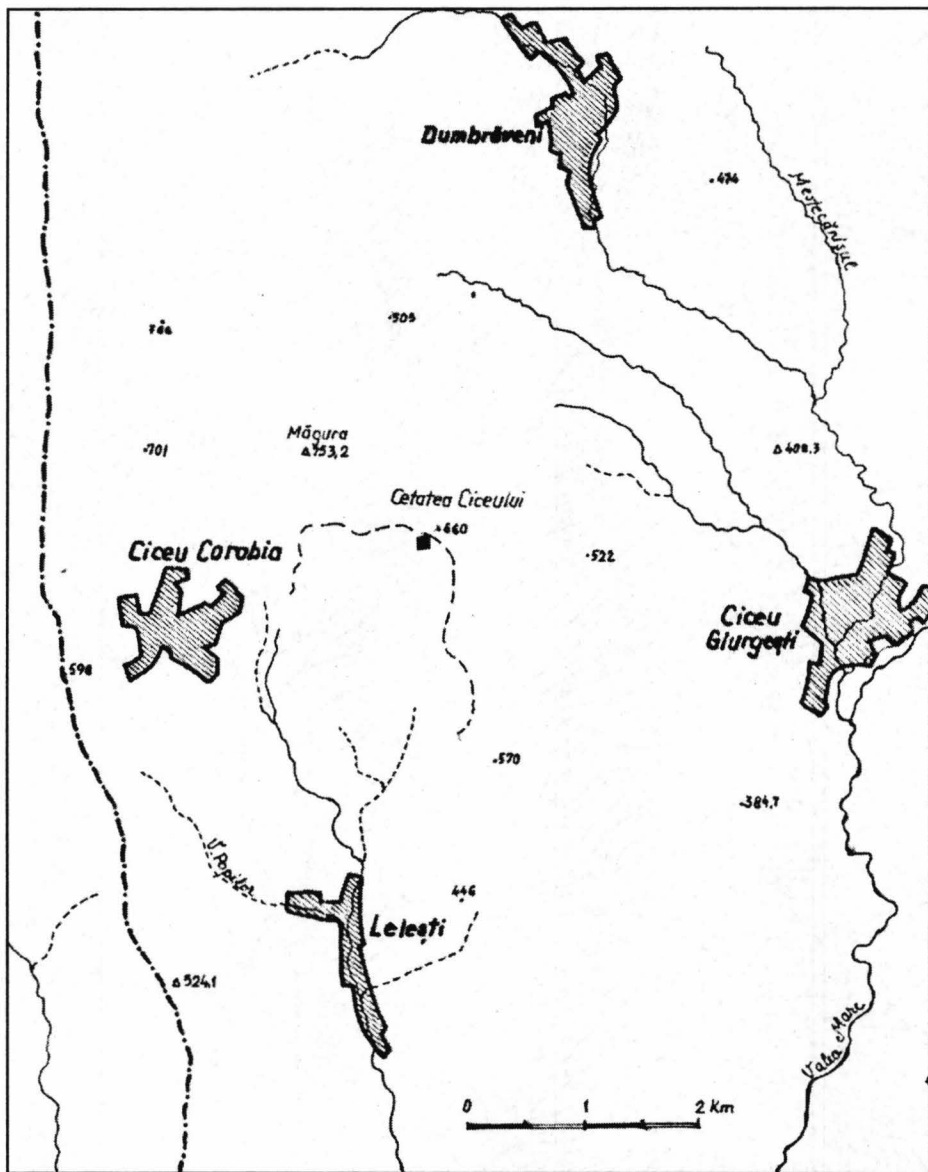
- Fond de récipient annulaire travaillé à la roue, en pâte fine, de couleur grise, à slip brun noirâtre (pl VI/5).

- Fragment de pot, bol, travaillé en pâte fine, de couleur grise à slip brun noirâtre. La lèvre en est grossie et rabattue à l'extérieur (pl VII/2).

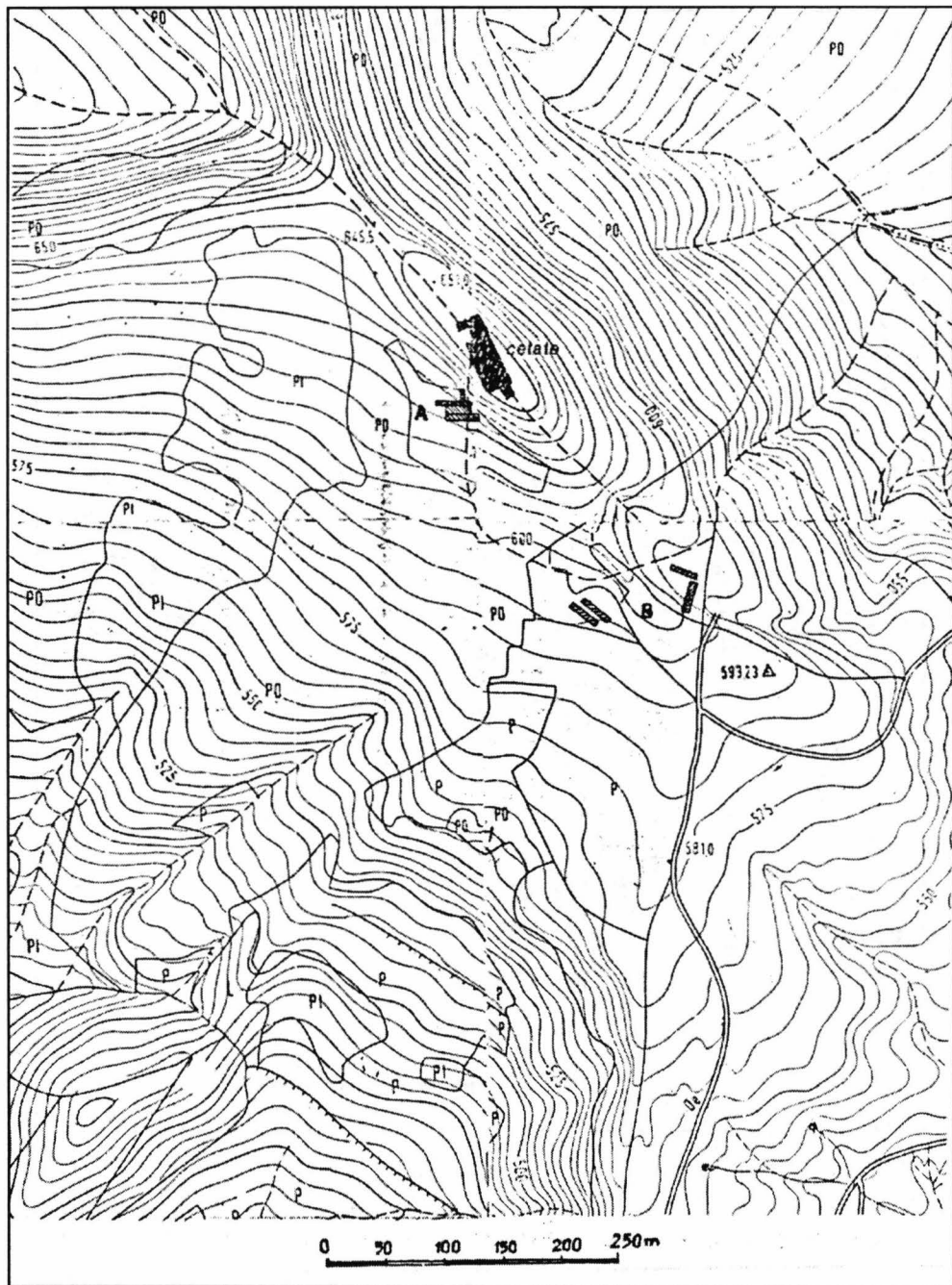
- Fragment du bord d'un pot, en pâte fine, de couleur gris blanchâtre, ornements de lignes verticales polies (pl VII/1).

- Fragment d'anse de tasse en pâte fine, de couleur gris jaunâtre, en section approximativement de forme ovale (pl VI/6).

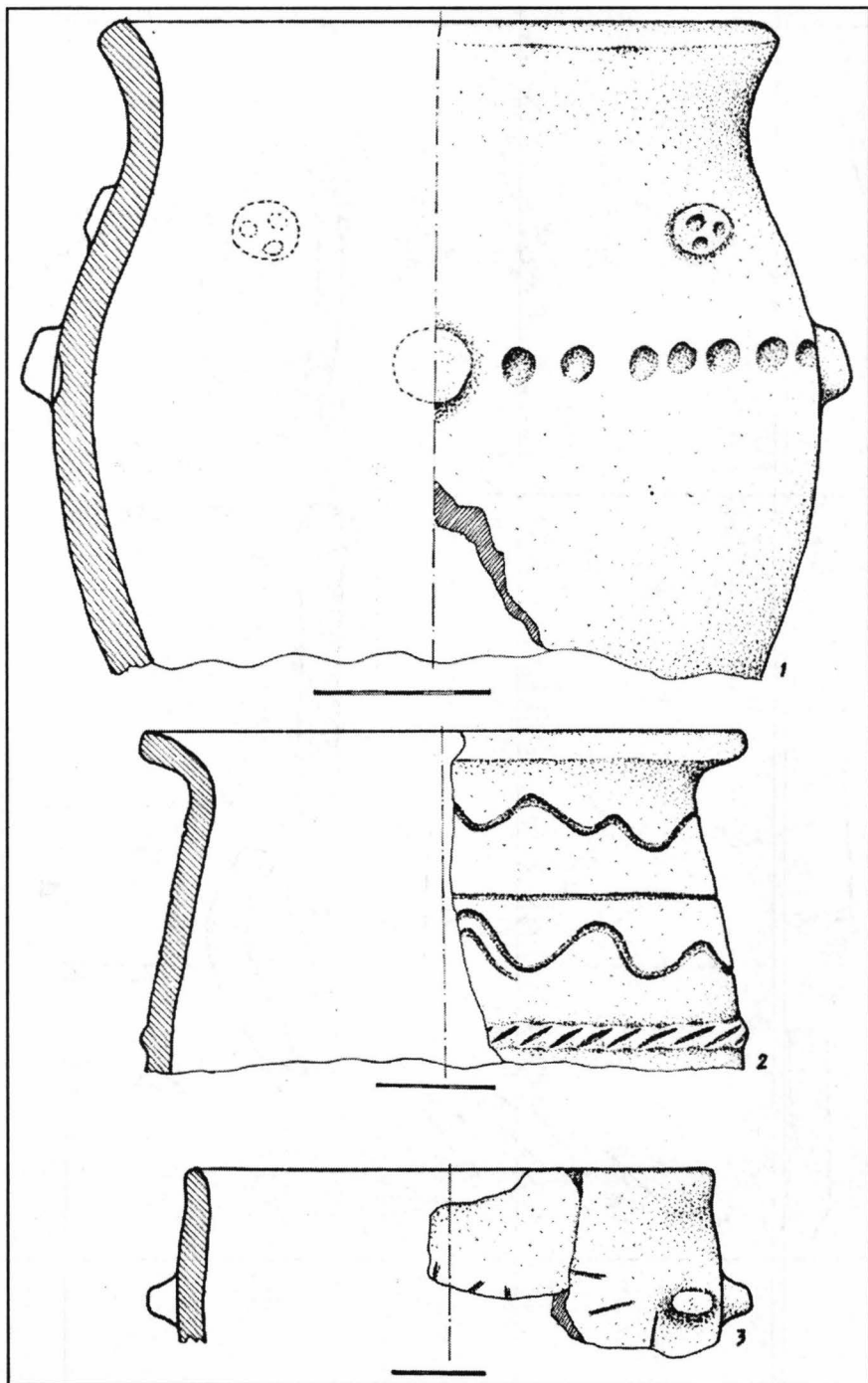
- Fragment d'anse de tasse, en pâte fine, de couleur gris blanchâtre, en section approximativement de forme rectangulaire (pl VI/8).

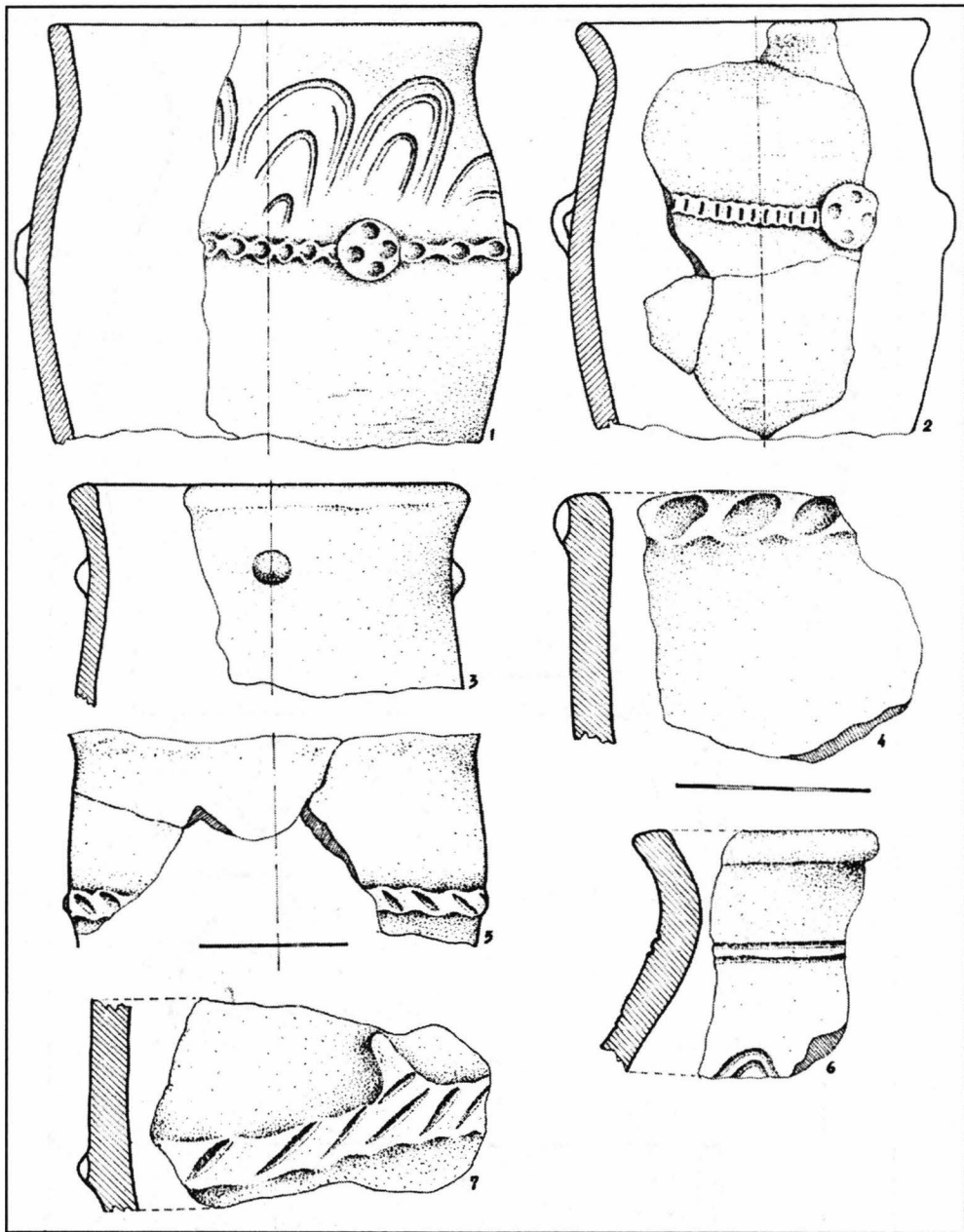
Pl. I Ciceu-Corabia – Plan de situație

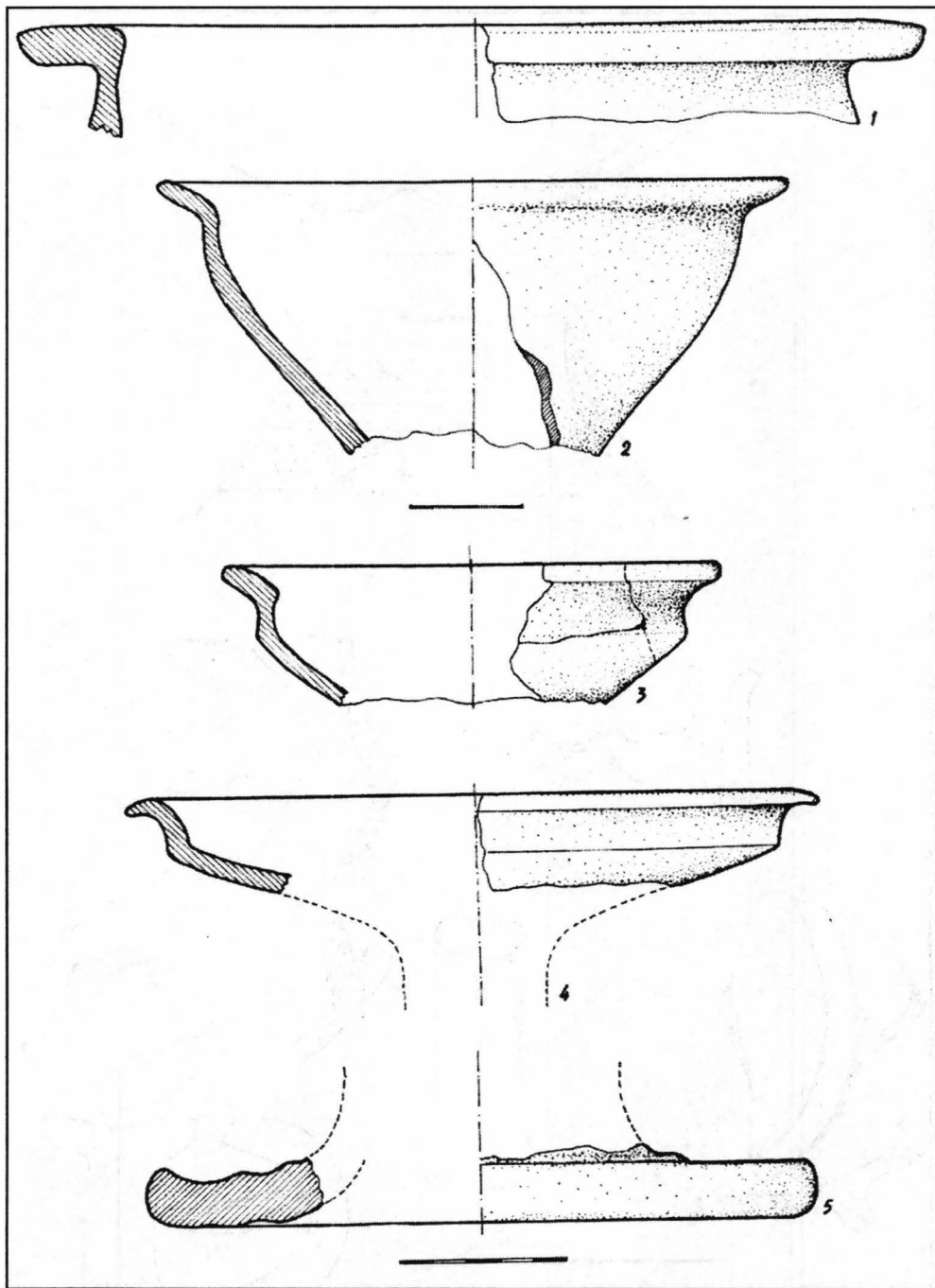
Pl. II Topografia Culmii Ciceului cu amplasarea săpăturilor arheologice din anii 1977-1980

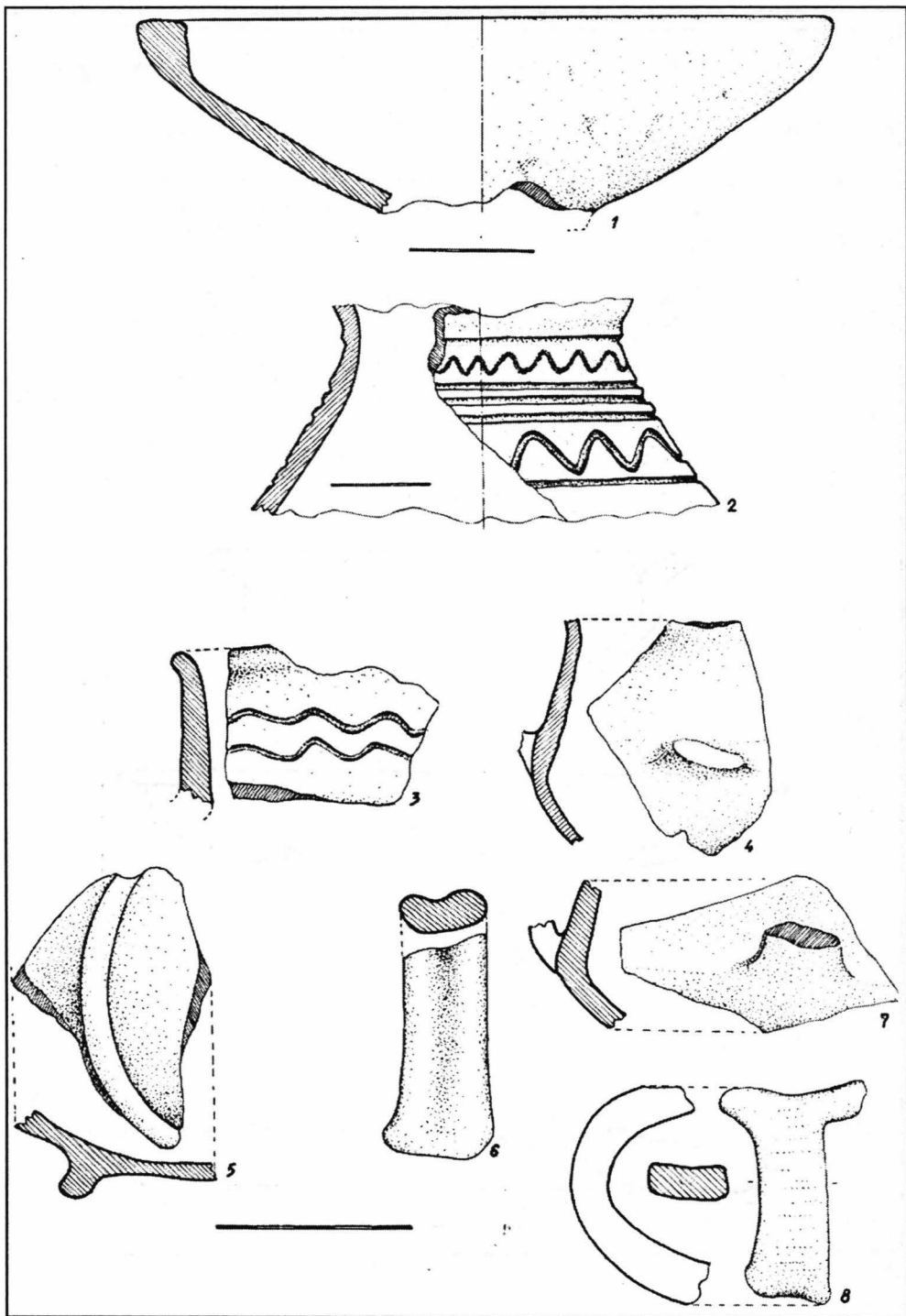
Pl. III Ceramică lucrată cu mâna

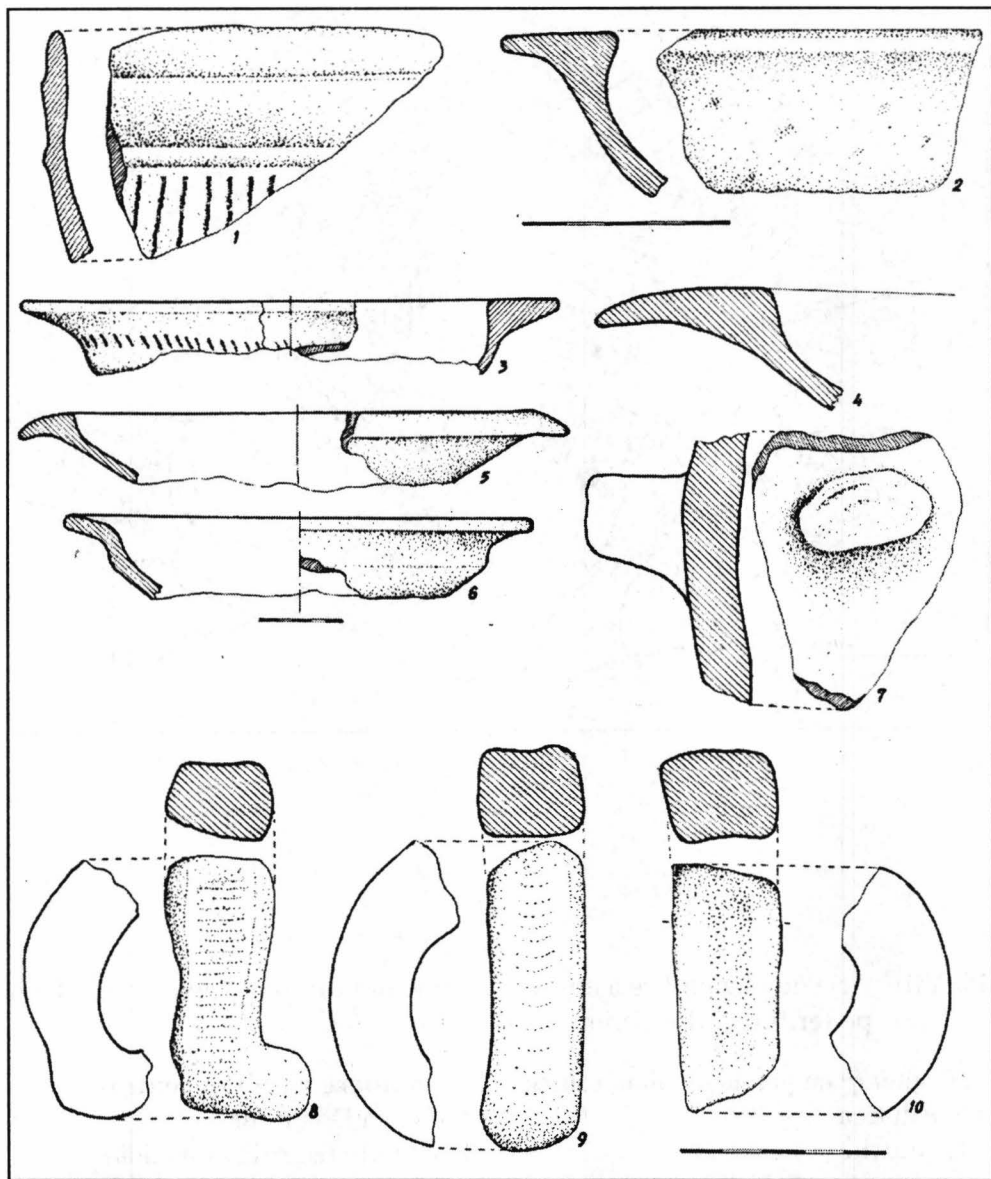
Pl. IV Ceramică lucrată cu mână

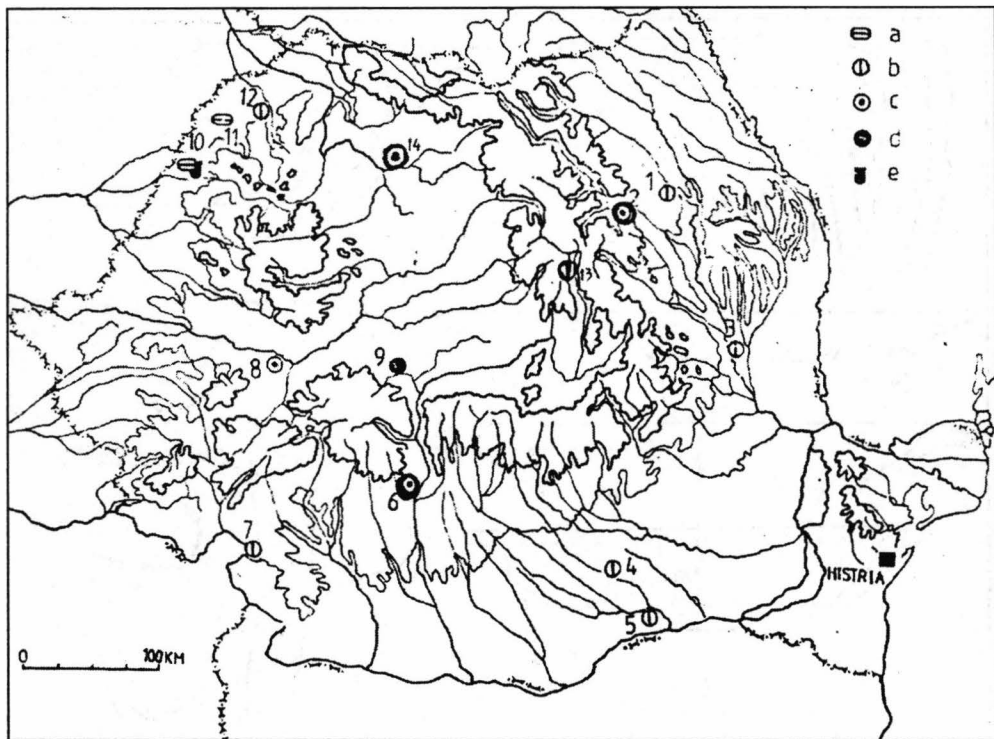
Pl. V Ceramică lucrată cu mâna și la roată

Pl. VI Ceramică lucrată la roată

Pl. VII Ceramică lucrată cu mâna și la roată

Pl. VIII Aria de răspândire a cuptoarelor de olar din secolele II î.e.n. - I e.n. pe teritoriul României

a) Cuptoare cu perete median, celtice:

- 10. Biharea
- 11. Andrid

b) Cuptoare cu perete median:

- 1. Poiana-Dulcești "Broșteanu"
- 3. Poiana Tecuci (Piroboridava)
- 4. București "Cățelu Nou"
- 5. Radovanu
- 7. Ostrovul Șimian
- 12. Acîș-Dobra
- 13. Sântimbru

c) Cuptoare cu pilon central:

- 2. Bâta Doamnei
- 6. Ocnița (Buridava dacică)
- 8. Deva
- 14. Ciceu-Corabia

d) cuptoare cu camera de foc goală

- 9. Șura Mică "Râșloava"

e) Cuptoare de olar în groapă simplă

- 10. Biharea

UNELTE MEȘTEȘUGĂREȘTI DESCOPERITE ÎN AȘEZAREA DACICĂ DE LA FEȚELE ALBE

BODÓ Cristina, FERENCZ Iosif Vasile

Stațiunile arheologice din zona munților situați la sud de Orăștie sunt bine cunoscute atât specialiștilor cât și publicului larg prin monumentele dacice spectaculoase caracteristice fiecăreia dintre ele. Descoperirile arheologice deosebit de numeroase și în același timp valoroase au stârnit de-a lungul timpului nu numai interesul arheologilor, ci și al aventurierilor în căutarea comorilor unor civilizații apuse.

Săpăturile arheologice efectuate la Fețele Albe în mai multe campanii (1965-1972) au scos la iveală urmele unei așezări cu caracter civil. Cercetările arheologice s-au concentrat în punctul Șesul cu brânză¹, unde s-a descoperit un impresionant complex de terase susținute de ziduri (asemănat de unii cercetători cu Pergamul elenistic²), dar au fost cercetate și alte câteva terase ale așezării³, descoperirile fiind diverse: sanctuare, ateliere, locuințe, ultimele cu un bogat inventar mobil, datându-se din sec. I. î. Hr. până la cucerirea Daciei de către romani. Dar așezarea de aici se întindea pe un spațiu mult mai mare, fiind formată din zeci de terase antropogene, unele de dimensiuni foarte mari. Desigur, într-un moment în care braconajul arheologic este practicat pe scară largă în România în general, cu o mai mare concentrare a acestor practici în zona monumentelor din județul Hunedoara, nici aceste terase nu au fost ocolite de căutătorii de comori care le-au răscolit în speranța găsirii unor obiecte din metale prețioase, iar piesele confecționate din fier sunt de obicei abandonate.

¹ H. Daicoviciu, I. Glodariu, I. Piso, *Un complex de construcții în terase din așezarea dacică de la Fețele Albe*, în *ActaMN*, X, 1973, p. 65-96, H. Daicoviciu, I. Glodariu, *Considerații asupra cronologiei așezării dacice de la Fețele Albe*, în *ActaMN*, VI, 1969, p. 465-473.

² H. Daicoviciu, I. Glodariu, I. Piso, *op. cit.*, p. 77.

³ I. Glodariu, E. Iaroslavschi, A. Pescaru-Rusu, Fl. Stănescu, *Sarmizegetusa Regia, capitala Daciei preromane*, Deva, 1996, p. 141-153.

Cu acest prilej, dorim să redăm circuitului științific câteva unelte meșteșugărești găsite în zona așezării civile de la Fețele Albe de către paznicul stațiunii. Menționăm aici faptul că nu cunoaștem contextul descoperirii lor, ele provenind din activitatea căutătorilor de comori⁴.

*
* *
*

1. Nicovală (Fig. I/4): confecționată din fier în forma unui trunchi de piramidă. Înălțimea sa este de 13,5 cm, partea activă are formă rectangulară, cu laturile având lungimea de 6x6,5x7x7 cm. Partea inferioară are secțiune pătrată cu latura de 4 cm. Partea activă a pieselor de acest fel o constituie extremitatea mai lătită, unde se poate observa o bavură rezultată în urma utilizării ei. Partea mai îngustă se fixa pe un suport de lemn. Piese de felul celei descrise de noi au fost încadrate în tipul I din tipologia uneltelor de susținut⁵, și erau folosite în ateliere de orfevrărie⁶. Nicovale de acest tip au fost descoperite în mai multe locuri de pe cuprinsul Daciei preromane⁷. Deasemenea, uneltele de acest fel cunosc o largă răspândire în lumea celtică și în cea romană⁸. Ele se

⁴ În luna iunie a anului 2000, arheologi ai Muzeului Civilizației Dacice și Romane din Deva au descins în zona cetăților dacice. Cu această ocazie, paznicii complexului de la Grădiștea Muncelului le-au pus la dispoziție mai multe obiecte din fier care proveneau, după spusele lor, de la Fețele Albe. Rugați să le arate locul de unde provin, ei au indicat mai multe excavații cu diferite dimensiuni, situate la distanțe variabile unele de altele. Deasemenea, au precizat că unele dintre piese, fără a putea preciza care dintre ele, provin de pe Dealul Grădiștii. Ulterior, aceiași angajați ai muzeului deven au mai colectat, după spusele lor din aceleași locuri, și alte piese, constituind un lot impresionant ca număr și ca diversitate tipologică. În prezent toate aceste obiecte au intrat în patrimoniul Muzeului Civilizației Dacice și Romane din Deva și sunt supuse unor procese de conservare și restaurare. O parte dintre uneltele aparținând acestui lot au fost introduse în circuitul științific: I.V. Ferencz, în vol. *Studii de istorie antică. Omagiu profesorului Ioan Glodariu*, Cluj Napoca, 2001.

⁵ I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Civilizația fierului la daci (sec. II î.e.n. – I e.n.)*, Cluj, 1979, p. 99; A. Rustoiu, *Metalurgia bronzului la daci (sec. II î. Chr. - I d. Chr.). Tehnici, ateliere și produse de bronz*, București, 1996 (de acum se va cita: A. Rustoiu, *Metalurgia bronzului*), p. 68; E. Iaroslavschi, *Tehnica la daci*, Bibliotheca Musei Napocensis XV, Cluj Napoca, 1997 p. 67; A. Rustoiu, *Outils en fer pour le travail des métaux non ferreux en Dacie préromaine (Ier siècle av. J.-C. Ier siècle ap. J.-C.)*, în vol. *Iron, Blacksmiths and tools. Ancient European Crafts*, Montagnac, 2000 (de acum se va cita A. Rustoiu, *Outils*), p. 233.

⁶ I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op. cit.*, p. 99.

⁷ Vezi la I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op. cit.*, p. 44; A. Rustoiu, *Metalurgia bronzului*, p. 68.

⁸ I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op. cit.*, p. 44; A. Rustoiu, *Metalurgia bronzului*, p. 68.

datează pe parcursul sec. I. î. Chr. – I. d. Chr.⁹, însă există și exemplare datate mai târziu¹⁰.

2. Nicovală (Fig. I/3): confecționată din fier, având forma literei „T”. Se încadrează în tipul III la I. Glodariu și E. Iaroslavschi¹¹. Se caracterizează printr-un corp masiv, de formă paralelipipedică. Unul dintre capete lipsește din vechime. Acela care s-a păstrat, prezintă un „umăr”, piesa îngustându-se spre capăt. Este rectangular în secțiune pe toată lungimea brațului. Partea inferioară se îngustează formând un vârf care se putea înfige într-un suport din lemn. Lungimea părții active păstrate este de 19 cm, din care lungimea brațului păstrat = 12 cm, înălțimea = 22 cm. La baza părții active, în locul în care începe partea inferioară a uneltei, se mai pot vedea urmele unui inel confecționat din tablă de fier. Rostul său probabil că era acela de a susține piesa atunci când nu se lucra pe ea, sau atunci când era transportată. Tipul acesta de unealtă se regăsește frecvent în descoperirile din lumea celtică și romană, motiv pentru care se consideră că are origine vestică, probabil din Peninsula Italică¹². La Grădiștea Muncelului au fost găsite până în prezent cinci exemplare¹³. Toate se datează în sec. I d. Chr. și la începutul secolului următor și se presupune că modelul a fost preluat din lumea romană¹⁴.

3. Nicovală (Fig. I/2): este confecționată din fier, și aparține probabil aceluiași tip ca și precedenta, lipsindu-i însă partea inferioară, aceea care se înfigea într-un suport din lemn. Partea activă, care s-a păstrat, este lătită asimetric. Lungimea părții active, care pare să se fi păstrat în întregime = 17 cm, înălțimea păstrată = 4,5 cm. (Piesa nu a fost supusă unui proces de restaurare, fiind încă acoperită de oxizi de fier).

4. Nicovală (Fig. I/5): din fier având corpul tronconic și secțiune rotundă. Înălțime 16 cm, diametrul bazei mari = 6 cm, diametrul bazei mici = 3,5 cm, lungimea laturii orificiului = 1,7 cm, adâncimea orificiului = 6 cm. Uneltele de susținut tronconice au fost incluse în tipul V¹⁵, căruia îi sunt specifice două variante¹⁶. Exemplarul prezentat de noi este mai lung decât celelalte artefacte de acest fel cunoscute¹⁷. În plus, pornind de la

⁹ A. Rustoiu, *Metalurgia bronzului*, p. 68.

¹⁰ E. Iaroslavschi, *op. cit.* p. 67.

¹¹ I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op. cit.*, p. 99; A. Rustoiu, *Metalurgia bronzului*, p. 69; E. Iaroslavschi, *op. cit.*, p. 67; A. Rustoiu, *Outils*, p. 233.

¹² I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op. cit.*, p. 100; A. Rustoiu, *Metalurgia bronzului*, p. 69; E. Iaroslavschi, *op. cit.*, p. 67-68; A. Rustoiu, *Outils*, p. 233.

¹³ E. Iaroslavschi, *op. cit.* p. 68.

¹⁴ I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op. cit.*, p. 100.

¹⁵ *Ibidem*; A. Rustoiu, *Metalurgia bronzului*, p. 69; A. Rustoiu, *Outils*, p. 233.

¹⁶ A. Rustoiu, *Metalurgia bronzului*, p. 69-70.

¹⁷ Lungimea exemplarelor cunoscute este cuprinsă între 4 și 9,8 cm, în acest sens, vezi I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op. cit.*, p. 100; A. Rustoiu, *Metalurgia bronzului*, p. 69, E. Iaroslavschi, *op. cit.*, p. 68.

suprafața bazei mari a fost practicat un orificiu având secțiune patrată, care se îngustează în profunzime. Utilitatea acestui orificiu nu o cunoaștem. Forma piesei, deosebită de a exemplarelor cunoscute până în prezent ne face să o încadrăm într-o nouă variantă a tipului V, anume varianta a₁, care se caracterizează prin înălțime mai mare decât a exemplarelor care se include în varianta a și în plus au acel orificiu practicat în corpul piesei. Deocamdată, dintre descoperirile din Dacia cunoscute de noi doar unealta prezentată mai sus este specifică acestei variante.

5. Nicovală (Fig. I/1): din fier de forma unui piron având partea activă de formă rotundă, în timp ce partea inferioară a fost confecționată dintr-o bară cu secțiune rotundă. Bara a fost forjată astfel încât acum are secțiune rectangulară. Spre capăt se ascute pentru a putea fi înfiptă într-un suport de lemn. Partea activă a uneltei este crăpată, poate în urma loviturilor repetate. Înălțime = 28 cm, diametrul părții active = 8,8 cm. Piesa se încadrează în varianta d a tipului IV¹⁸. Singurul exemplar cunoscut până în prezent, care ilustra această variantă provine din cetatea dacică de la Căpâlna¹⁹ el are însă dimensiuni mult mai mici față de cel descris de noi.

6. Clește (Fig. II/3): are lungimea de 60cm, brațele gurii sunt puțin arcuite, unul dintre ele fiind lățit la extremitate în forma unei lopățele dreptunghiulare. Celălalt este rupt în locul unde ar fi început să se lățească. Mânerele au formă rectangulară în secțiune pe o lungime de 23 cm, apoi devin circulare, având la capăt un buton sferic (probabil cu rol decorativ). Se încadrează în tipul X stabilit de I. Glodariu și E. Iaroslavschi²⁰, fiind o unealtă de făurărie. Astfel de obiecte s-au mai descoperit la Cucuiș și Grădiștea de Munte²¹, analogii existând în lumea romană. Majoritatea celor descoperite în lumea dacică sunt bogat ornamentate, de aceea s-a pus întrebarea dacă acest tip de clești aveau utilizare obișnuită. Pe piesa noastră nu se văd urme de decorare, dar nefiind încă restaurată, nu putem afirma cu certitudine dacă avea sau nu ornamente.

7. Clește (Fig. II/1): s-a păstrat doar unul din brațe, lungimea lui fiind de 85 cm, gura este scurtă, reprezentând 9 cm din totalul lungimii brațului care se lățește în zona găurii pentru nit. Probabil provine de la un clește încadrat în tipul IV stabilit de I. Glodariu și E. Iaroslavschi²². O bună analogie este reprezentată printr-un clește descoperit la Grădiștea de Munte - Căprăreța²³.

¹⁸ A. Rustoiu, *Metalurgia bronzului*, p. 69; A. Rustoiu, *Outils*, p. 233, Fig. 1.

¹⁹ I. Glodariu, V. Moga, *Cetatea dacică de la Căpâlna*, București, 1989, p. 98, fig. 80/2.

²⁰ I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op. cit.*, p. 51, fig. 17/1-4.

²¹ *Ibidem*.

²² *Idem*, *op. cit.*, p. 49, fig. 14/2.

²³ *Ibidem*.

8. Lingură din fier pentru turnat metale (Fig. II/2): are lungimea de 57 cm, din care toarta este de 41cm, iar diametrul căușului de 16 cm. În capătul torții a fost atașat un inel. Căușul se păstrează fragmentar, în interior se pot observa urmele unor reparații realizate în antichitate. Probabil datorită utilizării intense lingura s-a spart, fiind de două ori reparată, prin adăugarea unor bucăți de tablă de fier de formă aproximativ circulară. Toarta a fost prinsă de căușul lingurii prin trei nituri. Asemenea obiecte erau folosite la topirea și turnarea plumbului sau a cositorului²⁴. Piese din această categorie s-au mai descoperit la Grădiștea de Munte, Craiva²⁵ și Piatra Roșie²⁶. Într-o lucrare publicată relativ recent, A. Rustoiu este de părere că ele au fost preluate din lumea romană²⁷.

9. Obiect din fier de forma unei linguri (Fig V/4) care a fost confecționată dintr-o bară de fier îndoită și apoi lățită pentru a forma un „căuș”. Obiectul este păstrat fragmentar din acest motiv nici utilitatea sa nu este certă. Dacă a fost într-adevăr o lingură, poate că ea putea fi folosită pentru turnatul unor metale. Nu cunoaștem analogii pentru această piesă.

10. Daltă (Fig. IV/2): din fier, rectangulară în secțiune. Lungimea = 16,2 cm. Analogii pentru piesa prezentată sunt numeroase atât între uneltele descoperite în lumea dacică, cât și în mediul celtic sau roman²⁸. Uneltele de acest fel erau folosite frecvent în atelierile de fierărie și în cele ale orfevrarilor.

11. Daltă (Fig. IV/4): din fier, de mari dimensiuni, având lungimea de 30 cm. Obiecte de acest fel sunt considerate ca unelte de tâmplărie, fiind încadrate de cătra I. Glodariu și E. Iaroslavschi în tipul I al pieselor de acest fel²⁹. Totuși, nu este exclusă nici posibilitatea ca ele să fi fost utilizate și de către fierari³⁰. O bună analogie pentru piesa prezentată provine de la Grădiștea Muncelului³¹.

12. Daltă (Fig IV/5): din fier cu lungimea = 41 cm, de tipul celei precedente. Se poate observa bavura rezultată în urma utilizării uneltei. Și pentru această piesă, analogia cea mai potrivită o constituie piesa descrisă anterior.

13. Daltă (Fig. IV/3): din fier cu coadă, cu lungimea=18 cm, diametrul tocului pentru coadă=2,2 cm., care se poate încadra din punct de vedere tipologic în tipul III din tipologia propusă de I. Glodariu și E. Iaroslavschi,

²⁴ Idem, *op.cit.*, p. 57, fig. 22/1-2.

²⁵ Idem, *op.cit.*, p. 154, fig. 22/1-2.

²⁶ I. V. Ferencz, C. Bodó, în curs de apariție în *ActaMP*.

²⁷ A. Rustoiu, *op. cit.*, p. 67.

²⁸ I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op.cit.*, p. 54.

²⁹ I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op.cit.*, p. 89.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*, fig 48, 21.

anume în categoria dălților cu toc longitudinal pentru coadă³². Se utilizau împreună cu ciocane din lemn care nu s-au păstrat

14. Unealtă pentru scos cuie (Fără ilustrație): este confecționată din fier și poate fi încadrată în tipul I al uneltelor de acest tip³³. Piese asemănătoare se cunosc de la Grădiștea Muncelului³⁴. Era folosită în lucrările de tâmplărie.

15. Sfredel (Fig. III/6): având lungimea de 37 cm, piesa este masivă, bara din care a fost confecționată avea secțiune rectangulară, terminându-se în patru muchii pentru a se putea fixa în mânerul de lemn. Partea activă are formă de linguriță cu marginile ascuțite, actualmente fiind ușor ciobită. Este o unealtă de tâmplărie, utilizată la lucrările de perforare, găurile realizate având diametrul egal cu lățimea maximă a linguriței. Acest tip de artefact este frecvent în descoperiri, fiind semnalat la Bâtca Doamnei, Craiva, Costești, Blidaru, Grădiștea de Munte, Piatra Roșie, Moigrad³⁵.

16. Sfredel (Fig. III/4): cu lungimea păstrată de 50cm, bara din care a fost confecționat este circulară în secțiune, terminându-se, ca și piesa anterioară, în patru muchii, acolo unde unde se fixa coada de lemn. Din partea activă s-a păstrat puțin, fiind ruptă.

17. Teslă (Fig. III/1): cu lungimea de 12 cm, are gaura de înmănușare transversală, lama înclinată spre coadă și tăișul curbat. Se încadrează în tipul II stabilit de I. Glodariu și E. Iaroslavschi³⁶. Este o unealtă folosită de către tâmplari, utilizându-se pentru netezirea unor suprafețe plane și la scobirea lemnului pentru obținerea unor suprafețe curbe. Acest tip de teslă este cel mai frecvent întâlnit în Dacia, fiind descoperit la Grădiștea de Munte, Căpâlna, Tilișca, Poiana, Răcătău, Bâtca Doamnei³⁷ etc.

18. Bardă (Fig. III/5): cu lungimea de 8,7 cm, lățimea tăișului de 12 cm, are gaura de înmănușare longitudinală, aparținând tipului I³⁸. Gaura de înmănușare a fost obținută prin îndoirea aripioarelor, fără a fi sudate. Este o unealtă folosită de tâmplari pentru cioplirea lemnului în vederea obținerii unor suprafețe plane.

19. Topor (Fig. III/3): are lungimea de 21cm, iar lățimea tăișului este de 10 cm. Are gaura de înmănușare circulară, corpul este masiv, curbat ușor și lățit treptat spre lamă; face parte din tipul I³⁹. Este o unealtă răspândită, folosită de tâmplari, dar utilă și necesară în orice gospodărie.

³² *Ibidem*, p. 90.

³³ *Ibidem*, p. 88.

³⁴ *Ibidem*, fig. 46, 5-9.

³⁵ *Idem, op. cit.*, p. 92-93 cu bibliografia.

³⁶ *Idem, op.cit.*, p. 83, fig. 44/1-2, 8-10.

³⁷ *Idem, op.cit.*, p. 84 cu bibliografia.

³⁸ *Idem, op.cit.*, p.82,fig. 40/1-10.

³⁹ *Idem, op.cit.*, p. 78, fig. 36-38, 40/12-14.

20. Topor (Fig. III/2): are lungimea de 18 cm, lățimea tăișului este de 8 cm. Face parte din același tip ca și piesa precedentă.

21. Pilă (Fig. IV/1): confecționată din fier, are corpul îngustat la mijloc și extremitățile mai late. Striațiile nu se mai cunosc, poate pentru că erau foarte fine, cât și datorită faptului că unealta s-a păstrat în pământ, în condiții care au favorizat oxidarea așa cum s-a întâmplat și în cazul altor unelte de acest fel cunoscute până acum⁴⁰. Lungimea piesei este de 19 cm, din care limba de fixare în lemn are 6,5 cm lungime. Pile au fost descoperite la Costești și Grădiștea de Munte⁴¹. În același timp ele sunt frecvente în descoperiri din mediul celtic sau roman⁴². Era utilizată, așa cum se întâmplă și astăzi, la finisarea unor piese sau pentru degroșarea materialelor.

Lingouri și piese în curs de prelucrare:

22. Două bucăți de tablă din fier, îndoite, având practicate mai multe găuri, poate pentru nituire (Fig. V/1).

23. Lingou de fier de formă trapezoidală din care a fost ruptă o bucată (Fig. V/3). Lungimea păstrată = 17 cm.

24. Bucată de fier brut, de forma unei bare cu secțiune rectangulară (Fig. V/6). Ea nu are formă de trunchi de piramidă, așa cum au alte asemenea obiecte⁴³, dar credem că este vorba despre un lingou.

25. Bucată de fier de forma unei benzi (Fig. V/7). Probabil că reprezintă o piesă în curs de prelucrare sau un lingou. Lungimea = 42,5 cm, lățimea = 7 cm, grosimea = 1,5 cm.

26. Bucată de fier de forma unei benzi, deformată (Fig. V/5). Destinația pare a fi identică cu a precedentei. Lungimea=12 cm, lățimea=6 cm, grosimea nu este uniformă.

27. Bucată de fier de forma unei benzi, pe suprafața căreia se pot observa urmele loviturilor aplicate cu dalta (Fig. V/2). Astfel, materia primă a fost pregătită pentru a se confecționa din ea mai multe obiecte, poate de același fel și având dimensiuni similare sau apropiate. Lungimea = 23,5 cm, lățimea = 8 cm. Un asemenea obiect a fost descoperit la Grădiștea Muncelului, în punctul numit „Căprăreața”⁴⁴.

*

* *

⁴⁰ E. Iaroslavschi, *op. cit.*, p. 74.

⁴¹ I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op. cit.*, p. 55.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ Idem, *op.cit.*, p. 55, fig. 21, 6-7.

⁴⁴ Idem, *op.cit.*, p. 56, fig. 21, 8.

Este deja bine cunoscut și general acceptat faptul că în cadrul economiei în epoca Regatului Dac⁴⁵, activitatea metalurgică a cunoscut un mare avânt. Stau mărturie în acest sens numeroasele unelte, piese în curs de prelucrare și marea cantitate de materii prime descoperite în așezările dacice⁴⁶. În multe dintre atelierele care au funcționat în lumea dacică se prelucrau fierul dar și bronzul și argintul⁴⁷. Unele dintre uneltele specifice acestor îndeletniciri sunt asemănătoare, din acest motiv este dificilă atribuirea lor fierăriei sau orfevrăriei⁴⁸.

Uneltele pentru fierărie și orfevrerie ilustrate de noi, atrag atenția asupra existenței unuia sau mai multor ateliere pe terasele de la Fețele Albe, prezența unui asemenea atelier fiind documentată și de alte descoperiri provenind din același areal⁴⁹.

În Munții Orăștiei prelucrarea metalelor în cele două secole dinainte de cucerirea romană, după cum reiese din descoperirile arheologice, a cunoscut o intensitate deosebit de mare. Din această perspectivă este semnificativă observația potrivit căreia la Sarmizegetusa Regia au funcționat cele mai mari ateliere de forjă cunoscute până acum în întreg spațiul locuit de daci în perioada regatului⁵⁰ și chiar în întreaga zonă sud-est europeană, în cea de a doua epocă a fierului⁵¹. În legătură cu producția atelierelor metalurgice descoperite în zona cetăților dacice din Munții Șureanu, s-a opinat că era destinată schimbului cu produse agricole din întreaga regiune⁵².

În ceea ce privește prelucrarea lemnului, acest material a fost și el utilizat pe scară largă de către daci, fiind considerat ca unul dintre cele mai înfloritoare meșteșuguri⁵³. Din păcate, datorită naturii sale organice, produsele acestei îndeletniciri s-au păstrat doar în puține cazuri⁵⁴. Dacă

⁴⁵ I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op. cit.*, p. 58.

⁴⁶ Vezi situația existentă până în anul 1979, la I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op. cit.*, passim. În legătură cu metalurgia metalelor neferoase, vezi A. Rustoiu, *Metalurgia bronzului*, passim.

⁴⁷ A. Rustoiu, *Metalurgia bronzului.*, p. 66; Idem, *Outils*, p. 233.

⁴⁸ I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op. cit.*, p. 96-97; E. Iaroslavschi, *op. cit.*, p. 67; A. Rustoiu, *Metalurgia Bronzului*, p. 66.

⁴⁹ Este vorba despre un ciocan având reliefată pe unul din capete litera „H”. Vezi Șt. Chișu, D. Benea, *Unelte descoperite în zona Munților Orăștiei*, în vol. *Studii de istorie antică. Omagiu profesorului Ioan Glodariu*, Cluj Napoca, 2001, p. 144-147, Pl. I, 4.

⁵⁰ H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 171.

⁵¹ I. Glodariu, E. Iaroslavschi, A. Rusu-Pescaru, Florin Stănescu, *op. cit.*, p. 183.

⁵² I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op. cit.*, p. 57; G. Florea, *Aspecte ale metalurgiei bronzului în așezările dacice din Munții Orăștiei*, în *EphemNap*, II, 1992, p. 89-90.

⁵³ H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 172-173.

⁵⁴ Cazul unor cisterne care datorită mediului umed în care s-au păstrat este bine cunoscut. Vezi G. Gheorghiu, *Cisterne descoperite în zona capitalei regatului*

rezultatele muncii tâmplarilor și a dulgherilor nu se regăsesc decât rar printre descoperiri, o serie de alte obiecte reușesc să arunce o lumină asupra celor două meserii înrudite. Este vorba de cuie, scoabe și alte elemente metalice folosite la îmbinarea pieselor din lemn. Deasemenea, datorită numărului mare și a varietății tipurilor de unelte, cunoștințele noastre privind prelucrarea lemnului la daci se completează fericit, ilustrând avântul luat de acest meșteșug, ca și specializarea uneltelor și implicit, a operațiunilor tehnologice.

Deși provin din descoperiri întâmplătoare, în urma activității căutătorilor de comori, lipsind deci orice informații privind contextul descoperirii, materialele descrise de noi sperăm să completeze cunoștințele privind uneltele utilizate de către meșterii daci.

dac, în *Sargetia*, XXVII/1, 1997/1998, p. 177-189. Deasemenea, cazul aceluși butoi cu rol de vas de decantare precum și a jgheburilor din lemn care susțineau conductele din ceramică, descoperite la Grădiștea Muncelului este bine cunoscut. Vezi în acest sens: C. Daicoviciu și colab., *Studiul traiului dacilor în Munții Orăștiei (Șantierul arheologic de la Grădiștea Muncelului. Rezultatul cercetărilor făcute de colectivul din Cluj, în anul 1950)*, în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 121-122.

OUTILS ARTISANAUX DÉCOUVERTS DANS L'HABITAT DACE «FEȚELE ALBE»

Les stations archéologiques de la région des montagnes situées au Sud d'Orăștie sont bien connues tant aux spécialistes qu'au grand public par les monuments daces spectaculeux caractéristiques pour chacune d'elles.

Les découvertes archéologiques particulièrement nombreux et de grande valeur ont éveillé, à la longue, non seulement l'intérêt des archéologues, mais aussi celui des civilisations révolues.

Les fouilles archéologiques effectuées à «Fețeale Albe», à maintes reprises (1965-1972), ont fait ressortir les traces d'un habitat à caractère civil. Les recherches archéologiques se sont concentrées au lieu-dit «Seșul cu brânză»¹ (La plaine au fromage), où, l'on a découvert un complexe impressionnant de terrasses soutenues par des murs (associé, selon quelques chercheurs, au Pergame hellénistique)², mais on a examiné d'autres terrasses de l'habitats³, où l'on a découvert: des sanctuaires, des ateliers, des habitations, les dernières ayant un riche inventaire mobile, datant du Ier siècle a.Chr., jusqu'à la conquête de la Dace par les Romains. Mais cet habitat-ci s'étendait sur un espace beaucoup plus grand, étant formé par dizaines de terrasses anthropogènes, dont quelques-unes, de très grandes dimensions. Bien entendu, à l'époque le braconnage archéologique est extrêmement pratiqué en général, en Roumanie, surtout dans l'aire des monuments du département de Hunedoara, ces terrasses, non plus, n'ont pas été épargnées par les chercheurs de trésors qui les ont fouillées dans l'espoir de trouver des objets en or ou argent, en abandonnant d'habitude les pièces en fer.

A cette occasion, nous désirons rendre au circuit scientifique quelques outils artisanaux trouvés dans l'aire de l'habitat civil de «Fețeale Albe», par le gardien de la station. A noter le fait que, nous ne connaissons pas

¹ H. Daicoviciu, I. Glodariu, I. Piso, *Un complex de construcții în terase din așezarea dacică de la Fețeale Albe*, dans *ActaMN*, X, 1973, p. 65-96, H. Daicoviciu, I. Glodariu, *Considerații asupra cronologiei așezării dacice de la Fețeale Albe*, dans *ActaMN*, VI, 1969, p. 465-473.

² H. Daicoviciu, I. Glodariu, I. Piso, *op. cit.*, p. 77.

³ I. Glodariu, E. Iaroslavschi, A. Pescaru-Rusu, Fl. Stănescu, *Sarmizegetusa Regia, capitala Daciei preromane*, Deva, 1996, p. 141-153.

le contexte de leur découverte, ces outils-là, provenant de l'activité des chercheurs de trésors⁴.

1. Enclume (fig. I/4)

Confectionnée en fer sous la forme d'un tronc de pyramide. Sa hauteur est de 13,5 cm, la partie active a une forme rectangulaire, dont les côtés ont la longueur de 6 x 6,5 x 7 x 7 cm. La partie inférieure a la section carrée et le côté de 4 cm. Une extrémité un peu plus large constitue la partie active des pièces de ce genre, ou l'on peut observer une bavure, résultat de son usage. La partie la plus étroite était fixée sur un support en bois. Les pièces de ce genre ont été encadrées dans la typologie des outils à support⁵, et elles étaient employées dans les ateliers d'orfèvrerie⁶.

Des enclumes de ce type ont été découvertes dans plusieurs endroits de la Dacie préromaine⁷. De même, ce genre d'outils est très répandu dans le monde des Celtes et romain⁸. On peut les dater au cours des siècles I av. Chr. – I après Chr.⁹, mais il y a des exemplaires qui peuvent être datés plus tard¹⁰.

⁴ Au mois de juin 2000, les archéologues du Musée de la Civilisation Dace et Romaine de Deva, sont venus dans la zone des cités daces. A cette occasion les gardiens du complexe de Grădiștea Muncelului leur ont montré plusieurs objets en fer qui provenaient, selon leurs dires, de Fețele Albe. Priés de leur montrer l'endroit d'où ils proviennent, ils leur ont indiqué plusieurs excavations de diverses dimensions, situées à des distances variables, les unes des autres. De même, ils ont précisé que certaines pièces, sans pouvoir dire lesquelles, proviennent de la Colline de Grădiștea. Ensuite, les mêmes employés du musée de Deva, ont collecté, des mêmes endroits, d'autres pièces, constituant un lot impressionnant comme nombre et diversité typologique. A présent, tous ces objets, sont entrés dans le patrimoine du Musée de la Civilisation Dace et Romaine de Deva, étant soumis à des processus de conservation et restauration. Une partie des outils appartenant à ce lot ont été introduits dans le circuit scientifique: I.V. Ferencz, dans le volume, *Etudes d'histoire antique, Hommage au professeur Ioan Glodariu*, Cluj-Napoca, 2001.

⁵ I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Civilizația fierului la daci (sec. II î.e.n. – I e.n.)*, Cluj, 1979, p. 99; A. Rustoiu, *Metalurgia bronzului la daci (sec. II î. Chr. - I d. Chr.). Tehnici, ateliere și produse de bronz*, București, 1996 (en continuation A. Rustoiu, *Metalurgia bronzului*), p. 68; E. Iaroslavschi, *Tehnica la daci*, Bibliotheca Musei Napocensis XV, Cluj-Napoca, 1997 p. 67; A. Rustoiu, *Outils en fer pour le travail des métaux non ferreux en Dacie préromaine (Ier siècle av. J.-C. Ier siècle ap. J.-C.)*, dans vol. *Iron, Blacksmiths and tools. Ancient European Crafts*, Montagnac, 2000 (en continuation A. Rustoiu, *Outils*), p. 233.

⁶ I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op. cit.*, p. 99.

⁷ Voir à I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op. cit.*, p. 44; A. Rustoiu, *Metalurgia bronzului*, p. 68.

⁸ I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op. cit.*, p. 44; A. Rustoiu, *Metalurgia bronzului*, p. 68.

⁹ A. Rustoiu, *Metalurgia bronzului*, p. 68.

¹⁰ E. Iaroslavschi, *op.cit.*, p. 67.

2. *Enclume* (fig. I/3) confectionnée en fer, ayant la forme de la lettre "T". Elle entre dans le type III à I. Glodariu et E. Iaroslavschi¹¹. Elle se caractérise par un corps massif, sous la forme d'un parallélépipède. L'un des bouts manque depuis le début. Celui qui existe encore, présente une «épaule», la pièce se rétrécissant vers le bout. En section, elle est rectangulaire sur toute la longueur du bras. La partie inférieure se rétrécit, en formant une pointe qui pouvait être enfoncée dans un support en bois. La longueur de la partie active que l'on a gardée est de 19 cm, dont 12 cm, la longueur du bras, et la hauteur = 22 cm. A la base de la partie active, à l'endroit où commence la partie inférieure de l'outil, on peut encore voir les traces d'un anneau confectionné en fer-blanc. Son rôle était, probablement, de soutenir la pièce, quand on y travaillait, ou pendant qu'elle était transportée. On trouve fréquemment ce type d'outil dans les découvertes de la période des Celtes et des Romains, raison pour laquelle on la croit originaire de l'ouest, peut-être la Péninsule Italique¹². Jusqu'à présent, on a trouvé à Grădiștea Muncelului cinq exemplaires¹³. On les date tous au Ier siècle après Chr. Et au début du siècle suivant et on suppose qu'on a repris la modèlè du monde romain¹⁴.

3. *Enclume* (fig. I/2). Elle est confectionnée en fer et appartient, probablement, au même type que la précédente; il lui manque pourtant la partie inférieure, celle que l'on plantait dans un support en bois. La partie active, que l'on a gardée, est élargie asymétriquement. La longueur de la partie active qui semble nous être parvenue entièrement, est de 17 cm, et la hauteur = 4,5 cm. La pièce n'a pas été encore soumise à un processus d'oxydation, étant encore couverte d'oxydes de fer.

4. *Enclume* (fig. I/5): en fer ayant le corps tronconique et section ronde. Hauteur = 16 cm, diamètre de la petite base = 3,5 cm, la longueur du côté de l'orifice = 1,7 cm, la profondeur de l'orifice = 6 cm. Les outils à soutenir tronconiques ont été inclus dans le type V¹⁵, qui a deux variantes spécifiques¹⁶. L'exemplaire que nous présentons est plus long que les autres artefacts connus jusqu'à présents¹⁷. En plus, en partant de la surface de la grande base, on a pratiqué un orifice, ayant une section carrée, qui se rétrécit

¹¹ I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op. cit.*, p. 99; A. Rustoiu, *Metalurgia bronzului*, p. 69; E. Iaroslavschi, *op. cit.*, p. 67; A. Rustoiu, *Outils*, p. 233.

¹² I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op. cit.*, p. 100; A. Rustoiu, *Metalurgia bronzului*, p. 69; E. Iaroslavschi, *op. cit.*, p. 67-68; A. Rustoiu, *Outils*, p. 233.

¹³ E. Iaroslavschi, *op. cit.*, p. 68.

¹⁴ I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op. cit.*, p. 100.

¹⁵ *Ibidem*; A. Rustoiu, *Metalurgia bronzului*, p. 69; A. Rustoiu, *Outils*, p. 233.

¹⁶ A. Rustoiu, *Metalurgia bronzului*, p. 69-70.

¹⁷ La longueur des exemplaires connus est comprise entre 4 et 9,8 cm; voir I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op. cit.*, p. 100; A. Rustoiu, *Metalurgia Bronzului*, p. 69; E. Iaroslavschi, *op. cit.*, p. 68.

en profondeur. On ne connaît pas l'utilité de cet orifice. La forme de la pièce, différente de celle des exemplaires connus jusqu'à présent, nous détermine de l'encadrer dans une nouvelle variante du type V, c'est-à-dire la variante a₁, qui se caractérise par la hauteur plus grande que celle des exemplaires inclus dans la variante a et, en plus, ils ont cet orifice pratiqué dans le corps de la pièce. Pour l'instant, entre les découvertes de Dacie que nous connaissons, seul l'outil que nous venons de présenter est spécifique à cette variante.

5. *Enclume* (fig. I/1) – en fer ayant la forme d'un gros clou et la partie active ronde, pendant que la partie inférieure a été confectionnée d'une barre à section ronde. La barre fut forgée de telle manière, qu'à présent elle a la section rectangulaire. Elle est aiguisée vers le bout, pou pouvoir être plantée dans un support en bois. La partie active de l'outil est fêlée, probablement, à la suite des coups répétés. La hauteur = 2,8 cm. On peut encadrer la pièce dans la variante d du type IV¹⁸. Le seul exemplaire connu jusqu'à présent qui puisse illustrer cette variante, provient de la cité dace de Căpâlna¹⁹, il a pourtant des dimensions beaucoup plus réduites, face à celui que nous avons décrit.

6. *Tenailles* (fig. II/3): la longueur en est de 60 cm, les bras de l'ouverture sont un peu courbés; un des bras est un peu élargi à l'extrémité, sous la forme d'une petite pelle rectangulaire. Les manches ont une forme rectangulaire en section sur une longueur de 23 cm, puis ils deviennent circulaires, ayant au bout un bouton sphérique (à rôle décoratif, peut-être). On est encadre dans le type X établi par I. Glodariu et E. Iaroslavschi²⁰, étant un outil de quincaillerie.

De tels objets on a découvert encore à Cucuiș et Grădiștea de Munte²¹, avec des analogies dans le monde romain. La majorité des outils découverts dans le monde dace sont richement ornements, c'est pourquoi on s'est demandé si ce type de tenailles avait une utilisation habituelle. Notre pièce ne présente pas de traces de décoration, mais n'étant pas encore restaurée, on ne peut affirmer précisément, s'il y avait, ou non, des ornements.

7. *Tenailles* (fig. II/1) – seul un des bras est resté; l'ouverture en est courte, représentant 9 cm de la longueur totale du bras qui s'élargit à l'endroit du tronc du rivet. Il provient de quelques tenailles encadrées dans le type IV établi par I. Glodariu et E. Iaroslavschi²². Une analogie est représentée par d'autres tenailles découvertes à Grădiștea de Munte-Cărpăreța²³.

¹⁸ A. Rustoiu, *Metalurgia bronzului*, p 69; A. Rustoiu, *Outils*, p. 233, fig. 1.

¹⁹ I. Glodariu, V. Moga, *Cetatea dacică de la Căpâlna*, București, 1989, p. 98, fig. 80/2.

²⁰ I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op. cit.*, p. 51, fig. 17/1-4.

²¹ *Ibidem*.

²² Idem, *op.cit.*, p. 49, fig. 14/2.

²³ *Ibidem*.

8. *Cuiller en fer à mouler des métaux* (fig. II/2). Elle a la longueur de 57 cm, dont l'anse est de 41 cm et le diamètre de 16 cm. Au bout de l'anse, on a attaché un anneau. On a gardé fragmentairement le putoir; à l'intérieur on peut observer des traces des réparations faites pendant l'antiquité. A force d'utilisation, la cuiller s'est cassée, étant deux fois réparée en y ajoutant deux morceaux de fer-blanc de forme approximativement circulaire. On a attaché l'anse au putoir à l'aide de trois rivets. On employant de tels objets à la fonte et au coulage du plomb ou de l'étain²⁴. On a encore découvert de telles pièces à Grădiștea de Munte, Craiva²⁵ et Piatra Roșie²⁶. Dans un ouvrage récemment publié, A. Rustoiu, pense qu'elles proviennent du monde romain²⁷.

9. *Objet en fer sous la forme d'une cuiller* (fig. V/4)

Qui a été confectionné d'une barre en fer courbée et puis élargie pour former un «putoir». L'objet est fragmentaire, c'est pourquoi son utilité non plus n'est pas certaine. Si c'était vraiment une cuiller, peut-être pouvait-elle être utilisée à couler des métaux. On ne connaît pas d'analogies pour cette pièce.

10. *Ciseau* (fig. IV/2) – en fer, rectangulaire en section. Longueur = 16,2 cm. Il y a de nombreuses analogies, tant parmi les outils découverts dans le monde dace, que dans le milieu celtique ou romain²⁸. On utilisait fréquemment de tels outils dans les ateliers des forgerons et des orfèvres.

11. *Ciseau* (fig. IV/4) – en fer, grandes dimensions, longueur = 30 cm. On considère de tels objets, outils de menuiserie et I. Glodariu et E. Iaroslavschi les encadrent dans le type I²⁹. On n'exclut pourtant pas la possibilité outils soient utilisés aussi par des forgerons³⁰. Une analogie convenable pour cette pièce provient de Grădiștea Muncelului³¹.

12. *Ciseau* (fig. IV/5) – en fer à longueur de 41 cm, appartenant au même type que le précédent. A remarque la bavure à la suite de l'utilisation de l'outil. Pour cette pièce encore la pièce décrite ci-dessus, représenté l'analogie la plus convenable.

13. *Ciseau* (fig. IV/3) – en fer à manche ayant la longueur de 18 cm et le diamètre du trou à manche de 2,2 cm. On peut l'encadrer du point de vue typologique, dans le type III de la typologie proposée par I. Glodariu et E. Iaroslavschi, c'est-à-dire dans la catégorie des ciseaux à trou longitudinal

²⁴ I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op. cit.*, p. 57, fig. 22/1-2.

²⁵ I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op. cit.*, p. 154, fig. 22/1-2.

²⁶ I.V. Ferencz, C. Bodo, sous presse dans *ActaMP*.

²⁷ A. Rustoiu, *op.cit.*, p. 67.

²⁸ I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op. cit.*, p. 54.

²⁹ I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op. cit.*, p. 89.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*, fig. 48/21.

pour le manche³². On les utilisait avec des marteaux en bois, dont on n'a rien gardé.

14. *Outil* à enlever les clous (sans illustration) – fait en fer qui peut être encadré dans le type I des outils de ce type³³. On connaît des pièces semblables à Grădiștea Muncelului³⁴. On l'employait pour les travaux de menuiserie.

15. *Vrille* (fig. III/6) – ayant la longueur de 37 cm; la pièce est massive, la barre dont on l'a confectionnée avait une section rectangulaire, ayant, à la fin, quatre carnes pour pouvoir être fixée dans la manche en bois. La partie active à la forme d'une petite cuiller à bords aiguisés, un peu ébréchée, à présent. C'est un outil de menuiserie, utilisé pour les travaux de perforation; les trous réalisés, ayant le même diamètre que la largeur maximale de la petite cuiller. Ce type d'artefact est fréquent dans des découvertes étant signalé à Bâta Doamnei, Craiva, Costești, Blidaru, Grădiștea de Munte, Piatra Roșie, Moigrad³⁵.

16. *Vrille* (fig. III/4) – la longueur qui est restée et de 50 cm. La barre dont elle a été confectionnée est circulaire en section, se terminant, comme la pièce antérieure, en quatre carnes, à l'endroit où l'on fixait un manche en bois. Tant brisée, la partie active est de beaucoup diminuée.

17. *Herminette* (fig. III/1) – à longueur de 12 cm; le trou ganté en est transversal, la lame inclinée vers le manche et le tranchant courbé. On l'encadre dans le type II établi par I. Glodariu et E. Iaroslavschi³⁶. C'est un outil de menuisier employé à polir des surfaces planes et à graver le bois pour obtenir des surfaces courbes. Ce type d'herminette est le plus fréquent en Dacie, étant découvert à Grădiștea de Munte, Căpâlna, Tilișca, Poiana, Răcătău, Bâta Doamnei³⁷, etc.

18. *Serpe* (fig. III/5) – à longueur de 8,7 cm; la largeur du tranchant est de 12 cm et le trou ganté longitudinal, appartenant au type I³⁸. On a obtenu le trou ganté par le pliage des ailerons, sans les souder. C'est un outil de menuisier pour ciseler le bois dans le but d'obtenir des surfaces planes.

19. *Hache* (fig. III/3) – a la longueur de 21 cm et la largeur du tranchant de 10 cm. Le trou ganté en est circulaire le corps massif, légèrement courbé et graduellement élargi vers le fer; l'objet fait partie du Type I³⁹. C'est un outil répandu, utilisé par les menuisiers, utile à tout foyer.

³² *Ibidem*, p. 90.

³³ *Ibidem*, p. 88.

³⁴ *Ibidem*, fig. 46/5-9.

³⁵ *Idem*, *op.cit.*, p. 92-93 avec la bibliographie.

³⁶ *Idem*, *op.cit.*, p. 83, fig. 44/1-2, 8-10.

³⁷ *Idem*, *op.cit.*, p. 84 avec la bibliographie.

³⁸ *Idem*, *op.cit.*, p. 82, fig. 40/1-10.

³⁹ *Idem*, *op.cit.*, p. 78, fig. 36-38, 40/12-14.

20. *Hache* (fig. III/2) - longueur de 18 cm, largeur du tranchant de 8 cm. Appartient au même type que la pièce précédente.

21. *Lime* (fig. IV/1) – confectionnée en fer; elle a le corps rétréci au milieu et les extrémités plus larges. On ne voit plus les stries, peut-être parce qu'elle étaient très fines, mais aussi grâce au fait que l'on a gardé l'outil sous la terre, dans des conditions qui ont favorisé l'oxydation, comme c'en fut le cas des outils de cette espèce connus jusqu'à présent⁴⁰. La longueur de la pièce est de 19 cm, dont le fer fixé dans le bois a 6,5 cm de longueur. On a découvert des limes à Costești et Grădiștea de Munte⁴¹. Elles sont fréquentes, à la fois, dans des découvertes du milieu celtique ou romain⁴². On l'employait, comme on le fait de nos jours encore, au finissage des pièces ou au dégrossage des matériaux.

Lingots et pièces en cours de finissage

22. Deux *morceaux* en fer blanc, courbés où l'on a pratiqué plusieurs trous, dans le but de les riveter, peut-être (fig. V/1).

23. *Lingot en fer* (fig. V/3) à forme trapézoïdale, dont un morceau fut détaché. La longueur qui en est restée est de 17 cm.

24. *Morceau* (fig. V/6) en fer brut sous la forme d'une barre à section rectangulaire. Ce n'est pas un tronc de pyramide, comme le sont les autres objets appartenant à la même catégorie⁴³. Nous croyons pourtant qu'il s'agit d'un lingot.

25. *Morceau* (fig. V/7) en fer sous la forme d'une bande. Peut-être s'agit-il d'une pièce en train d'être façonnée ou un lingot. Longueur est de 42,5 cm, largeur est de 7 cm, grosseur de 1,5 cm.

26. *Morceau* (fig. V/5) en fer sous la forme d'une bande, déformée. Sa destination paraît identique à la précédente. Longueur est de 12 cm, largeur est de 6 cm, grosseur est non uniforme.

27. *Morceau* (fig. V/2) en fer sous la forme d'une bande; sur sa surface on peut remarquer des traces des coups de ciseau. On a préparé la matière première pour en faire plusieurs objets du même genre peut-être ayant les mêmes dimensions ou à peu près. Longueur est de 23,5 cm, largeur est de 8 cm. Un tel objet a été découvert à Grădiștea Muncelului au lieu-dit «Cărpăreaș»⁴⁴.

On connaît déjà très bien et on accepte généralement le fait que, dans le domaine de l'économie à l'époque du Royaume Dace, l'activité

⁴⁰ E. Iaroslavschi, *op.cit.*, p. 74.

⁴¹ I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op.cit.*, p. 55.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Idem*, *op.cit.*, p. 55, fig. 21/6-7.

⁴⁴ *Idem*, *op.cit.*, p. 56, fig. 21/8.

métallurgique a connu un grand essor⁴⁵. A cet égard, les nombreux outils, des pièces en train d'être façonnées et la grande quantité de matières premières découvertes dans les habitats daces⁴⁶, en est de véritables témoins. Dans de nombreux ateliers du monde dace on travaillait le fer mais aussi le bronze et l'argent⁴⁷. Certains objets spécifiques à ces pratiques se ressemblent, voilà pourquoi il est difficile d'établir leur appartenance à la forge ou à l'orfèvrerie⁴⁸.

Les outils pour la forge ou pour l'orfèvrerie que nous avons présentés font remarquer l'existence d'un ou de plusieurs ateliers sur les terrasses de Fețele Albe, la présence d'un tel atelier étant documentée aussi par d'autres découvertes provenant de la même aire⁴⁹.

Dans les Montagnes Orăștie, le travail des métaux pendant les deux siècles qui précèdent la conquête romaine a connu une intensité sans égale. De ce point de vue, il est important de remarquer qu'à Sarmizegetusa Regia il y avait les plus grands ateliers de forge connus jusqu'à présent dans tout l'espace habité par les Daces pendant la période du royaume⁵⁰ et même dans toute la zone Sud-est européenne, pendant le second âge du fer⁵¹. Quant à la production des ateliers métallurgiques découverts dans la zone des cités daces des Montagnes Sureanu, on considère qu'elle était destinée à l'échange des produits agricoles dans toute la région⁵².

En ce qui concerne le travail du bois, ce matériau fut, lui aussi utilisé sur une large échelle par les Daces étant considéré l'un des métiers les plus florissants⁵³. Malheureusement, à cause de sa nature organique, il y a peu de découvertes comprenant des produits de ce métier⁵⁴. Si, dans

⁴⁵ I. Glodariu, E. Iarosslavski, *op.cit.*, p. 58.

⁴⁶ A voir la situation jusqu'en 1979 chez I. Glodariu, E. Iarosslavski, *op.cit.*, *passim*. En ce qui concerne la métallurgie des métaux non - ferreux, voir A. Rustoiu, *Metalurgia bronzului*, *passim*.

⁴⁷ A. Rustoiu, *Metalurgia bronzului*, p. 66; A. Rustoiu, *Outils*, p. 233.

⁴⁸ I. Glodariu, E. Iarosslavski, *op.cit.*, p. 96-97; E. Iarosslavski, *op.cit.*, p. 67; A. Rustoiu, *Metalurgia bronzului*, p. 69

⁴⁹ Il s'agit d'un marteau ayant, en relief, sur un des bouts, la lettre «H». Voir Șt. Chișu, D. Benea, *Unelte descoperite în zona Munților Orăștiei*, în *Studiu de Istorie Antică. Omagiu profesorului Ioan Glodariu*, Cluj-Napoca, 2001, p. 144-147, pl I/4.

⁵⁰ H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 171.

⁵¹ I. Glodariu, E. Iarosslavski, A. Rusu-Pescaru, Florin Stănescu, *op. cit.*, p. 183.

⁵² I. Glodariu, E. Iarosslavski, *op.cit.*, p. 57; G. Florea, *Aspecte ale metalurgiei bronzului în așezările dacice din Munții Orăștiei*, în *EphemNap*, II, 1992, p. 89-90.

⁵³ H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 172-173.

⁵⁴ Le cas des citernes, qui se sont bien conservées, grâce au sol humide, est bien connu, voir G. Gheorghiu, *Cisterne descoperite în zona capitalei regatului dac*, dans *Sargeția*, XXVII/1, 1997/1998, p. 177-189. De même, les cas du tonneau à

les découvertes, on ne rencontre que rarement les résultats du travail des menuisiers et charpentiers, toute une série d'objets réussissent à nous donner une idée sur les deux métiers apparentés. Il s'agit des clous, gouges et autres éléments métalliques utilisés à l'assemblage des pièces en bois. De même, à cause du grand nombre et de la variété des types d'outils, nos connaissances concernant le travail du bois chez les Daces se complètent d'une manière heureuse, illustrant l'essor qu'ont eu ce métier et la spécialisation des outils et des opérations technologiques.

Bien qu'ils proviennent des découvertes dues au hasard à la suite de l'activité des chercheurs de trésors, toute information concernant le contexte de la découverte manquent totalement, nous espérons pourtant que les matériaux que nous avons décrits complètent les connaissances concernant les outils utilisés par les artisans daces.

rôle de récipient à décanter et les gouttières en bois qui soutenaient les conduites en céramique découvertes à Grădiștea Muncelului, est bien connu. Voir, à cet égard, C. Daicoviciu și colab., *Studiul traiului dacilor în Munții Orăștiei (Șantierul arheologic de la Grădiștea Muncelului. Rezultatul cercetărilor făcute de colectivul din Cluj, în anul 1950)*, în *SCIV* II, 1, 1951, p. 121-122.

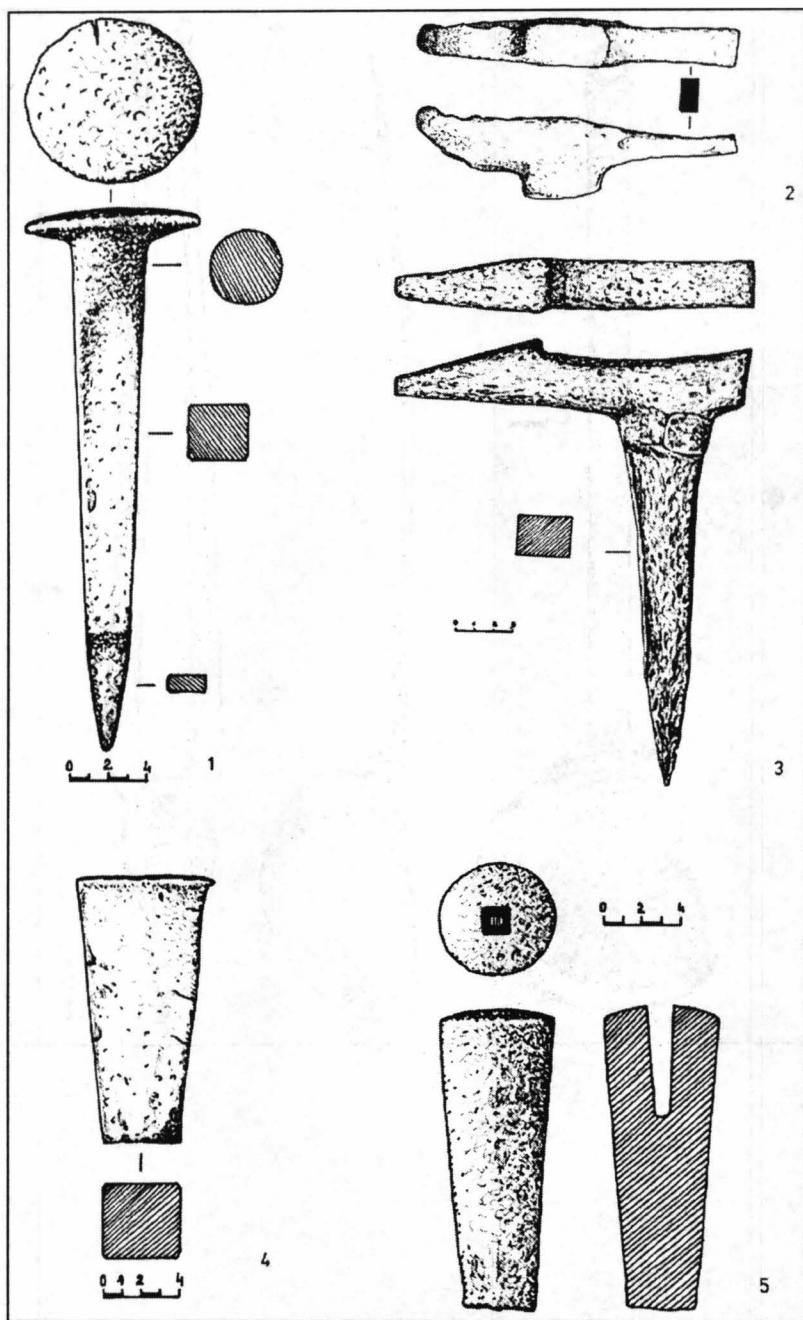

Fig. I. Fetele Albe. 1-5. Nicovale.
Fetele Albe. 1-5. Enclumes.

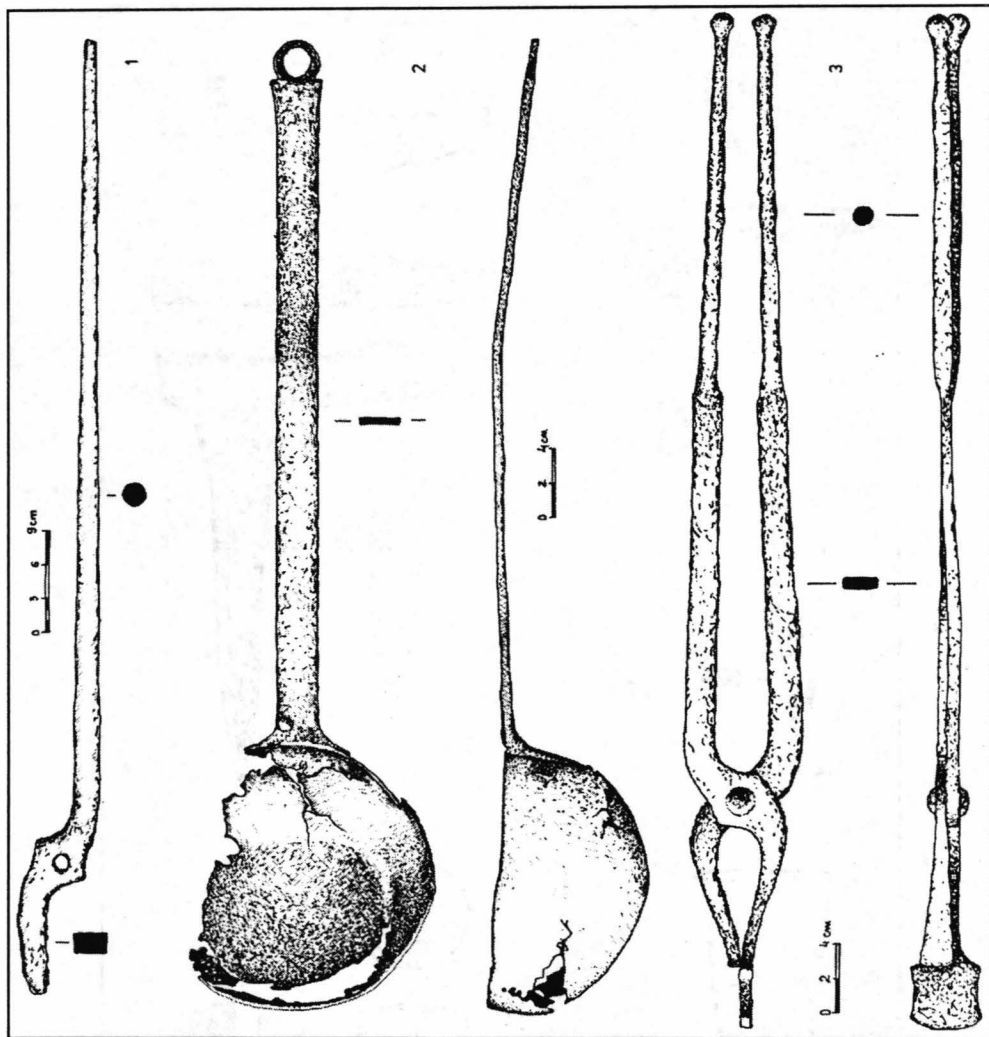

Fig. II. Fețele Albe. 1. Clește. 2. Lingură pentru turnat metale. 3. Clește.
 Fețele Albe. 1. Tenailles. 2. Grande cuiller à mouler les métaux. 3.
 Tenailles.

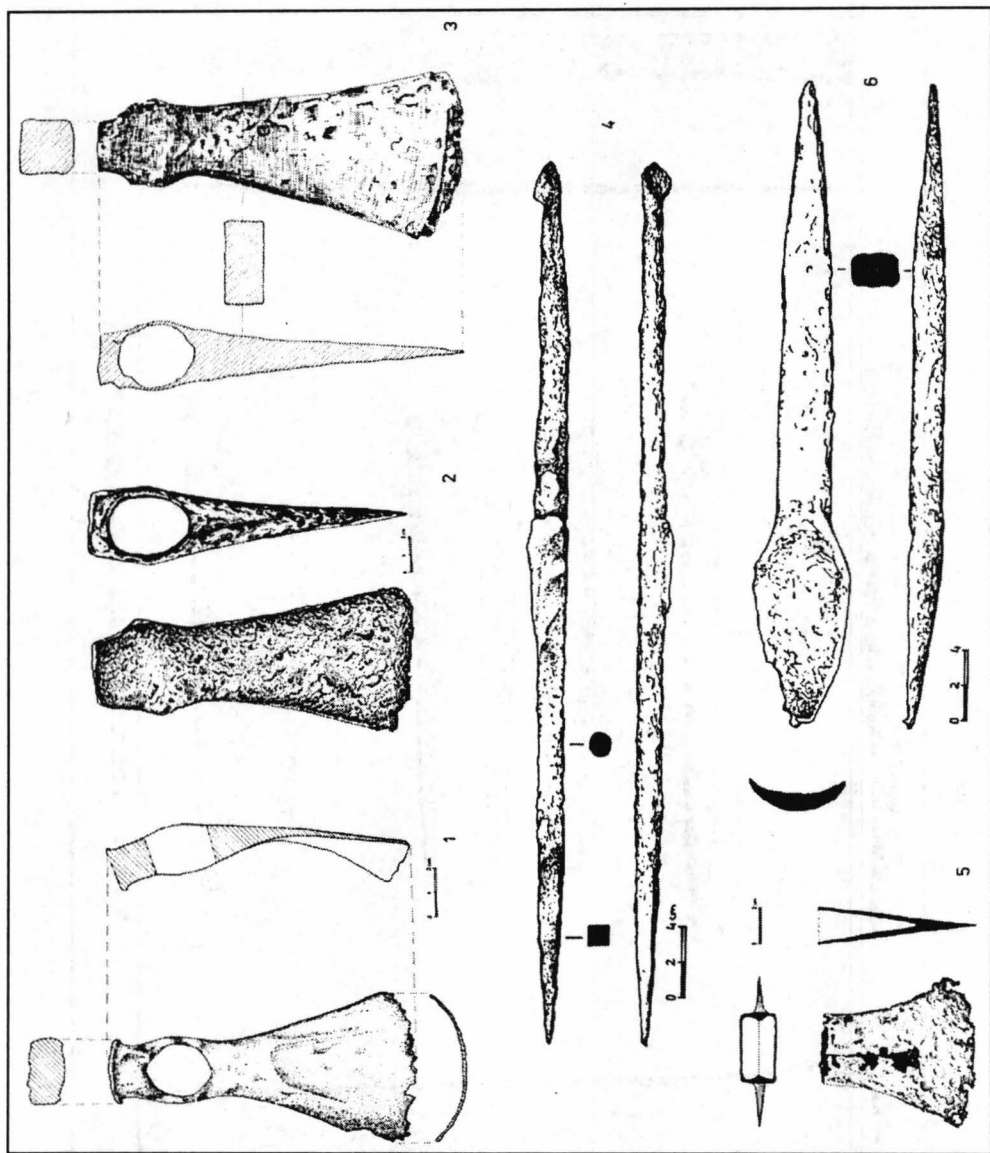

Fig. III. Fețele Albe. 1. Teslă. 2-3. Topoare. 4. Sfredel. 5. Bardă. 6. Sfredel.
 Fețele Albe. 1. Herminette. 2-3. Haches. 4. Vrille. 5. Serpe. 6. Vrille

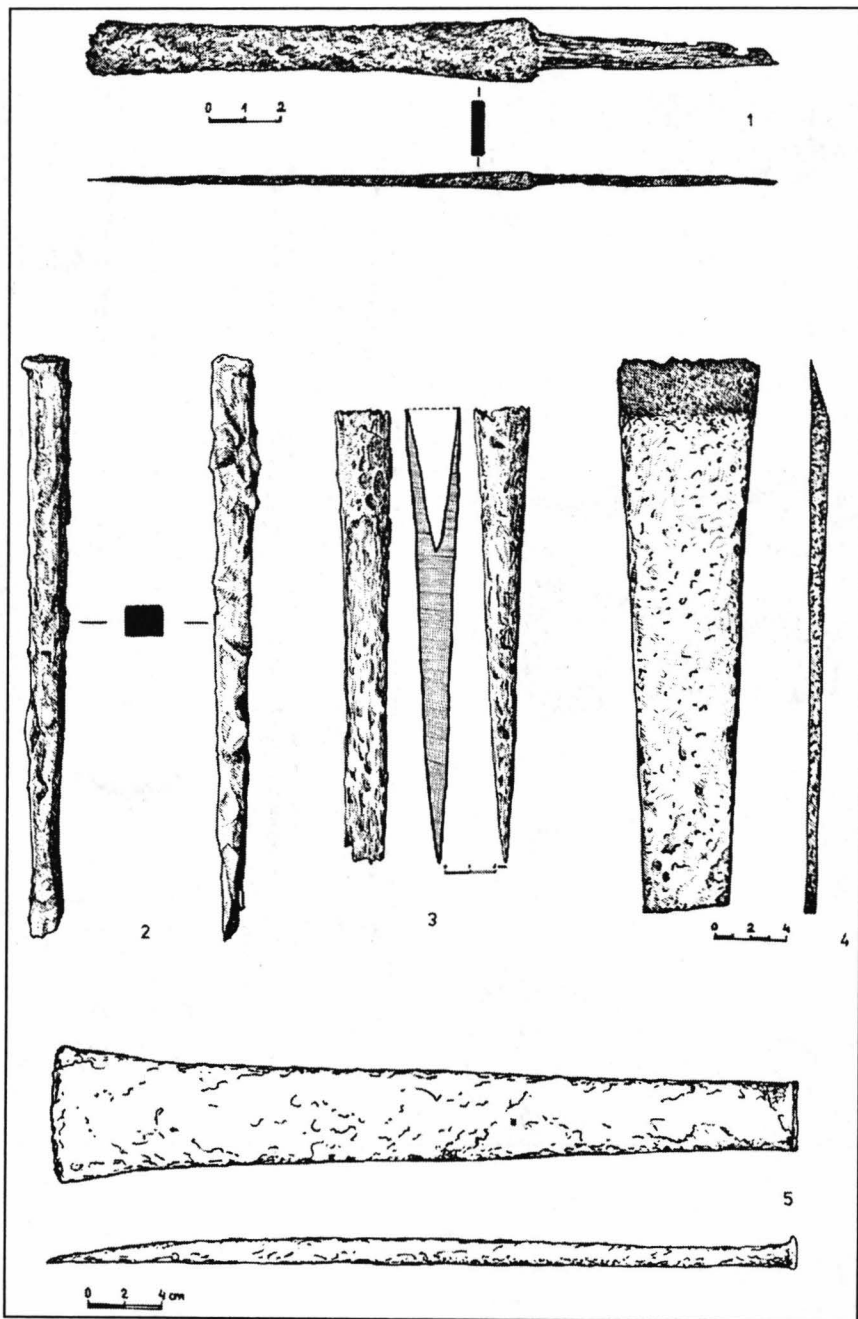

Fig. IV. Fețele Albe. 1. Pilă. 2-5. Dălți.
 Fețele Albe. 1. Limes. 2-5. Ciseaux.

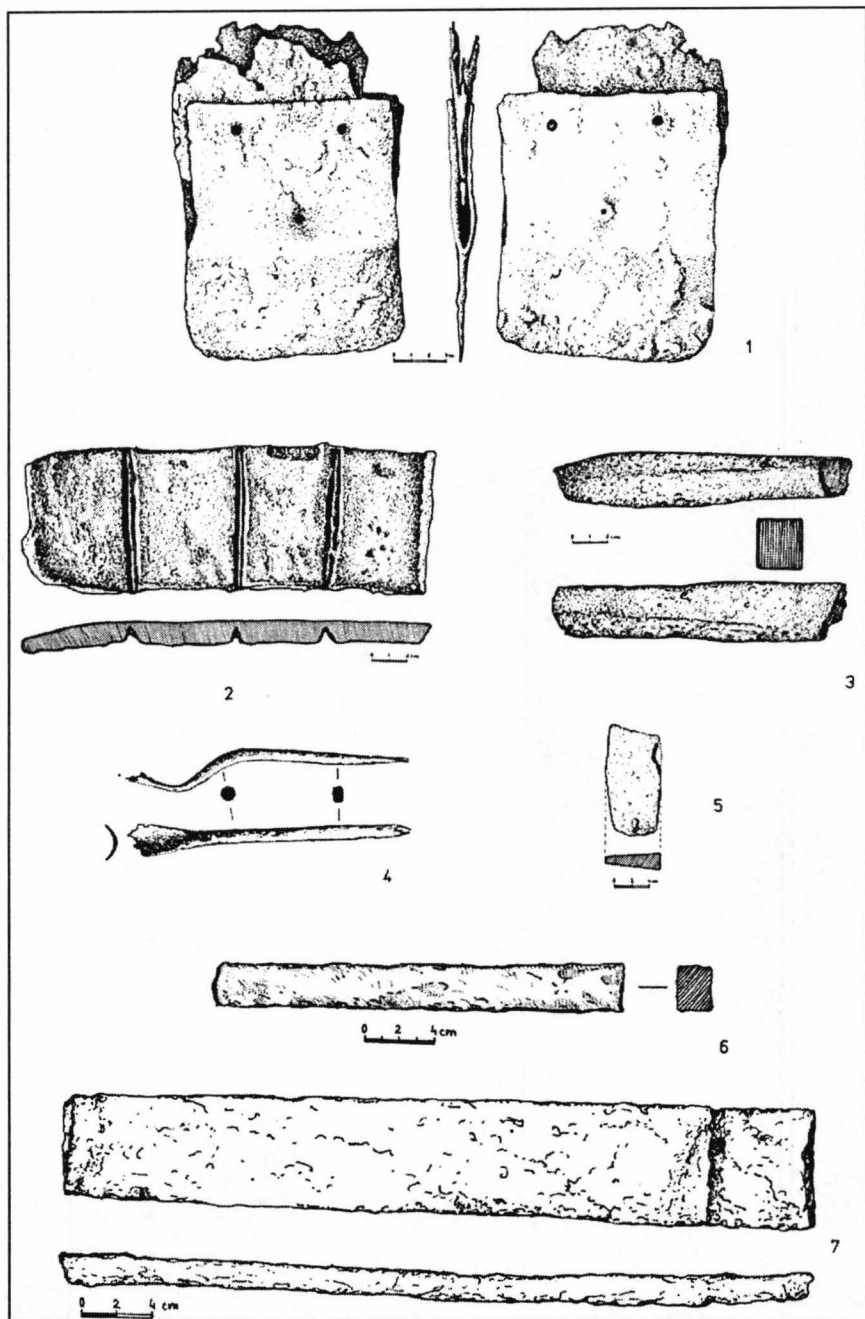

Fig. V. Fețele Albe. 1-7. Lingouri și piese în curs de prelucrare.
 Fețele Albe. 1-7. Lingots et pièces en cours de finissage.

CÂTEVA PIESE DESCOPERITE DE CURÂND ÎN ÎMPREJURIMILE CETĂȚII DACICE DE LA PIATRA ROȘIE

FERENCZ Iosif Vasile, Virginia RĂDEANU

De curând, în colecțiile Muzeului Civilizației Dacice și Romane din Deva au intrat câteva piese confecționate din fier descoperite în împrejurimile cetății dacice de la Piatra Roșie¹. Acestea sunt: un compas, un ciocan de bijutier și o fibulă.

Compasul (Pl. I, 3) se păstrează fragmentar și este oxidat. Cele două brațe sunt inegal conservate. În partea lor superioară sunt aplatizate și îngustate în cealaltă. Lungimea păstrată a unuia dintre cele două brațe = cca 16,4 cm, lungimea păstrată a celui de al doilea = cca. 13,1 cm, diametrul în zona articulației = cca. 2,6 cm. În orificiile din partea superioară a fost introdusă o tijă cilindrică cu un cap lățit în timp ce celălalt este perforat. Perforația descrisă avea rostul de a permite introducerea prin ea a unei pene triunghiulare. Pana, confecționată din fier, prin batere asigură stabilitatea deschiderii compasului. Acesta se păstrează pe o lungime de cca. 5,2 cm.

Ciocanul pentru orfevrerie (Pl. I, 2) are un braț rotund în secțiune, în timp ce celălalt se lățește progresiv, astfel încât, în capăt brațul este aplatizat. În zona orificiului de înmănușare corpul ciocanului este îngroșat. Dimensiunile sunt următoarele: lungimea totală a ciocanului l = 8,9 cm, diametrul capătului cu secțiune rotundă = 1,2 cm, capătul lățit are dimensiunile de 1,4 x 0,5 cm. Grosimea în zona orificiului de înmănușare este de cca 1,8 cm iar diametrul găurii de înmănușare = 0,7 cm, masa = 50 g. Și piesa de față este oxidată.

Fibulă (Pl. I, 1) cu resort bilateral format dintr-un mare număr de spire (datorită stadiului de oxidare în care se găsește piesa nu putem să

¹ Cele trei obiecte au fost donate Muzeului de către pădurarul descoperitor, prin intermediul inginerului silvic Bogdan Stan de la Ocolul Silvic Deva. Locul exact al descoperirii nu ne este cunoscut însă donatorul afirmă că au fost descoperite în împrejurimile cetății dacice de la Piatra Roșie.

determinăm numărul exact de spire însă este sigur că numărul lor depășește cifra 10). Coarda exterioară este înfășurată în jurul arcului.

Arcul se lățește, căpătând o formă rombică, începând din zona capului său, lățirea înregistrându-se până în dreptul nodului care ornamentează fibula în locul unde începe piciorul. Această parte componentă se termină într-un buton.

Portagrafa, acum ruptă, a avut inițial formă trapezoidală. Dimensiuni: lungimea fibulei = 5,4 cm, lungimea resortului = 4,2 cm.

Primele două obiecte descrise sunt unelte specifice meșterilor daco-geți. Compasul se înscrie în categoria uneltelor pentru trasat și verificat întrebuințate de meșteșugari specializați în meserii precum: dulgheria, tâmplăria, făurăria². Până acum compase nu au fost găsite împreună cu unelte de făurărie, din acest motiv ele au fost de obicei analizate împreună cu unelte destinate lucrului cu lemnul³. Abia de curând ele au fost tratate alături de ustensilele specifice făurăriei⁴.

Asemenea instrumente puteau fi utilizate chiar și în meșteșugul olăritului, atunci când se dorea trasarea motivelor decorative ale vaselor⁵. Din punct de vedere tipologic, se înscrie în tipul II al uneltelor de acest fel, stabilit de I. Glodariu și E. Iaroslavschi⁶, fiind numite de către cei doi autori „compase demontabile”⁷.

Obiecte cu decoruri a căror realizare necesita folosirea compasului au fost decoperite în situri de pe întreg cuprinsul Daciei antice. Cu toate acestea însă, până nu demult, compase din fier se cunoșteau numai de la Grădiștea Muncelului⁸ unde au fost descoperite în complexe ce au suferit de pe urma unor incendii în timpul celui de al doilea război cu romanii⁹. Compasele demontabile de felul aceluia descris de noi își găsește bune analogii în lumea romană de unde foarte probabil că a și fost adoptat¹⁰. Datorită activității intense a căutătorilor de comori din ultimul timp, a fost scos la iveală și publicat un compas aparținând aceluiași tip ca și cel descris de noi, în apropierea cetății dacice de pe Vârful lui Hulpe, în locul numit ”Râpa cu galbeni”¹¹. Piesa care acum îmbogățește colecțiile Muzeului Banatului Montan din Reșița este ornamentată, asemenea unui alt compas

² Glodariu, Iaroslavschi 1979, p. 87.

³ Glodariu, Iaroslavschi, 1979, p. 55.

⁴ Iaroslavschi, 1997, 75.

⁵ Glodariu, Iaroslavschi, 1979, p. 87; Iaroslavschi, 1997, 75.

⁶ I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op. cit.*, p. 87.

⁷ Glodariu, Iaroslavschi, 1979, p. 88; Iaroslavschi, 1997, p. 75.

⁸ Glodariu, Iaroslavschi, 1979, p. 87.

⁹ Glodariu, Iaroslavschi, 1979, p. 88.

¹⁰ Glodariu, Iaroslavschi, 1979, p. 88.

¹¹ Iaroslavschi, Bozu, 2001, 129-130, 134, Pl. II, 3.

descoperit la Grădiștea Muncelului¹². Faptul că această piesă a fost finisată și decorată cu migală "Spre deosebire de cele din mediul roman ..." precum și „... că singura analogie perfectă cunoscută de autori provine de la Sarmizegetusa Regia” îi determină pe autori să o considere o creație a atelierelor din capitala Regatului Dac¹³. Părerea noastră este că e dificil să ne pronunțăm în acest stadiu al cercetărilor în privința locului în care au fost confecționate aceste unelte așa cum sunt de părere și Ioan Glodariu și Eugen Iaroslavschi¹⁴.

Din păcate până în acest moment cele trei obiecte prezentate de noi nu au fost restaurate. Acesta este motivul pentru care nu poate fi exclusă posibilitatea ca și compasul recent descoperit în împrejurimile cetății dacice de la Piatra Roșie să fi fost ornamentat.

Ciocanul din fier este și el o unealtă specifică meșterilor făurari. Dimensiunile mici ale exemplarului descris de noi indică folosirea sa la operațiuni de mare finețe în prelucrarea unor metale precum bronzul sau metalele nobile. Piese de felul celei prezentate au fost incluse în tipul VI al uneltelor de deformat în clasificarea propusă de către Ioan Glodariu și Eugen Iaroslavschi¹⁵, încadrare tipologică menținută și de către Aurel Rustoiu¹⁶. Ciocanele incluse în acest tip sunt specifice numai orfeveriei. O bună analogie, chiar dacă piesa este puțin mai mare decât aceea descrisă de noi, o reprezintă un ciocan descoperit în cetatea dacică de la Craiva (jud. Hunedoara)¹⁷, care se datează pe perioada secolelor I a.Chr. – I p.Chr.

Este știut faptul că în turnul notat cu litera B de către cercetători, al cetății de la Piatra Roșie au fost descoperite tipare care erau utilizate pentru turnarea verigilor de bronz și o nicovală de bronzier¹⁸. Prezența acestor unelte indică funcționarea în antichitate a unui atelier de orfevar. Deasemenea, printre piesele confiscate de poliție de la căutătorii de comori se regăsesc și o lingură din fier pentru turnat metale și o dălțiță confecționată din bronz, care au fost scoase la lumină, deasemenea, în împrejurimile aceleiași fortificații dacice¹⁹.

Ateliere de orfevrari funcționau în perioada Regatului Dac în așezări, pe lângă sau chiar în interiorul unor cetăți²⁰. Informațiile pe care le deținem

¹² Glodariu, Iaroslavschi, 1979, p. 87, Fig. 47, 8.

¹³ Iaroslavschi, Bozu, 2001, p. 134.

¹⁴ Glodariu, Iaroslavschi, 1979, p. 88.

¹⁵ Glodariu, Iaroslavschi, 1979, p. 99; Iaroslavschi, 1997, p. 69.

¹⁶ Rustoiu 1996, p. 71-72; Rustoiu 2000, p. 234.

¹⁷ Glodariu, Iaroslavschi, 1979, p. 99; Rustoiu 1996, p. 71-72, fig. 23/4, Rustoiu 2000, p. 234, , fig. 2, VI.

¹⁸ Daicoviciu, 1954, p. 70, 78, 80.

¹⁹ Ferencz, Bodó, 2002.

²⁰ Rustoiu 1996, p. 53-61.

despre ele, sunt de natură arheologică. Ca atare numai în unele cazuri au fost depistate inventarele atelierelor în interiorul unor clădiri amenajate în vederea desfășurării unei activități metalurgice²¹. În alte cazuri, contextul de descoperire al uneltelor nu este cunoscut. La cele două situații amintite se adaugă și o a treia, în care au fost descoperite doar indicii (în special creuzete) care ne fac să bănuim prezența unui atelier de bronzier²². Este cunoscut faptul că atelierele desfășurau în general activități mixte²³. Meșterii lucrau în bronz și fier sau bronzul și metalele prețioase în aceleași ateliere, fapt care face dificilă o departajare clară între unelte destinate prelucrării unora sau altora dintre metale²⁴.

Dacia preromană a cunoscut o activitate metalurgică deosebit de intensă. Și dacă datele referitoare la ateliere nu sunt numeroase, produsele lor au fost descoperite în număr mare. La acestea se adaugă cantitățile impresionante de unelte și de materii prime utilizate în muncă de meșterii făurari. Este semnificativă din această perspectivă observația potrivit căreia la Sarmizegetusa Regia au funcționat „... cele mai mari ateliere de forjă cunoscute până acum în zona sud-est europeană, în epoca La Tène ...”²⁵, fiind în același timp și cele mai mari de pe întreg spațiul locuit de daci în perioada regatului²⁶. Despre producția făuririiilor de aici, se consideră că era destinată schimbului, poate cu produse agricole, în întreaga regiune²⁷.

Atelierul (sau poate atelierele) care fără nici o îndoială a funcționat (sau au funcționat) în împrejurimile sau chiar în cetatea de la Piatra Roșie puteau și ele să fi lucrat produse pentru a fi comercializate în același fel, știut fiind faptul că este foarte probabil ca și pe lângă alte cetăți dacice se desfășurau asemenea activități comerciale²⁸.

În ceea ce privește utilizarea acestor instrumente de către meșteri autohtoni sau de către unii veniți din alte spații geografice, răspunsul este dificil dacă nu imposibil de dat. Cu toate acestea, prezența unor meșteri străini în Dacia epocii Regatului este atestată de izvoare istorice și arheologice. Astfel, Dio Cassius relatează faptul că, după războiul cu dacii a oferit pe lângă importante sume de bani și „... meșteri pricepuți la felurite lucrări în timp de pace și de război”²⁹. La aceștia se adaugă și alți meșteri

²¹ Rustoiu 1996, p. 54.

²² Rustoiu 1996, p. 54.

²³ Cociș, 1982-1983, p. 142; Sârbu, 1992, p. 42; Rustoiu, 1992, p. 54; Rustoiu, 1996, p. 53-61; Rustoiu, 2000, p. 233.

²⁴ *Ibidem*; Iaroslavschi, 1997, p. 63.

²⁵ Glodariu și colab, 1996, p. 183.

²⁶ Daicoviciu, 1972, p. 171.

²⁷ Glodariu, Iaroslavschi, 1979, p. 57; Florea, 1986-1987, p. 89-90.

²⁸ Moga, Rustoiu, 1997, p. 63; Rustoiu, Rustoiu, 2000, p. 188.

²⁹ Cassius Dio, LXVII, 7, 1, 4.

atrași de către Decebal pentru a desfășura diverse activități³⁰. Prezența unor străini care desfășurau diferite ocupații în teritoriul locuit de către daci este un fapt cunoscut. Activitatea unor negustori care își desfășeau marfa în sec. I a.Chr.-I p.Chr., dar și mai înainte a fost argumentată de către Ioan Glodariu³¹. Deasemenea, prezența unui străin, mai exact un roman, pare să fie documentată și de un mormânt de incinerare descoperit la Brad³². La acestea se pot adăuga și alte argumente în direcția prezenței unor meșteri străini în Dacia. Unul dintre ele constă în constatarea că în urma cuceririi cetăților grecești de pe malul Mării Negre de către Burebista s-au creat condiții favorabile pătrunderii meșterilor străini în Dacia³³, pătrundere evidentă în cazul „... specialiștilor și tehnicienilor...” greci care au participat la construcția cetăților din Munții Șureanu³⁴.

Credem că posibilitățile de câștig dincolo de granițele Imperiului Roman au făcut ca mulți meșteri calificați să desfășoare activități profitabile în Dacia. La argumentele prezentate se pot adăuga și cele ale prezenței unor unelte sigur manufacturate în mediul greco-roman. Trebuie amintită în acest sens cuțitoaia descoperită într-una dintre locuințele incendiate în războaiele daco-romane, la Sarmizegetusa Regia. Piesa provine dintr-un atelier roman de la Aquilea, purtând pe mijlocul lamei ștampila HERENNI³⁵. Deasemenea în urma activității căutătorilor de comori în ultima vreme a fost descoperit la Fețele Albe și un ciocan realizat din fier care prezintă pe unul din capete litera H³⁶. Unealta provine, foarte probabil din mediul roman și servea la marcarea unor piese³⁷.

În ceea ce privește prelucrarea lemnului, domeniu de activitate căruia îi putea aparține compasul trebuie remarcat că deși este clar că a fost utilizat de către daci pe scară largă, până în prezent i-au fost dedicate puține studii³⁸. Totuși, numărul mare și varietatea uneltelor din fier specifice acestei îndeletniciri au atras interesul specialiștilor³⁹.

³⁰ Această informație rezultă din relatările istoricului roman care afirmă că în urma păcii din anul 102 Decebal trebuia dea înapoi nu numai armele, mașinile de război și pe constructorii acestora ci și „... pe dezertori...” și mai mult, „...să nu mai primească în slujba lui nici un fugar...”, deoarece era cunoscut faptul că Decebal „... atrăgea la sine prin momeli pe foarte mulți oameni viteji”. Dio Cassius, LXVIII, 8, 3, 5-6.

³¹ Glodariu, 1974, p. 126-132.

³² Ursachi, 1995, p. 265.

³³ Rustoiu, 1996, p. 65.

³⁴ Glodariu, 1983, p. p. 124.

³⁵ Glodariu, Iaroslavschi, 1979, p. 91.

³⁶ Chișu, Benea, 2001, p. 144-147, Pl. I, 4.

³⁷ Chișu, Benea, 2001, p. 147.

³⁸ Sima, 1997, p. 56.

³⁹ Vezi spre exemplu: Glodariu, Iaroslavschi, 1979, p. 77-95; Iaroslavschi, 1997, p. 102-108; Sima, 1997, p. 57-64.

Ceea de-a treia piesă descrisă de noi, fibula, aparține tipului puternic profilat de tip răsăritean. Fibulele încadrate în acest tip sunt ornamentate de obicei cu doi butoni și sunt confecționate cu predilecție din bronz și rar din argint⁴⁰. În cazul nostru este prezent un singur nod pe arc, anume în locul unde începe piciorul. Cel de al doilea nod trebuia să fie aflat în zona „capului arcului”⁴¹. Lipsa lui nu face dificilă încadrarea tipologică a obiectului știind că există și cazuri când nodul acesta este doar „sugerat prin lățirea capului arcului”⁴². La exemplarul provenind din împrejurimile cetății Piatra Roșie nu am putut distinge nici această particularitate. Concluzia ar putea fi că ne aflăm în fața unui exemplar deosebit prin materialul din care este confecționată și prin lipsa aceluia nod.

Fibulele puternic profilate de tip răsăritean își au originea în zona așezărilor de pe Siret de unde se răspândesc spre nordul Mării Negre, dar și spre vest și au perioada de maximă utilizare în cea de a doua jumătate a secolului I p.Chr.⁴³.

Cele trei piese pe care la facem astăzi cunoscute îmbogățesc, fără nici o îndoială cunoștințele despre civilizația dacică, aducând noi informații despre activitățile desfășurate în împrejurimile cetății de la Piatra Roșie. Din păcate lipsa contextului ne privează de informații extrem fără nici o îndoială importante. În cazul descoperirii ciocanului de orfevrar împreună cu compasul ar fi fost pentru prima oară puși în fața unei asemenea asocieri de unelte. În același timp, modul în care aceste obiecte au intrat în colecțiile muzeului devenea aproape imposibilă determinarea locului exact al descoperirii și culegerea unor date suplimentare pentru încadrări mai exacte. Partea fericită a întâmplării este aceea că spre deosebire de alte piese, a căror număr, valoare și importanță nu o vom cunoaște niciodată, ele fac parte din colecțiile unei instituții muzeale și astfel, pot vedea lumina tiparului.

⁴⁰ Rustoiu, 1997, p. 53.

⁴¹ Rustoiu, 1997, p. 54.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*.

A FEW PIECES RECENTLY FOUND IN THE SURROUNDINGS OF THE DACIAN FORTRESS OF PIATRA ROȘIE

Recently, the collections of the Museum of Dacian and Roman Civilizations from Deva have been enriched with a few ironed pieces uncovered from the surroundings of the Dacian fortress of Piatra Rosie¹. They are as following, a compass, a jeweler's hammer and a brooch.

The compass (Fig. 3) is fragmentary and oxidized. The two branches are unequally preserved. They have a flattened upper part and a narrow lower part. The preserved branch is about 16.4 cm long, the second is around 13.1 cm long while the joint has a 2.6 cm diameter. A cylinder like rod with a widened head is put through the upper orifices while the other rod's extremity is perforated. This was meant for the insertion of a triangular rivet. The rivet, stricken in iron, assured the steadiness of the compass span. It is preserved over almost 5.2 cm long.

The jeweler's hammer (Fig. 2) has a round branch in section but it goes progressively wider, turning flat at the extreme. The body is thicker in the area where the orifice for attaching the muffle is. The dimensions are as follow: 8.9cm for the hammer's total length, 1.2cm for the diameter of the round-sectioned end and 1.4x0.5 cm for the wider end. It is 1.8cm thick in the orifice area, which has a 0.7 cm diameter and 50g mass. This piece is also oxidized.

The brooch (Figure. 1) with bilateral spring made out of a large number of whirls (it is oxidized in a great extent so a precise number of whirls cannot be established, but it certainly goes beyond 10). The exterior string is wrapped around the bow.

The bow gets wider taking a rhomb shape, starting from its head continuing up to the knot, which decorates the brooch where its foot starts. This part ends in a button.

Although broken, the catch-plate was initially trapezoidal shaped. Dimensions: 5.4 cm long for the brooch and 4.2 cm long for the spring.

The first two described pieces are tools specific to dacian craftsmen. The compass belongs to the mapping and verification category of tools used

¹ The three items have been brought to the Museum by the forestry engineer Bogdan Stan. The exact found place it is not known, but the donor says that they have been surely found in the surrounding area of Piatra Roșie.

by craftsmen specialized in joinery, carpentry and smithery². Compasses haven't been so far found beside smithery tools, a good reason for their being analyzed together with woodwork tools³. Just recently they were considered amongst specific smithery tools⁴.

Such tools were made use of even in pottery when vessels were intended to bear ornaments⁵. They belong to type II established by I. Glodariu and E. Iaroslavschi⁶ under the name of "dismantling compasses"⁷.

Objects bearing decorations made by means of a compass were found in sites all over ancient Dacia. Nevertheless, not long ago, iron compasses were known only from Gradiştea Muncelului⁸ where they were uncovered from complexes burnt down during the second war with the Romans⁹. Dismantling compasses similar to the one described by us have good analogies in the Roman world where, in fact, they must come from¹⁰. Due the lately intense activity of treasure hunters, a compass belonging to the same type as herein described was found near by the Dacian fortress of Varful lui Vulpe, in the so-called "precipice with golden coins" and published consequently¹¹. The piece that enriches the collections of The Banatul Montan Museum from Reşiţa is similarly adorned with another compass found at Gradiştea Muncelului¹². The fact that this piece was finalized and carefully decorated, "unlike the Roman ones", and that "the only perfect analogy known by the authors comes from Sarmizegetusa Regia" make the authors consider it a product of the workshops in the capital of the Dacian kingdom¹³. We believe that it at this point it is difficult to establish with certainty where these tools were manufactured as Ioan Glodariu and Eugen Iaroslavchi also believes¹⁴.

Unfortunately, the objects herein presented haven't been restored so far. That is why it is possible that the newly found compass in the surroundings of the Dacian fortress Piatra Roşie should be ornamented.

² Glodariu, Iaroslavschi 1979, p. 87.

³ Glodariu, Iaroslavschi 1979, p. 55.

⁴ Iaroslavschi, 1997, p. 75.

⁵ Glodariu, Iaroslavschi 1979, p. 87; Iaroslavschi 1997, p. 75.

⁶ Glodariu, Iaroslavschi 1979, p. 87.

⁷ Glodariu, Iaroslavschi 1979, p. 88; Iaroslavschi 1997, p. 75.

⁸ Glodariu, Iaroslavschi 1979, p. 87.

⁹ Glodariu, Iaroslavschi 1979, p. 88.

¹⁰ Glodariu, Iaroslavschi 1979, p. 88.

¹¹ Iaroslavschi, Bozu 2001, p. 129-130, 134, Pl. II, 3.

¹² Glodariu, Iaroslavschi 1979, p. 87, Fig. 47, 8.

¹³ Iaroslavschi, Bozu 2001, p. 134.

¹⁴ Glodariu, Iaroslavschi 1979, p. 88, taking into account the fact that there have not been found. unfinished items within workshops.

The iron hammer is also specific to smith craftsmen. The small size indicates its use for operations of great finesse in the metal work, especially for bronze or noble metals works. The classification proposed by Ioan Glodariu and Eugen Iaroslavschi¹⁵ and also maintained by Aurel Rustoiu¹⁶ includes pieces alike in type VI of tools used for deforming. Hammers belonging to this type are particularly used in metal works. A good analogy, even though the piece is a little larger than ours, is a hammer found in the Dacian fortress from Craiva¹⁷ (Hunedoara County), which can be dated between the 1st century BC and 1st Century AD.

It is known that in the B tower (noted as such by researchers) of the Piatra Rosie fortress, were found moulds for casting bronze links and an anvil used by craftsmen working in bronze¹⁸. The presence of such tools indicates the existence of an ancient metal workshop. Then again, amongst the pieces seized by police from treasure hunters, there was an iron spoon for metal casting and a small bronze chisel uncovered from the surroundings of the same fortress¹⁹.

Metal working workshops were functioning during the Dacian kingdom within settlements, close to or even inside some fortresses²⁰. There is archaeological data regarding this fact. Therefore, only in a few cases, the inventory of the workshops functioning within buildings intended for metal working activities could be identified²¹. In other cases, the place of discovery is unknown. Another situation must also be taken into consideration, when only indications were found (especially metal pots) presumably witnessing for the existence of a bronze workshop²². It is known that these workshops generally carried on mixed activities²³. The craftsmen were working in bronze and iron, or bronze and precious metals within the same workshops, a fact which makes it even more difficult to differentiate between tools utilized for metal works²⁴. The case of the jeweler's hammer is clearer. We can say that it has been used in jewelry because of its small dimensions.

¹⁵ Glodariu, Iaroslavschi 1979, p. 99; Iaroslavschi 1997, p. 69.

¹⁶ Rustoiu 1996, p. 71-72; Rustoiu 2000, p. 234.

¹⁷ Glodariu, Iaroslavschi 1979, p. 99; Rustoiu 1996, p. 71-72, fig. 23/4; Rustoiu 2000, p. 234, fig. 2, VI.

¹⁸ Daicoviciu 1954, p. 70, 78, 80.

¹⁹ Ferencz, Bodó 2002.

²⁰ Rustoiu 1996, p. 53-61.

²¹ Rustoiu 1996, p. 54.

²² Rustoiu 1996, p. 54.

²³ Cociş 1982-1983, p. 142; Sârbu 1992, p. 42; Rustoiu 1992, p. 54; Rustoiu 1996, p. 53-61; Rustoiu 2000, p. 233.

²⁴ *Ibidem*; Iaroslavschi 1997, p. 63.

In the Preroman Dacia an exceptionally intense metallurgical activity unfolded. If the data regarding the workshops are scarce, their products exist in large amounts. Impressive quantities of tools and raw materials used by craftsmen must be added. Significantly from this perspective, the assertion that at Sarmizegetusa Regia were functioning "...the greatest forge workshops known so far in the south-east of Europe, in the La Tene period..."²⁵, and at the same time the largest in the entire space inhabited by dacians during the Dacian kingdom, should be mentioned²⁶. It is considered that the local production was destined for the trade possibly with agricultural products in the entire region²⁷.

The workshop (maybe workshops) that undoubtedly functioned in the surroundings or even inside the fortress from Piatra Roşie, could produce in order to sell in the same manner and it is very likely that close to other Dacian fortresses such trade activities were carried out²⁸.

It is hard to appreciate and almost impossible to say whether the local or the foreign craftsmen, coming from various regions were using these tools. Nevertheless, the presence of some foreign craftsmen in Dacia is certified by historical and archaeological sources. Thus, Cassius Dio reports that after the Dacian war, beside important sums of money, "skilled craftsmen in many peace or war works"²⁹ were provided. Other craftsmen came, this time prompted by Decebalus to perform diverse activities³⁰. The presence of foreigners having various occupations in the territory inhabited by the Dacians is a well-known fact. Ioan Glodariu argued some merchants' activity trading goods between the 1st century BC and 1st century AD and even before³¹. Also, the presence of a foreigner, precisely roman, seems to be attested by a cremation grave found in Brad³². Other arguments to the presence of foreign craftsmen in Dacia can be mentioned. First it is an ascertained fact that after Burebista conquered the Greek fortresses at the Black Sea, favorable conditions for bringing in foreign craftsmen³³ were established and the case is obvious with the Greek "specialists and

²⁵ Glodariu et alii 1996, p. 183.

²⁶ Daicoviciu, 1972, p. 171.

²⁷ Glodariu, Iaroslavschi 1979, p. 57; Florea 1986-1987, p. 89-90.

²⁸ Moga, Rustoiu 1997, p. 63; Rustoiu, Rustoiu 2000, p. 188.

²⁹ Cassius Dio, LXVII, 7, 1, 4.

³⁰ The ancient historian clearly states that, as a result of the peace treaty from 102 AD, Decebal supposed to give back the weapons, war machines together with their constructors and the deserters, also to reject any fugitive, the Dacian king being known as their "protector". Dio Cassius, LXVIII, 8, 3, 5-6.

³¹ Glodariu 1974, p. 126-132.

³² Ursachi 1995, p. 265.

³³ Rustoiu 1996, p. 65.

technicians” who took part in the construction of the Şureanu mountains fortresses³⁴.

We believe that possibilities for profits outside Empire borders made many qualified craftsmen perform lucrative activities in Dacia. To above-mentioned arguments the presence of tools surely manufactured in the Greek and Roman environment must be pointed out. The draw knife found in a burned down dwelling from Sarmizegetusa Regia, as consequence of the Dacian wars, should be included. The piece comes from a Roman workshop from Aquilea bearing in the middle of the blade the stamp HERENNI³⁵. Also, resulting from treasure hunters’ activity an iron hammer was found at Fetele Albe bearing the H letter on one of its ends³⁶. The tool comes, very likely, from the Roman environment and was used for marking different pieces³⁷.

Regarding the woodwork, field of activity where the compass belongs to, though clearly exploited by the Dacians on a large scale, few studies showed interest in it³⁸. Yet, the great number and variety of iron tools specific to this occupation have raised the interest of specialists³⁹.

The brooch, the third piece presented here, belongs to the eastern strongly shaped type. Brooches belonging to this type are usually ornamented with two buttons and are made out especially in bronze and rarely in silver⁴⁰. In our case there is only a knot on the string, more precise, it is placed where the foot starts. The second knot had to be positioned where the head of the string was⁴¹. Its absence does not make the typological framing difficult, knowing that there are cases when the knot is only “suggested by the widening of the string head”⁴². But it couldn’t be distinguished either in our case. The conclusion would be that we have a special sample by virtue of the material and the absence of the knot.

Strongly shaped brooches of eastern type originate in the settlements from Siret area spreading to the north of the Black Sea and also to the west and are mostly used in the second half of the Ist century AD⁴³.

³⁴ Glodariu 1983, p. p. 124.

³⁵ Glodariu, Iaroslavschi 1979, p. 91.

³⁶ Chişu, Benea 2001, p. 144-147, Pl. I, 4.

³⁷ Chişu, Benea 2001, p. 147.

³⁸ Sima 1997, p. 56.

³⁹ *Vezi spre exemplu:* Glodariu, Iaroslavschi 1979, p. 77-95; Iaroslavschi 1997, p. 102-108; Sima 1997, p. 57-64.

⁴⁰ Rustoiu 1997, p. 53.

⁴¹ Rustoiu 1997, p. 54.

⁴² *Ibidem.*

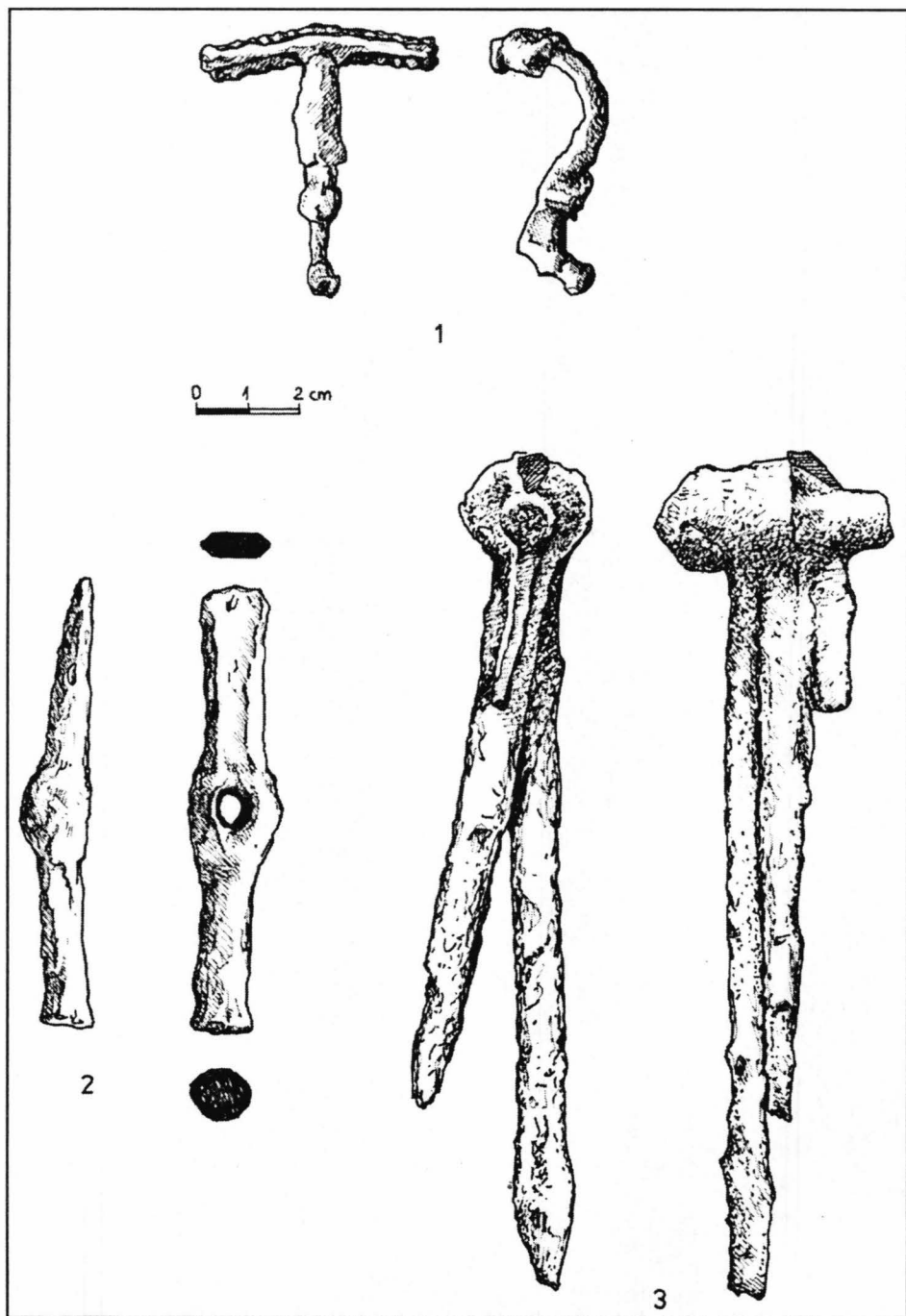
⁴³ *Ibidem.*

The three pieces that we inform upon definitely enrich the knowledge about the Dacian civilization, supplying new data regarding the activities performed in the surroundings of the Dacian fortress of Piatra Roşie. Unfortunately the absence of the finding context deprives us of information of great importance. If the smiths' hammer had been found together with the compass we would have had for the first time such a tool grouping. At the same time the way these objects entered the museum's collections from Deva made it almost impossible to determine the exact finding place and also hard to get supplementary data for a more precise framing. The positive side of it, is that unlike other pieces whose number, value and importance we would never know, these belong to the collections of a museum and thus can be published.

Bibliografie/Bibliography

- Dio Cassius Roman History, in *Izvoare privind istoria României*, vol. I, București 1964, pp. 668-707.
- Chișu, Benea 2001 Șt. Chișu, D. Benea, *Unelte descoperite în zona Munților Orăștiei*, în *Studii de istorie antică. Omagiu profesorului Ioan Glodariu*, Cluj-Napoca 2001, pp. 143-147.
- Cociș 1982-1983 S. Cociș, *Ateliere de bronzieri din Dacia preromană, Sargetia XVI-XVII, 1982-1983*, pp. 139-144.
- Daicoviciu 1954 C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, București 1954.
- Daicoviciu 1972 H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj 1972.
- Ferencz, Bodó 2002 I.V. Ferencz, C. Bodó, *Noi piese descoperite la Piatra Roșie (under print)*.
- Glodariu 1974 I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj 1977.
- Glodariu 1983 I. Glodariu, *Arhitectura dacilor - civilă și militară - (sec. II î.e.n.-I e.n.)*, Cluj-Napoca 1983.
- Glodariu, 1979 I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Civilizația fierului la daci*, Cluj-Napoca 1979.
- Iaroslavschi Glodariu și colab 1996 I. Glodariu, E. Iaroslavschi, A. Pescaru, F. Stănescu, *Sarmizegetusa Regia, Capitala Daciei preromane, Acta Musei Devensis*, Deva 1996.
- Iaroslavschi 1997 E. Iaroslavschi, *Tehnica la daci*, Cluj-Napoca, 1997.
- Iaroslavschi, Bozu 2001 E. Iaroslavschi, O. Bozu, *Descoperiri dacice la Grădiștea Muncelului –“Râpa cu Galbeni”*, în *Studii de istorie antică. Omagiu profesorului Ioan Glodariu*, Cluj-Napoca 2001.
- Florea 1992 G. Florea, *Aspecte ale metalurgiei bronzului în așezările dacice din Munții Orăștiei*, în *EphemNap*, II, 1992, p. 39-46.
- Moga, Rustoiu 1997 V. Moga, A. Rustoiu, *Atelierul de fibule de la Piatra Craivii*, *EphemNap*, VII, 1997, p. 57-64.
- Rustoiu 1992 A. Rustoiu, *Un atelier de prelucrare a bronzului din cetatea dacică de la Bănița (jud. Hunedoara)*, *Ephem Nap* II, 1992, pp. 49-55.
- Rustoiu 1996 A. Rustoiu, *Metalurgia bronzului la daci (sec. II î. Chr. - I d. Chr). Tehnici, ateliere și produse de bronz*, București 1996.
- Rustoiu 1997 A. Rustoiu, *Fibulele din Dacia preromană*, București 1997.
- Rustoiu 2001 A. Rustoiu, *Outils en fer pour le travail des métaux non ferreux en Dacie Préromaine (Ier siècle av. J. C. - Ier siècle ap. J. C.)*, M. Feugère, M. Guštin (eds.), *Iron, Blacksmiths and tools. Ancient European Crafts. Acts of the Instrumentum Conference at Podssreda (Slovenia) in April 1999*, Montagnac 2000, p. 233-241.

- Sima, 1997 D. Sima, *Prelucrarea și utilizarea lemnului la daci*, BCSS III, 1997, p. 57-64.
- Sârbu 1992 V. Sârbu, *Un atelier de prelucrare a podoabelor din bronz descoperit în dăva de la Grădiștea*, jud. Brăila, Istros VI, 1992, p. 37-45.
- Ursachi 1992 V. Ursachi, *Zargidava. Cetatea dacică de la Brad*, București, 1995.

Pl. I. 1. Fibulă. 2. Ciocan pentru orfevrerie. 3. Compas.
 1. Brooch. 2. Jeweler's hammer. 3. Compass.

GRUPUL DE CUPTOARE DE ARS CERAMICĂ DE LA ILIȘUA

Corneliu GAIU

În afara castrului roman, săpăturile arheologice de la Ilișua au urmărit identificarea și cercetarea și altor monumente romane aflate în hotarul acestei localități¹. Proiectarea lor a fost ușurată de foarte exacta topografie a sitului realizată la mijlocul veacului al XIX-lea de către Karoly Torma². Acesta indica în marginea drumului de hotar care ducea de la Ilișua la Cristeștii Ciceului, la aproximativ 350 m sud de castru, prezența unei mari aglomerări de material ceramic pe baza cărora presupunea existența în acest punct a unor ateliere de olărie, fără a face însă cercetări arheologice. În urmă, și alți cercetători au vorbit despre existența cuptoarelor de la Ilișua³, ștampilele de pe *mortaria* permițând identificarea unor ceramiști: *Valerius Lucius Rufus* și *Claudius Domitius Evarestus*⁴ care au activat în atelierele de la Ilișua.

Punctul în care erau indicate cuptoarele de olari apare sub forma unei movile de formă ovală cu dimensiunile de 40 x 70 m, intersectată pe axul N-S de drumul comunal Ilișua – Cristeștii Ciceului (fig. 1). În anul 1990 au fost trasate, în dreapta drumului, un număr de trei secțiuni, cu

¹ Săpăturile sunt efectuate de un colectiv format din prof. Dumitru Protase de la Universitatea din Cluj-Napoca și George Marinescu și Corneliu Gaiu de la Muzeul Județean Bistrița. O prezentare generală a săpăturilor din anii 1978-1995 în D. Protase, C. Gaiu, G. Marinescu, *Castrul roman de la Ilișua*, Bistrița, 1997 și D. Protase, C. Gaiu, *Le camp romain et l'établissement civil d'Ilișua. Les résultats des fouilles archéologiques effectuées dans le courant des années 1978-1995*, în *Roman Frontier Studies*, XVII, Zalău, 1999, p. 415-429.

² K. Torma, *A Alsó-ilosvari romai állótabor s műemlékei*, în *ErdMuz*, III, 1864-1865, p. 12-14, pl II.

³ V. Cristescu, *Viața economică a Daciei romane*, Pitești, 1929, p. 313-314; N. Gudea, în *Apulum*, XVI, p. 135-147.

⁴ *CIL*, III, 8077, 5 și 8077, 2b; C. Pop, *Ateliere particulare de ceramică în Dacia romană*, în *RB*, 8, 1994, p. 41-47.

dimensiunile de 24 x 1,5 m, și două casete: C1 = 7 x 4,5 m și C2 = 4,5 x 2 m, care au dus la interceptarea și dezvelirea a trei cuptoare de ars oale. În anul 1995 a fost deschisă o suprafață de 13 x 4 m, în vecinătatea secțiunilor din 1990 și o secțiune S4 = 34 x 2 m în stânga drumului, iar în 1998 încă două secțiuni de 25 x 2 m pe botul movilei (fig. 2) dar care nu a documentat alte cuptoare.

În perimetrul cercetat locuirea romană suprapune humusul antic, care apare sub forma unui strat de 0,10–0,15 m vinețiu-cenușos. Sub el se află stratul de steril din pietriș și nisip gălbui-roșcat situat la 1–1,20 m, de la nivelul humusului lui actual.

Dacă în S4 stratul roman nu depășea 0,30 – 0,40 m, în celelalte suprafețe deschise acesta atinge 0,80–1,40 m, putând fi delimitate trei nivele de locuire din epoca romană. În afară de atelierele de olărie fiind depistate și alte construcții și amenajări romane. Ele au fost amplasate de o parte și alta a drumului roman, interceptat în săpătură sub forma unui strat consistent de pietriș, care pleca din castru și urma cursul Someșului Mare.

Atelierele ceramice formau un cartier distinct aflat la oarecare distanță de vicusul militar, în imediata vecinătate a unor izvoare care irigă și azi respectiva parte de hotar și care explică amplasarea lor în acest perimetru. Versantul din stânga pârâului oferea și argila necesară prelucrării. Putem bănui că în aceeași zonă, în apropierea surselor de materie primă, au funcționat și cuptoarele pentru confecționarea materialului tegular folosit la edificiile romane.

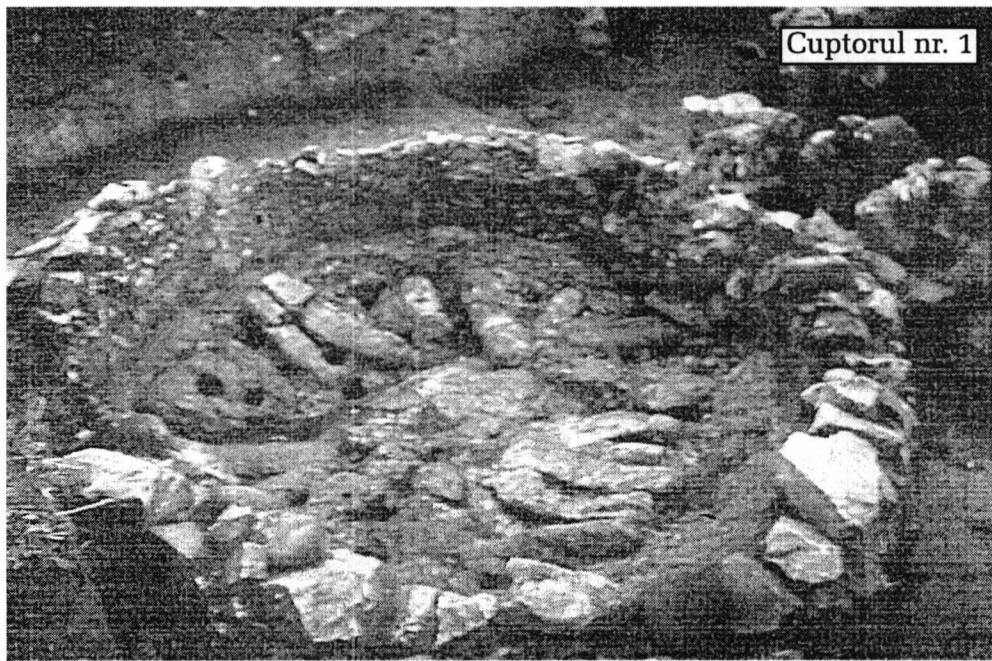
Primul dintre atelierele de olărie a fost identificat prin S1, între m 9,50 și 15,80 și dezvelit prin caseta C1. Acesta cuprindea două cuptoare – cele mai bine conservate – aflate pe laturile de NE, respectiv SE ale atelierului (fig. 3). Groapa de deservire, de formă rectangulară, cu pereții ușor albiați, coboară până la 1 m de la nivelul humusului actual, podina sa fiind situată la același nivel cu vatra cuptoarelor. În umplutura gropii se află o mare cantitate de ceramică fragmentară, inclusiv vase rebutate, cărbune, cenușă. Din inventarul metalic amintim două fibule de bronz de tipul cu corpul puternic profilat⁵ și un număr de patru monede – un dupondius și doi ași de la Hadrian, un sestert de la Antonius Pius (148-149). În partea superioară a stratului de cultură, la –0,35 m, s-a mai aflat un denar de la Marcus Aurelius – care ar putea restrânge perioada de funcționare a atelierului la prima jumătate a secolului II.

Cuptorul nr. 1 aparține tipului de cuptor circular, cu pilon central de susținere a grătarului. Pereții cuptorului au fost ridicați pe stratul de sol viu în care a fost săpată groapa, pereții fiind înălțați din bucăți și lespezi de piatră legate cu lut. Vatra cuptorului, situată la 1,15 m, cu un diametru

⁵ D. Protase, S. Cociș, C. Gaiu, în *RB*, 7, 1993, p. 54-55, nr. cat 1 și 3.

de 1,70 m, constă dintr-un strat de lutuală vitrifiată, străbătută de foc pe o grosime de 0,10 m. Camera de foc, cu pereții ușor tronconici are o înălțime de 0,40 m. În plan central era dispus un pilon de secțiune rectangulară cu dimensiunile de 0,50 x 0,60 m care susținea grătarul cuptorului. Acesta era confecționat sub forma unei plăci groase de 10 cm, din lut amestecat cu paie așezat, inițial, pe un grilaj de bârne, care, o dată cu uscarea și coacerea lutului, au ars. Pentru a se asigura tirajul în camera de ardere, grătarul era străpuns de trei rânduri concentrice de găuri de formă tronconică, mai înguste la bază, cu diametre de 5-6 cm. Stratul de lut care forma grătarul se ridica pe pereții de piatră ai camerei de ardere a vaselor, care de păstra pe o înălțime de 0,40 m. Pe grătar, în partea centrală, era dispus un „colac” de lut cu grosimea de 10-12 cm pe care se sprijineau, dispuși radial, vălătuci de lut, de aceeași consistență și grosime. Rolul lor era de a asigura un tiraj mai bun în camera de ardere și de a păstra căldura degajată de combustia din cuptor.

Dimensiunile interioare ale cuptorului erau de 1,70 x 2,20 m, grosimea pereților fiind de 0,20 – 0,25 m, încât la exterior cuptorul avea dimensiunile de 3 x 2,50 m (fig.4).

Pe latura sudică era amplasată gura de alimentare largă de 0,70 m, care se prelungea printr-un *praefurnium* păstrat pe o lungime de 1 m realizată din blocuri de piatră așezate pe cant și acoperit de lespezi de piatră. Pereții canalului de alimentare, erau arși până la calcifiere. În umplutura cuptorului

și a *praefurnium*-ului, precum și în fața acestuia se găsea un strat masiv de cenușă, rezultat din multiplele șarje de oale arse în această instalație.

Cuptorul nr. 2. De pe latura estică a gropii de deservire se deschidea cel de-al doilea cuptor al atelierului, de proporții mai reduse, dar având același nivel de călcare și aceeași modalitate de realizare, din bucăți de piatră prinse cu lut având pereții groși de 10-12 cm, care placau groapa săpată în solul viu, peste care s-a depus un strat de lut galben transportat de undeva din zonă. Canalul de alimentare, păstrat pe o lungime de 0,50 m, cu o lărgime de 0,50 m și o înălțime de 0,40 m era realizat din blocuri de piatră, deasupra cărora au fost așezate lespezi masive din care doar prima, aflată la gura cuptorului a fost găsită în situ.

Cuptorul aparține aceluiași tip de cuptor circular, cu pilon central. Dimensiunile exterioare ale cuptorului erau de 1,40 x 1,50 m. Vatra camerei de foc, situată la 0,80 m, de la suprafața solului, avea un diametru de 0,95 m, fiind pătrunsă de foc pe o grosime de 8-10 cm. În centrul acesteia se ridica un pilon paralelipipedic cu latura de 0,30 m.

Pereții focarului și ai camerei de ardere a vaselor urmau un traseu ușor evazat, mai înguști la bază, cu o deschidere mai mare în partea superioară, și albiați. Deasupra grătarului aceștia s-au păstrat pe o înălțime de 0,20–0,30 m, până la nivelul solului vegetal (fig. 5 B).

Grătarul, modelat din același lut amestecat cu paie, se sprijinea pe piciorul central și pe pereții camerei de ardere a vaselor, de-a lungul cărora se și arcuia. Placa groasă de 10-12 cm era străpunsă circular de două rânduri de găuri cu diametre de 6-7 cm.

Cuptorul nr. 3 a fost interceptat prin secțiunea S_2 , între m 2,5 și 3,80. Distrus aproape complet, din cuptor de păstrează doar focarul, de formă circulară, cu pereții căptușiți cu bolovani de carieră. Vatra situată la 0,95 m adâncime, avea un diametru de 0,90 m, cu suprafața lutuită, străbătută de foc pe o grosime de 0,10 m. Pereții cuptorului sprijineau direct pe nivelul vetrei, lucru constatat și la celelalte cuptoare, mai bine conservate, fiind păstrați pe o înălțime de 0,30 – 0,40 m (fig. 5A). Nu au fost găsite bucăți din grătar și nici urmele *praefurnium*-ului.

În afara celor trei instalații de ardere a vaselor, păstrate mai mult sau mai puțin, există indicii și despre alte asemenea ateliere, distruse sau rămase în spațiile nesăpate. Astfel, în S_2 , între m 12 și 15,60, stratul roman se adâncea sub forma unei gropi cu pereții albieați care cobora până la 1,70 m (fig. 5A). Secțiunea și caseta aferentă intersectând, cel mai probabil groapa unui atelier, în umplutura căruia s-a descoperit o cantitate apreciabilă de resturi ceramice, inclusiv unele provenind de la oalele deformate de temperatura degajată în cuptor, zgurificate sau coapte excesiv, precum și depuneri de cărbune și cenușă provenind de la șarjele arse, fără a atinge cuptorul propriu-zis. La fel, în suprafața dezvelită în anul 1995, au fost remarcate

urmele unei vetre circulare, situată la 1,40 m, care aparținea probabil unui cuptor distrus de construcții ulterioare.

Cuptoarele de ars ceramică de la Ilișua se încadrează în tipul I al clasificării stabilite de către Gh. Popilian⁶. Cuptoare de acest tip s-au găsit în provincia romană Dacia în numeroase centre de olărie: la Cristești⁷, Micia⁸, Micăsasa⁹, Porolissum¹⁰, Tibiscum¹¹, Apulum¹², Romula¹³, după cum ele sunt întâlnite peste tot în lumea greco-romană¹⁴ ca și în alte epoci și medii culturale. Însă ceea ce particularizează cuptoarele din oficina de la Ilișua este dat de modul în care au fost construite, prin apelarea la un material mai puțin rezistent la temperaturile înalte – piatra. În general cuptoarele de ars ceramică au pereții, mai ales la nivelul focarului, scobiți în lut, sau realizați din cărămidă, tocmai pentru rezistivitatea lor la foc și proprietatea acestor materiale de a păstra căldura.

Prezența, pe grătarul cuptorului nr. 1, a unor vălătuci din lut nu reprezintă o caracteristică uzuală în cuptoarele cercetate în Dacia. Doar într-o descoperire din mediul carpic de la Izvoru Dulce¹⁵, din secolul III p.Chr., se amintește de prezența, pe grătarul cuptorului, a unor suportți în formă de vălătuci, cu scopul bănuț de a împiedica obturarea găurilor grătarului în cazul arderii unor vase de capacitate mai mare, explicație care ar putea fi susținută și prin descoperirea de la Ilișua. Aici, pe grătarul cuptorului s-a

⁶ Gh. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976, p. 139-145.

⁷ Al. Ferenczi, în *ACMIT*, 1926-1928, Cluj, 1929, p. 216-217; D. Popescu, *Materiale*, II, 1956, p. 155.

⁸ O. Floca, Șt. Ferenczi, I. Mărghitan, *Micia. Grupul de cuptoare romane pentru ars ceramică*, Deva, 1970, p. 39.

⁹ I. Mitrofan, în *DaciaNS*, 34, 1990, p. 134-135; idem, *Le centre de production céramique de Micăsasa*, în *Buletin of the Center for Transylvanian Studies*, vol. IV, nr. 4, iulie 1995; idem, *Marele centru de ceramică de la Micăsasa*, în *Napoca. 1880 de ani de la începutul vieții urbane*, Cluj-Napoca, 1999, p. 166-173.

¹⁰ Al. Matei, *Cuptoarele de ars ceramică de la Porolissum*, comunicare susținută în cadrul simpozionului *Ateliere și tehnici meșteșugărești*, Bistrița 2001.

¹¹ D. Benea, în *Potaissa*, 3, 1982, p. 22-40.

¹² I. Berciu, în *Apulum*, 3, 1949, p. 180-184.

¹³ Gh. Popilian, *Les centres de production céramique D'Olténie*, în *Etudes sur la céramique romaine et daco-romaine de la Dacie et de la Mésie Inférieure*, Timișoara, 1997, p. 7-10, fig. 6-8.

¹⁴ J. Henning, *Entwicklungstendenz der Keramikproduktion an der mittlerern und unteren Donau im 1 Jh.u.z*, în *ZPA Archaol.*, 11, 1977, p. 190-193; M. Coja, P. Dupont, *Histria V. Ateliers céramiques*, p. 35-36; P. Duhamel, în *Acta praehistorica et archaeologica*, 9-10, 1978-79, p. 64-68; A. Opaiț, *Aspecte ale vieții economice din provincia Scythia*, București, 1996, p. 26-27.

¹⁵ M. Constantinescu, *SCIVA*, 29, 1, 1978, p. 126.

găsit un chip cărămiziu, zdrobit sub presiunea solului, dovedind arderea în cuptor a vaselor mari.

În afara cuptoarelor de ars oale practicarea meșteșugului a fost atestată și printr-o serie de instrumente găsite în săpăturile vechi¹⁶ dar și cele recente. În spațiul porții *decumana* a fost găsit un instrument (*sigillium*) pentru decorarea ceramicii șampilate, din pastă cărămizie fină având forma de cizmă a cărei talpă are imprimat un motiv în formă de frunză, iar în extremitatea superioară o rozetă (fig. 6/5), motive aflate în repertoriul decorativ al ceramicii șampilate de la Ilișua¹⁷.

În cuptoare și gropile de deservire s-a găsit un bogat inventar arheologic, în primul rând ceramică, din care o parte reprezintă rebuturi și deșeuri folosite pentru închiderea gurii cuptoarelor (fig. 6). Formele și categoriile ceramice ilustrate documentează o producție extrem de diversificată care cuprinde atât ceramică de lux cât și uzuală. Dacă producerea vaselor *terra sigillata* în officinele de la Ilișua nu beneficiază de dovezi directe (tipare, rebuturi), existența unor imitații locale lucrate din pastă fină, acoperită cu angobă roșie care imită verniul sigilatelor din import¹⁸ (fig. 7/2) susțin o asemenea posibilitate, care să acopere nevoile pieții locale.

Producția de ceramică șampilată ocupă un loc important în activitatea atelierelor de la Ilișua. Alături de amintitele poansoane (fig. 6/5) această categorie este documentată printr-un mare număr de vase șampilate găsite în gropile cuptoarelor (fig. 7/3-7) dar mai ales în castru și așezarea civilă¹⁹, cuprinzând un registru bogat de motive și combinații de motive decorative, a căror repertoriere poate aduce argumente suplimentare privitoare la activitatea atelierelor din acest centru. În categoria vaselor de lux oferite de atelierelor de la Ilișua se află și vasele cu decor aplicat. Mai multe fragmente de vase cu decor în relief rebutate (fig. 6/1, 3-4) descoperite alături de vase din pastă cărămizie fină, cu angobă roșie, aparținând unor cratere, atestă producerea lor de către ceramiștii de la Ilișua. Atrag atenția mai multe fragmente de vase decorate cu șerpi (fig. 19) al căror caracter cultic a fost remarcat de toți cercetătorii care s-au aplecat asupra acestei forme de vas²⁰. Dacă mai vechile opinii înclinau să atribuie vasele cu decor de șerpi în relief unor culte orientale, Mithras sau Sabazios²¹, în ultimul timp, și în

¹⁶ V. Christescu, *op.cit.*, p. 66, pl. III/1.

¹⁷ D. Protase, C. Gaiu, G. Marinescu, *op.cit.*, pl. XXXI/3; XXXII/1,3,4; XXXIV/10-12.

¹⁸ D. Isac, în *Potaissa*, III, 1982, p. 68-70.

¹⁹ D. Protase, C. Gaiu, G. Marinescu, *op.cit.*, pl. XXXI – XXXV.

²⁰ Gh. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, p. 66-75; D. Alicu, în *Latomus*, 39, 3, 1980, p. 717-725; Al.V. Matei, în *ActaMP*, 6, 1982, p. 17-22; V. Bolindeț, în *EphemNap*, 3, 1993, p. 123-141.

²¹ Gh. Popilian, *Ceramica...*, cu bibliografia.

funcție de elementele de decor adiacente și locul de descoperire, ele au fost puse în legătură cu alte divinități din panteonul roman²². Fragmentele găsite la Ilișua, prin reprezentările incizate sau imprimate pe corpul vaselor legate de cultul dionysiac, se adaugă categoriei de informații referitoare la cultul lui Liber Pater în Dacia.

Categoria ceramicii de uz comun însumează un număr apreciabil de forme ceramice, lucrate, în cea mai mare parte din pastă cărămie fină și semifină, fără a lipsi nici vasele din pastă cenușie sau brun-cărămie nisipoasă.

Cea mai frecventă formă de vas înregistrată în jurul cuptoarelor este oala de dimensiuni medii, dar se întâlnesc și oale de mici dimensiuni, sau, dimpotrivă, de capacități mari. În mod obișnuit acestea sunt lucrate din pastă nisipoasă, dar sunt numeroasele exemplare lucrate din pastă fină, cu o profilatură simplă, unitară pentru ceramica romană provincială. Diferențierile ținând doar de profilatura buzelor răsfrânte, cu muchia rotunjită (fig. 8/1-2, 3-10; 9/1-5; 11/1-7) lățită, cu canelura interioară (fig. 11/8-9), sau dreaptă.

Strachina este, alături de oală, o formă frecventă, cu mare varietate tipologică: străchini joase, cu fund plat și buza răsfrântă (fig. 12/6) sau trasă ușor spre interior (fig. 12/7-9); străchini cu fundul inelar și corpul scund (fig. 15/2-3) sau înalt (fig. 13, 14) cu pereții drepecți sau răsfrânți. În general sunt lucrate dintr-o pastă fină, cu angobă roșie.

Farfuriile cu gura largă și corpul scund, cu buza lățită (fig. 12/1-3, 5; 15/1, 4-5) și sunt lucrate din pastă cărămie fină.

Un număr mare de fragmente aparținând unor căni cu gâtul cilindric și buza dreaptă sau înaltă, cu caneluri pe exterior (fig. 17/1-2, 6-8) sau ulcioare (fig. 17/3, 5) nu permit întregiri de piese care să asigure stabilirea unei grupări tipologice pentru aceste tipuri de vase.

Un singur exemplar de fructieră a putut fi identificat în materialul recoltat din groapa atelierului nr. 1 (fig. 17/9). Acesta se înscrie într-un tip comun, întâlnit în cadrul olăriei romane²³.

Chiupurile, lucrate din pastă cărămie fină și semifină sunt reprezentate prin numeroase exemplare cu corpul bombat și buza lățită, răsfrântă orizontal sau oblic (fig. 18) înspre exterior și interior.

Numeroasele capace (fig. 15/6-8), lucrate din pastă cărămie sau cenușiu-negricioasă, alături de cele câteva exemplare de strecurători

²² S. Sanie, *Civilizația romană le est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei*, Iași, 1981, p. 202-205; Al. Matei, *op.cit.*; C. Popescu, M. Popescu, *Le culte de Liber Pater en Dacie romaine*, în *Thraco-Dacica*, XVI, 1-2, 1995, p. 227 sqq.

²³ N. Gudea, *Porolissum. Un complex arheologic daco-roman la marginea de nord a Imperiului roman*, I, în *ActaMP*, XIII, p. 266-267, pl. LXXXIV/3; LXXXV.

(fig. 14/9), întregesc repertoriul ceramicii de uz comun găsite în preajma cuptoarelor ceramice de la Ilișua.

Circumscrierea funcționării atelierelor ceramice dezvelite, între domnia lui Hadrian și cea a lui Marcus Aurelius, pe baza monedelor găsite în ateliere, datare care se află în concordanță și cu cea oferită de fibule, oferă un criteriu pentru datarea ceramicii romane de la Ilișua. Dacă această tipologie se va verifica și în descoperirile din castru și așezarea civilă rămâne să se stabilească după studierea întregului material. În mod sigur activitatea ceramiștilor de aici nu s-a restrâns la această perioadă, atelierele fiind active pe toată durata vieții din castru, după cum ele trebuie să fi aprovizionat cu produse o zonă mai mult sau mai puțin extinsă, greu de cartat pe baza informațiilor acumulate.

LE GROUP DE FOURS À CUIRE LA CÉRAMIQUE D'ILIȘUA

Excepté le camp romain, les fouilles archéologiques d'Ilișua ont eu pour but l'identification et l'investigation des autres monuments romains existant dans l'aire de cette localité¹. Leur étude fut facilitée par la topographie très exacte du site réalisée à la moitié du XIXème siècle par Karoly Torma². Celui-ci indique au bord du chemin de démarcation qui menait d'Ilișua à Cristeștii Ciceului, à environ 350 m au sud du camp, la présence d'une grande agglomération de matériel céramique qui appuyait sa supposition sur l'existence en ces lieux des ateliers de poterie, sans pourtant faire des recherches archéologiques. Au cours des années d'autres chercheurs ont parlé de l'existence des fours d'Ilișua³, les estampilles sur *mortaria*, permettant l'identification des céramistes: *Valerius Lucius Rufus* et *Claudius Domitius Evarestus*⁴ qui ont travaillé dans les ateliers d'Ilișua.

Le point où l'on indiquait les fours des poteries apparaît sous la forme d'une butte ovale à dimensions de 40 x 70 m entrecroisée sur l'axe NS par le chemin communal Ilișua – Cristeștii Ciceului (fig. 1) En 1990 on a tracé, du côté droit du chemin trois sections, à dimensions de 24 x 1,5 m, et deux cassettes: $C_1 = 7 \times 4,5$ m et $C_2 = 4,5 \times 2$ m, qui ont mené à la découverte de trois fours à cuire de la céramique. En 1995 on a ouvert une surface de 13 x 4 m, dans la voisinage des sections de 1990 et une section $S_4 = 34 \times 3$ m du côté gauche du chemin, et, en 1998 deux autres sections de 25 x 2 m sur le «museau» de la butte (fig. 2) mais qui n'ont pas fait ressortir d'autres fours.

¹ Les fouilles sont effectuées par un collectif formé par prof. Dumitru Protase de l'université de Cluj-Napoca et George Marinescu et Corneliu Gaiu du Musée Départemental de Bistrița. Une présentation générale des fouilles des années 1978-1995 dans D. Protase, C. Gaiu, G. Marinescu, *Castrul roman de la Ilișua*, Bistrița 1997 și D. Protase, C. Gaiu *Le camp romain et l'établissement civil d'Ilișua. Les résultat des fouilles archéologiques effectuées dans le courant des années 1978-1995*, dans *Roman Frontier Studies*, XVII, Zalău, 1999, p. 415-429.

² K. Torma, *A Alsó-ilosvari romai állótabor s műemlékei*, dans *ErdMuz*, III, 1864-1865, p. 12-14, pl II.

³ V. Cristescu, *Viața economică a Daciei romane*, Pitești, 1929, p. 313-314; N. Gudea, în *Apulum*, XVI, p. 135-147.

⁴ *CIL*, III, 8077, 5 și 8077, 2b; C. Pop, *Ateliere particulare de ceramică în Dacia romană*, dans *RB*, 8, 1994, p. 41-47.

Dans le périmètre étudié l'habitat romain superpose l'humus antique qui apparaît sous la forme d'une couche de 0,10–0,15 m, violacé-brunâtre. Au-dessous il y a la couche de stérile du gravier et du sable jaune-rougeâtre qui se trouve à 1–1,20 m du niveau de son humus actuel.

Si dans le S₄ la couche romaine ne dépassait pas 0,30–0,40 m, dans les autres surfaces ouvertes, celle-ci atteint 0,80–1,40 m, existant la possibilité des trois niveaux d'habitat romain. Excepté les ateliers de poterie, on y a découvert d'autres constructions ou aménagements romains. Ils étaient placés d'une côte et de l'autre du chemin romain découvert pendant les fouilles sous la forme d'une couche consistante de gravier qui partait du camp militaire et suivait le cours du Someșul Mare.

Les ateliers céramiques formaient un quartier distinct placé à quelque distance du vicus militaire, dans le voisinage immédiat des sources qui irriguent de nos jours encore ce terrain-là, ce qui explique son emplacement dans ce périmètre. Le versant du côté gauche du ruisseau offrait aussi l'argile nécessaire au travail. On peut soupçonner que dans la même aire, près des sources de matières premières, il y avait aussi les fours à confectionner le matériel téguulaire employé aux édifices romains.

Le premier des ateliers de poterie a été identifié par l'intermédiaire de S₁, entre 9,50 et 15,80 m et découvert par la cassette C₁. Il contenait deux fours – les mieux conservés – situés sur les côtés NE, respectivement SE de l'atelier (fig. 3). La fosse à desservir, de forme rectangulaire, aux parois légèrement blanchâtres, descend jusqu'à 1 m du niveau du humus actuel, sa planche étant située au même niveau que le foyer des fours. Dans le remplissage de la fosse il y a une grande quantité de céramique fragmentaire, y compris des récipients – rebuts, du charbon et de la cendre. Quant à l'inventaire métallique, on mentionne deux fibules en bronze du type du corps puissamment profilé⁵ et quatre monnaies – un *dupondius* et deux *as* d'Hadrian, un *sestert* d'Antonius Pius (148-149). Dans la partie supérieure de la couche de culture, à 0,35 m, on a trouvé un *denier* de Marcus Aurelius – qui pourrait restreindre la période du fonctionnement de l'atelier à la première moitié du IIème siècle.

Le four no 1 appartient au type de four circulaire à pylône central de soutènement de la grille. Les parois du four ont été élevées sur la couche de sol vif où l'on a creusé la fosse, étant bâties à l'aide des morceaux ou dalles de pierre collés avec de la glaise. L'âtre du four, situé à 1,15 m, ayant le diamètre de 1,70 m, consiste en une couche de glaise vitrifiée, pénétrée par le feu sur une grosseur de 0,10 m. Le foyer, à parois légèrement tronconiques, a une hauteur de 0,40 m. Dans le plan central il y avait un pylône à section rectangulaire, ayant les dimensions de 0,50 x 0,60 m qui soutenait la grille

⁵ D. Protase, S. Cociș, C. Gaiu, dans *RB*, 7, 1993, p. 54-55, nr. cat 1 și 3.

du four (fig. 4). Celle-ci était confectionnée sous la forme d'une plaque grosse de 10 cm, en glaise et paille, située au début sur une grille en poutres qui a brûlé pendant que la glaise séchait et cuisait. Pour assurer le tirage dans le foyer, la grille était percée par trois lignes concentriques de trous de forme tronconiques, plus étroits en bas, à diamètres de 5-6 cm. La couche de glaise qui formait la grille s'élevait sur les parois en pierre de la chambre de cuisson des récipients, qui avait une hauteur de 0,40 m. Sur la grille, du côté central, il y avait un «anneau» de glaise à grosseur de 10-12 cm sur lequel s'appuyaient, disposés radialement, des rouleaux de glaise, de la même consistance et grosseur. Leur rôle était d'assurer un tirage meilleur dans la chambre de cuissons et de garder la chaleur dégagée par la combustion du four.

Les dimensions intérieures du four étaient de 1,70 x 2,20 m, la grosseur des parois étant de 0,20-0,25 m, si bien qu'à l'extérieur le four avait les dimensions de 3 x 2,50 m.

Du côté Sud il y avait la bouche d'alimentation large de 0,70 m, qui se prolongeait par un *prae-furnium* conservé sur une longueur de 1 m, faite en grands blocs de pierre placés sur le chant et couvert de dalles de pierre. Les parois du canal d'alimentation étaient cuites jusqu'à la calcification. Dans le remplissage du four et du *prae-furnium*, et devant celui-ci, il y avait une couche massive de cendre, résultat des multiples charges de pots cuits dans cette installation.

Le four no 2. Du côté Est de la fosse à desservir, s'ouvrait le second four de l'atelier, de dimensions plus réduites, ayant le même niveau d'action et la même modalité de réalisation, en morceaux de pierre collés avec de la glaise, ayant les parois grosses de 10-12 cm, qui couvraient la fosse creusée dans le sol vif sur lequel on a déposé une couche de glaise jaune apportée des alentours. Le canal d'alimentation, conservé sur une longueur de 0,50 m, ayant une largeur de 0,50 m et une hauteur de 0,40 m était réalisé en blocs de pierre, au-dessus desquels on a mis des dalles massives, dont seulement la première, qui était à la bouche du four, a été trouvée dans le site.

Le four appartient au même type de four circulaire, à pylône central. Les dimensions extérieures du four étaient de 1,40 x 1,50 m. L'âtre du foyer situé à 0,80 m, de la surface du sol, avait un diamètre de 0,95 m, étant pénétré par le feu sur une grosseur de 8-10 cm. Au centre s'élevait un pylône sous la forme d'un parallélépipède, ayant le côté de 0,30 m (fig. 5B). Les parois du foyer et de la chambre de cuisson des récipients suivaient un trajet légèrement évasé, plus étroites à la base, avec une ouverture plus grande du côté supérieur et alvéole. Les parois se sont conservées au-dessus de la grille, sur une hauteur de 0,20-0,30 m, jusqu'au niveau du sol végétal.

La grille, modelée du même mélange de glaise et paille, s'appuyait sur le pied central et sur les parois de la chambre de cuisson des récipients, au

long desquelles elle se courbait. La plaque grosse de 10-12 cm était percée d'une façon circulaire, par deux planches de trous à diamètres de 6-7 cm.

Le four no 3 a été intercepté par la section S_2 entre 2,50 et 3,80 m (fig. 5A). Presque complètement le foyer, de forme circulaire, à parois remplies de grosses pierres de carrière. L'âtre, situé à une profondeur de 0,95 m, avait le diamètre de 0,90 m, étant couvert de glaise et pénétré par le feu sur une grosseur de 0,10 m. Les parois du four s'appuyaient directement sur le niveau de l'âtre, ce qui est valable aussi pour les autres fours, mieux conservés, étant conservés sur une hauteur de 0,30-0,40 m. On n'a pas trouvé de morceaux de grille ou des traces de *praeurnium*.

Excepté les trois installations à cuire des récipients, plus ou moins conservées, il y a des indices sur d'autres ateliers de la même espèce, détruits, ou existant dans les endroits où l'on n'a pas fait de fouilles. Ainsi, dans le S_2 , entre 12 et 15,60 m, la couche romaine devenait plus profonde sous la forme d'une fosse à parois alvéole, qui descendait jusqu'à 1,70 m (fig. 5A). La section et la cassette afférente entrecroisaient, probablement, la fosse d'un atelier, dans le remplissage duquel on a découvert une grande quantité de restes céramiques, y compris quelques-uns provenant des pots déformés par la température dégagée par le four, avec des scories ou tout à fait cuits, comme aussi des dépôts de charbon et cendre provenant des charges cuites, sans toucher le four proprement dit. De même, dans la surface découverte en 1995, on a remarqué les traces d'un âtre circulaire, situé à 1,40 m, qui appartenait probablement à un four détruit par les constructions ultérieures.

Les fours à cuire la céramique d'Ilișua font partie du type I de la classification établie par Gh. Popilian⁶. On a trouvé des fours de ce type dans la province romaine la Dacie dans de nombreux centres de poterie: à Cristești⁷, Micia⁸, Micăsasa⁹, Porolissum¹⁰, Tibiscum¹¹, Apulum¹²,

⁶ Gh. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976, p. 139-145.

⁷ Al. Ferenczi, dans *ACMIT*, 1926-1928, Cluj, 1929, p. 216-217; D. Popescu, *Materiale*, II, 1956, p. 155.

⁸ O. Floca, Șt. Ferenczi, I. Mărghitan, *Micia. Grupul de cuptoare romane pentru ars ceramică*, Deva, 1970, p. 39.

⁹ I. Mitrofan, dans *DaciaNS*, 34, 1990, p. 134-135; idem, *Le centre de production céramique de Micăsasa*, dans *Buletin of the Center for Transylvanian Studies*, vol. IV, nr. 4, iulie 1995; idem, *Marele centru de ceramică de la Micăsasa, în Napoca. 1880 de ani de la începutul vieții urbane*, Cluj-Napoca, 1999, p. 166.

¹⁰ Al. Matei, *Cuptoarele de ars ceramică de la Porolissum*, comunicare susținută în cadrul simpozionului *Ateliere și tehnici meșteșugărești*, Bistrița 2001.

¹¹ D. Benea, dans *Potaissa*, 3, 1982, p. 22-40.

¹² I. Berciu, dans *Apulum*, 3, 1949, p. 180-184.

Romula¹³, comme on les rencontre partout dans le monde gréco-romain¹⁴ et dans d'autres époques au milieu culturels. Mais, ce qui caractérise les fours de l'officine d'Ilișua, c'est la manière dont on les a construits, en faisant appel à un matériau moins résistant à des températures hautes - la pierre. Généralement, les fours à cuire la céramique ont les parois, surtout au niveau du foyer, creusées dans de la glaise, ou faites en brique, justement à cause de leur résistance au feu et la propriété de ces matériaux de garder la chaleur.

La présence sur la grille du four No 1 des rouleaux de glaise ne représente pas une caractéristique usuelle aux fours trouvés en Dacie. Seulement en une découverte dans le milieu carpique de Izvoru Dulce¹⁵, on mentionne la présence, sur la grille du four, des supports sous la forme des rouleaux, ayant le but d'empêcher l'obturation des trous de la grille dans le cas de la cuisson des récipients de grandes dimensions, explication que l'on pourrait soutenir aussi par la découverte d'Ilișua. Ici, sur la grille du four, on a trouvé une jarre rouge-brique, écrasée sous la pression du sol.

Excepté les fours à cuire des pots, la pratique de ce métier a été attestée par toute une série d'instruments trouvés à l'occasion des fouilles anciennes¹⁶ et récentes. Dans l'espace de la *porte decumana* on a trouvé un instrument (*sigillum*) pour décorer la céramique estampillée, en pâte rouge-brique fine, ayant la forme d'une botte sur la semelle de laquelle était imprimé un motif en forme de feuille, et, à l'extrémité supérieure, une rosette (fig. 6/5), motifs qui se trouvent dans le répertoire décoratif de la céramique d'Ilișua¹⁷.

Dans les fours et les fosses à desservir on a trouvé un riche inventaire archéologique, en premier lieu, de la céramique, dont une partie représente de rebuts et des déchets pour bloquer la bouche des fours (fig. 6/1-4, pl. 2).

Les formes et les catégories céramiques illustrées démontrent une production extrêmement diversifiée qui comprend tant de la céramique de luxe qu'usuelle. Si pour la production des récipients *terra sigillata* dans les officines d'Ilișua il n'y a pas de preuves directes (matrices, rebuts),

¹³ Gh. Popilian, *Les centres de production céramique D'Olténie*, dans *Etudes sur la céramique romaine et daco-romaine de la Dacie et de la Mésie Inférieure*, Timișoara, 1997, p. 7-10, fig. 6-8.

¹⁴ J. Henning, *Entwicklungstendenz der Keramikproduktion an der mittlerern und unteren Donau im 1 Jh.u.z.*, dans *ZPA Archaol.*, 11, 1977, p. 190-193; M. Coja, P. Dupont, *Histria V. Ateliers céramiques*, p. 35-36, P. Duhamel, dans *Acta praehistorica et archaeologica*, 9-10, 1978-79, p. 64-68; A. Opaïț, *Aspecte ale vieții economice din provincia Scythia*, București, 1996, p. 26-27.

¹⁵ M. Constantinescu, *SCIVA*, 29, 1, 1978, p. 126

¹⁶ V. Christescu, *op.cit.*, p. 66, pl. III/1.

¹⁷ D. Protase, C. Gaiu, G. Marinescu, *op.cit.*, pl. XXXI/3; XXXII/1,3,4; XXXIV/10-12.

l'existence des imitations locales travaillées en pâte fine, couverte d'engobe rouge qui imite le vernis des sceaux d'importation¹⁸ (fig. 7/2) conduit vers une telle possibilité pour satisfaire aux besoins du marché local.

La production céramique estampillée qui remplace les sceaux (*sigillatae*) d'importation a un rôle important dans l'activité des ateliers d'Ilișua. À côté des poinçons déjà mentionnés (fig. 6/5), cette catégorie est documentée par un grand nombre de récipients estampillés trouvés dans les fosses des fours (fig. 7/3-7) mais surtout dans le camp et l'habitat civil¹⁹, comptant tout un registre de motifs et combinaisons de motifs décoratifs, dont le répertoire peut apporter des arguments supplémentaires concernant l'activité des ateliers de cet endroit-là. Dans la catégorie des récipients de luxe offerts par les ateliers d'Ilișua il y a aussi les récipients à décoration appliquée. Plusieurs fragments de récipients à décoration en relief, considérés comme rebuts (fig. 6/1, 3-4), découverts à côté des récipients en pâte rouge-brique fine, à engobe rouge, appartenant à des cratères, attestent qu'ils ont été produits par les céramistes d'Ilișua.

À noter l'existence de plusieurs fragments de récipients décorés de serpents (fig. 19/1, 2), dont le caractère culturel a été remarqué par tous les chercheurs qui ont étudié cette forme de récipient²⁰. Si les opinions plus anciennes inclinaient à attribuer les récipients à décoration avec des serpents en relief à des cultes orientaux, *Mithras* ou *Sabazios*²¹, ce dernier temps, à juger selon les éléments adjacents de décoration et le lieu de découverte, on les a surtout liés à d'autres divinités du panthéon romain²². Les fragments trouvés à Ilișua, par les représentations incisées ou imprimées sur le corps des récipients liées au culte dionysiaque, complètent au culte de Liber Pater en Dacie.

La catégorie de la céramique usuelle comprend un nombre appréciable de formes céramiques, travaillées, quant à leur majeure partie, en pâte rouge-brique fine ou semifine, mais aussi en pâte grise ou brun-rouge, sablonneuse. La forme de récipient la plus fréquemment enregistrée autour des fours est le pot de dimensions moyennes, mais il y a aussi des pots de dimensions diminuées, ou, au contraire, de grandes dimensions. D'habitude ceux-ci sont travaillés en pâte sablonneuse, mais il y en a

¹⁸ D. Isac, dans *Potaissa*, III, 1982, p. 68-70.

¹⁹ D. Protase, C. Gaiu, G. Marinescu, *op.cit.*, pl. XXXI-XXXV.

²⁰ Gh. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, p. 66-75; D. Alicu, dans *Latomus*, 39, 3, 1980, p. 717-725; Al.V. Matei, dans *ActaMP*, 6, 1982, p. 17-22; V. Bolindeț, dans *EphemNap*, 3, 1993, p. 123-141.

²¹ Gh. Popilian, *Ceramica...*, avec la bibliographie.

²² S. Sanie, *Civilizația romană în est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei*, Iași, 1981, p. 202-205; Al. Matei, *op.cit.*; C. Popescu, M. Popescu, *Le culte de Liber Pater en Dacie romaine*, dans *Thraco-Dacica*, XVI, 1-2, 1995, p. 227 sqq.

beaucoup travaillés en pâte fine, ayant un profilé simple, unitaire pour la céramique romaine provinciale. Les différences existent seulement au profilé des lèvres rabattues, au bord arrondi (fig. 8/1-2, 9/1-5; 11/1-7), élargi, à cannelure intérieure (fig. 11/8-9), ou droite.

La jatte est, à côté du pot, une forme fréquente, à grande variété typologique: jattes creuses, à fond plat et lèvre rabattue (fig. 12/6) ou légèrement courbée vers l'intérieure (fig. 12/7-9); des jattes à fond annulaire et corps bas (fig. 15/2-3) ou haut (fig. 13, 14) à bords droits ou rabattus. Elles sont généralement travaillées en pâte fine, à engobe rouge. Il y a encore les assiettes à bouche large, corps bas, lèvre élargie (fig. 12/1-3, 5; 15/1, 4, 5) travaillées en pâte rouge-brique fine.

Un grand nombre de fragments appartenant à des tasses à col cylindrique et lèvre droite ou haute, à cannelures à l'extérieur (fig. 17/1-2, 6-8), ou à des jarres (fig. 17/3, 5) ne peuvent pas être complétés par des pièces qui permettent l'établissement d'un groupe typologique pour ce type de récipients.

Un seul exemplaire de vase à fruits a pu être identifié du matériel récolté de la fosse de l'atelier no 1 (fig. 17/9). Celui-ci est inscrit dans un type commun, fréquent dans la poterie romaine²³.

Les jarres travaillées en pâte rouge-brique et semifine sont représentées par de nombreux exemplaires à corps bombé et lèvre large, rabattue horizontalement ou obliquement (fig. 18), vers l'extérieur ou l'intérieur.

De nombreux couvercles (fig. 15/6-8), travaillés en pâte rouge-brique fine ou gris-noirâtre, à côté de quelques exemplaires de tamis (fig. 14/9) complètent le répertoire de la céramique usuelle trouvée autour des fours céramiques d'Ilișua.

La datation des ateliers céramiques découverts, entre le règne d'Hadrien et celui de Marcus Aurelius, en tenant compte des monnaies trouvées dans les ateliers, qui est en concordance avec les informations offertes par les fibules, est un critère pour une datation correcte de la céramique romaine d'Ilișua. Si cette typologie est vérifiée aussi dans les découvertes du camp militaire et de l'habitat, cela reste à voir après l'étude de tout le matériel. Sûrement l'activité des céramistes n'est pas réduite à cette période, les ateliers étant actifs pendant toute la durée de la vie du camp militaire, et devaient approvisionner de produits une zone plus vaste, en tenant compte des informations acquises.

²³ N. Gudea, *Porolissum. Un complex arheologic daco-roman la marginea de nord a Imperiului roman*, I, dans *ActaMP*, XIII, p 266-267, pl. LXXXIV/3; LXXXV.

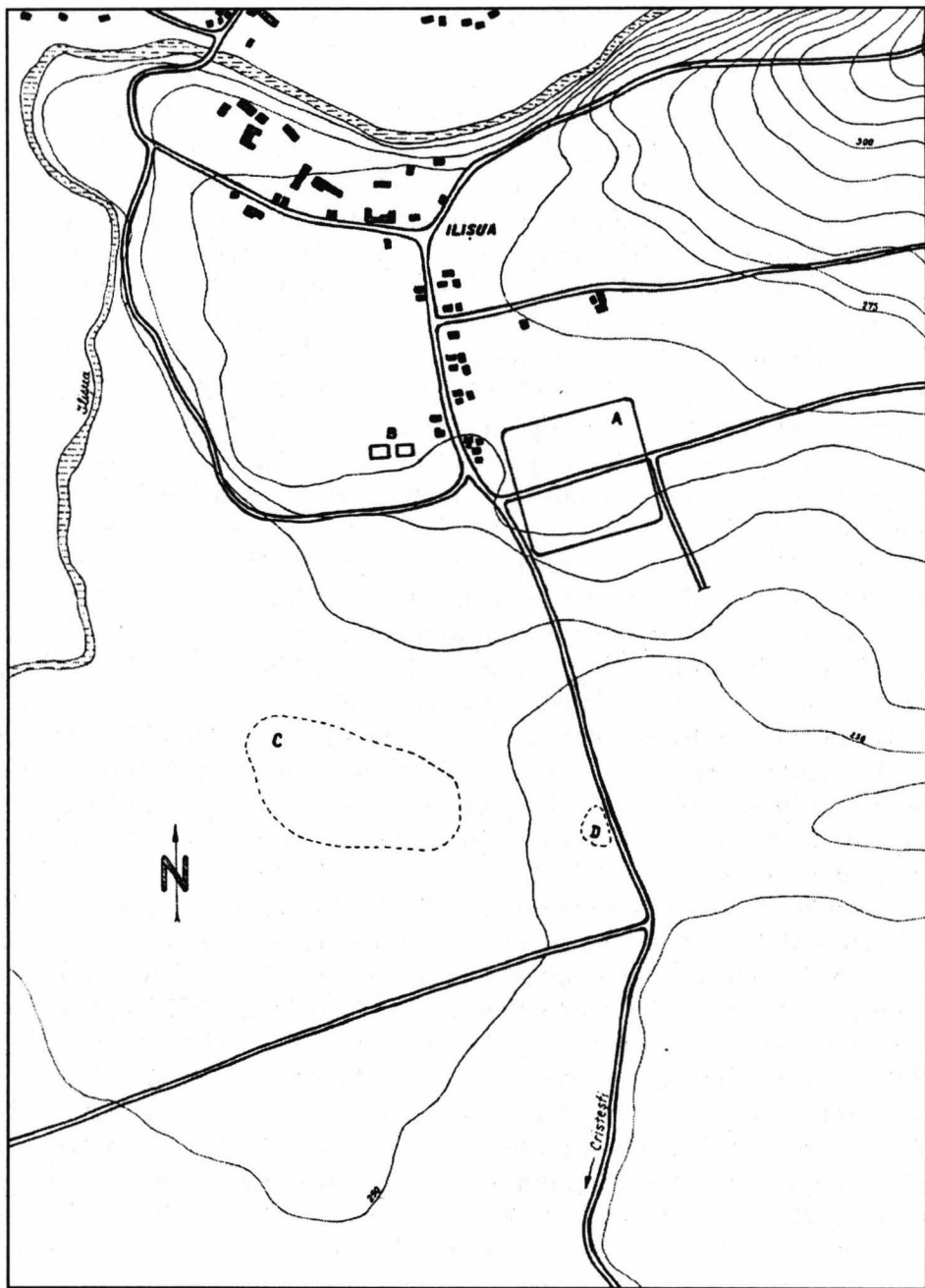

Fig. 1 Ilișua. Plan topografic:
 A. Castru; B. Terme; C. Așezarea civilă; D. Atelierele de olărie.
 Ilișua. Plan topographique:
 A. Camp; B. Thermes; C. Habitat; D. Les ateliers de poterie.

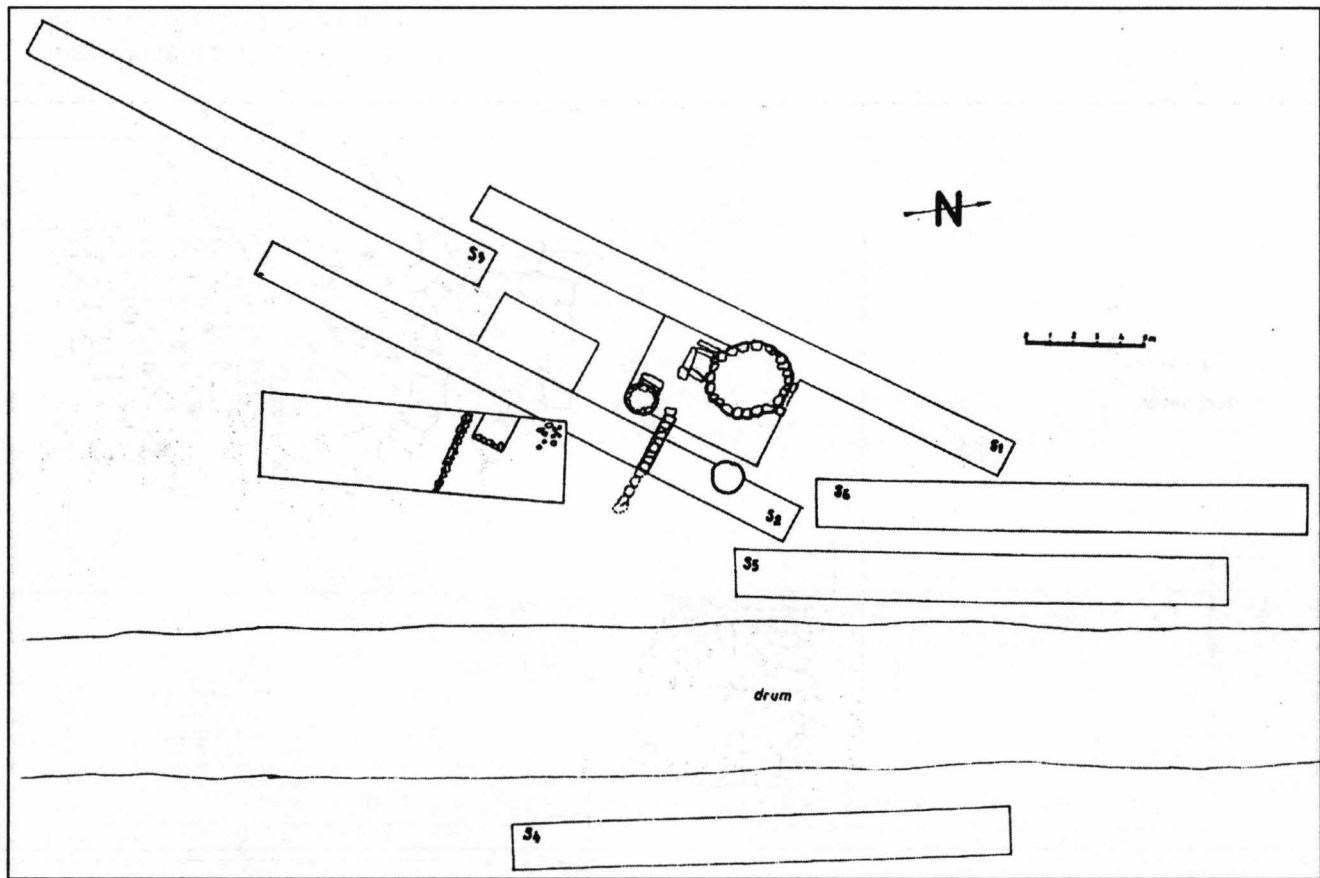

Fig. 2 Ilișua – planul săpăturilor din sectorul atelierelor de olărie.
Ilișua. Le plan des fouilles du secteur des ateliers de poterie.

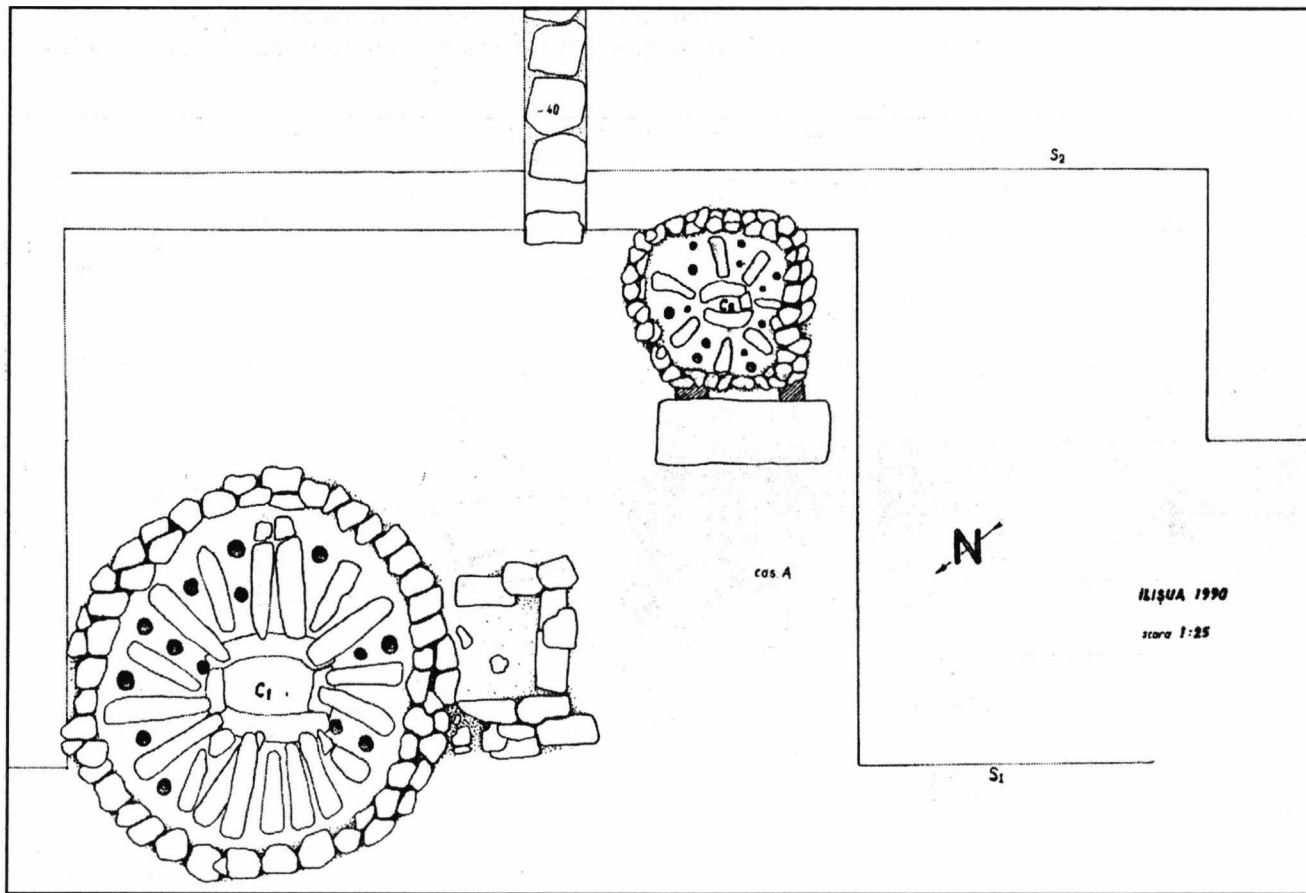

Fig. 3 Ilișua. Planul atelierului nr. 1.
Ilișua. Le plan de l'atelier no 1.

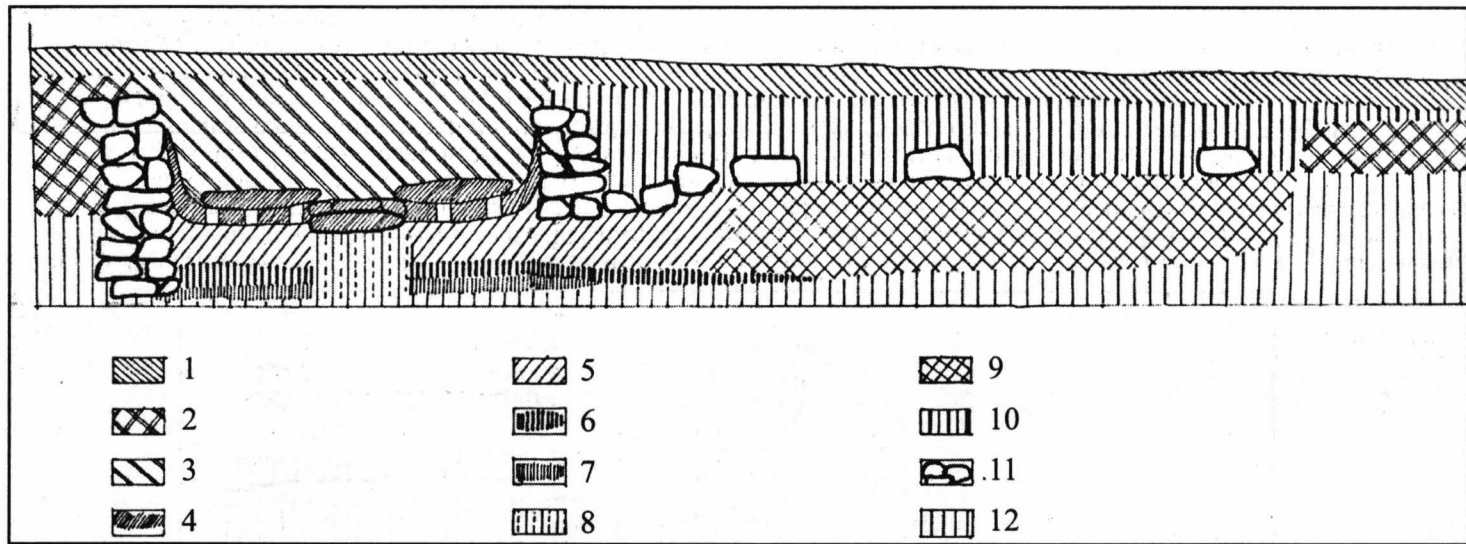

Fig. 4 Ilișua. Profilul cuptorului nr. 1

1 - sol vegetal; 2 - pământ negru cu materiale arheologice romane; 3 - umplutură; 4 - lut ars; 5 - strat de umplutură cu cenușă și cărbune; 6 - cenușă, 7 - lut vitrifiat; 8 - lut cruțat; 9 - umplutură din groapa atelierului; 10 - strat de dărâmatură; 11 - pietre; 12 - strat de lut galben steril.

Ilișua. Le profil du four no 1.

1 - sol végétal; 2 - terre noire contenant les matériaux archéologiques romains; 3 - matériel de remplissage; 4 - glaise cuite; 5 - couche de remplissage contenant de la cendre et du charbon; 6 - cendre; 7 - glaise vitrifiée; 8 - glaise épargnée; 9 - remplissage provenant de la fosse de l'atelier; 10 - couche de gravats; 11 - pierres; 12 - couche de glaise jaune stérile.

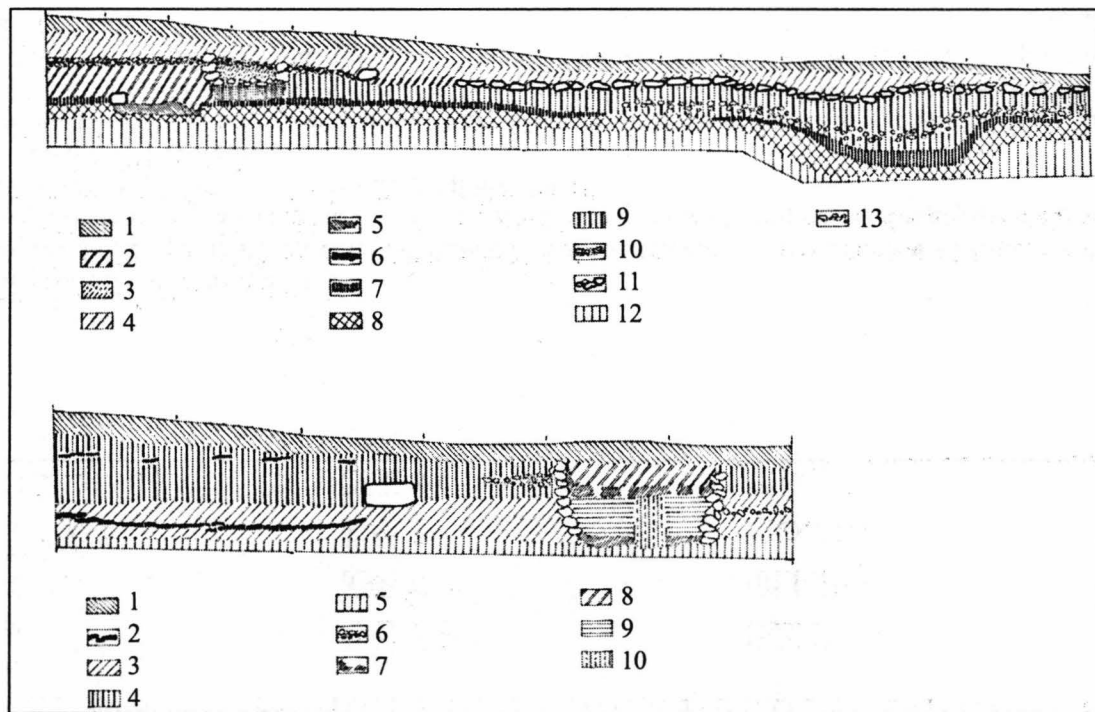

Fig. 5 A. Ilișua, profil perete vestic S 1 – humus vegetal; 2 – strat cu arsură și cărbune; 3 – strat afânat de umplutură; 4 – pământ negru; 5 – cenușă; 6 – arsură; 7 – lut vitrifiat; 8 – lut galben; 9 – strat de depunere romană; 10 – pietriș; 11 – pietre; 12 – humus antic.

B. Ilișua, profil cuptor nr. 2. 1 – humus vegetal; 2 – arsură; 3 – lut galben de amenajare; 4 – pământ negru cu materiale arheologice; 5 – humus antic; 6 – pietriș; 7 – lut vitrifiat; 8 – umplutură; 9 – strat afânat cu material arheologic; 10 – lut crușat.

A. Ilișua. Profil paroi Ouest du S2 1 – humus végétal, 2 – couche contenant des matériaux brûlés et du charbon; 3 – couche fine contenant du matériel de remplissage; 4 – terre noire; 5 – cendre; 6 – matériaux brûlés; 7 – glaise vitrifiée; 8 – glaise jaune; 9 – couche de dépôts romains; 10 – gravier; 11 – pierres; 12 – humus antique.

B. Ilișua. Profil four no 2. 1 – humus végétal, 2 – matériaux brûlés; 3 – glaise jaune d'aménagement; 4 – terre jaune avec des matériels archéologiques; 5 – humus antique; 6 – gravier; 7 – remplissage; 8 – glaise jaune, 9 – couche fine avec des matériel archéologique; 10 – glaise éparignée.

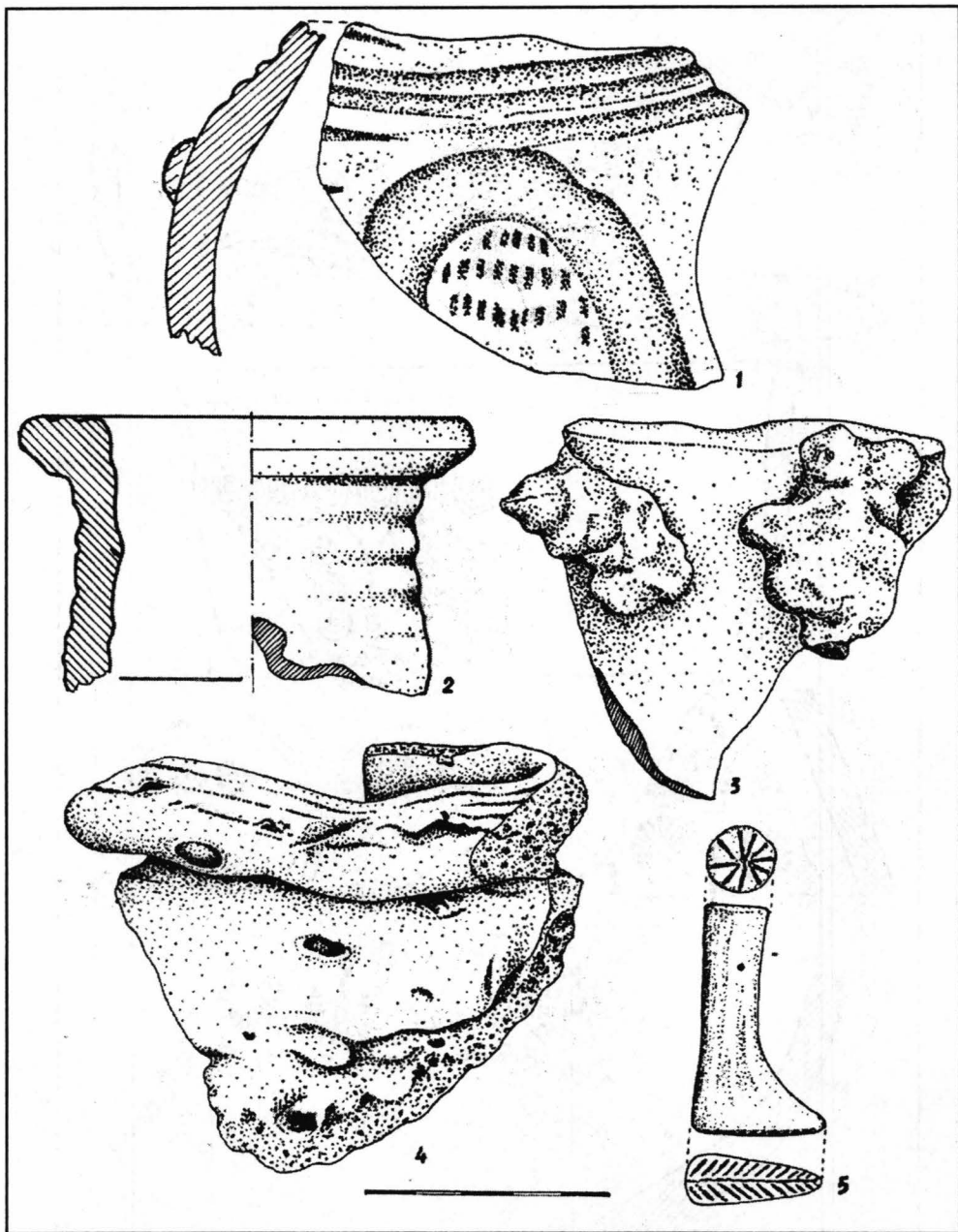

Fig. 6 Ilișua 1-4 – fragmente ceramice rebutate; 5 – Poinçon.
 Ilișua. 1-4 – fragments-rebuts céramiques; 5 – poinçon.

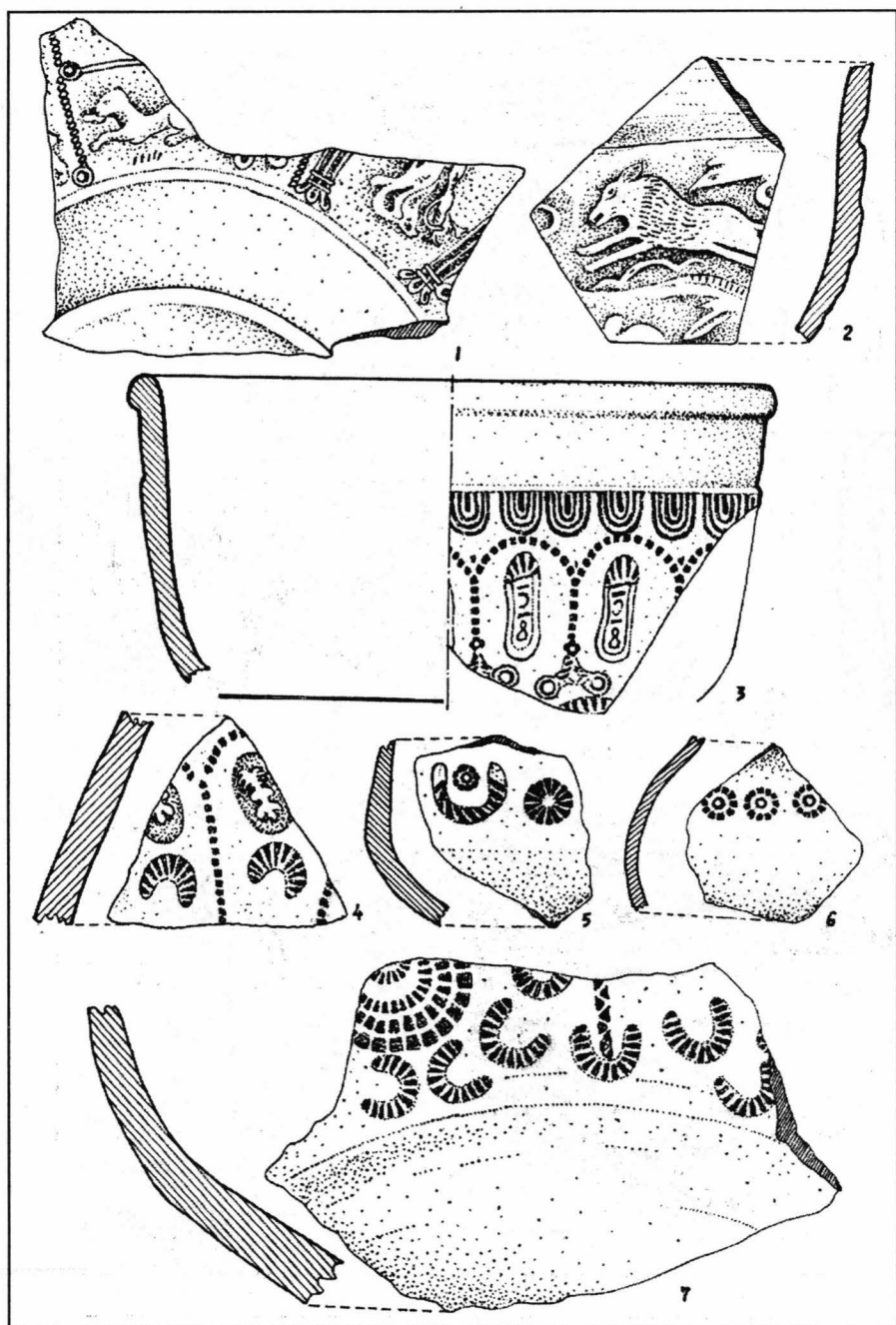

Fig. 7 Ilișua – fragmente de vase sigilate (1-2) și ștampilate (3-7) din grupa atelierului nr. 1.

Ilișua. 1-2 – fragments de récipients de terra sigilata et 3-7 estampillés du groupe de l'atelier no 1.

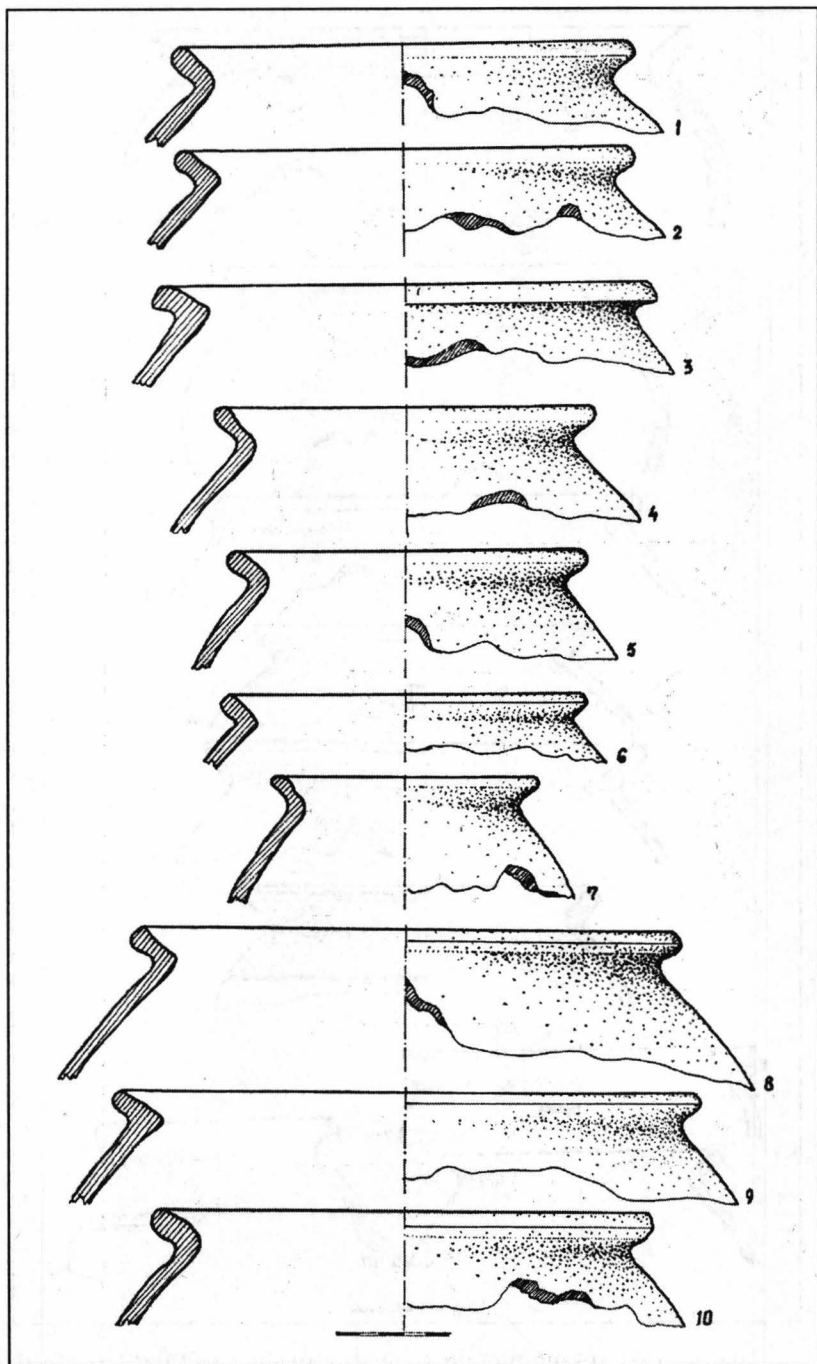

Fig. 8 Oale din pastă cărămizie.
Pots en pâte rouge-brique.

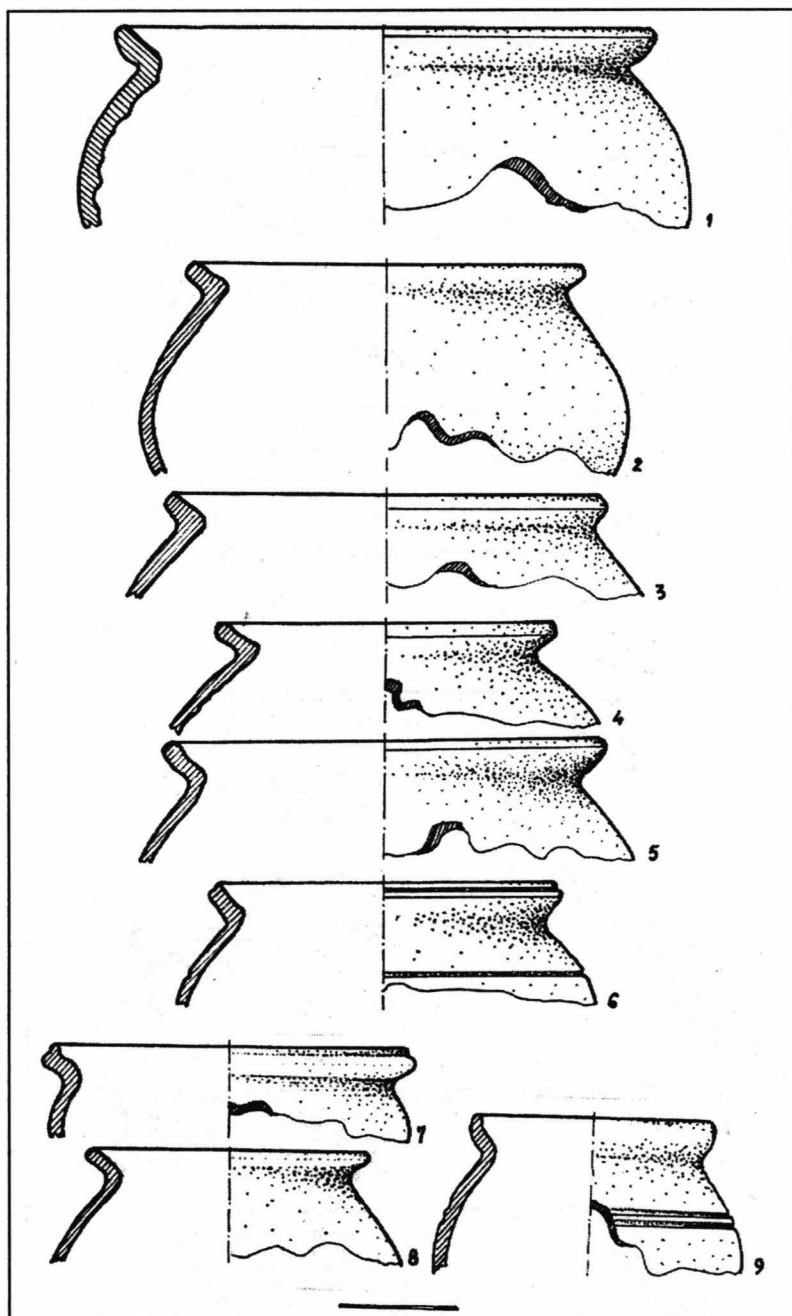

Fig. 9 Ilișua – (1-5) fragmente de oale din pastă cărămizie și (6-9) cenușie zgrunțuroasă.
 Ilișua. (1-5) – fragments de pots en pâte rouge-brique et (6-9) grise grumeleuse.

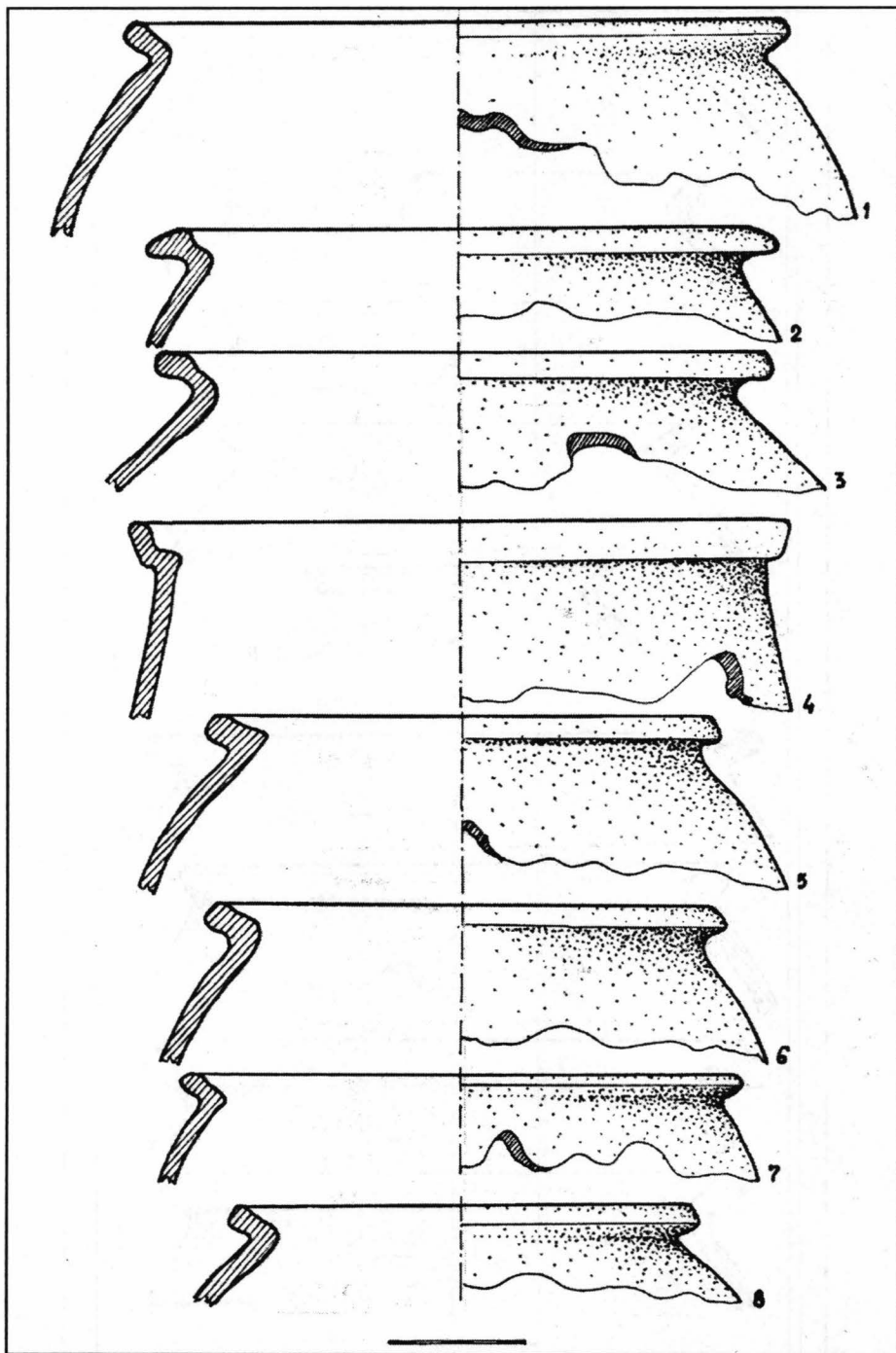

Fig. 10 Oale din pastă cărămizie.
Pots en pâte rouge-brique.

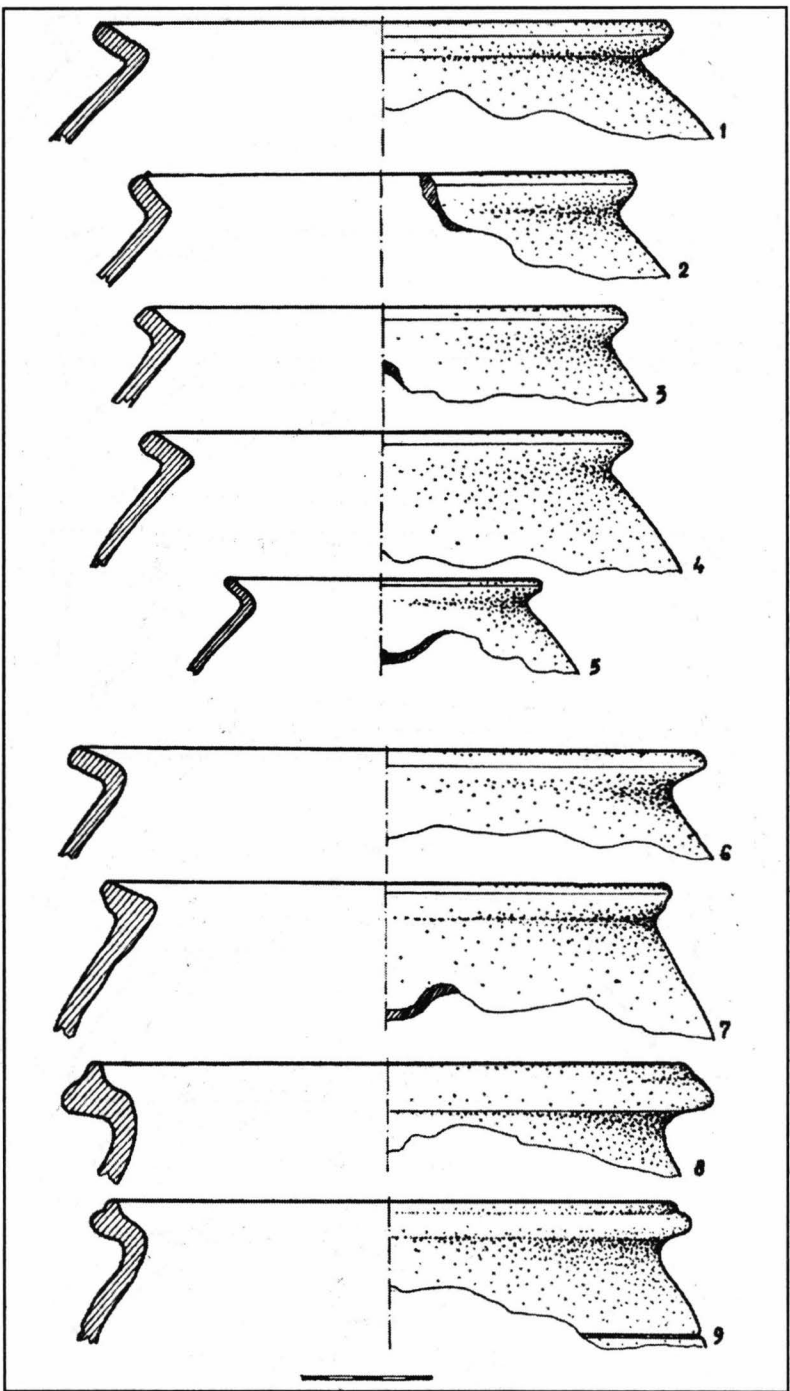

Fig. 11 Oale romane din pastă cenușie.
Pots romains en pâte grise.

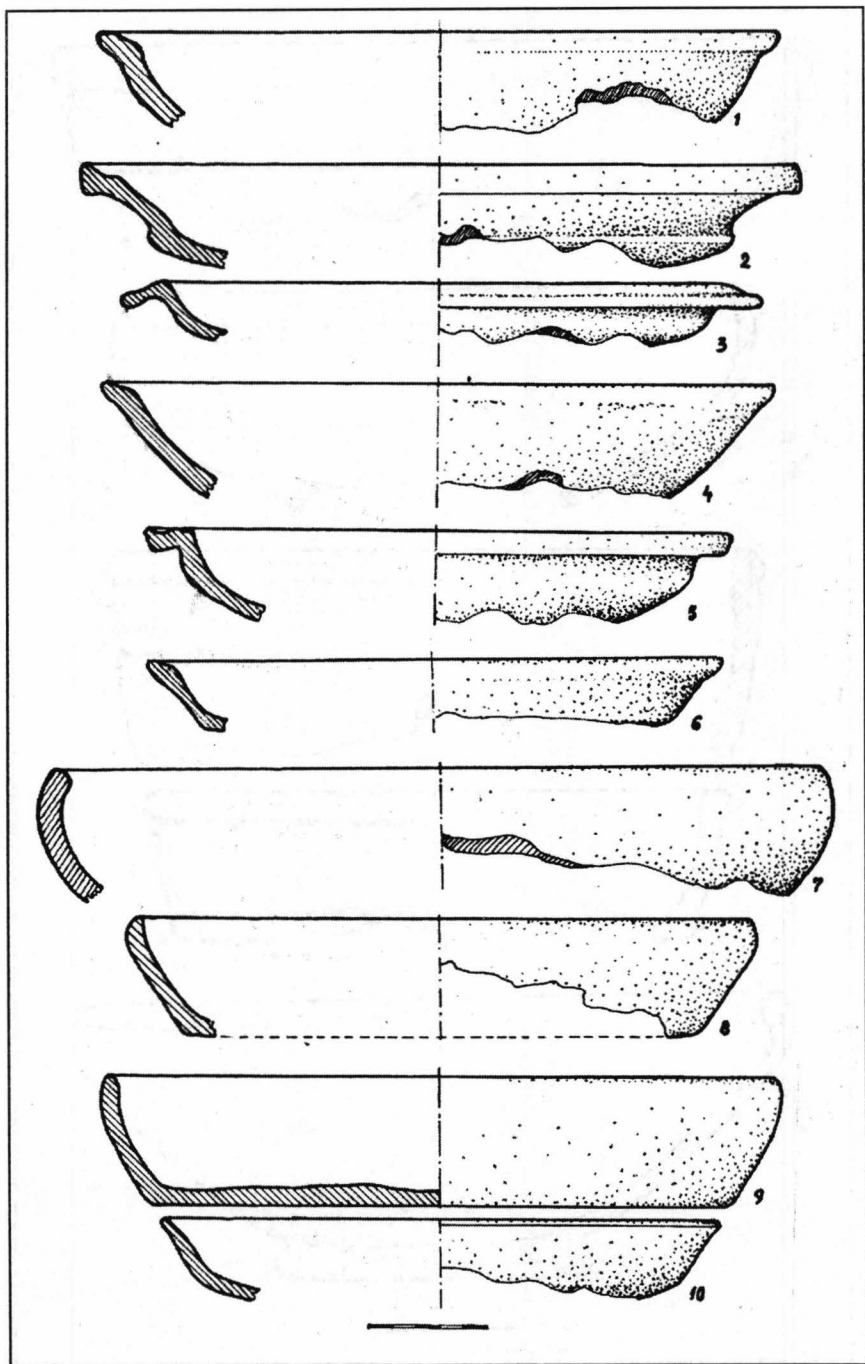

Fig. 12 Fragmente de farfuri și străchini din pastă cărămizie.
Fragments d'assiettes et jattes en pâte rouge-brique.

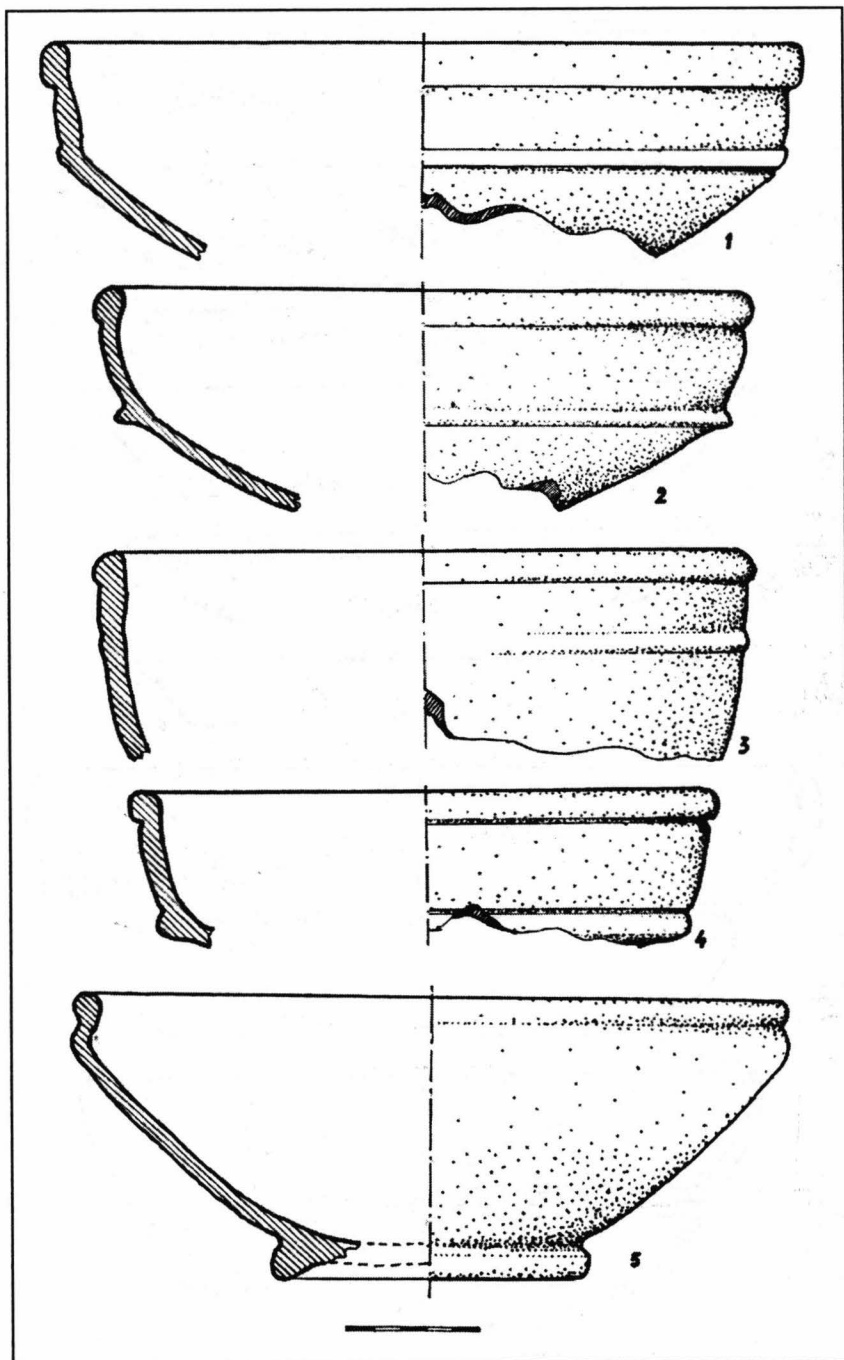

Fig. 13 Străchini din pastă cărămizie.
Jattes en pâte rouge-brique.

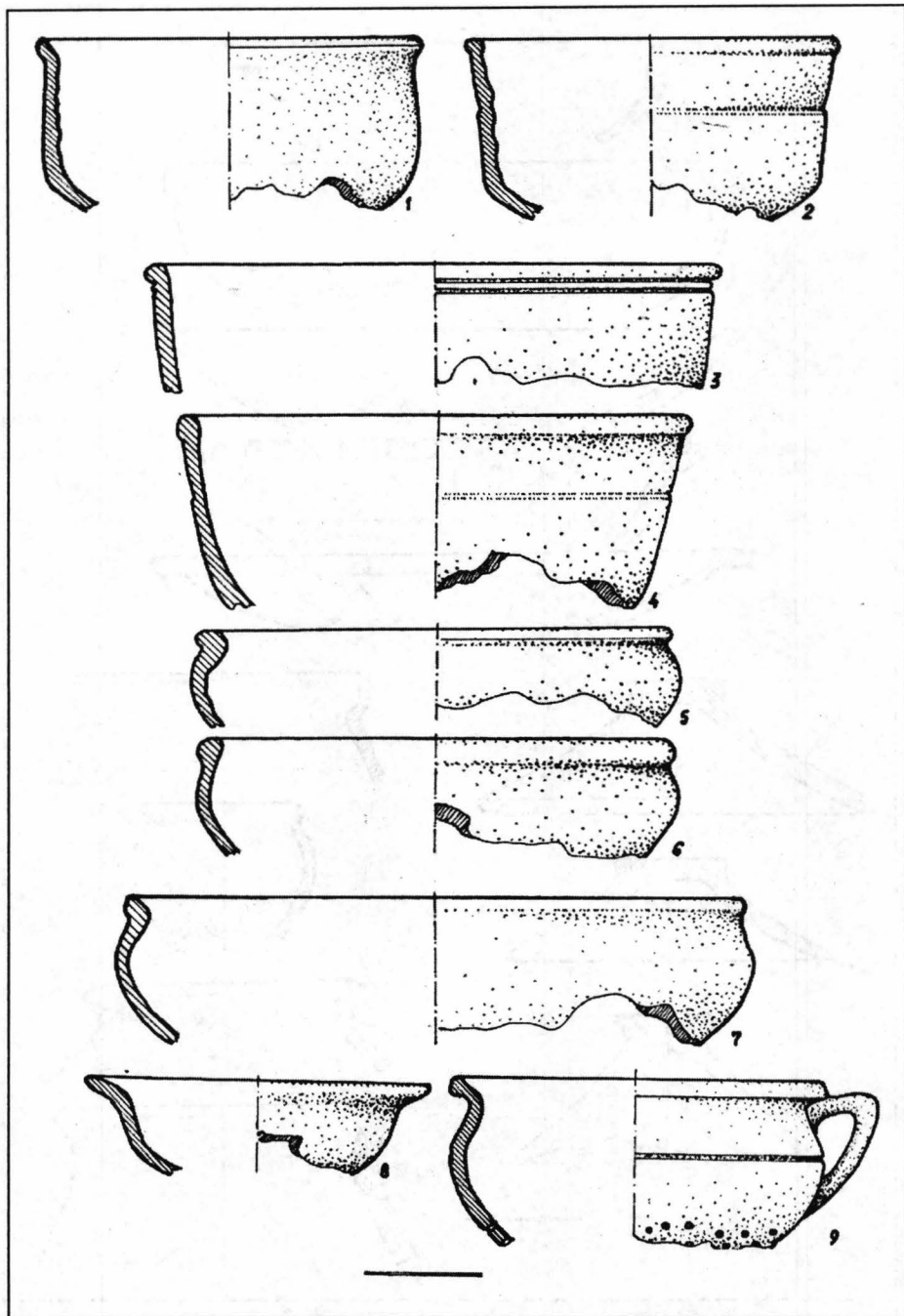

Fig. 14 Străchini (1-8) din pastă cărămizie și (9) strecurătoare.
Jattes (1-8) en pâte rouge-brique et (9) tamisée.

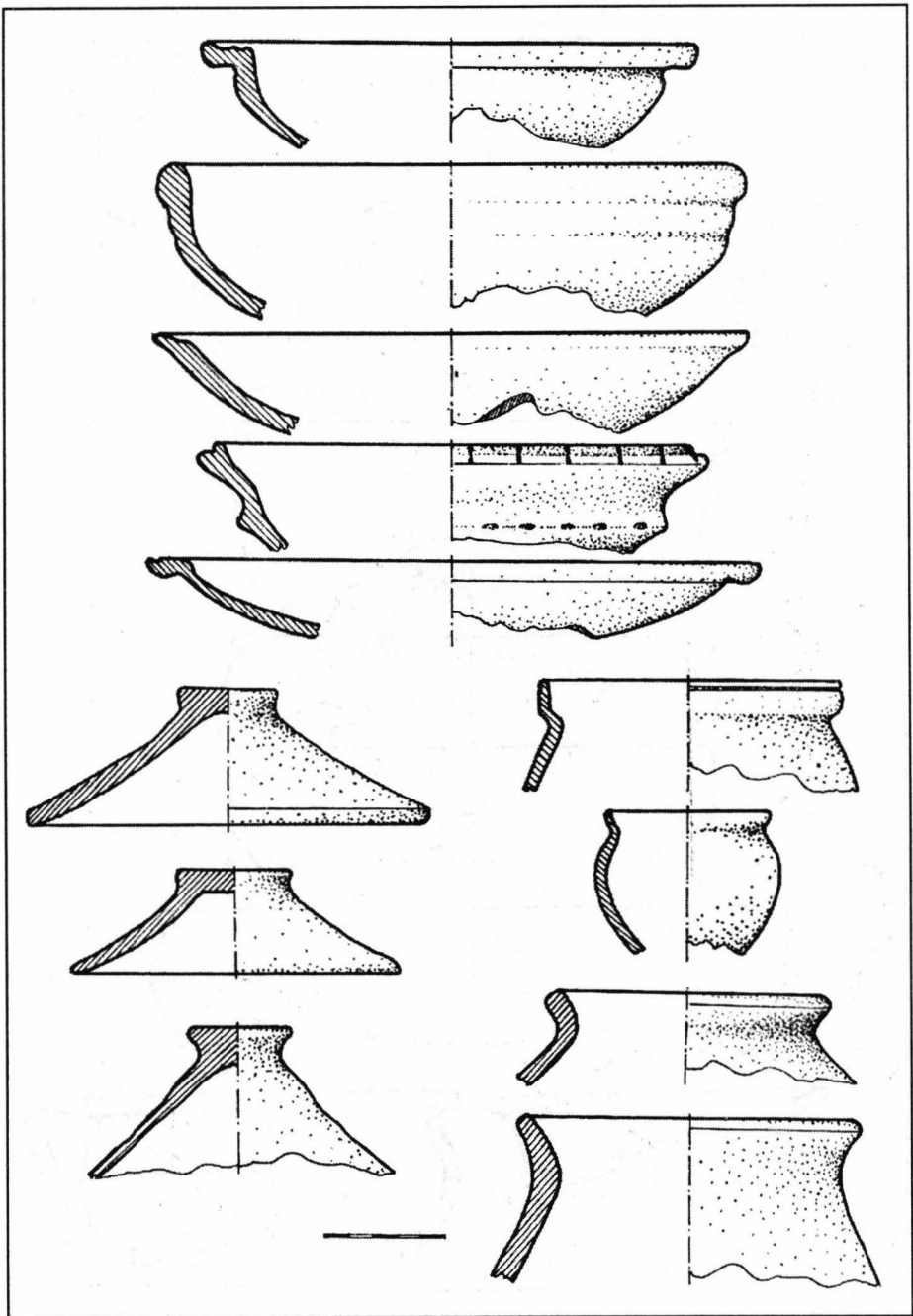

Fig. 15 Fragmente ceramice lucrate la roată (1-11) și cu mâna (12).
 Fragments céramiques travaillés à la roue (1-11) et à la main (12).

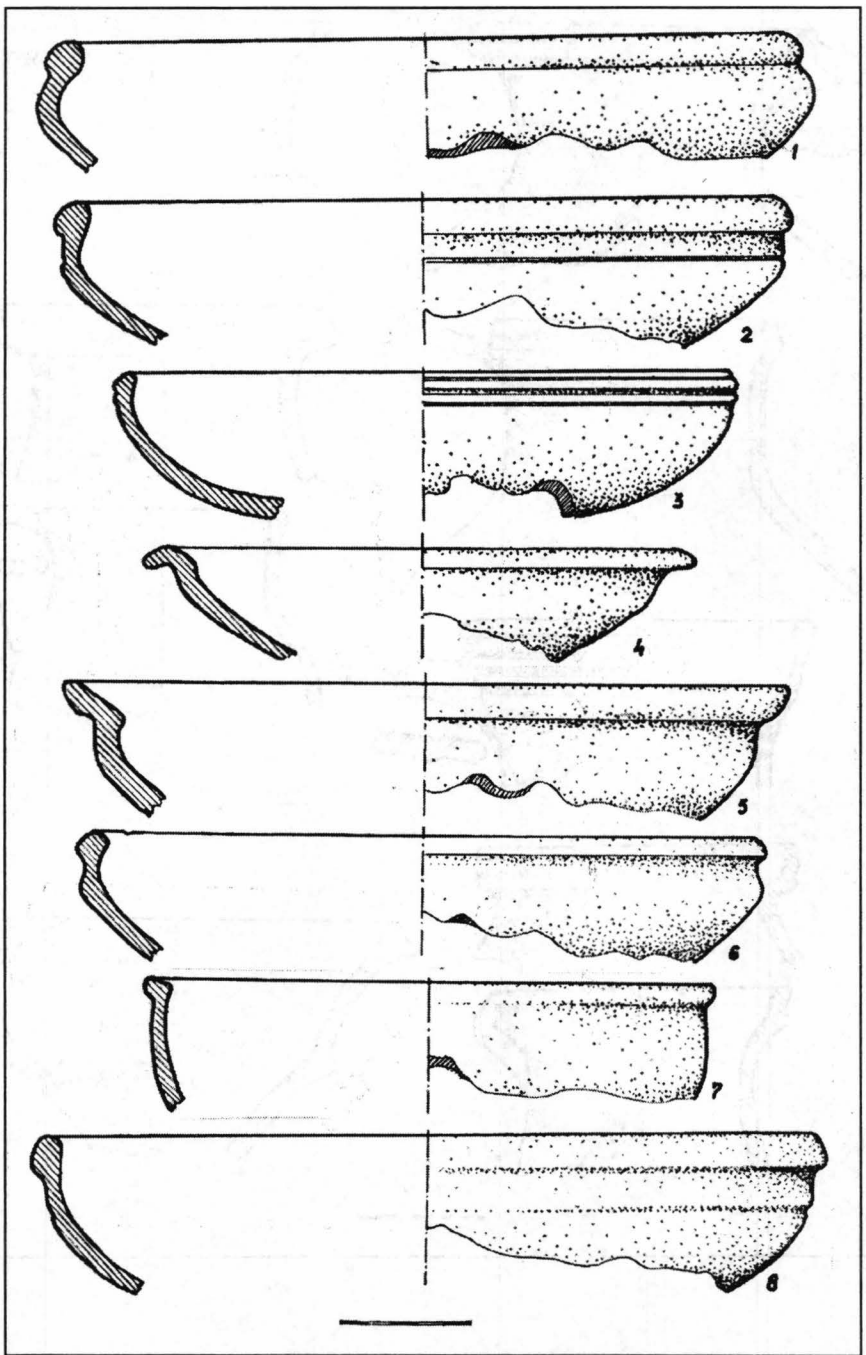

Fig. 16 Străchini fragmentare din pastă cărămie.
Jattes fragmentaires en pâte rouge-brique.

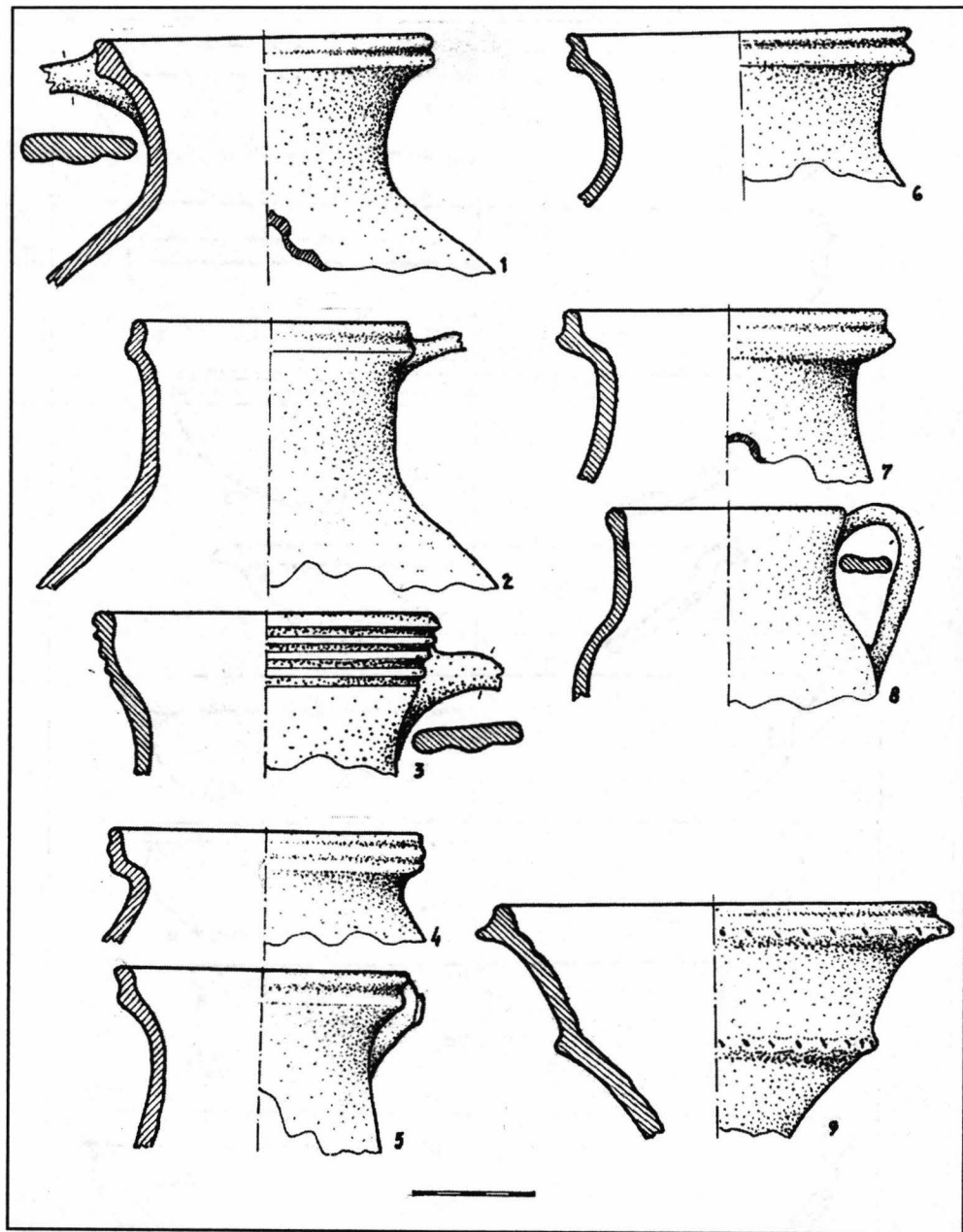

Fig. 17 (1-3, 6-8) căni; (5) urciior; (9) fructieră – din pastă cărămizie.
 Tasses (1-3, 6-8); jarre (5); vase à fruits en pâte rouge-brique (9).

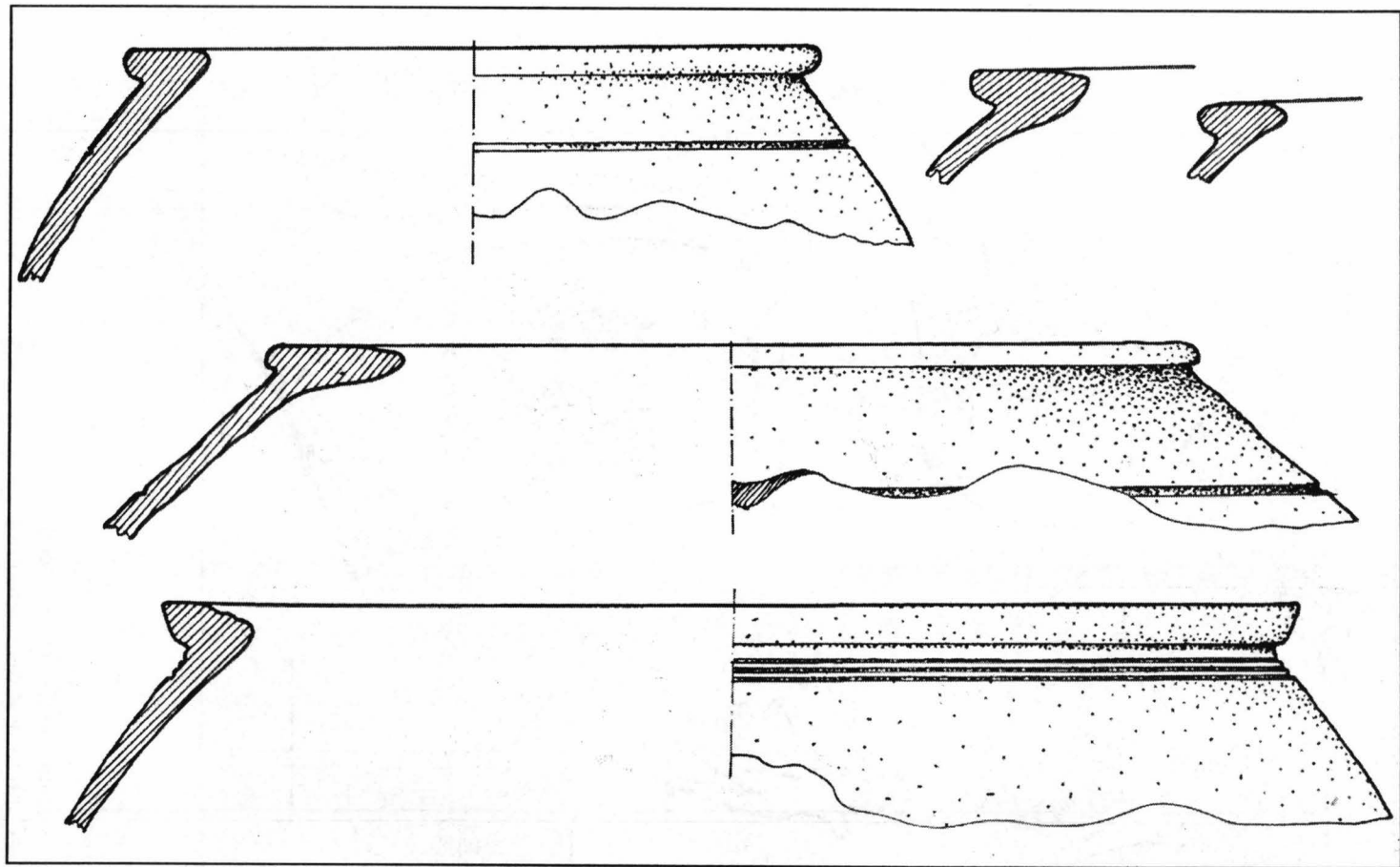

Fig. 18 Vase de provizii cărămizii.
Récipients à provisions – destinés aux briques

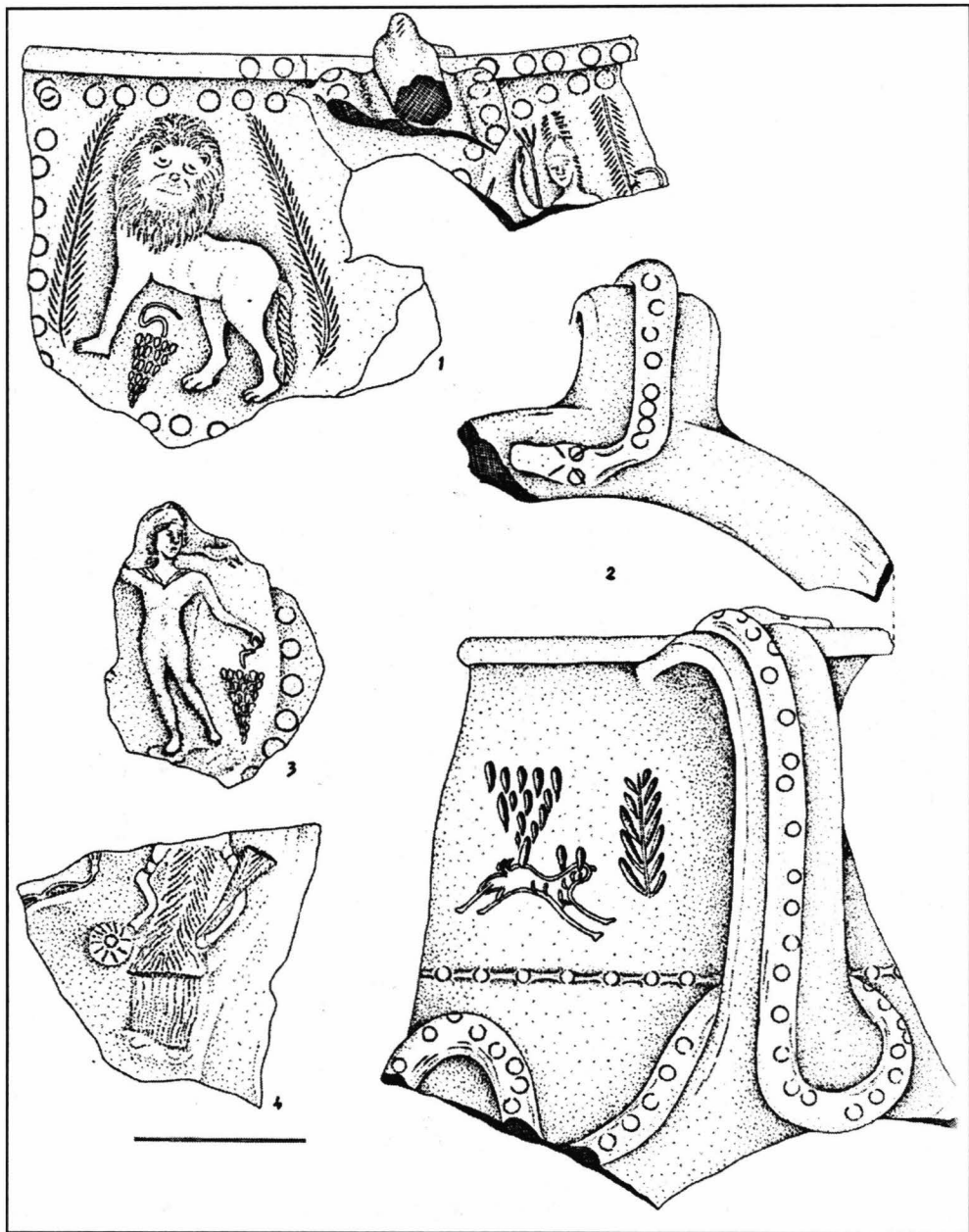

Fig. 19 Ceramică cu decor în relief.
Céramique à décor en relief.

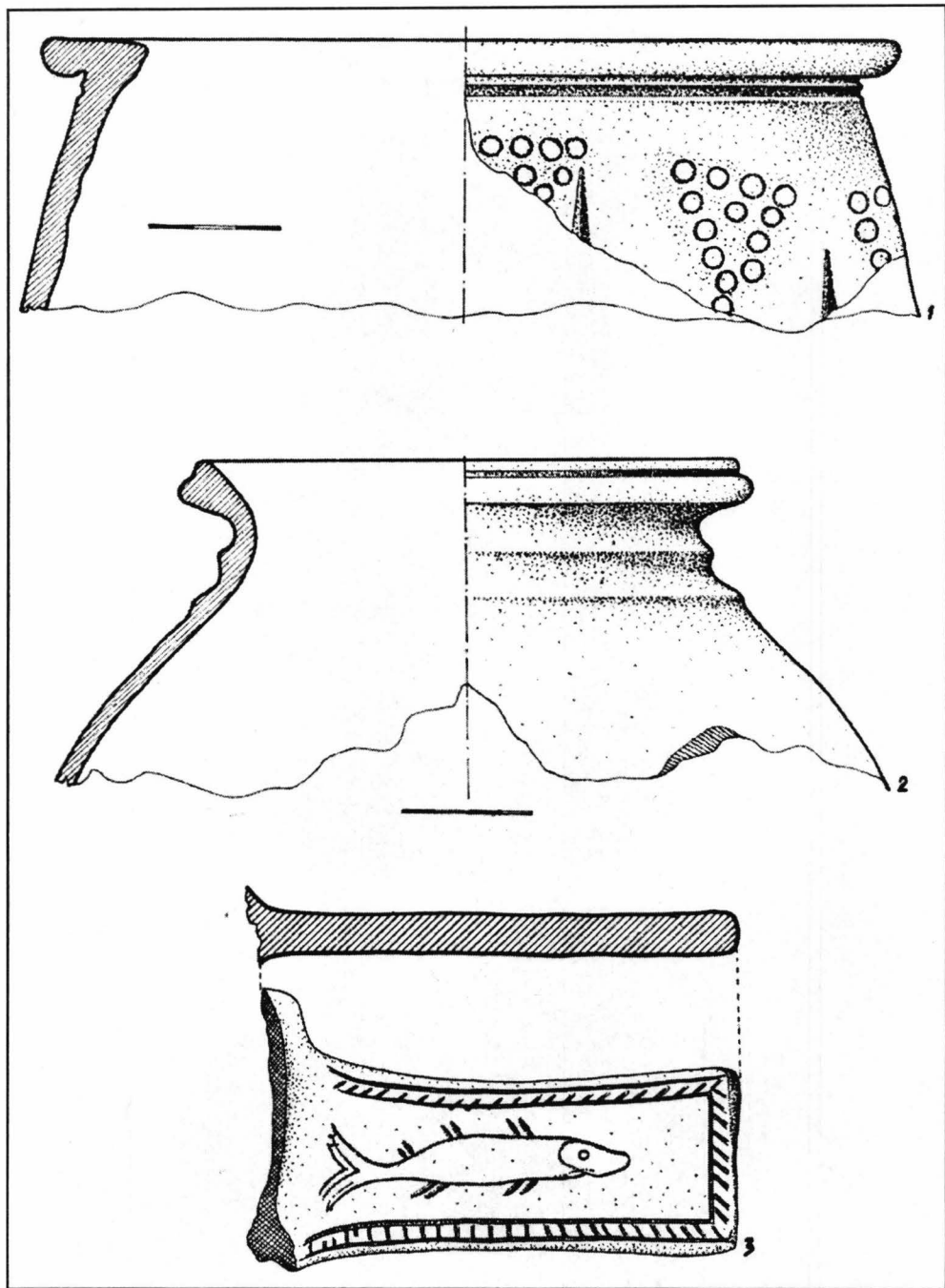
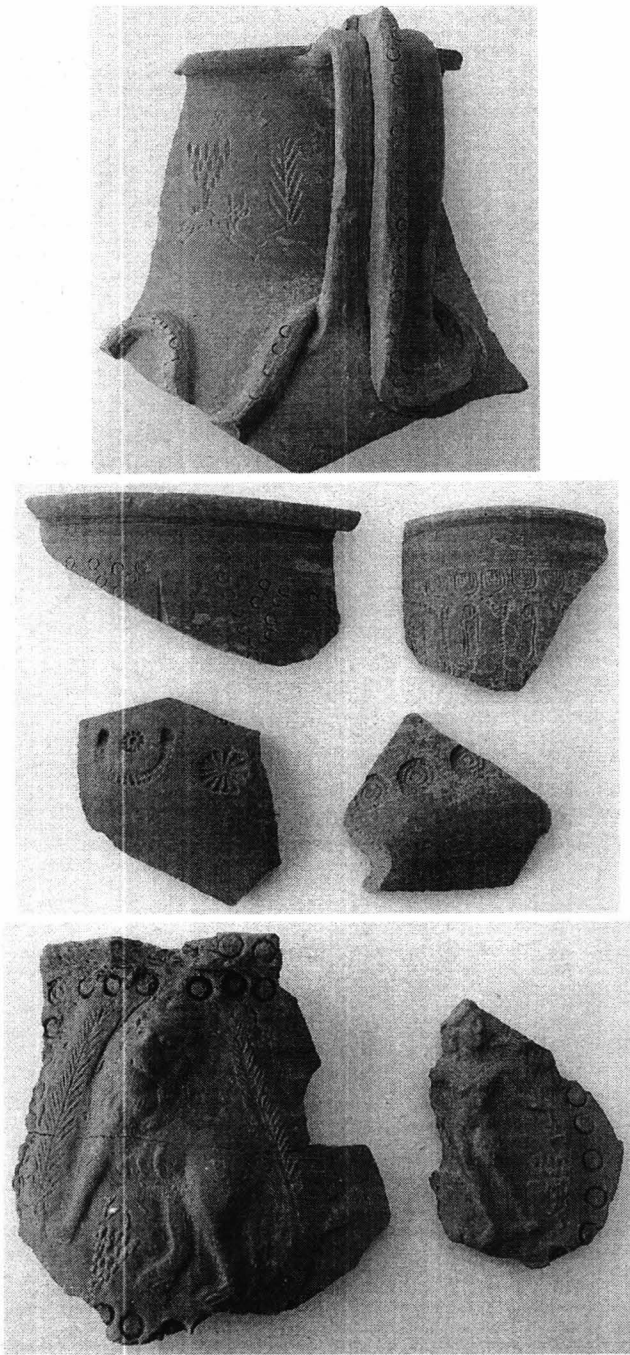
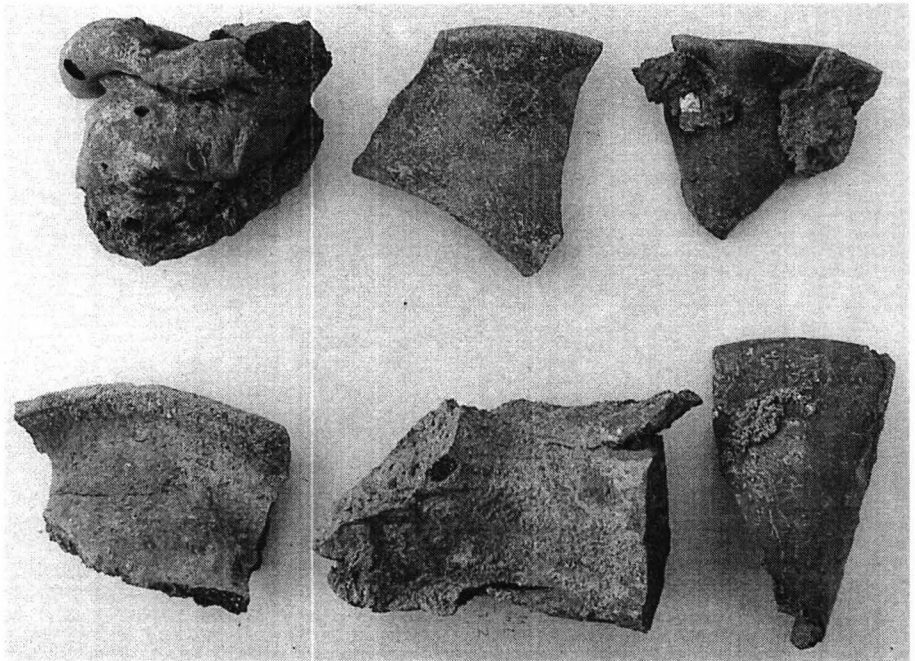
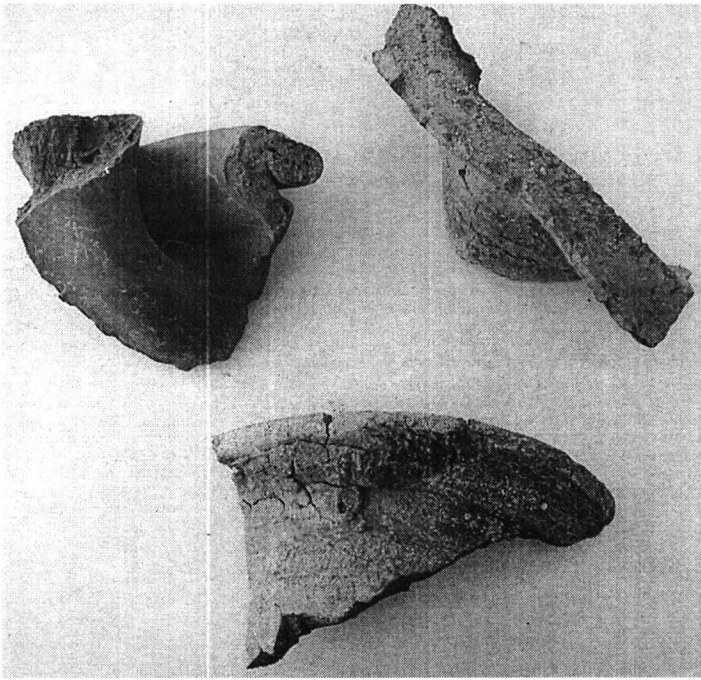

Fig. 20 Fragmente ceramice cărămizii.
Fragments céramiques de briques.

Pl. 1 Ceramică ștampilată și cu decor în relief
Céramique à décor en relief et estampiles.

Pl. 2 Fragmente ceramice rebutate
Fragments-rebutés céramiques.

UN CENTRU DE OLĂRIE DIN SECOLELE IV-V. CUPTOARELE DE ARS CERAMICĂ DE LA ORADEA - SALCA "GHETĂRIE"

Constantin ILIEȘ, Sorin BULZAN

De la Oradea – Salca provin, cu periodicitate o varietate de descoperiri arheologice, rezultate fie din semnalări fortuite, fie din săpături de salvare, ilustrând soarta unui sit arheologic aflat, deja de multă vreme, în calea amenințărilor cauzate de redimensionările edilitare ale orașului modern.¹

Cu toate că descoperiri aparținând epocii romane, cele mai multe târzii, și de la începutului epocii migrațiilor au fost adesea semnalate, nu există, din păcate, o imagine suficient de clară a arealului de locuire cuprinzând o delimitare exactă a necropolelor de așezări și acestora din urmă de eventuale areale meșteșugărești.² Din acest punct de vedere se pare că situl este departe de a-și fi dezvăluit în întregime potențialul, așa cum va rezulta și din această prezentare.

Despre existența unui centru de producție ceramică aici, în secvența cronologică menționată, se cunoștea mențiunea unui cuptor de ars ceramică descoperit la *Râtul Comandantului*, în perioada interbelică și atribuit mai întâi ostrogoților apoi populației dacice³. În anul 1994, în imediata apropiere

¹ Pentru bibliografia sitului vezi mai nou D. Marta, C. Ilieș, *Cercetări arheologice de la Oradea – Salca*, în *Cercetări de istorie a Transilvaniei*, Cluj, 1994, p; S. Bulzan, C. Ghemiș, G. Fazecaș, *Săpăturile de salvare de la Oradea – Salca "Pepinieră"*, *Crisia XXX*, 2000 sub tipar.

² O discuție amplă în *Istoria orașului Oradea*, Oradea, 1995, p.17-77 (C. Ilieș) - în continuare *IstOrOr*, apoi S. Dumitrașcu, *Dacia Apuseană*, Oradea, 1993, p. 101sq, cu sinteza datelor despre locuirea de epocă romană și postromană. Pentru încadrarea cronologică și tipologică a unor piese de la Oradea-Salca aparținând perioadei migrațiilor timpurii, vezi R. Harhoiu, *Chronologische Fragen der Völkerwanderungszeit in Rumänien, in Dacia*, N.S. XXXIV, 1990, p. 169-208, la 201sq

³ F. Ardoș, *Date arheologice privitoare la Oradea și județul Bihor*, în *Familia*, 4, 1936, p. 61-76; S. Dumitrașcu, *Descoperiri arheologice de secolele IV-V în județul Bihor*, în *CMO*, p. 198-199; id. *Dacia Apuseană*, Oradea, 1993, p. 143; C. Ilieș, *IstOrOr*, p.66.

a stației de carburant, din săpăturile arheologice efectuate aici de C. Ilieș a rezultat însă un prim cuptor de ars ceramică păstrat aproape intact. După demolarea Fabricii de Bere, situată la 150 spre est de punctul menționat, în dreapta șoselei spre Băile Felix (str. Nufărului), construirea unui ansamblu edilitar a prilejuit și operațiunile de supraveghere arheologică care nu au putut împiedica, din păcate (din motive care țin de restricțiile de acces impuse de investitor), distrugerea serioasă a două cuptoare de același tip. Păstrate fragmentar, cum se vedea, ele conțineau ceramică în suficiente forme pentru a putea opera o încadrare cronologică, atât cât se poate ea face pe baza exclusiv a ceramicii⁴.

Descrierea cuptoarelor:

1. Cuptor păstrat fragmentar, cu diametrul la bază în exterior de 1,30 m, interior 1,18 diametrul original al grătarului 1,06-1,08 m. (Pl. 1-4) Urma canalului de alimentare era încă vizibilă pe mici porțiuni, sesizabilă totuși pe o porțiune de 80 cm. Grătarul cuptorului era distrus în momentul descoperirii, dar camera de reverberație de sub acesta, compartimentată de un perete median era aproape intactă, cu excepția gurii acesteia. Pereții cuptorului erau delimitați de o crustă cu urme de finisare, groasă de 6-8 cm. Față de nivelul actual crusta camerei de ardere se afla la 3,70. Cuptorul păstrat pe verticală până la 90 cm, a fost săpat într-un stat de argilă cu pigmenți de chirpic. Partea superioară a fost distrusă de amenajările ulterioare, existând certitudinea că doar această parte se afla la suprafață, pentru că cuptorul tăia astfel o platformă de piatră a unei locuințe Tisa – Polgar (Pl. 1). Forma cuptorului în profil era boltită încă din camera de reverberație, prezentând o porțiune dreaptă în zona grătarului (cca. 16-18 cm), de unde boltea din nou (camera de ardere a ceramicii) (Pl. 2). În partea posterioară a cuptorului au fost surprinși doi pereți arși la roșu ce delimitau un fel de canal a cărui utilitate nu a putut fi identificată (Pl. 2, 1). Nu au fost identificate însă nici urmele unor refaceri a cuptorului sau o fază anterioară a acestuia. Cu atât mai puțin poate fi cazul unui al doilea canal de alimentare.

2. Cuptor păstrat în mai puțin de jumătate din dimensiunile originale, cu diametrul la bază de 1,26 m, din exteriorul crustei pereților arși, în interior 1,18-1,20 m, și cu înălțimea păstrată până la 70 cm. (Pl. 5) Camera de reverberație era compartimentată în două cavități, separate de un perete median, cruțat în lutul natural cu grosimea de 40 cm la bază și 32 cm sub grătar. Acesta din urmă, puternic ars inoxidant, a împrumutat culoarea

⁴ Complexele au fost reparate de colegii I. Crișan și G. Fazecaș care ne-au semnalat situația existentă.

cenușie închisă a ceramicii descoperite aici. Având grosimea de 10 cm, el nu s-a păstrat decât în porțiunea peretelui median și puțin în afara acestuia, fiind distrus de o lentilă de beton de la o clădire a fostei fabrici (Pl. 5, 2, 3). Din acest motiv nu se poate preciza tehnica structurală folosită pentru acesta dar se poate preciza că a fost construit ulterior săpării camerei de ardere din alt lut decât cel natural, bogat în materii organice puternic arse. Partea superioară a cuptorului nu a fost păstrată. Curbura pereților determină și forma acestuia urcând drept până sub grătar de unde boltește. Crusta pereților exteriori prezintă urme de finisare (fățuire). Pe vatra cuptorului s-a păstrat un strat subțire de cenușă, iar deasupra acestuia un pământ negru cu cărbune și lentile de lut neare, dovadă că complexul a fost săpat în cea mai mare parte în lutul natural (Pl. 5, 3). La prăbușirea părții superioare a cuptorului, acesta s-a umplut cu asemenea lentile de lut. În profil nu a fost surprins nici un strat de cultură, doar lutul steril din punct de vedere arheologic și stratul de construcție modern (Pl. 5, 3).

3. Din acest cuptor s-a păstrat doar o mică parte aparținând uneia din cavitățile camerei de reverberație, având o crustă arsă la negru (grosime 4 cm) înconjurată de o lentilă de pământ ars la roșu. Din peretele median de sub grătar s-a păstrat tot o parte. Dimensiunile acestui cuptor trebuie să fi fost simțitor mai mari decât ale precedentului, deoarece cavitatea păstrată avea la bază 54 de cm, mărime care trebuie dublată cu a celeilalte, la care se adaugă grosimea peretelui median, rezultând un diametru interior la bază de aproximativ 1,50 m. Înălțimea păstrată este de 36 cm. pentru crustă și 44 pentru stratul de pământ roșu. Cuptorul a fost distrus cu mijloace mecanice, imediat lângă acesta fiind descoperite, într-un pământ negru, fragmente din grătarul cuptorului cu găuri rotunde pentru circulația aerului fierbinte a căror diametre variau între 3,5-5 cm. Grosimea grătarului măsura între 12 și 15 cm. Tot aici se aflau răspândite mai multe fragmente ceramice, unele cu vizibile urme de supraîncălzire până la vitrifiere și identice cu cele descoperite în cuptorul descris anterior. Că acestea făceau parte din cuptor este mai presus de orice îndoială, pentru că singurul alt strat distrus era un pietriș modern peste care s-a turnat un strat gros de beton.

Analiza complexelor

Cuptoarele descoperite la Oradea – Salca sunt de dimensiuni mici în comparație cu altele mai mult sau mai puțin apropiate cronologic⁵. Arderea folosită era cea reducătoare pentru că întregul material ceramic rezultat din

⁵ De dimensiuni asemănătoare sunt cuptorul nr. 4 de la Medieșul Aurit, S. Dumitrașcu, T. Bader, *Așezarea dacilor liberi de la Medieșul Aurit*, Muzeul de Istorie Satu Mare, Oradea, 1967, p. 22 și cuptorul nr. 5 de la Micia în care se ardeau vase de mici dimensiuni, O. Floca, Ferenczi Ș., L. Mărghitan, *Micia. Grupul de cuptoare romane pentru ars ceramică*, Deva, 1970, p. 38-43.

complexe este de culoare cenușie în diferite nuanțe. Ca și la Medieșul Aurit și în alte locuri, grătarul a fost confecționat din lut frământat cu materii organice sprijinit probabil de un cofraj din lemn. Restul era confecționat din argila locului, firește, fără partea superioară pe unde se introducea ceramica înainte de ardere, singura care se afla la suprafață, care era apoi acoperită cu lut și cioburi.⁶ Cuptoarele 2 și 3 aveau probabil groapa de deservire comună. Distanța între acestea și cuptorul 1 era considerabilă, dar în nici un caz insolită, pentru că centrul de la Medieșul Aurit sau cel de la Beregsurany (Ungaria) - Beregovo (Ucraina) arealul de producție era cel puțin la fel de întins.⁷ Și la Oradea-Salca cuptoarele erau așezate lângă o sursă de apă, la marginea unei terase pentru a fi mai ușor de săpat așa cum sunt în mai multe cazuri așezate asemenea complexe⁸.

Din punct de vedere tipologic cuptoarele de la Oradea-Salca "Ghețarie" se încadrează în categoria celor de formă rotundă în plan și cu grătarul sprijinit de un perete median, întâlnit în vestul României la Medieșul Aurit, cu material datat în secolul III - prima jumătate a secolului IV⁹, la Lazuri, *Râtul lui Bela* datând din secolele III-IV, eventual secolul V¹⁰ și Satu Mare (sec. III-IV)¹¹, Arad-Ceala (sec. III-IV)¹², Grădinari Săliște (a doua jumătate a secolului III¹³ Hodoni¹⁴, Timișoara Dragășina¹⁵. Este de observat că acest

⁶ După O. Floca, Ferenczi Ș. și L. Mărghitan, *op. cit.*, p. 42 tehnica se folosește și astăzi în zonele rurale.

⁷ Dumitrașcu, Bader, *op.cit.* fig. 3; V. Kotigoroško, *Ținuturile Tisei Superioare în veacurile III-IVe.n. (Perioadele La Tène și romană)*, București, 1995, p. 118-122, fig. 92.

⁸ Dumitrașcu, Bader, *op. cit.* fig. 1; Floca, Ferenczi, Mărghitan, *op.cit.*, fig. 1, p. 16 pentru Micia; Gh. Bichir, *Cuptoarele de ars ceramică din cadrul culturii Virteșcoiu - Poienești. Un atelier de olărie descoperit la Butnărești*, SCIV 17, 3, 1966, 489-509. la p. 507 pentru așezările carpice.

⁹ Dumitrașcu, Bader, *op.cit.*, p. 20-31.

¹⁰ Din păcate cele 10 cuptoare nu sunt publicate. Referințe la I. Stanciu, *Contribuții la cunoașterea epocii romane în bazinul mijlociu și inferior al râului Someș*, p. 144 sq.

¹¹ Gh. Lazin, *Cuptoare dacice de ars ceramică din secolele III-IV descoperite la Satu-Mare*, în *StComSatu-Mare*, IV 1980, p. 111-120, două cuptoare.

¹² I.H. Crișan, *Continuitatea dacică în câmpia Aradului*, în *Apulum* VII,1, 1968, p. 243-246.

¹³ O. Bozu, *Banatica* X, 1990, p. 147-159; Doina Benea, *Dacia sud-vestică în secolele III-IV*, Timișoara, 1996, p. 173sq, pl. 47.

¹⁴ D. Benea, A. Bejan, *ActaMN* XXV-XXX, 1989-1992, p. 193.

¹⁵ D. Benea, *Atelierele ceramice de la Tibiscum (Contribuții la istoria atelierelor de ceramică din sud-vestul Daciei)*, în *Potaissa* III,1982 p. 39, n.44; Benea 1996, p. 174. Pe teritoriul Iugoslaviei la Vrsac, punctul *Crnvenka* în camera de foc a cuptorului descoperit a fost găsit un fragment de pithos datat în sec. III-IV, vezi R. Rașajki, în *RadVojM*, VI,1957, p. 39-57 *apud* Benea 1982, p. 39, n.42.

tip de cuptor este, cu două excepții, explicabile altfel¹⁶, singurul cunoscut pentru epoca romană în zona de nord-vest și vest a României. În mediul carpic este cunoscut același tip de cuptor, întâlnit la Butnărești, Șcheia – Suceava, Țifești, Bălteni și mai rar tipul cu picior median, situație ce pare diferită de cea din mediul Sântana de Mureș – Cerneahov, de pe teritoriul României, unde mai frecvente sunt cuptoarele cu pilon central.¹⁷ Existenței celor două tipuri de cuptoare i-au fost oferite explicații diferite. Gh. Bichir a observat existența ambelor categorii, începând cu Latene-ul celtic și dacic, opinând că acestea continuă tradiția dacică, atât în provincie cât și în afara acesteia, remarcând însă că în nordul și vestul țării, toate cuptoarele sunt cu perete median, fiind deosebite prin detalii de construcție de cele din mediul carpic și al culturii Sântana de Mureș-Cerneahov, dar cu analogii pe teritoriul fostei provincii doar la Mugeni, la care se adaugă mai nou și Cluj-Mănăstur, precum și în mediul celto-roman¹⁸. S. Dumitrașcu identifică originea acestui tip de cuptor în Latene-ul dacic și celtic¹⁹, iar O. Floca și colaboratorii consideră că cu toate diferențele constatate între cele două tipuri principiul de construcție este același, variantele cu picior sau cu perete rezultând din mărimea cuptoarelor²⁰. O separare și mai clară potrivit aceluiași principiu utilitar, adică a greutateii pe care grătarul trebuia să o susțină și mai ales a formei vaselor care se ardeau este operată de Al.V. Matei, sceptic însă în privința deosebirii de natură culturală între cele două tipuri²¹. În sfârșit folosind clasificarea lui J. Henning, care a observat existența exclusivă în Dacia a variantei cu picior median, V. Kotigoroško pune din nou tipul cu perete median în legătură cu mediul celtic, cel mai timpuriu cunoscut în spațiul Tisei Superioare, remarcând că o masivă răspândire are loc în epoca romană târzie²². Adoptăm ultima observație pentru a explica prezența acestui tip de cuptor în zona de vest a României, fiind cel mai probabil cazul unui concurs de factori, unde importantă

¹⁶ Apropierea de limes dar și ceramica identică sau aproape identică cu cea din provincie în cazul cuptoarelor de la Zalău “Valea Mâții” și “B-dul Mihai Viteazul” ar putea explica această diferență de construcție. Al.V. Matei, *Die Töpferöfen für graue, stempelverzierte Keramik aus Zalău. Cuptoarele pentru ars ceramică cenușie ștampilată descoperite la Zalău*, în *Römer und Barbaren an den Grenzen des Römischen Daciens. Romani și barbari la frontierele Daciei. ActaMP XXI* 1997, p. 267- 455.

¹⁷ Bichir, *op.cit.*, p. 503, Botoșani-Dealul Cărămidăriei, Trușești “pe Cuha” (cuptorul nr. 2), Cucuteni – Băiceni “Laiu”, București – Crângăși.

¹⁸ Bichir, *op.cit.*, 504-507; I. Hica, *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 168.

¹⁹ Dumitrașcu, Bader, *op.cit.*, p. 30 sq.

²⁰ Floca, p. 46-53.

²¹ Matei, *op.cit.*, p. 379 sq.

²² Kotigoroško, *op.cit.*, p. 118-122, fig. 92.

trebuie să fi fost și un anumit tradiționalism, cel puțin de natură tehnică. Este evident că tehnica confecționării vaselor nu a fost preluată în totalitate din provincie, cum a fost cazul ceramicii ștampilate, spre exemplu și însăși perpetuarea acestui tip de cuptor în epoca romană târzie și în cea timpurie a migrațiilor demonstrează că cel puțin pentru arealul la care facem referire întreruperea contactului cu meșterii romani nu a afectat deloc perpetuarea acestui meșteșug, excelent reprezentat încă din epoca preromană. Din același orizont cronologic cu cuptoarele de la Oradea-Salca fac parte și cele două cuptoare descoperite la Suceag pentru Transilvania, unde se regăsesc aproape toate formele care vor fi prezentate mai jos²³, la fel și la Tiszavasvári în nord-estul Ungariei²⁴, precum și cuptorul nr. 2 de la Ostrovany²⁵ în Slovacia, în ultimele fiind prezentă și ceramica semifină spre zgrunțuroasă cu caneluri sub buză.

Descrierea și analiza materialului ceramic

Ceramica descoperită în cuptoare sau provenind din acestea este destul de redusă atât cantitativ cât și ca forme prezente.

Din cuptorul 1 provin câteva fragmente aparținând unor chiupuri (Pl. 6 și 8, 1). Două fragmente aparțin unui vas de dimensiuni medii spre mari (Pl. 6, 4). Acesta era confecționat din pastă cenușie fină cu degresantul constând în microprundiș calcar și mică, fiind ars neuniform în secțiune. Pe exterior s-a aplicat o angobă cenușie. Pe toată suprafața, dar mai cu seamă în interior, s-au păstrat urme ale unor retușuri tehnologice. Corpul vasului era ornamentat cu fascicule de linii în val, încadrate de fascicule de linii orizontale, delimitate, sub buză, de caneluri în relief. Singura buză păstrată era dreaptă, răsfrântă spre exterior și ușor trasă spre interior (Pl. 6, 1; 8). Un chiup de dimensiuni mici pentru această formă, este confecționat din pastă semifină spre zgrunțuroasă, cu angobă cenușie închis, având ca degresant nisip, calcar și mică (Pl. 6, 2, 3) Ars neuniform în secțiune, mai deschis spre exterior și mai închis spre interior, vasul este decorat cu fascicule de linii orizontale, care încadrează un fascicul de linii în val.

²³ S. Cociș, Adela Paki, *Cercetările arheologice de la Suceag (jud. Cluj). Campania din 1989. Cuptoarele de ars ceramică (secolele III-IV)*, în *ActaMN* 26-30, 1/2 1989-1993, p. 477-494.

²⁴ Eszter Ivanovits, *A settlement of the 5th century from Tisza Region*, în *20 lat archeologii w Macłmęczu*, II, Lublin 1998, p. 61-78.

²⁵ Mária Lamiová-Schmiedlová, Bozena Tomášová, *Töpferöfen von der Wende des 4./5. Jahrhundert in Ostrovany, Bezirk Prešov*, în *Kelten, Germanen, Römer im Mitteldonauegebiet vom Ausklang der Latène-Zivilization bis zum 2. Jahrhundert*, Brno-Nitra, 1995, p. 121-127.

Din cuptorul 2 provin mai multe fragmente, fără a putea fi întregite într-o formă, aparținând unor vase de dimensiuni medii și mici confecționate din pastă semifină spre zgrunțuroasă, cu asperități rezultate din degresanții folosiți: fie cioburi pisate și calcar, fie doar cioburi pisate sau numai nisip (Pl. 7, 7, 8). Culoarea oscilează între diferite nuanțe de negru sau cenușiu închis. Un singur fragment aparținând probabil unei căni are un decor lustruit, constând în linii orizontale și o linie în val (Pl. 7, 7).

Fragmentele ceramice din cuptorul 3 provin de la forme mai variate (Pl. 7; 8, 2). Categoria ceramicii fine este reprezentată de un fragment din partea superioară a unei căni cu gât înalt, îngroșat spre buză ca un guler, cu pasta arsă uniform și lustruită pe toată suprafața, fapt care îi oferă un aspect metalic (Pl. 7, 5; 8). Ceramica cu aspect semifin spre zgrunțuros cuprinde un vas de formă ușor alungită, de mici dimensiuni, cu buza, probabil, evazată, gât puțin accentuat, sub care se constată caneluri fără ca acestea să fie puternic pronunțate (Pl. 7, 4; 8). În cadrul aceleiași categorii, reține atenția un fragment dintr-un chiup, de culoare cenușie, decorat cu fascicule de linii orizontale, având ca degresant nisip și microprundiș (Pl. 7, 1; 8) precum și un fragment de la un vas cu fundul drept cu urme de vitrifiere, degresat cu nisip și cioburi pisate (Pl. 7, 6; 8).

În categoria ceramicii fine cenușii, cana cu gâtul îngroșat își găsește asemănări în cele trei exemplare descoperite în gropile de alimentare a cuptoarelor Lazuri *Râtul lui Bela*²⁶, a căror formă cu apartenență la mediul Sântana de Mureș-Cerneahov a fost deja precizată. Cele mai bune analogii la oferă însă cele descoperite în mormintele sarmatice târzii și de epocă hunică din câmpia Tisei, care au ca prototip descoperiri asemănătoare din mediul nord pontic cerneahovian, încadrabilă în varianta 10, tipul b a clasificării lui M. Parducz.²⁷ Descoperirea la Oradea-Salca a unui vas din aceleiași variantă²⁸, asemănătoare și cu o cană de la Iratoșul Mare²⁹, asigură datarea acesteia în a doua jumătate a secolului IV și în prima jumătate a secolului V. Faptul că fragmentul de cană de la Salca ar putea fi comparat și cu cel de la Berea – La Măcriș/Soskas unde o parte a ceramicii ar putea fi datată în ultima treime a secolului IV prima jumătate a secolului V ar putea ridica unele semne de întrebare, pentru această formă, întrucât în sit s-au

²⁶ T. Bader, Gh. Lazin, *Mărturii arheologice din județul Satu Mare, Muzeul Județean Satu Mare*, 1980I, fig. 47; Stanciu, *op.cit.*, p. 166, pl. XXXVIII, 6.

²⁷ M. Parducz, *Archäologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn*, în *ActaArchHung*, 11 1959, p. 358sq, Abb. 3, 29.

²⁸ T.L. Roșu, *Hunnenzeitliche Funde aus Oradea*, în *Dacia N.S.*, IX, 1965, 159-164; Ultima datare a acestui mormânt operată de R. Harhoiu, *op.cit.*, p. 200, Abb. 7 în orizontul D3 (cca. 410-440).

²⁹ E. Dorner, *Cercetări și săpături arheologice din județul Arad*, în *MCA IX*, 1970, p. 463, fig. 16/4.

descoperit și materiale aparținând celei de a doua jumătăți a secolului V și secolului VI.³⁰ Cea mai apropiată analogie pentru cana cu guler din cuptorul 3, se găsește însă într-un complex, apropiat ca spațiu, cu material publicat recent, descoperit la Tărian (jud. Bihor), de unde provin și o buză de chiup identică cu cea din cuptorul 1, împreună cu două fragmente, de *mortaria* panonice glazurate romane³¹, toate datate în aceeași perioadă propusă pentru ceramica din cuptoarele de la Oradea – Salca "Ghețarie". Urmează apoi o cană din cuptorul 1 de la Suceag și alta din cel de la Tisavasvári³². Asemenea forme se întâlnesc în repertoriul ceramicii de tip Murga, din arealul Pannoniei și din jurul provinciei, pusă la rândul ei în legătură cu cultura Sântana de Mureș Cerneahov și datată în al doilea și al treilea sfert al secolului V³³. Forma cu unele diferențe se întâlnește și mai târziu în mediul gepidic al celei de a doua jumătăți a secolului V și jumătatea celui următor, datare pe care o considerăm cea mai puțin probabilă³⁴.

Ceramica semifină spre zgrunțuroasă, prin fragmentul descoperit în C3 se încadrează astfel în aceeași perioadă, prefigurând forma tipică de oală a celei de a doua jumătăți a secolului V și a secolului următor unde pasta prezintă, fără dubiu, mai multe asperități și aspectul ei zgrunțuros. Fragmentele de chiupuri nu sunt nici ele o prezență insolită la Salca, de aici fiind cunoscute și alte asemenea forme cu aceeași încadrare cronologică ca a ceramicii fine, cum a fost datat și tipul C a clasificării operate de S. Dumitrașcu³⁵. O caracteristică observată și în alte părți este apariția unei paste mai aspră și răspândirea decorului pe toată suprafața vasului.³⁶

³⁰ I. Stanciu, *Date și observații cu privire la epoca migrațiilor în spațiul nord-vestic al României*, în *EphNap* VII, 1997, p. 172 sq.

³¹ Emődi J., *loc. cit.*

³² Vezi mai sus n. 23, p. 479, pl. VII,5, n.24, p.63, fig. 15:2, 17:3.

³³ J. Teiral, *Die donauländische Variante der Drehscheibenkeramik mit eingeglätteter Verzierung in Mähren und ihre Beziehung zur Tschernjachower Kultur, Origine et debut des Slaves*, 1972; id. *Spätromische und völkerwanderungszeitliche Drehscheibenkeramik in Mähren*, *ArchA* 69, 1985, 140sq; id. *Zur Kenntnis der völkerwanderungszeitlichen Ethnostrukturen nördlich der Donau. in Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bazern II. Veröffentlicht der Kommission für Frühgeschichtsforschung* 13, 2, 1990, p. 29 sq, apud A. Kern, *Frühvölkerwanderungszeitliche Siedlungsobjekte aus Mannersdorf an der March*, NÖ, in *Zalai Múzeum* 6, 1996, p. 15-22.

³⁴ Vaday. A.H., *Die Sarmatischen Denkmäler des Komitat Szolnok*, *Antheus* 17-18, 1988, p. 143sq.

³⁵ S. Dumitrașcu, *Chiupuri dacice (Pithoi, Dolia) descoperite în județul Bihor*, în *Crisia* XVIII, 1988, p. 10-12, 21-23.

³⁶ Gh. Baltag, R. Harhoiu, M. Petică, *Ceramica din secolele IV-V e.n. din așezarea de la Sighișoara – Dealul Viilor*, în *Marisia* XI-XII, 1981-1982, p. 58, pl. XXIII/1, 2.

Cele trei cuptoare de la Oradea Salca documentează producerea pe loc a unor vase a căror factură este de identificat atât în mediul local, pentru chiupuri, cât și în influențe estice, nord pontice, în mediul Sântana de Mureș-Cerneahov. Primele astfel de piese sesizabile cronologic par a fi la Oradea-Salca complexele, probabil morminte, unde vase, din care unul apropiat de cele de tip Przeworsk (întâlnit și el în mediul cerneahovian) sunt asociate cu paharele de formă aproape emisferică, de încadrat, mai probabil în orizontul D1 (cca. 380-410), după datarea acestor pahare în Ungaria³⁷. Cămile descoperite în 1962, probabil inventar al unor morminte, trebuie atribuite, după mormântul de războinic identificat în același loc, amintit mai sus, orizontului următor, D 2.

Atribuirea etnică a cuptoarelor de la Oradea-Salca este însă mai greu de decelat, iar pentru ceramică, în puținele forme păstrate, discuția poate atinge doar încadrarea cronologică, undeva la sfârșitul secolului IV, prima jumătate a secolului V. Ceramica de influență estică, cerneahoviană este posibil să fi fost vehiculată de federații barbari ai Panoniei³⁸. Pentru restul materialului ceramic putem aspira la o diferențiere tipologică și cronologică viitoare, pe baza complexelor închise.

³⁷ După tabelul cronologic al lui R. Harhoiu acest tip de pahare apare în orizontul C3. Pentru paharele descoperite în Ungaria, Barcoci L., Salamon A., *IV Szazad Vegi es V. Szazad Eleji Uvegleletek Magyarorsagbol. Glasfunde vom Ende des 4. und Anfang des 5. Jhr. in Ungarn*, în *ArchÉrt* 1968, p. 29-39. Pentru prima astfel de descoperire vezi mai nou, C. Ilieș în *IstOrOr* p. 70-71, cu bibliografia, pentru a doua, Emödi J., *Történeti adatok Nagyvárad múltjából*, I, Oradea, 1999, p. 102, iar pentru monumente Przeworsk în mediul cerneahovian V.V. Kropotkin, *Denkmaler der Przeworsk - Kultur. in der Westukraine und ihre Beziehungen zur Lipica - und Černjachov- Kultur*, în *Symposium. Ausklang der Latène Zivilization und und Anfänge der Germanischen Besiedlung im mitlerem Donaugebiet*, Bratislava, 1977, p. 181sq. Abb. 10, unde vasul de la Salca își găsește o bună analogie.

³⁸ Stanciu 1997, p. 172, cu bibliografia. Pentru diferențe de rit, orientare și etnicitate vezi Istvanovits Eszter, *Adatok a felső-Tisza-Videk 4-5. Századi történetéhez a Tisadombi temető alapjan. Beiträge zur Geschichte des oberen Theißgebietes in dem 4-5. Jahrhundert*, în *MFME*, 1984/85-2, p. 29-54; eadem, *Das Graberfeld aus dem 4.-5. Jahrhundert von Tisadob-Sziget*, în *ActaArchHung.*, 45, 1993, p. 91-146.

UN CENTRE DE POTERIE DES IVe – Ve SIÈCLES LES FOURS CÉRAMIQUES D'ORADEA – SALCA «GHETĂRIE»

C'est à Oradea – Salca qu'on a régulièrement fait des découvertes archéologiques soit comme des mentions fortuites, soit comme des fouilles de sauvetage, tout en illustrant de la sorte la situation d'un site archéologique qui est, depuis longtemps déjà, menacé par les changements éditaires de la ville moderne¹.

Bien que les découvertes appartenant à l'époque romaine tardive et au début de l'époque des migrations aient été souvent signalées, il n'y a pas par malheur, d'image assez claire de l'aire d'habitation ayant une délimitation exacte entre les nécropoles et les habitats, et entre ces derniers et les possibles aires artisanaux². De ce point de vue il semble que le site soit loin d'avoir complètement dévoilé son potentiel, comme nous allons le prouver nous aussi dans ce travail.

Quant à l'existence d'un centre de production céramique dans cette région, dans la séquence chronologique susmentionnée, on connaissait la mention d'une four céramique découverte à «Râțul Comandantului» pendant la période de l'entre deux guerres et attribuée d'abord aux Ostrogoths et ensuite à la population dace³. En 1994, tout près de la station de carburant, à l'occasion des fouilles archéologiques faites par C. Ilieș on a découvert

¹ Pour la bibliographie du site voir: D. Marta, C. Ilieș, *Cercetări arheologice de la Oradea – Salca*, dans *Cercetări de istorie a Transilvaniei*, Cluj, 1994; S. Bulzan, C. Ghemiș, G. Fazecaș, *Săpăturile de salvare de la Oradea – Salca "Pepinieră"*, *Crisia XXX*, 2000.

² Une ample discussion dans: *Istoria orașului Oradea*, Oradea, 1995, p.17-77 (C. Ilieș) continuant par *IstOrOr*, ensuite S. Dumitrașcu, *Dacia Apuseană*, Oradea, 1993, p. 101sq, avec la synthèse des données sur l'habitat à l'époque romaine et postromaine. Pour dater du point de vue chronologique et typologique, certaines pièces d'Oradea-Salca appartenant à la première période des migrations, voir R. Harhoiu, *Chronologische Fragen der Völkerwanderungszeit in Rumänien, Dacia, N.S. XXXIV*, 1990, p. 169-208, la 201sq.

³ F. Ardoș, *Date arheologice privitoare la Oradea și județul Bihor*, în *Familia*, 4, 1936, p. 61-76; S. Dumitrașcu, *Descoperiri arheologice de secolele IV-V în județul Bihor*, în *CMO*, p. 198-199; id. *Dacia Apuseană*, Oradea, 1993, p. 143; C. Ilieș, *IstOrOr*, p. 66.

un premier four céramique gardé presque intact. Après avoir démolì la Fabrique de Bière, située à 150 m est du point mentionné à droite de la chaussée vers Station Climatique de Felix (Rue Nufărului), la construction d'un ensemble édilitaire a occasionné aussi les opérations de surveillance archéologique qui n'ont pas pu, malheureusement, empêcher (pour de raisons concernant les restrictions d'accès imposées par la personne qui y faisait des investissements) la destruction sérieuse de deux fours du même type. Bien que fragmentaires, elles contenaient de la céramique en formes suffisantes pour faire une datation chronologique, tant qu'on peut le faire exclusivement d'après la céramique⁴.

La description des fours

1. Four conservée par fragments, ayant le diamètre à la base, à l'extérieur de 1,30 m, à l'intérieur 1,18 m, le diamètre original de la grille 1,06-1,08 m (pl. 1-4). La trace du canal d'alimentation était encore visible sur de petites portions et qu'on pouvait saisir pourtant sur une portion de 80 cm. La grille du four était détruite au moment de la découverte, mais la chambre de réverbération au-dessous de la grille était compartimentée par une paroi médiane et elle était conservée presque intacte, à l'exception de la bouche de la chambre. Les parois du four étaient délimitées par une croûte ayant des traces de finition, grosse de 6-8 cm. Par rapport au niveau actuel, la croûte de la chambre de cuisson se trouvait à 3,70 m. La four conservée à la verticale jusqu'à 90 cm, a été creusée dans une couche de glaise ayant des pigments de torchis. La partie supérieure a été détruite par les aménagements ultérieurs, mais on a la certitude que seule cette partie se trouvait à la surface, parce que le four taillait de la sorte une plate-forme en pierre d'une habitation Tisa-Polgar (pl. 1). De profil, le four était voûtée même à partir de la chambre de réverbération et elle était prévue d'une portion droite dans la zone de la grille (environ 16-18 cm), après quoi elle était de nouveau voûtée (la chambre de cuisson de la céramique - pl. 2, 1). De même on n'a pas pu identifier les traces d'une refabrication de la four ou une phase antérieure de celle-ci. D'autant, moins il s'agit d'un deuxième canal d'alimentation.

2. Four conservant à moitié ses dimensions originales, au diamètre à la base de 1,26 m, de l'extérieur de la croûte des parois brûlées, à l'intérieur 1,18-1,20 m, et à la hauteur conservée jusqu'à 70 cm (pl. 5). La chambre de réverbération était compartimentée en deux cavités séparées par une paroi médiane, épargnées dans la glaise naturelle, grosse de 40 cm à la base et de 32 cm sous la grille. Cette dernière, fortement brûlée, inoxydable, a

⁴ Les complexes ont été repérés par les collègues I. Crișan și G. Fazecaș qui nous ont signalé la situation existante.

empruntée la couleur grise foncée de la céramique découverte ici. Grosse de 10 cm, elle n'est conservée que dans la position de la paroi médiane et un peu hors de celle-ci, étant détruite par une lentille de béton d'un bâtiment de l'ancienne fabrique (pl. 5, 2, 3). C'est pour cette raison qu'on ne pourrait préciser la technique de construction employée, mais on pourrait préciser que la grille avait été construite après le creusement de la chambre de cuisson dans une autre glaise que la glaise naturelle, riche en matières organiques fortement brûlées. On n'a pas conservé la partie supérieure du four, montant en ligne droite jusque sous la grille d'où elle se voûte. La croûte des parois extérieures présente des traces de finition (polissage). Sur le foyer du four il s'est conservé une mince couche de cendre et au-dessus de celle-ci, une terre noire contenant du charbon et des lentilles de glaise non-brûlée, d'où la preuve qu'on a creusé, presque entièrement, le complexe dans la glaise naturelle (pl. 5, 3). Quand la partie supérieure du four s'est écroulée, elle s'est remplie de telles lentilles de glaise. De profil, on n'a surpris aucune couche de culture, mais seulement la glaise stérile du point de vue archéologique et la couche de construction moderne (pl. 5, 3).

3. De ce four on n'a conservé qu'une petite partie appartenant à l'une des cavités de la chambre de réverbération, ayant une croûte brûlée au noir (grosse de 4 cm) entourée d'une lentille de terre brûlée au rouge. De la paroi médiane, c'est toujours une partie qui s'est conservée. Les dimensions de ce four doivent avoir été plus grandes que la précédente four, car la cavité conservée avait à la base 54 cm, dimension qu'on doit doubler de celle de l'autre, où l'on ajoute l'épaisseur de la paroi médiane et on obtient un diamètre intérieur à la base d'environ 1,50 m. La hauteur conservée est de 36 cm pour la croûte et 44 pour la couche de terre rouge. Le four a été détruit par des moyens mécaniques. Tout près de celle-ci on a découvert, dans la terre noire, des fragments de la grille du four, aux trous ronds pour la circulation de l'air brûlant, dont les diamètres variaient entre 3,5-5 cm. La grille avait 12 à 15 cm d'épaisseur. C'est toujours là qu'on a découvert des fragments céramiques, quelques – uns ayant des traces visibles de surchauffage jusqu'à vitrification et ils étaient identiques à ceux découverts dans la four antérieurement décrite. Il est hors de doute qu'ils faisaient partie du four parce que la seule autre couche détruite était un gravier moderne sur lequel on a mis une grosse couche de béton.

L'analyse des complexes

Les fours découverts à Oradea – Salca sont de petites dimensions par rapport aux autres plus ou moins proches du point de vue chronologique⁵.

⁵ Des dimensions semblables apparaissent aussi en four no. 4 de la *Medieșul Aurit*, S. Dumitrașcu, T. Bader, *Așezarea dacilor liberi de la Medieșul Aurit, Muzeul de Istorie Satu Mare*, Oradea, 1967, p. 22 et le four no. 5 de Micia, où l'on faisait

On a employé la cuisson réductrice parce que tout le matériel céramique résulté des complexes est de couleur grise de diverses nuances. Tout comme à Medieșul Aurit et ailleurs, on a confectionné la grille en glaise mêlée à des matières organiques, appuyée probablement contre un coffrage en bois. Tout le reste était fait de l'argile indigène, bien entendu, sans la partie supérieure par où l'on introduisait la céramique avant la cuisson, la seule qui se trouvait à la surface, et était ensuite couverte de glaise et tessons⁶. Les fours 2 et 3 avaient probablement une fosse à desservir commune. La distance entre celles-ci et le four no 1 était considérable, mais en aucun cas insolite, parce que le centre de Medieșul Aurit ou celui de Beregsurany (Hongrie), Beregovo (Ukraine) avait l'aire de production tout aussi étendue⁷. A Oradea – Salca aussi les fours étaient situées près d'une source d'eau, au bord d'une terrasse pour mieux creuser comme le sont dans la majorité des cas, situés, de tels complexes⁸.

Du point de vue typologique, les fours d'Oradea-Salca «Ghețării» entrent dans la catégorie des fours à forme ronde et à grille appuyée contre une paroi médiane que l'on rencontre à l'ouest de la Roumanie à Medieșul Aurit, ayant le matériel daté au IIIe siècle – première moitié du IVe siècle⁹, à Lazuri, «Râtul lui Bela» datant des IIIe-IVe siècles, éventuellement Ve siècle¹⁰ et à Satu Mare IIIe-IVe siècle¹¹, Arad-Ceala IIIe-IVe siècle¹², Grădinari Săliște la deuxième moitié du IIIe siècle¹³, à Hodoni¹⁴, Timișoara «Drăgășina»¹⁵. Il

cuire des récipients de petits dimensions, O. Floca, Ferenczi Ș., L. Mărghitan, *Micia. Grupul de cuptoare romane pentru ars ceramică*, Deva, 1970, p. 38-43.

⁶ D'après O. Floca, Ferenczi Șt. și L. Mărghitan, *op.cit.*, p. 42, la technique est utilisée aujourd'hui encore dans les zones rurales.

⁷ Dumitrașcu, Bader, *op.cit.*, fig. 3; V. Kotigoroško, *Ținuturile Tisei Superioare în veacurile III-IV e.n. (Perioadele La Tène și romană)*, București, 1995, p. 118-122, fig. 92.

⁸ Dumitrașcu, Bader, *op.cit.*, fig. 1; Floca, Ferenczi, Mărghitan, *op.cit.*, fig. 1, p. 16 pentru Micia; Gh. Bichir, *Cuptoarele de ars ceramică din cadrul culturii Virteșcoiu – Poienestii. Un atelier de olărie descoperit la Butnărești, SCIV 17, 3, 1966, 489-509, la p. 507 pour le habitat carpique.*

⁹ Dumitrașcu, Bader, *op.cit.*, p. 20-31.

¹⁰ Malheureusement les 10 fours ne sont pas publiés. Références chez I. Stanciu, *Contribuții la cunoașterea epocii romane în bazinul mijlociu și inferior al râului Someș*, dans *EphemNap*, III p. 144 sq.

¹¹ Gh. Lazin, *Cuptoare dacice de ars ceramică din secolele III-IV descoperite la Satu-Mare*, în *StComSatu-Mare*, IV 1980, p. 111-120, deux fours.

¹² I.H. Crișan, *Continuitatea dacică în câmpia Aradului*, în *Apulum* VII,1, 1968, p. 243-246.

¹³ O. Bozu, *Banatica X*, 1990, p. 147-159; Doina Benea, *Dacia sud-vestică în secolele III-IV*, Timișoara, 1996, p. 173 sq, pl. 47.

¹⁴ D. Benea, A. Bejan, *ActaMN XXV-XXX*, 1989-1992, p. 193.

est à remarquer que ce type de four est, à deux exceptions près explicable¹⁶ d'ailleurs, de seul connu pour l'époque romaine dans le Nord-ouest et à l'Ouest de la Roumanie. On connaît dans le milieu des Carpes le même type de four, rencontrée à Butnărești, Scheia-Suceava, Tifești, Bălteni et plus rarement le type à pied médiane, situation qui semble différente de celle de Sântana de Mureș – Cerneahov, de Roumanie, ou les fours à pilon central sont plus fréquentes¹⁷. On a offert des explications différentes à ces deux types de fours. Gh. Bichir a remarqué l'existence des deux catégories, à partir du La Tène celte et dace, considérant que celles-ci continuent la tradition dace, tant en province que à l'extérieur, remarquant pourtant qu'au Nord et à l'Ouest du pays, toutes les fours ont des parois médianes, étant différenciées par des détails de construction de celles du milieu des Carpes et de la culture de Sântana de Mureș – Cerneahov, mais ayant des analogies sur le territoire de l'ancienne province seulement à Mugeni, où l'on ajoute nouvellement Cluj-Mănăştur et le milieu celto-romain¹⁸. S. Dumitrașcu, identifie l'origine de ce type de four dans le La Tène dace et celte¹⁹, et O. Floca et ses collaborateurs considèrent que, malgré les différences constatées entre les deux types, le principe de construction est le même, les variantes à pied ou à paroi étant le résultat de la grandeur des fours²⁰. Une séparation encore plus claire conformément au même principe utilitaire, c'est-à-dire au poids que la grille devait soutenir et surtout à la forme des récipients que l'on cuisait, est faite par Al.V. Matei, qui est pourtant sceptique à l'égard de la différence de nature culturelle entre les deux types²¹. Enfin, en employant la classification de J. Henning, qui a remarqué

¹⁵ D. Benea, *Atelierele ceramice de la Tibiscum (Contribuții la istoria atelierelor de ceramică din sud-vestul Daciei)*, dans *Potaissa III*, 1982 p. 39, n. 44; Benea 1996, p. 174. En Yougoslavie à Vrsac, au lieu-dit *Crnvenka* dans le foyer du four découvert, on a trouvé un fragment de pithos date aux III-IVème siècles, voir R. Rašajki, în *RadVojM*, VI, 1957, p. 39-57 *apud* Benea 1982, p. 39, n. 42.

¹⁶ L'approche du limes mais aussi la céramique identique ou presque identique à celle de la province, dans le cas des fours de Zalău "Valea Mâții" et "B-dul Mihai Viteazul" pourraient expliquer cette différence de construction Al.V. Matei, *Die Töpferöfen für graue, stempelverzierte Keramik aus Zalău. Cuptoarele pentru ars ceramică cenușie ștampilată descoperite la Zalău, în Römer und Barbaren an den Grenzen des Römischen Daciens. Romani și barbari la frontierele Daciei. ActaMP XXI* 1997, p. 267-455.

¹⁷ Bichir, *op.cit.*, p. 503, Botoșani - Dealul Căramidăriei, Trușești "Pe Cuha" (cuptorul nr. 2), Cucuteni – Băiceni "Laiu", București – Crângăși.

¹⁸ Bichir, *op.cit.*, p. 504-507; I. Hica, *In memoriam Constantini Daicovicu*, Cluj, 1974, p. 168.

¹⁹ Dumitrașcu, Bader, *op.cit.*, p. 30 sq.

²⁰ Floca, p. 46-53.

²¹ Matei, *op.cit.*, p. 379 sq.

l'existence exclusive en Dacie de la variante à pied médiane, V. Kotigoroško établissait de nouveau une liaison entre le type à paroi médiane et le milieu celte, le premier connu dans l'espace de la Tisza Supérieure, en remarquant qu'il s'est répandu massivement à l'époque romaine tardive²². On adopte la dernière observation pour expliquer la présence de ce type de four à l'Ouest de la Roumanie, s'agissant probablement d'un concours de circonstances, ou un certain traditionalisme du moins de nature technique devait être le plus important. Il est évident que la technique de la fabrication des récipients n'a pas été entièrement reprise en province comme ce fut le cas de la céramique estampillée, par exemple et même la perpétuation de ce type de four à l'époque romaine tardive et à celle des origines des migrations démontre que, du moins pour l'aire à laquelle on se rapporte, l'interruption du contact avec les artisans romains n'a point affecté la perpétuation de ce métier, brillamment représenté même à l'époque préromaine. Du même horizon chronologique que les fours d'Oradea-Salca font partie aussi les deux fours découvertes à Suceag pour la Transylvanie où l'on retrouve presque toutes les formes qui seront présentées ci-dessous²³, tout aussi à Tiszavasvári au Nord-est de la Hongrie²⁴, ainsi que le four no 2 de Ostrovany²⁵ en Slovaquie, dans les dernières étant présente aussi la céramique semi fine grumeleuse à cannelures sous la lèvre.

La description et l'analyse du matériel céramique

La céramique découverte dans les fours ou provenant de celles-ci est assez réduite aussi bien quantitativement qu'en forme présente.

Du four no 1 proviennent quelques fragments de jarres (pl. 6 et 8/1). Deux sont d'un récipient de dimensions moyennes et même grandes (pl. 6/4). Il est en pâte grise fine, dont le dégraissant est fait en micro-gravier de calcaire et mica, il cuit non uniformément en section. Sur toute la surface, et surtout à l'intérieur, on a conservé les traces de quelques retouches technologiques.

Le corps du récipient était orné de faisceaux de lignes en vallons, encadrées de faisceaux de lignes horizontales, délimitées, sous la lèvre,

²² Kotigoroško, *op.cit.*, p. 118-122, fig. 92.

²³ S. Cociș, Adela Paki, *Cercetările arheologice de la Suceag (jud. Cluj). Campania din 1989. Cuptoarele de ars ceramică (secolele III-IV)*, dans *ActaMN* 26-30, 1/2 1989-1993, p. 477-494.

²⁴ Eszter Ivanovits, *A settlement of the 5th century from Tisza Region*, in *20 lat archeologii w Maciejczu, II*, Lublin 1998, p. 61-78.

²⁵ Mária Lamiová-Schmiedlová, Božena Tomášová, *Töpferöfen von der Wende des 4./5. Jahrhundert in Ostrovany, Bezirk Prešov*, in *Kelten, Germanen, Römer im Mitteldonauegebiet vom Ausklang der Latène-Zivilization bis zum 2. Jahrhundert*, Brno-Nitra, 1995, p. 121-127.

de cannelures en relief. La seule lèvre gardée, était droite, rabattue vers l'extérieur et légèrement retirée vers l'intérieur (pl. 6/1; 8). Une jarre à petits dimensions pour cette forme, est confectionnée en pâte fonce, employant pour le dégraissage, du sable, du calcaire et du mica (pl. 6/2, 3). Cuit d'une façon désordonnée en section, avec des nuances plus foncées vers l'extérieur, le récipient est décoré de faisceaux de lignes horizontales, qui encadrent un faisceau de lignes en vallons.

Plusieurs fragments proviennent du four no 2, sans pouvoir être complétés en quelque forme, appartenant à des récipients de dimensions moyennes et petites confectionnés en pâte semi-fine grumeleuse, à aspérités résultées du dégraissage: soit des tessons broyés et du calcaire, soit des tessons broyés ou seulement du sable (pl. 7/7, 8). La couleur oscille entre diverses nuances de noir ou gris foncé. Un seul fragment, appartenant probablement à une tasse, a une décoration polie, en lignes horizontales et une ligne en vallons (pl. 7/7).

Les fragments céramiques du four no 3 proviennent des formes plus variées (pl. 7; 8/2). La catégorie de la céramique fine est représentée par un fragment de la partie supérieure d'une tasse à haut col, grossi vers la lèvre comme un collet, à pâte cuite d'une façon uniforme, polie sur toute la surface, ce qui lui offre un aspect métallique (pl. 7/5; 8). La céramique à aspect semi fin grumeleuse, comprend un récipient à longue forme, de dimensions diminuées, à lèvre, probablement évasée, un col peu accentué, sous lequel, il y a des cannelures peu prononcées (pl 7/4,8).

Dans le cadre de la même catégorie, un fragment de jarre, de couleur grise, décoré de faisceaux de lignes horizontales, où on a employé comme dégraissage du sable et du micro-gravier (pl 7/1,8), retient l'attention. De même, un fragment d'un autre récipient à fond droit, présentant des traces de vitrification, où l'on a employé pour le dégraissage du sable et des tessons broyés (pl. 7/6, 8).

Dans la catégorie de la céramique grise et fine, la tasse à gros col ressemble, aux trois exemplaires découverts dans les fosses d'alimentation des fours Lazuri «Râțul lui Bela»²⁶, dont on a déjà précisé la forme qui appartient au milieu Sântana de Mureș – Cerneahov. Les meilleurs analogies nous sont offertes par ceux découverts dans les tombeaux Sarmates tardifs et ceux datant depuis l'époque des Huns dans la plaine de Tisza, qui ont comme prototype des découvertes pareilles dans le milieu nordpontique de Cerneahov, et que l'on peut encadrer dans la variante 10, type **b** de la classification de M. Parducz²⁷. La découverte à Oradea – Salca

²⁶ T. Bader, Gh. Lazin, *Mărturiile arheologice din județul Satu Mare*, Muzeul Județean Satu Mare, 1980, fig. 47; Stanciu, *op.cit.*, p. 166, pl. XXXVIII, 6.

²⁷ M. Parducz, *Archäologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn*, în *ActaArchHung*, 11 1959, p. 358sq, Abb. 3, 29.

d'un récipient de la même variante²⁸, semblable à une tasse de Iartoșul Mare²⁹, assure sa datation à la deuxième moitié du IVe siècle. Le fait que le fragment de tasse de Salca pourrait être comparé à celui de Berea «La Măcriș» / «Soskas», ou une partie de la céramique pourrait être datée au dernier tiers du IVe siècle ou à la première moitié du Ve siècle, pourrait poser quelques questions, quant à cette forme-là puisque, dans le site on a découvert aussi des matériaux appartenant à la seconde moitié du Ve et du VIe siècles³⁰. L'analogie la plus proche pour la tasse à col de la four 3, se trouve pourtant, dans un complexe approché quant à l'espace, du matériel récemment publié, découvert à Tarian (dép. de Bihor), d'où proviennent aussi une lèvre de jarre identique à celle du four no 1, et deux fragments de *mortaria* pannoniques romains glacés³¹, datant tous de la même période proposée pour la céramique des fours d'Oradea-Salca «Ghețărie». Il y a ensuite une tasse du four no 1 de Suceag et une autre de celle de Tiszavasvári³². On rencontre de telles formes dans le répertoire de la céramique du type Murga, dans l'aire de la Pannonie et autour de la province, ayant, à son tour, des liens à la culture de Sântana de Mureș – Cerneahov, datée au deuxième et au troisième quart du Ve siècle³³. On rencontre cette forme-là, à quelques différences près tard encore, dans le milieu des Gépides, pendant la seconde moitié du Ve et au début du VIe siècle, datation que nous considérons la moins probable³⁴.

²⁸ T.L. Roșu, *Hunnenzeitliche Funde aus Oradea*, în *Dacia N.S.*, IX, 1965, p. 159-164; La dernière datation de cette tombe, réalisée par R. Harhoiu, *op.cit.*, p. 200, Abb. 7 dans l'horizont D3 (cca. 410-440).

²⁹ E. Dorner, *Cercetări și săpături arheologice din județul Arad*, dans *Materiale IX*, 1970, p. 463, fig. 16/4.

³⁰ I. Stanciu, *Date și observații cu privire la epoca migrațiilor în spațiul nord-vestic al României*, în *EphemNap VII*, 1997, p. 172 sq.

³¹ Emódi J., *loc. cit.*

³² Zezi mai sus n. 23, p. 479, pl. VII,5, n. 24, p. 63, fig. 15:2, 17:3.

³³ J. Teiral, *Die donauländische Variante der Drehscheibenkeramik mit eingeglätteter Verzierung in Mähren und ihre Beziehung zur Tschernjachower Kultur, Origine et debut des Slaves*, 1972; id. *Spätromische und völkerwanderungszeitliche Drehscheibenkeramik in Mähren*, *ArchA* 69, 1985, 140sq; id. *Zur Kenntnis der völkerwanderungszeitlichen Ethnostrukturen nördlich der Donau. in Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bazern II. Veröffentlicht der Kommission für Frühgeschichtsforschung* 13, 2, 1990, p. 29 sq, apud A. Kern, *Früh völkerwanderungszeitliche Siedlungsobjekte aus Mannersdorf an der March*, NÖ, în *Zalai Muzeum* 6, 1996, p. 15-22.

³⁴ Vaday. A.H., *Die Sarmatischen Denkmaler des Komitat Szolnok*, dans *Antheus* 17-18, 1988, p. 143 sq.

La céramique semi fine – grumeleuse, par le fragment découvert dans le four no 3, entre dans la même période, préfigurant la forme typique de pot de la seconde moitié du Ve siècle et du siècle suivant, où la pâte présente, sans aucun doute, plusieurs aspérités et garde son aspect grumeleux.

Les fragments de jarres ne sont pas une présence insolite à Salca, on y connaît d'autres formes pareilles, appartenant à la même période que la céramique fine, comme l'est, par exemple le type C de la classification de S. Dumitrașcu³⁵. Une caractéristique remarquée aussi ailleurs, est l'apparition d'une pâte plus âpre et la présence du décor sur toute la surface du récipient³⁶.

Les trois fours d'Oradea-Salca, rendent compte de la production sur place des récipients que l'on peut identifier tant dans le milieu local, pour jarres, qu'aussi par des influences de l'Est, ou au Nord du Pont, dans le milieu Sântana de Mureș-Cerneahov. De telles pièces, les premières saisissables chronologiquement, semblent être à Oradea-Salca, les complexes, tombeaux probablement, où, les récipients, dont un semblable à ceux du type Przeworsk (présent aussi dans le milieu Cerneahov), sont associés aux verres de forme presque semi-sphérique, encadrés le plus probablement dans l'horizon D₁ (380-410 environ), après la datation de ces verres en Hongrie³⁷. Les tasses découverts en 1962, inventaire des tombeaux probablement, dorent être attribuées après le tombeau de guerrier identifié au même endroit, mentionné ci-dessus, à l'horizon suivant, D₂.

L'attribution ethnique des fours d'Oradea-Salca est plus difficile à déceler, et quant à la céramique à juger d'après le peu de formes gardées,

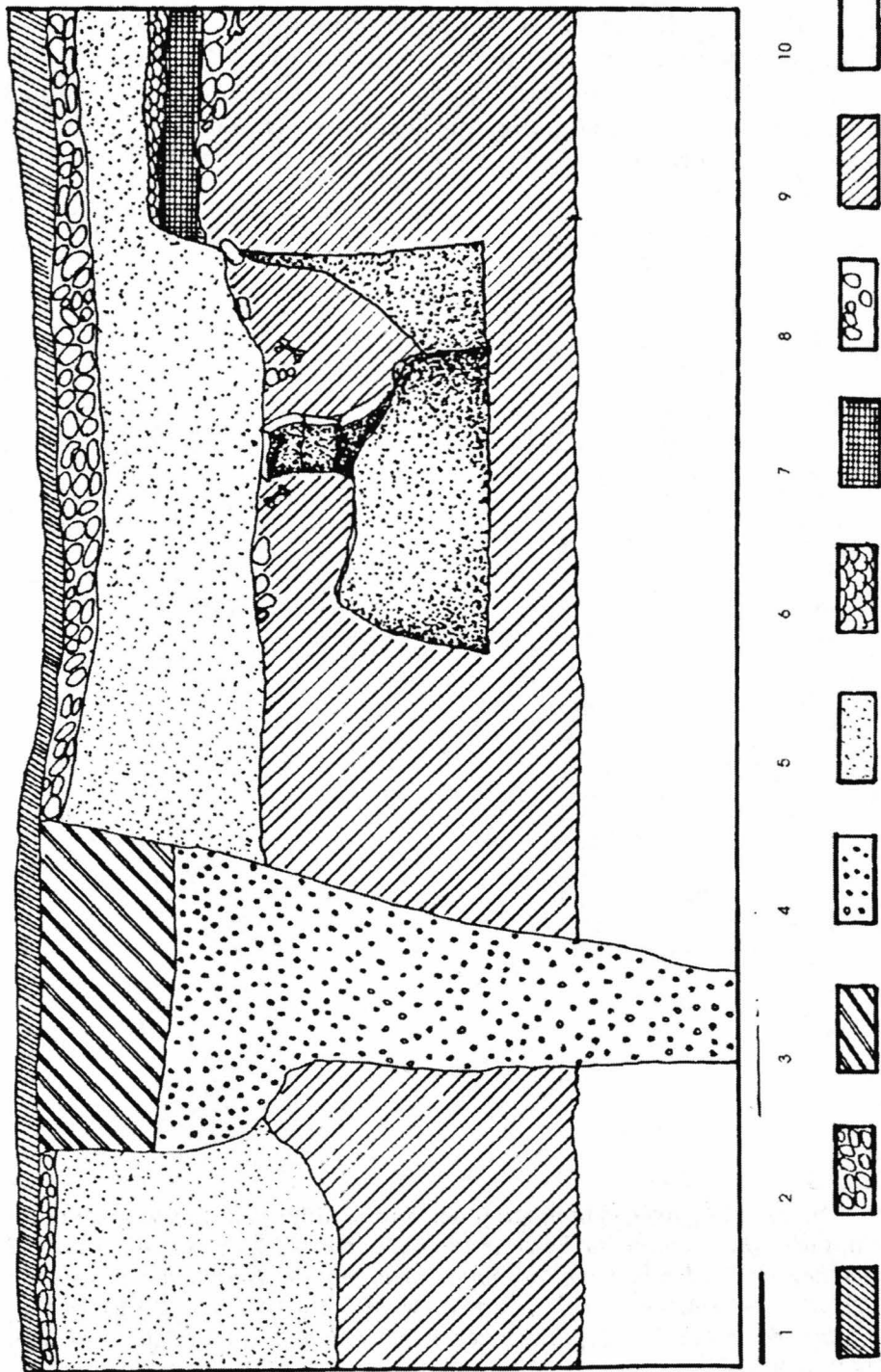
³⁵ S. Dumitrașcu, *Chiupuri dacice (Pithoi, Dolia) descoperite în județul Bihor*, dans *Crisia XVIII*, 1988, p. 10-12, 21-23.

³⁶ Gh. Baltag, R. Harhoiu, M. Petică, *Ceramica din secolele IV-V e.n. din așezarea de la Sighișoara – Dealul Viilor*, dans *Marisia XI-XII*, 1981-1982, p. 58, pl. XXIII/1,2.

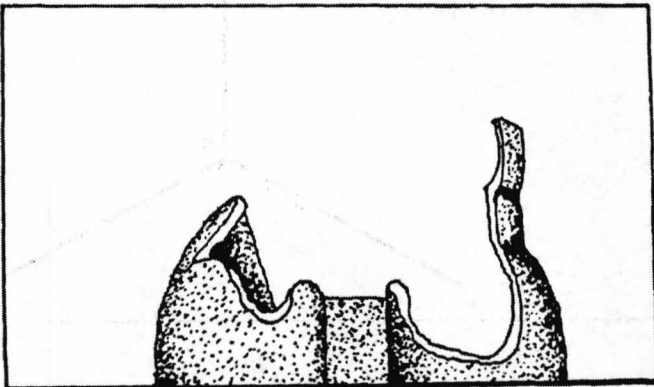
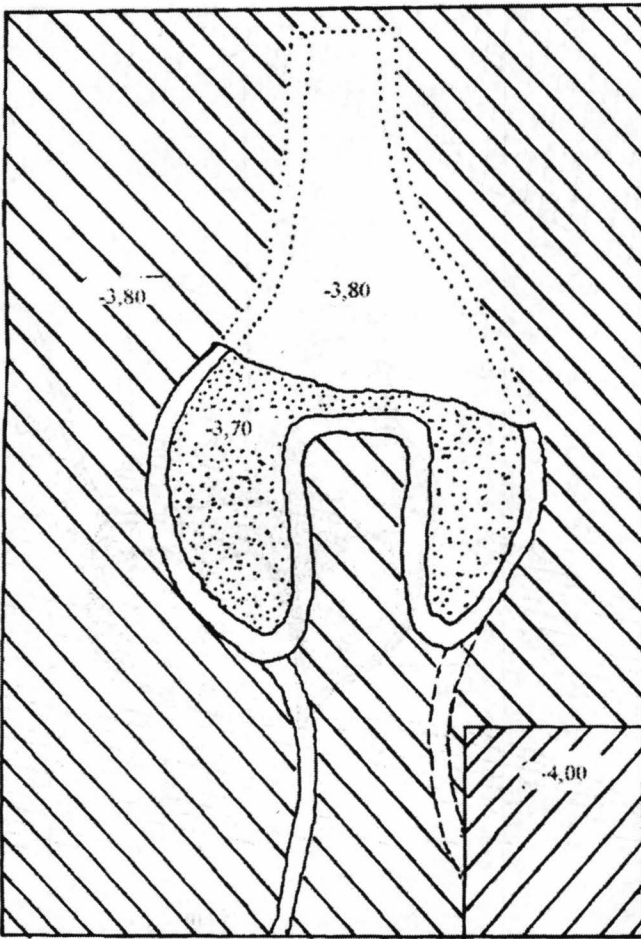
³⁷ D'après le tableau chronologique de R. Harhoiu le type de verres apparaît dans l'horizon C₃. Pour les verres découverts en Ungaria, Barcoczi L., Salamon A., *IV Szazad Vegi es V. Szazad Eleji Uvegleletek Magyarorsagbol. Glasfunde vom Ende des 4. und Anfang des 5. Jhr. in Ungarn*, in *ArchÉrt* 1968, p. 29-39. Pour la première découverte, voir C. Ilieș dans *IstOrOr* p. 70-71, avec la bibliographie, pour deuxième, Emödi J., *Történeti adatok Nagyvárad múltjából*, I, Oradea, 1999, p. 102, et pour les monuments Przeworsk dans l'horizon cerneahovien V.V. Kropotkin, *Denkmaler der Przeworsk - Kultur.in der Westukraine und ihre Beziehungen zur Lipica - und Černjachov- Kultur*, dans *Symposium. Ausklang der Latène Zivilization und und Anfänge der Germanischen Besiedlung im mitlerem Donaugebiet*, Bratislava, 1977, p. 181sq. Abb. 10, ou le récipient de Salca trouve une bonne analogie.

la discussion peut toucher seulement un encadrement chronologique, quelque part vers la fin du IVe siècle, de la première moitié du Ve siècle. La céramique provenant de l'Est, de Cerneahov pourrait être véhiculée par les fédérés barbares de Pannonie³⁸. Pour le reste de la céramique, on peut aspirer à une différenciation typologique et chronologique future, comptant sur les complexes fermés.

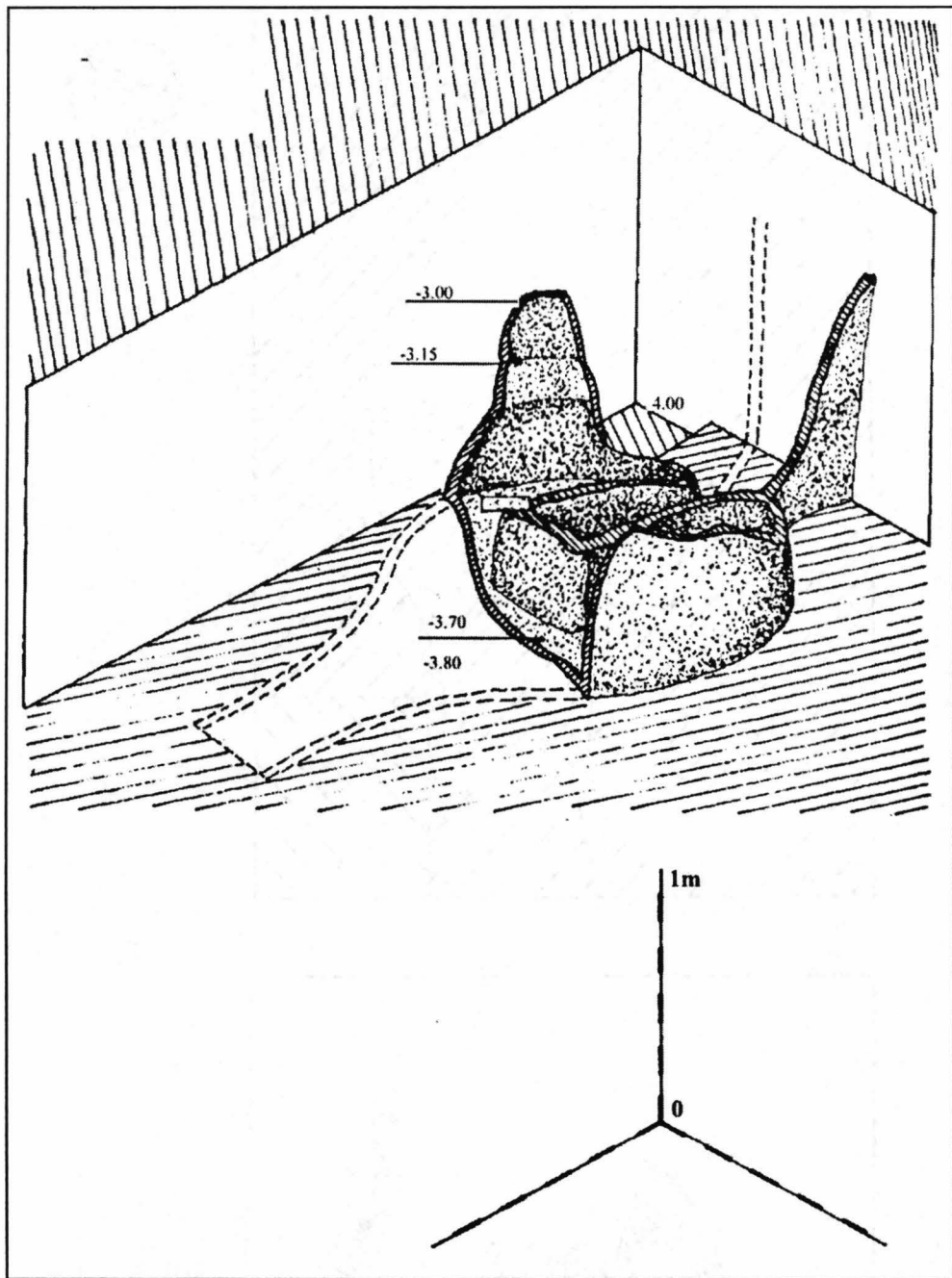
³⁸ Stanciu 1997, p. 172, avec la bibliographie. Pour la différence du rite, orientation et ethnicité voir Istvanovits Eszter, *Adatok a felső-Tisza-Videk 4-5. Századi történetéhez a Tisadombi temető alapján. Beiträge zur Geschichte des oberen Theißgebietes in dem 4-5. Jahrhundert*, in *MFME*, 1984/85-2, p. 29-54; eadem, *Das Graberfeld aus dem 4.-5. Jahrhundert von Tisadob-Sziget*, in *ActaArchHung.*, 45, 1993, p. 91-146.

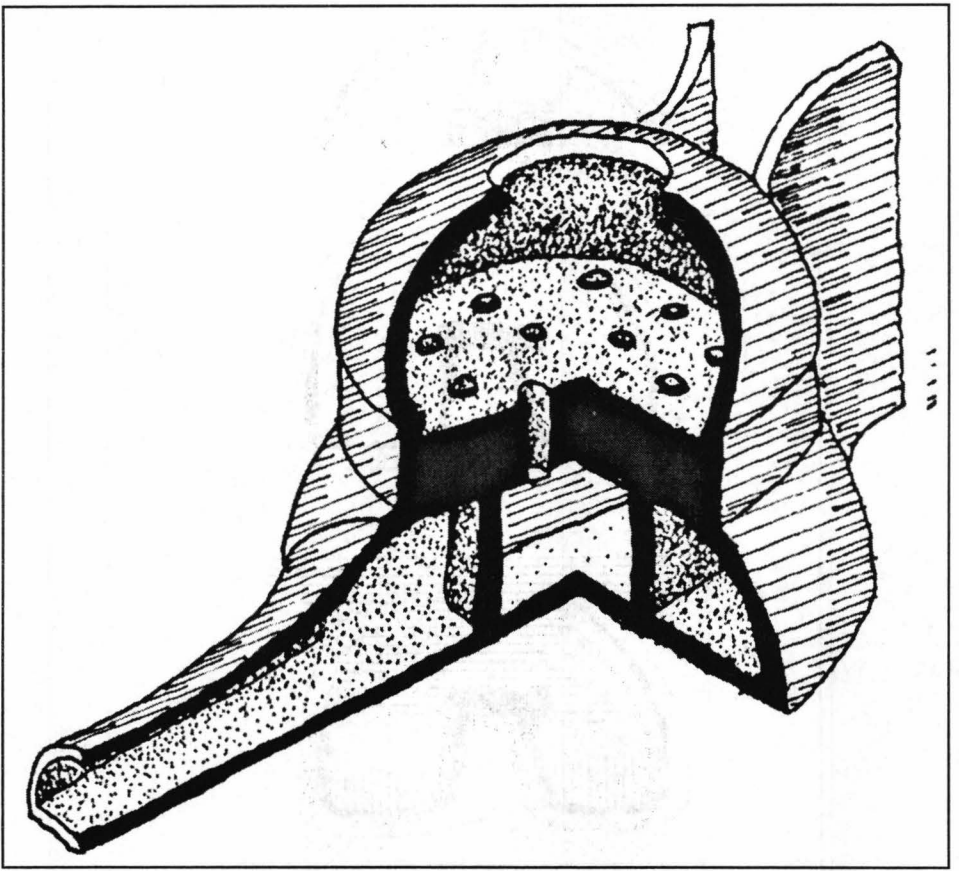
Pl. I Oradea - Salca. Cuptor 1 - plan profil.

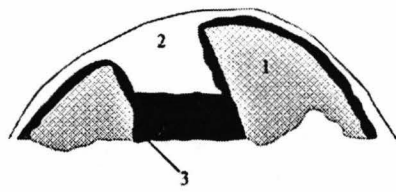
Pl. II Oradea - Salca. Cuptor 1.

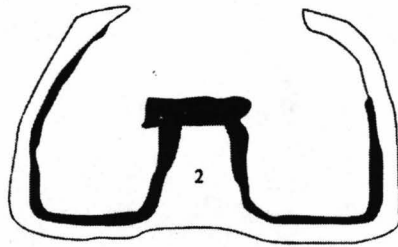
Pl. III Oradea - Salca. Cuptor 1 - axonometrie.

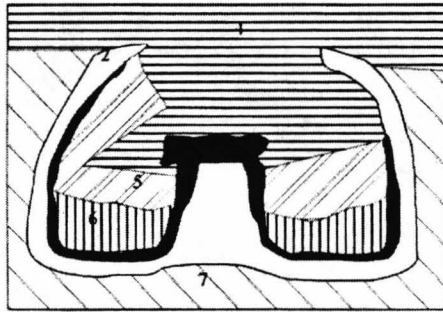
Pl. IV Oradea - Salca. Cuptor 1 - axonometrie.

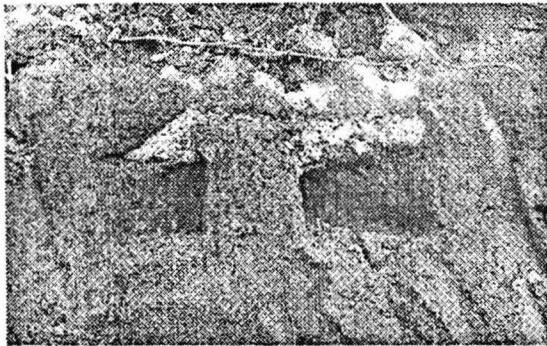
1

2

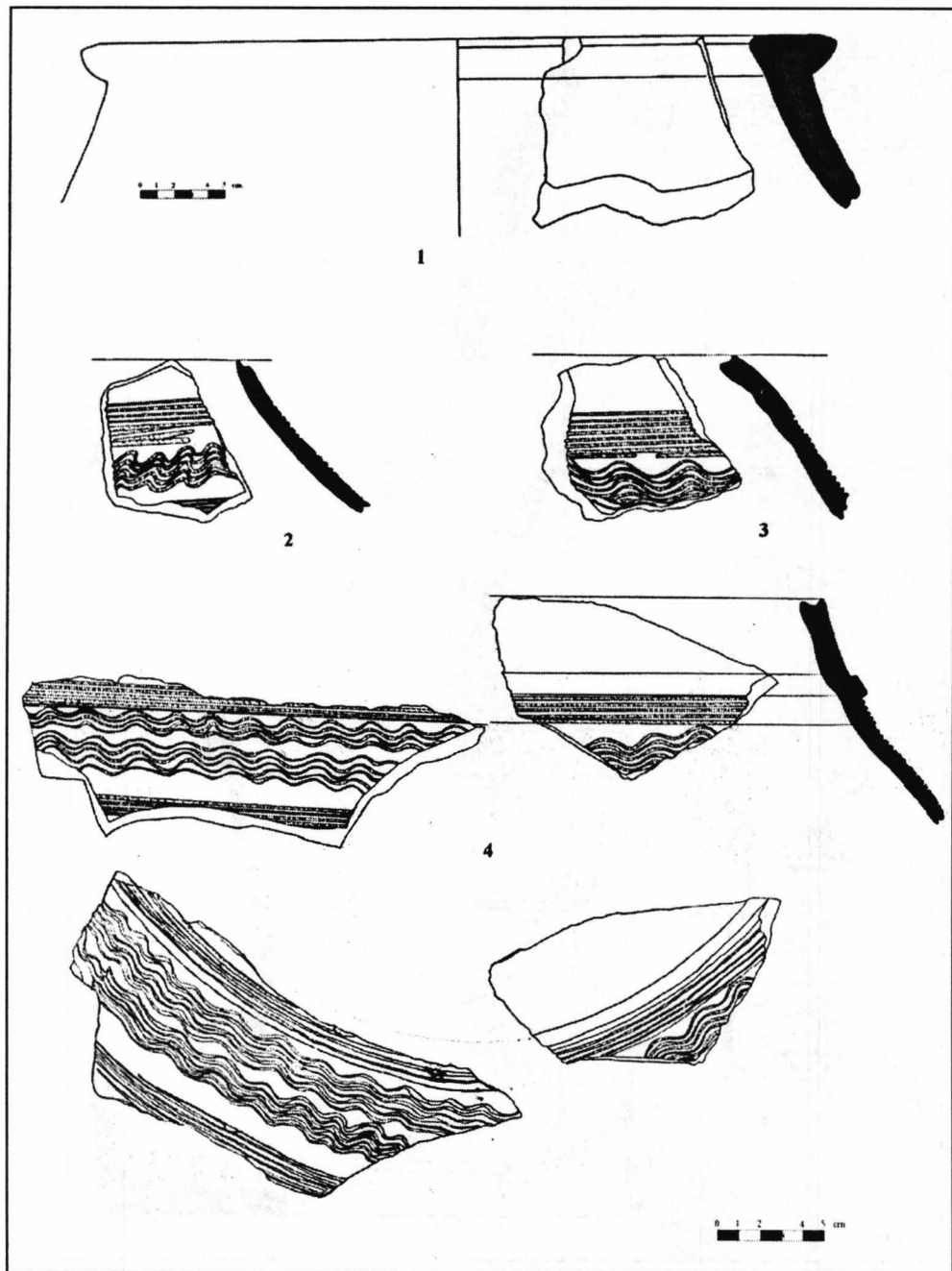

3

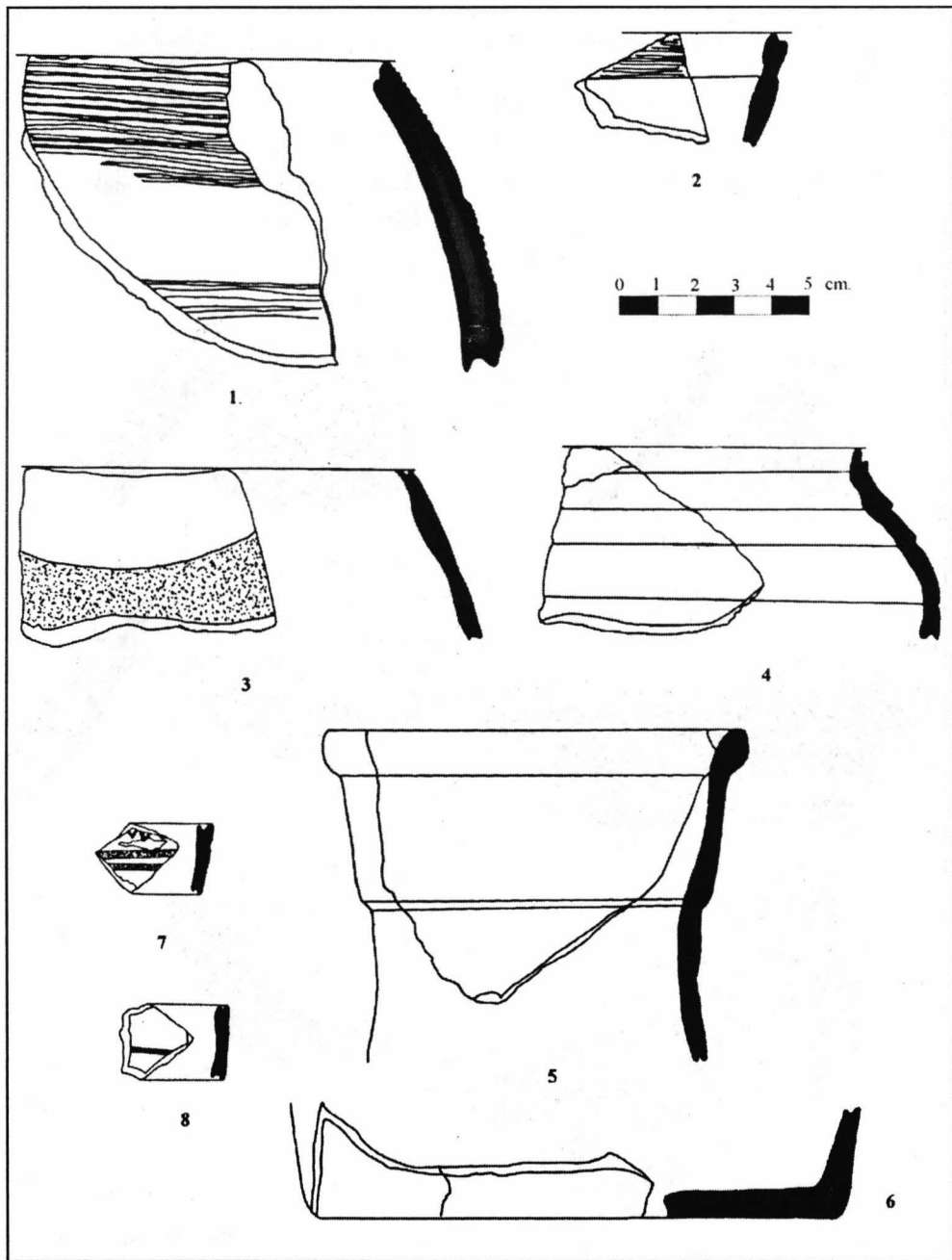

4

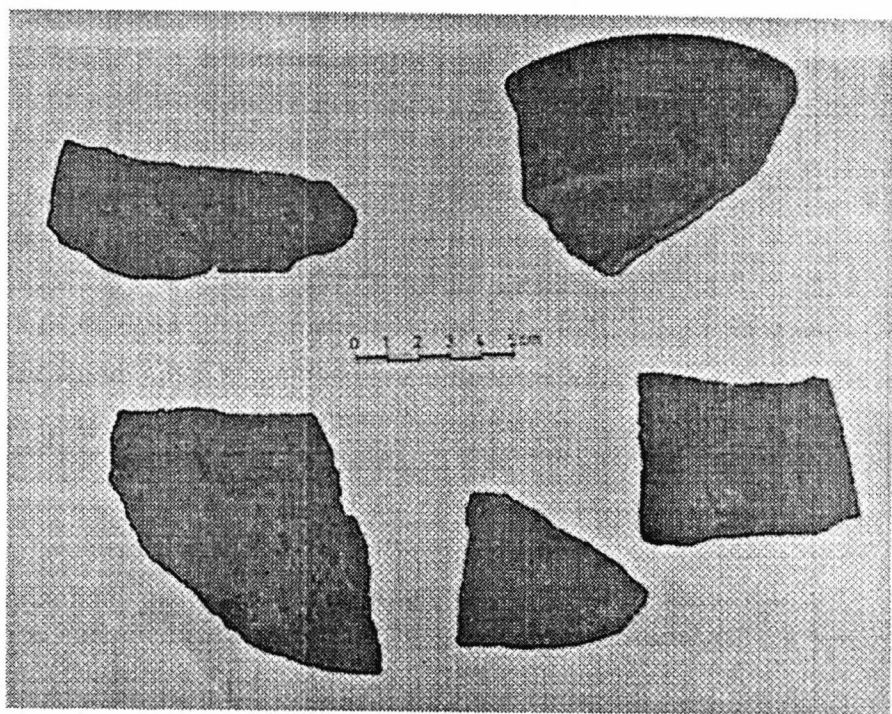
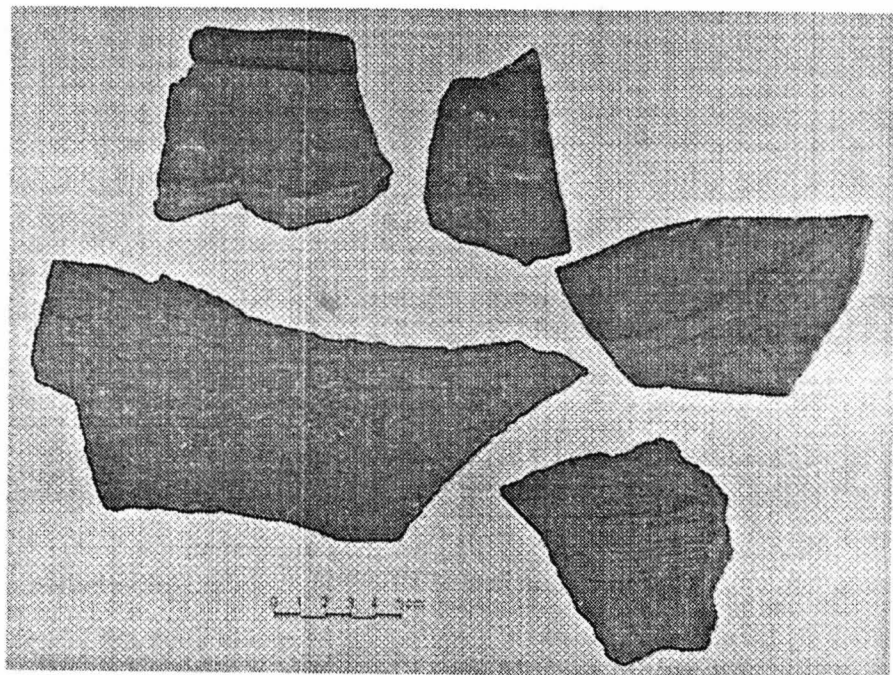
Pl. V Oradea - Salca. Profil cuptor 2.

Pl. VI Oradea - Salca. Fragmente ceramice.

Pl. VII Oradea - Salca. Fragmente ceramice.

Pl. VIII Oradea - Salca. Fragmente ceramice.

ATELIERELE CERAMICE DIN SECOLUL V P.CH. DESCOPERITE ÎN AȘEZAREA DE LA SUCEAG (JUD. CLUJ)

Coriolan OPREANU, Sorin COCIȘ

Aspecte fizico-geografice. Așezarea de la Suceag (comuna Baci, jud. Cluj) este situată în punctul "Oradba", în apropierea șoselei naționale Cluj-Napoca-Zalău și la circa 1 km de cursul râului Nadăș, într-o zonă colinară. Terenul se prezintă sub forma unui versant cu expunere nord-estică, având o pantă lină și mici terase, rezultate, probabil, prin eroziunea solului. Din partea de sus a versantului curg o serie de izvoare.

Pe suprafața așezării humus-ul antic este un pământ negru, gras, cu grosime între 0,10-0,30 m. Sub el se află un pământ lutos de culoare gri-verzuie, gras, cu o grosime medie de 0,30 m. La circa 0,60 m adâncime față de humus-ul antic începe lutul galben amestecat cu sfărâmături de piatră de calcar și scoici pietrificate, steril din punct de vedere arheologic. Argilă gri, de foarte bună calitate există și în versanții dealurilor din imediata apropiere, la 200-300 m distanță de așezare. Rezultă că în așezarea de la Suceag existau condiții naturale extrem de favorabile pentru practicarea olăritului, accesul la lut de bună calitate fiind facil, iar izvoarele curgeau prin nucleul locuirii.

Atelierile ceramice. În epoca romană zona a fost intens locuită. În apropiere trecea drumul roman imperial ce lega Napoca de Porolissum, la câțiva kilometri de cealaltă margine a așezării, peste dealuri, se afla castrul și așezarea de la Gilău. Pe colina "Orat csup", situată în imediata vecinătate a punctului "Oradba" există urme masive de zidărie cu mortar și acolo au fost descoperite în trecut materiale de construcție de factură romană și două inscripții, dedicate lui Liber Pater și Diane (Rep 1992, 325). Direct legate de aceste urme sunt, probabil, și resturile locuirii romane pe care le-am surprins în săpături pe versantul "Oradba". Este vorba despre locuințe de suprafață, probabil de lemn, pe baze de piatră. Acestea s-au descoperit într-o stare precară, fiind răscolite și piatra reutilizată de locuirile ulterioare. Materialul ceramic este bogat și variat. Ceramica provincială lucrată la roată a putut fi produsă în atelierile de la Napoca (Ardevan 2001),

sau în cele de la Gilău. Totuși, nu putem exclude și producția locală de ceramică în așezarea, sau *villa* de la "Oradba-Orat csup", bazându-ne mai ales pe locuirea densă din zonă și datorită condițiilor naturale prielnice. Deocamdată însă nu există nici o descoperire arheologică care să probeze direct practicarea olăritului.

La începutul perioadei migrațiilor în punctul "Oradba" a luat naștere o nouă așezare rurală, databilă la sfârșitul secolului IV și în prima jumătate a secolului V. p.Ch. (Opreanu 2001). În 1989 săpăturile de salvare care au identificat așezarea au dezvelit două cuptoare ceramice, datate în acel stadiu al cercetărilor în secolele III-IV p.Ch. (Cociș, Paki 1993). Începând cu 1991 au început săpături sistematice (Situri 1996, nr. 251) în cursul cărora a mai fost descoperit un al treilea cuptor de ars vase.

Atelierul ceramic nr. 1 (fig. 1; fig. 2). Este alcătuit din cele două cuptoare descoperite în 1989. Acestea sunt situate în partea superioară a versantului, foarte aproape de unul dintre izvoare. Săpăturile ulterioare au demonstrat că cele două cuptoare erau amplasate la una din marginile așezării, dincolo de ele nemaexistând urme arheologice și panta devenind mai abruptă.

Cuptorul nr. 1 (fig. 1) are în plan o formă piriformă, cu lungimea totală de 2,50 m. Camera de foc a fost realizată prin săpare în pământul viu, fiind divizată printr-un perete median. Peretele median (fig. 2) era alcătuit din pietre de calcar de formă cubică (0,20 x 0,20 x 0,20m), având o înălțime de 0,80 m. Cele două compartimente rezultate aveau o lățime de 0,60 m. Întreg interiorul camerei de foc, inclusiv peretele median, a fost fățuit cu lut, zgurificat în urma funcționării cuptorului. Peretele median susținea grătarul, gros de 0,20 m. Grătarul era realizat din lut amestecat cu paie și pleavă așezat pe un pat de nuiele. Orificiile grătarului aveau circa 0,08 m diametru, având secțiune tronconică. Camera de ardere de deasupra grătarului s-a păstrat pe o înălțime de 0,70 m. Gura de alimentare, în formă de tunel, nu s-a păstrat suficient de bine pentru a se putea face observații precise.

Cuptorul nr. 2 (fig. 1) avea în plan o formă circulară, cu tunel lung de alimentare. Lungimea sa totală era de 2,80 m. Tehnica de construcție a camerei de foc este asemănătoare cu cea a cuptorului precedent, fiind însă mai puțin adâncă față de nivelul actual. Camera de foc era compartimentată printr-un perete median de piatră, de același tip cu cel din cuptorul nr. 1 (fig. 2). Peretele median avea grosimea de 0,22 m și era înalt de 0,65 m. Cele două compartimente create aveau fiecare 0,70 m lățime. Grătarul s-a păstrat, având grosimea de 0,15 m și orificii de 0,08 m. Camera de ardere s-a conservat până la înălțimea de 0,80 m.

Atelierul ceramic nr. 2 (fig. 3; fig. 4). A fost descoperit în săpătură sistematică, campania 1994. Este reprezentat printr-un singur cuptor, situat

la circa 150 m de celelalte, în partea de jos a versantului, pe o terasă largă, ușor înclinată. El pare a fi situat într-o zonă mai centrală a așezării.

Cuptorul nr. 3 (fig. 3) avea în plan o formă piriformă, cu lungimea totală păstrată de 3,10 m. Camera de foc a fost săpată în pământ și căptușită în interior cu o fățuială de lut, groasă de 0,06-0,08 m, puternic arsă. Lățimea maximă a camerei de foc era de 1,40 m. Aceasta a fost împărțită în două printr-un perete median, lung de 1,61 m și lat de 0,22 m, fiind păstrat până la 0,65 m înălțime. La construirea sa a fost utilizat un bloc masiv de calcar de formă rectangulară, cu fețe plane ce aveau urme de prelucrare cu dalta, luat din așezarea romană sau din cariera de calcar aflată în apropiere. În epoca romană blocul fusese pregătit pentru a fi un altar, fețele sale fiind prelucrate pentru a putea fi inscripționate. Nu au fost identificate urme de inscripție. Restul pietrelor ce alcătuiau peretele median erau pietre de calcar de carieră, de dimensiuni mici, cu forme destul de regulate. Pe cele două fețe laterale peretele era placat cu lespezi de calcar, așezate în cant, totul fiind în final fățuit cu lut. Grătarul din lut s-a găsit prăbușit în interiorul camerei de foc. Fragmentele sale aveau grosimea de circa 0,20 m și orificii circulare cu diametrul de circa 0,08 m. camera de ardere nu s-a păstrat, fiind prăbușită în interior. Tunelul de alimentare s-a conservat slab. El avea lățimea de 0,30 m și era, probabil boltit. De jur-împrejur, cuptorul avea o centură de pietre de calcar de dimensiuni mijlocii. Dărâmătura grătarului, fiind găsită extrem de cimentată, ar putea semnifica faptul că el s-a prăbușit în timpul funcționării, sau, mai precis, la scurtă vreme după ce șarja de vase a fost scoasă din cuptor. În schimb, camera de ardere pare să se fi prăbușit mai lent, în timp, evident după abandonarea cuptorului.

Ceramica din cuptoare. În cuptoarele 1 și 2 au fost găsite fragmente ceramice provenind de la 58 de vase (fig. 5-20, un fragment de chiup din pastă fină cenușie nu apare în planșe), probabil rebutate în timpul funcționării atelierului. Toate sunt lucrate cu roata rapidă. Au putut fi identificate trei tipuri de pastă: pastă fină (fig. 5-15) (35 fragmente de culoare gri și 4 fragmente de culoare brună), pastă semifină (fig. 16-17; 20/1-2) gri-negricioasă (12 fragmente) și pastă zgrunțuroasă (fig 18-19; 20/3-4) de culoare brun-închis (7 fragmente). Tipologic sunt prezente castroanele (fig. 5-6), ulcioarele și cămile (fig. 7-8), paharele și boluri (fig. 9), oalele (fig. 10-12; 15) și chiupurile (fig. 13). Ceramica din pastă fină este finisată în exterior prin tehnica lustruirii executată cu ajutorul spatulei înainte de ardere. Unele vase au fost ornamentate prin fascicole de linii verticale sau dispuse oblic realizate prin lustruire cu spatula (fig. 8/1; 8/3; 14/1; 14/3). Sunt prezente și canelurile incizate (fig. 9/1-2). Formele ceramicii din pastă semifină sunt reprezentate prin castroane (fig. 16/3), căni și probabil oale de mici dimensiuni (fig. 17). Tipologia ceramicii din pastă zgrunțuroasă

este bazată pe o singură formă, oala (fig. 18-19). Ceramica din pastă semifină (fig. 20/1-2) și în special cea zgrunțuroasă (fig. 18/3-4; 20/3-4), a fost uneori ornamentată prin incizarea în pasta moale a fasciculelor de linii vălurite realizate cu ajutorul pieptenului în pasta moale sau prin caneluri incizate simple (fig. 16/4; 17/2). În cuptorul nr. 3 s-au găsit fragmentele unei singure căni mari cu o toartă, aproape întreagă (fig. 21), de formă bitronconică, din pastă gri semifină, având unele impurități. Buza este ușor răsfrântă, rotundă în secțiune. Fundul este profilat sub forma unei tălpi și nu are inel de susținere. Toarta, de secțiune rotundă, este scurtă și este prinsă imediat sub buză. Pereții vasului sunt subțiri, în special în dreptul diametrului maxim. Exteriorul a fost netezit cu spatula, prin linii verticale pe gât și orizontale, neuniform și neglijent executate, pe restul vasului. Sub buză este ornamentat cu o linie ondulată realizată în aceeași tehnică. Atât compoziția pastei, cât și finisarea suprafeței exterioare par a fi realizate mai neglijent decât în cazul vaselor găsite în celelalte cuptoare.

Cronologia atelierelor. Nu există nici o piesă metalică cu expresivitate cronologică descoperită în interiorul atelierelor ceramice. Tipul de cuptor cu perete median face parte din tipul Latène-roman (Henning 1977) al cuptoarelor cu două camere. și apare frecvent și în secolele IV-V p. Ch în așezările culturii Sântana de Mureș-Cerneahov (Vagalinski 1999) sau în regiunile nord-carpătice din afara Imperiului Roman (Istvánovits 1999, 176, fig. 5). Aceiași tip de cuptor, varianta cu pilon central, există și în Austria superioară, la Mautern, fiind datat printr-o monedă descoperită în așezare în perioada post-valentiniană (Friesinger, Kerchler 1981), la Unterradlberg (Rodriguez 1997), sau la Peigarten-Hollabrunn (Kern 2000). Cuptorul de la Hörbing-Keltenweg a fost datat pe bază de radiocarbon între 540 și 620 p.Ch. (Steinklauber 1996, 9, Abb. 1). Datarea cuptoarelor ceramice a fost făcută în general doar relativ, în contextul datării generale a întregii așezări, sau pe baza analogiilor ceramicii descoperite în interiorul lor. Cuptoare cu perete median sunt cunoscute în nord-vestul României la Medieșul Aurit (Dumitrașcu, Bader 1967), Satu Mare (Lazin 1980) și Lazuri, sau la Grădinari-Săliște în Banat (Bozu 1990), datate în secolele III-IV p.Ch., din păcate doar pe baza caracteristicilor generale ale ceramicii. Un exemplu de cuptor cu perete median datat în a doua jumătate a secolului IV p.Ch. printr-o monedă de la Valens descoperită în așezare este cel de la Arad-Ceala (Crișan 1968).

Din punct de vedere al cronologiei generale a așezării de la Suceag, s-a stabilit recent că ea a existat începând cu faza D1 și în D2, adică aproximativ între anii 380-440 p.Ch. (Opreanu 2001). În ceea ce privește atelierelor ceramice, poziția lor în cadrul topografiei așezării ar putea să nu fie întâmplătoare. Dacă atelierul ceramic nr. 1 are o amplasare firească, fiind situat la una din marginile zonei locuite (Henning 1977, 187), atelierul nr. 2

se află în interiorul acesteia, ceea ce are o semnificație, posibil cronologică. Argumentul mai important ce sugerează că atelierul nr. 2 datează dintr-o etapă mai recentă a așezării este de natură stratigrafică. Profilul prin interiorul cuptorului nr. 3 (fig. 4) demonstrează că groapa pentru amenajarea camerei de foc a fost săpată în nivelul de locuire corespunzător așezării de la începutul perioadei migrațiilor. Acest strat, așezat pe humus-ul antic are grosimea de circa 0,20 m și este compus dintr-un pământ de culoare cenușie deschis, afânat, cu pigmenți albicioși și cu material arheologic bogat. Prin urmare, a rezultat în urma unei locuiri. Absența materialelor de factură provincial-romană și prezența ceramicii asemănătoare ca factură celei din atelierul ceramic nr. 1 demonstrează că este vorba despre nivelul de locuire aparținător așezării din secolul V p.Ch. Prin urmare, perioada de funcționare a atelierului ceramic nr. 2 trebuie plasată spre sfârșitul intervalului în care a existat așezarea. La aceste considerente stratigrafice se poate adăuga și observația cu privire la tehnica mai puțin îngrijită de realizare a cuptorului nr. 3, comparativ cu celelalte două. Este deci destul de firesc să acceptăm că atelierul ceramic nr. 2 a funcționat într-o perioadă ceva mai recentă decât atelierul nr. 1, ținând seama doar de stratigrafie și de datarea generală a așezării. Ateliere de olărie contemporane au fost identificate în așezarea de la Sighișoara-Dealul Viilor (Baltag 1982, 46, fig. 5; 6), Oradea-Salca (Ilieș, Bulzan, în prezentul volum) și în alte puncte dateate mai larg și mai aproximativ cam în aceeași vreme.

Date cronologice mai precise sunt furnizate de ceramica din interiorul cuptoarelor, în special categoria ceramicii fine ornamentată prin lustruire. Această categorie ceramică nu a fost găsită în nici un complex databil în epoca provinciei Dacia, iar urmele unei locuiri din Latène lipsesc în situl de la Suceag. Prin urmare această categorie de vase aparține cu siguranță așezării din secolul V p.Ch. Pe lângă contextul de descoperire, ceramica fină gri ornamentată prin lustruire este o categorie specifică epocii romane târzii, fiind bine cunoscută în provinciile dunărene târzii și în regiunile limitrofe din afara Imperiului. Prezența fragmentelor de vase din pastă fină și semifină gri cu ornamente lustruite în interiorul cuptoarelor nr. 1 și 2 le asigură acestora datarea în epoca post-romană. Și vasul găsit în cuptorul nr. 3 face parte din aceeași grupă ceramică și este ornamentat în aceeași manieră (fig. 21). În comparație cu alte vase din categoria ceramicii gri fine cu motive lustruite de la Suceag, vasul din cuptorul nr. 3 este din pastă semifină, cu impurități și are pereții mai subțiri, fiind finisat mai neglijent, ceea ce reprezintă caracteristici specifice pieselor mai recente și confirmă datarea pe care am propus-o pentru cuptorul nr. 3 pe considerente stratigrafice. Câteva forme au analogii perfecte în alte situri bine dateate. Astfel sunt, de exemplu, ulcioarele, mai ales unele dintre tipuri (fig. 7/1-2), care au analogii perfecte în cadrul ceramicii romane târzii din

castru legionar de la Carnuntum. Aici, ulcioarele identice ca formă, sunt tot din pastă fină de culoare gri, sau negricioasă, lustruită (Grünewald 1979, Taf 85/8-11). Datarea acestui tip de ceramică a fost făcută în general în Pannonia începând cu perioada post-valentiniană, după 380 p.Ch., continuând să existe și în secolul V (Grünewald 1979, 78-81). La Tokod există această categorie, fiind datată împreună cu tot complexul arheologic în prima jumătate a secolului V p.Ch. (Lányi 1981, Abb. 4; 7/1-11) Tipul acesta de ulcior este însă mai frecvent în afara Imperiului, în cadrul categoriei ceramice “de tip Murga” în Moravia în jurul anului 400 p. Ch. și pe tot parcursul secolului V (Tejral 1985, 123-126; Abb. 12/3, 6, 7; Abb. 13/1; Abb. 14; Abb. 16/3-4, 6-8). Diferența între aceste vase și cele din cuptoarele de la Suceag constă în faptul că ultima categorie are culoarea gri, inclusiv pe suprafața externă lustruită, la fel cu ceramica romană târzie și nu neagră lucioasă ca cele din Moravia. Un alt centru care producea același tip de ulcioare în Barbaricum este atelierul din așezarea de la Tiszavasvári-Városföldje, Jegyzőtag, datat de asemenea în secolul V p.Ch. (Istvánovits 1999, Pl. I/1; X/1-2; XVI/5;; XXIV/2; XLVII/3). Ele sunt, ca și piesele de la Suceag, de culoare gri, lustruite, cele negre lucioase lipsind. Autoarea le numește “ulcioare de tip Murga sarmatice”, produse local, după tehnologie romană și probabil de către meșteri romani (Istvánovits 1999, 179). Aceleași caracteristici le are și ceramica de la Suceag, descoperirea ei în cuptoare fiind foarte importantă, deoarece dovedește producerea locală a acestei categorii. Fragmentul unui ulcior de același tip, din pastă semifină gri, dar datat prea timpuriu de către autorul studiului, provine de la Dragșina (jud. Timiș) (Micle 1997, 80-81, fig. XII/2). Un vas de același tip provine dintr-o locuință de lângă Oradea, descoperită în malul erodat al Crișului, materialul fiind corect încadrat cronologic în epoca hunică (Emödi 2000, 102-103, fig 2). De asemenea, așezarea nr. 1 de la Bratei, databilă în secolele V-VI după ansamblul materialului arheologic, a furnizat câteva exemplare din acest tip de ulcior (Bârză 1995, fig. 10/3; 5-6.). O altă formă cu o analogie perfectă în ceramica din cuptorul ceramic de la Unterradlberg (Rodriguez 1997, Taf. 4/10) este un pahar sau bol din cuptorul 1 de la Suceag (fig. 9/4). Expresivitate cronologică are și fragmentul buzei unui vas cu gura largă, de formă bitronconică, ornamentat imediat sub buză cu fascicole de benzi verticale lustruite grupate într-un fel de “metope”, alternând cu suprafețe mate, nelustruite (fig. 8/3). O bună analogie pentru acest vas există în castrul roman târziu de la Dunabogdány din Pannonia. Este o formă de bază în cadrul oalelor cu decor lustruit din ceramica romană târzie fiind produse în mare număr în atelierul de la Pilismaróm-Malompatak și fiind de asemenea frecvent în castelele de pe limesul târziu panonic. Se datează între ultimul sfert al secolului IV și în prima jumătate a secolului V p.Ch. (Ottományi 1999, 349, E-type 2, Pl. VIII/4). Cana mare din cuptorul nr. 3 (fig. 21) este și

ea de tradiție romană târzie ca formă. Deosebirea constă în faptul că toarta nu pornește din buză ca și la cămile romane târzii (Grünewald 1979), ci este lipită sub aceasta, ca la ulcioarele și cămile de tip "Murga" (Tejral 1985), sau la ulcioarele descoperite la Tokod (Lányi 1981). Din cuptoarele de la Suceag lipsește total ceramica fină ornamentată prin stampilare, chiar dacă în așezare există un număr redus de vase din această categorie. Dispariția acestei tehnici de ornamentare, atât de răspândită în secolele III-IV p.Ch. în zona Tisei superioare și în estul Slovaciei, se constată în jurul anului 400 p.Ch. și în centrul ceramic de la Ostrovany (Lamiova-S. 1997). Având în vedere toate aceste elemente, datarea pe care o propunem este în intervalul de după anul 400 p.Ch., spre sfârșitul fazei D1 și în faza cronologică de tranziție D1/D2, în cronologia lui R. Harhoiu (Harhoiu 1990).

Scurte considerații de istorie economică. O primă constatare ce se poate face este legată de nivelul tehnologic al începutului epocii migrațiilor. Atât tipul de cuptoare, cât și tehnica lor de construcție sunt încă într-o bună tradiție romană. Prin urmare existau meșteri olari care, printre altele, cunoșteau bine tehnologia construirii cuptoarelor (Henning 1978). Perpetuarea meșteșugului până în această perioadă nu este decât parțial surprinzătoare, întrucât sunt bine cunoscute marile centre de olărie din secolele III-IV p.Ch. din Barbaricum, de unde se cunosc zeci și chiar sute de cuptoare de ars ceramică, ca la Panic (Matei 1985), Zalău-Valea Mâții (Matei 1997), Blazice, Beregsurany (Istvanovits 1993), Ostrovany, Satu Mare sau Medieșul Aurit. Este posibil ca odată cu retragerea administrației romane din Dacia, când a încetat și producția marilor centre ceramice romane și a dispărut piața și comerțul organizat în cadrele și sub protecția statului roman, nevoia de aprovizionare cu ceramică de bună calitate pentru spații întinse din Barbaricum să fi generat o stimulare a producției locale. În epoca imperială producția de ceramică romană se desfășura chiar în așezările și în vici militari de pe limes. Un exemplu sunt cuptoarele cu perete median din vicus-ul de la Bad Wimpfen de pe Neckar, un important centru meșteșugăresc roman de pe limes-ul Germaniei (Filgis 2001, Abb. 5). În acest fel, olăritul și-a menținut standardele tehnologice romane, chiar în afara Imperiului. În acest sens este semnificativă situația din Germania Magna (=libera), pe malul stâng al Dunării superioare, unde se constată un transfer al tehnologie romane în Barbaricum, fiind descoperite cuptoare de ars ceramică de tip roman și ceramică lucrată la roată (Arhennius 1990, 9; 24). La fel, în Turingia, la Haarhausen s-au găsit cuptoare ceramice romane ca tip de construcție și ceramică având forme germanice tradiționale, dar lucrate la roată, databile pe la 300 p.Ch. (Alamannen 1997, 135, Abb. 136). Pe de altă parte, în anumite regiuni au continuat contactele cu Imperiul Roman târziu și cu producția ceramică specifică acestuia și în secolul IV p.Ch. Dacă

tehnologia de bază a rămas aceeași din epoca romană timpurie, tipurile ceramice la modă în lumea romană târzie s-au răspândit rapid și dincolo de frontiere, fiind copiate în atelierele locale din lumea barbară. De aceea, și la Suceag, cuptoarele sunt de tip roman (asemănătoare celor din epoca provinciei), iar ceramica pe care o produceau este de tipul ceramicii romane târzii, cunoscută în provinciile târzii vecine, ca Pannonia sau Moesia, sau în lumea barbară din apropierea acestora.

Comparativ cu perioada Daciei romane, o schimbare evidentă pare să se fi produs în domeniul meșteșugurilor. În pofida marilor lacune ce există în domeniul istoriei economice a Daciei romane, este cunoscută totuși existența unor așezări rurale specializate în producția ceramică, cum sunt cele de la Cristești și Micăsasa. De asemenea, se presupune că și orașele romane erau mari centre de producție, probabil și în domeniul ceramicii, cum s-a afirmat pentru Porolissum (Gudea 1980; Gudea 1997). Cantitățile remarcabile de ceramică provincială descoperite în toate săpăturile arheologice de epocă romană demonstrează că în Dacia exista o puternică producție ceramică, chiar dacă rețeaua centrelor de producție și a difuzării produselor ceramice este încă foarte puțin cunoscută. Paradoxal însă, există mai multe localități în care s-au descoperit cuptoare de ars ceramică din epoca de după părăsirea provinciei, deși cercetările arheologice pentru acest interval au fost doar sporadice sau fortuite. De multe ori, cuptoarele ceramice au fost identificate în așezări rurale contemporane situate doar la câțiva kilometri una de alta, ca de exemplu la Suceag și la Cluj-Mănăștur (Hica 1974). Prezența atelierelor ceramice întărește concluzia că și în regiunea din nord-vestul Transilvaniei comunitățile de la începutul epocii migrațiilor erau sedentare, ca și cele din aria culturii Sântana de Mureș-Cerneahov cunoscute mai ales în aria extracarpatică, existând o partajare socială a muncii în care categoria meșteșugarilor era bine definită. În absența unei societăți ierarhizate și a unei puteri politice centrale de tip statal, nici producția de bunuri nu mai putea avea un caracter organizat dincolo de teritoriul de existență al fiecărei comunități. Lipsa structurilor politice evoluat și inexistența pieței a dus frecvent la ideea existenței unei economii autarhice, naturale, în care schimbul direct din preistorie redevenise dominant. Această imagine este cel puțin parțial contrazisă de vigoarea cu care se practicau unele meșteșuguri, ca olăritul, de exemplu, și de existența monedelor romane de bronz, chiar dacă într-un număr foarte restrâns. După sute de ani de vecinătate cu Imperiul Roman, regiunile locuite de neamurile barbare fuseseră totuși puternic și ireversibil influențate de economia de schimb, de tip greco-roman. Este așadar dificil, prematur și riscant să încercăm să ajungem la concluzii de istorie economică în stadiul actual al cercetărilor. Doar descoperirile arheologice viitoare vor

putea, sperăm, să aducă lămuriri suplimentare în elucidarea stadiului de evoluție socială și economică de la începutul epocii migrațiilor. Ceea ce se poate sugera în momentul actual este că această perioadă considerată de atâtea ori drept un “început al sfârșitului” civilizației antice, o epocă a distrugerilor și pustiirilor, nu pare a fi atât de catastrofică în Transilvania, cel puțin prin prisma descoperirilor din așezarea de la Suceag.

LES ATELIERS CÉRAMIQUES DU Ve SIÈCLE après J.Chr. DECOUVERTS DANS L'HABITAT DE SUCEAG (DEP. DE CLUJ)

Aspects physico-géographiques

L'habitat de Suceag (village de Baci, département de Cluj) est situé au lieu-dit «Oradba», près de la route nationale Cluj-Napoca-Zalău et à environ 1 Km de la rivière de Nadăș, dans une zone de colline. Le terrain est un versant situé dans la direction Nord-est, ayant une pente douce et de petites terrasses conséquence, probablement, de l'érosion du sol. De la côte haut du versant coulent toute une série de sources.

Sur la surface de l'habitat, l'humus antique est une terre noire, grasse, grosse de 0,10–0,30 m. Au dessous il y a une terre glaiseuse, de couleur gris verdâtre, grasse, ayant une épaisseur moyenne de 0,30 m. A environ 0,60 m de profondeur de l'humus antique, il commence la glaise jaune, mélangée à des débris de pierre de calcaire et des coquillages pétrifiés, stérile du point de vue archéologique. Argile grise, de très bonne qualité se trouve aussi dans les versants des collines du voisinage immédiat, à 200-300 m de l'habitat. Il s'ensuit que dans l'habitat de Suceag il y avait des conditions naturelles extrêmement favorables à la pratique de la poterie, l'accès à la glaise de bonne qualité étant facile et les sources coulaient dans le noyau de l'habitat.

Les ateliers céramiques

A l'époque romaine la zone a été intensément habitée. Tout près passait le chemin romain impérial qui lait Napoca à Porolissum, à quelques Km de l'autre bout de l'habitat, par dessus les collines, il y avait le champ fortifié et l'habitat de Gilău. Sur la colline «Orat csup» située dans le voisinage immédiat du lieu dit «Oradba» il y a des traces massives de maçonnerie du mortier, et c'est là qu'on a découvert, dans le passé, les matériaux de construction d'origine romaine et deux inscriptions dédiées à Liber Pater et à Diane (*Rép. 1992*, 325). Etroitement liés à ces traces il y a aussi, peut-être, les vestiges de l'habitat romain que nous avons découverts pendant les fouilles sur le versant «Oradba». Il s'agit des habitations de surface, probablement en bois, sur des fondations en pierre. Elles étaient dans un état précaire,

en désordre, la pierre en étant utilisée pour les habitations ultérieures. Les matériaux céramiques en sont riches et variés. La céramique provinciale, travaillé à la roue a pu être produite dans les ateliers de Napoca (Ardevan 2001) ou dans ceux de Gilău. Pourtant on ne peut pas exclure la production de céramique aussi dans l'habitat ou villa de «Oradba – Orat csup», en comptant surtout sur l'habitat dense de cette zone et grâce aux conditions naturelles favorables. Pour l'instant il n'y a aucune découverte archéologique qui puisse prouver directement la pratique de la poterie.

Au début de la période des migrations au lieu dit «Oradba» fut fondé un nouvel habitat rural datable à la fin du IVe siècle et dans la première moitié du Ve siècle après J.Ch. (Opreanu 2001). En 1989 les fouilles pour sauver l'habitat et qui l'ont identifiées ont mis au jour deux fours céramiques datées à cette étape des fouilles aux IIIe–IVe siècles après J.Ch. (Cociș, Paki 1993). A partir de 1991 des fouilles systématiques ont commencé (Sites, 1996, no 251), au cours desquelles on a découvert une troisième four à cuisson.

L'atelier céramique no 1 (fig. 1; fig. 2)

Il est composé des deux fours découverts en 1989. Celles-ci sont situées dans la partie supérieure du versant très près d'une des sources. Les fouilles ultérieures ont démontré que les deux fours étaient placés à l'une des extrémités de l'habitat, plus loin n'existant plus de traces archéologiques, la pente devenant plus abrupte.

Le four no. 1 (fig. 1) a dans son plan une forme pyriforme, longue de 2,50 m. La chambre de cuisson a été réalisée par une paroi médiane. La paroi médiane (fig. 2) était formée de pierres de calcaire à forme cubique (0,20 x 0,20 x 0,20 m), ayant une hauteur de 0,80 m. Les deux compartiments résultés étaient larges de 0,60 m. Tout l'intérieur de la chambre de cuisson, y compris la paroi médiane, fut couvert de glaise, transformée en scorie à la suite du fonctionnement de la four. La paroi médiane soutenait la grille, grosse de 0,20 m. La grille était faite en glaise avec de la paille et des balles de blé posées sur un lit de verges. Les orifices de la grille avaient un diamètre d'environ 0,08 m ayant une section tronconique. La chambre de cuisson au-dessus de la grille s'est conservée à une hauteur de 0,70 m. La bouche d'alimentation, sous la forme d'un tunnel, ne s'est pas assez bien conservée pour en faire des observations précises.

Le four no. 2 (fig. 1) avait dans le plan une forme circulaire, à long tunnel d'alimentation. Sa longueur totale était de 2,80 m. La technique de construction de la chambre de cuisson est semblable à celle de la four précédente, étant pourtant moins profonde que le niveau actuel. La chambre de cuisson était compartimentée à l'aide d'une paroi médiane en pierre, du même type que celle du four no. 1 (fig. 2). La paroi médiane était grosse de 0,22 m et haute de 0,65 m. Les deux compartiments créés avaient chacun 0,70 m de largeur. La grille s'est conservée, ayant l'épaisseur de

0,15 m et des orifices de 0,08 m. La chambre de cuisson s'est conservée jusqu'à la hauteur de 0,80 m.

L'atelier céramique no 2. (fig. 3; fig. 4)

Il a été découvert à la suite des fouilles systématiques pendant la campagne de 1994. Il est représenté par un seul four situé à environ 150 m des autres, dans la partie inférieure du versant, sur une large terrasse, légèrement inclinée. Il semble être situé dans une zone plus centrale de l'habitat.

Le four no 3 (fig. 3) avait dans le plan une forme pyriforme et une longueur totale conservée de 3,10 m. La chambre de cuisson a été creusée dans la terre et couverte à l'intérieur d'une couche de glaise grosse de 0,06 – 0,08 m, très cuite. La largeur maximale de la chambre de cuisson était de 1,40 m. Celle-ci a été divisée en deux par une paroi médiane, longue de 1,61 m et large de 0,20 m, se conservant jusqu'à 0,60 m de hauteur. Pour la construire on a utilisé un bloc massif de calcaire de forme rectangulaire, à cotés plans, qui gardaient des traces de coups de bédane, et que l'on a pris de l'habitat romain ou de la carrière de calcaire des environs. A l'époque romaine le bloc fut préparé pour un autel, ses faces étant travaillées pour y faire des inscriptions. On n'a pas identifié de traces d'inscription. Le reste des pierres qui formaient la paroi médiane étaient des pierres de calcaires de carrière de petites dimensions, à formes assez régulières. Sur le deux cotés latéraux la paroi était couverte de dalles de calcaire, mises de chant, le tout étant finalement couvert de glaise. On a trouvé la grille en glaise écroulée à l'intérieur de la chambre de cuisson. Les fragments en étaient gros d'environ 0,20 m et les orifices circulaires avaient le diamètre d'environ 0,08 m, la chambre de cuisson ne s'est pas conservée, étant écroulée à l'intérieur. Le tunnel d'alimentation s'est faiblement conservé. Il avait l'épaisseur de 0,30 m et était, probablement voûté. Tout autour, le four avait une ceinture de pierres de calcaire de dimensions moyennes. Les débris de la grille étant extrêmement cimentés, cela pourrait signifier qu'il s'est écroulé pendant qu'il fonctionnait ou, plus précisément peu de temps après que la charge de récipients a été enlevée de la four. En revanche, la chambre de cuisson semble s'être écroulée plus lentement, avec le temps, évidemment après que le four fut abandonné.

La céramique trouvée dans les fours

On a trouvé dans les fours no 1 et no 2 des fragments céramiques provenant de 58 récipients (fig. 5-20, un fragment de jarre en pâte fine grise n'apparaît pas dans les planches), peut-être rebutés pendant la fonctionnement de l'atelier. Tous sont travaillés à la roue rapide. On a pu identifier trois types de pâte: pâte fine (fig. 5-15, 35 fragments de couleur grise et 4 fragments de couleur brune), pâte semi fine (fig. 16-17; 20/1-2) gris noirâtre (12 fragments) et pâte grumeleuse (fig. 18-19; 20/3-4) de couleur

brun foncé (7 fragments). Typologiquement sont présents les jattes (fig. 5-6), les cruches et les tasses (fig. 7-8), les gobelets et les bols (fig. 9), les marmites (fig. 10-12; 15) et les jarres (fig. 130). La céramique en pâte fine est finie, à l'extérieur par la technique du polissage fait à l'aide de la spatule avant la cuisson. Quelques récipients ont été ornements par des faisceaux de lignes verticales ou obliques exécutées par polissage avec la spatule (fig. 8/1; 8/3; 14/1; 14/3). Il y a encore des cannelures incisées (fig. 9/1-2).

Les formes de la céramique en pâte semi fine sont représentées par des jattes (fig. 16/3), des tasses et, peut-être, des récipients de petites dimensions (fig. 17). La typologie de la céramique en pâte grumeleuse repose sur une seule forme, la marmite (fig. 18-19). La céramique en pâte semi fine (fig. 20/1-2) et surtout la céramique grumeleuse (fig. 18/3-4; 20/3-40) a été parfois ornementée par l'incision dans la pâte molle des faisceaux de lignes en vallons réalisées à l'aide du peigne dans la pâte molle, ou bien par l'incision des cannelures simples (fig. 16/4; 17/2). Dans la four no 3 on a trouvé les fragments d'une seule grande tasse à une anse presque entière (fig. 21), à forme bitronconique, en pâte grise semi fine, ayant certaines impures. La lèvre en est rabattue rond en section. Le fond en est profilé sous la forme d'une base n'ayant pas d'anneau de soutènement.

Anse, à section ronde, en est courte et elle est fixée justement sous la lèvre. Les bords du récipient sont minces, surtout au niveau du diamètre maximal. L'extérieur a été lisse à l'aide la spatule, par des lignes verticales au col et horizontales, exécutées d'une manière non uniforme et négligente sur le reste du récipient. Sous la lèvre il y a une ligne ondulée réalisée par la même technique. Tant la composition de la pâte que la finition de la surface extérieure semblent être réalisées plus négligemment que dans le cas des récipients trouvés dans d'autres fours.

La chronologie des ateliers

On n'a découvert aucune pièce métallique à expressivité chronologique dans les ateliers céramiques. La four à paroi médiane appartient au type La Tène romain (*Henning 1977*) de fours à deux chambres, fréquentes également aux IV-V siècles après J.Chr. dans la cultures de Sântana de Mureş – Cerneahov (*Kaglinski 1999*) ou dans les régions septentrionales des Carpates, hors de l'Empire Romain (*Istvanovits 1999*, 176, fig. 5). On retrouve aussi le même type de four, la variante à pilon central, en Autriche supérieure, à Mautern, qui fut datée, à l'aide d'une monnaie découverte dans l'habitat, à l'époque post-valentinienne (*Friesinger, Kerchler 1981*), à Unterradlberg (*Rodriquez 1997*), ou à Peigarten-Hollabrunn (*Kern 2000*). La four de Hörbing-Keltenweg a été datée grâce au radiocarbone entre les années 540 et 620 après J.Chr. (*Stein-Klauber 1996*, 9, Abb.1). La datation

des fours céramiques a été, en général, relative, dans le contexte de la datation générale de tout l'habitat ou selon les analogies de la céramique découverte à l'intérieur des fours. On connaît des fours à paroi médiane au Nord-ouest de la Roumanie, à Medieșul Aurit (*Dumitrașcu, Bader 1967*), Satu Mare (*Lazin 1980*) et Lazuri, ou à Grădinari-Săliște, au Banat (*Bozu 1990*) qui furent datées aux IIIe-IVe siècles après J.Chr. seulement selon les traits généraux de la céramique. Un exemple de four à paroi médiane qui fut datée à la seconde moitié du IV siècle après J.Chr., à l'aide d'une monnaie de Valens découverte dans l'habitat, est celle d'Arad-Ceala (*Crișan 1968*).

Du point de vue de la chronologie générale de l'habitat de Suceag, on a récemment établi qu'il a commencé d'exister à partir de la phase D₁ et a continué pendant la phase D₂, à savoir environ entre les années 380-440 après J.Chr. (*Opresanu 2001*). Quant aux ateliers céramiques il serait possible que leur position dans la topographie de l'habitat ne soit pas accidentelle. Si l'atelier céramique no 2 a un emplacement naturel étant situé dans l'une des extrémités de la zone habitée (*Henning 1977, 187*) l'atelier no 2 se trouve à l'intérieur de celle-ci, ce qui a une signification, probablement, chronologique. L'argument le plus important qui suggère que l'atelier no 2 date d'une étape plus récente est de nature stratigraphique. Le profil à l'intérieur de la four no 3 (fig. 4) prouve que, pour aménager la chambre de la cuisson, on a creusé la fosse dans le niveau d'habitation correspondant à l'habitat du début la période des migrations.

Cette couche, située sur l'humus antique a une épaisseur d'environ 0,20 m et elle est formée d'une terre gris clair, ameublie, ayant des pigments blanchâtres et un riche matériel archéologique. Par conséquent, cette couche est le résultat d'une habitation. L'absence du matériel de nature provinciale romaine et la présence de la céramique pareille à celle appartenant à l'atelier no 1, prouvent qu'il s'agit du niveau d'habitation faisant partie de l'habitat du V siècle après J.Chr. Par conséquent, on doit placer la période de fonctionnement de l'atelier céramique no 2 vers la fin de l'intervalle où l'habitat a existé. On peut également ajouter à ces considérations stratigraphiques la remarque quand à la technique moins soignée de la fabrication du four no 3, par rapport aux deux autres. Il est donc assez naturel d'accepter que l'atelier céramique no 2 a fonctionné dans une période un peu plus récente que l'atelier no 1, tenant compte uniquement de la stratification et de la datation générale de l'habitat. On a identifié des ateliers de poterie contemporaine dans l'habitat de Sighișoara – Dealul Viilor (*Baltag 1982, 46, fig. 5, 6*), Oradea – Salca (Ilieș, Bulzan, dans ce volume) et dans d'autres lieux dits datant plus approximativement de la même époque.

La céramique trouvée à l'intérieur des fours, notamment la céramique fine ornementée par polissage fournit des dates chronologiques plus précises. On n'a trouvé ce type de céramique dans aucun complexe datant de l'époque de la province Dacie, et les traces d'une habitation datant du La Tène font défaut dans le site de Suceag. Par conséquent, cette catégorie de récipients appartient sûrement à l'habitat du Ve siècle après J.Chr. A part le contexte de la découverte, la céramique fine grise, ornementée par polissage est spécifique à l'époque romaine tardive, bien connue dans les provinces danubiennes tardives et dans les régions limitrophes situées à l'extérieur de L'Empire.

A présence des fragments de récipients en pâte fine et semi fine grise, aux ornements polis à l'intérieur des fours no 1 et no 2 confirme qu'elles datent de l'époque post-romaine. Le récipient trouve dans le four no 3, lui aussi, fait partie du même groupe céramique, étant ornementé de la même manière (fig. 21). Par rapport à d'autres récipients appartenant à la céramique semi fine, aux impuretés, a les rebords plus minces et il est fini d'une manière plus négligente, ce qui représente des traits spécifiques aux pièces plus récentes et ce qui confirme la datation que nous avons proposée pour la four no 3 sur des considération stratigraphiques. Quelques formes possèdent des analogies parfaites dans d'autres sites bien datés. En voilà un exemple: les cruches, surtout certains types (fig. 7/1-2) qui possèdent des analogies parfaites avec la céramique romaine tardive du camp fortifié légionnaire de Carnuntum. On y trouve des cruches identiques comme forme, toujours en pâte fine grise ou noirâtre, polie (*Grünwald 1979, Taf 85/8/11*). La datation de ce type de céramique a été faite généralement en Pannonie à partir de la période post valentinienne, après 380 après J.Chr., continuant d'exister aussi au Ve siècle (*Grünwald 1979, 78-81*). Cette catégorie existe à Tokod, étant datée avec tout le complexe archéologique dans la première moitié du V siècle après J.Chr. (*Zonayi 1981, abb 4; 7/1-11*). Ce type de cruche est plus fréquent hors de l'Empire, dans le cadre de la catégorie céramique de type «Murga» en Moravie vers les années 400 après J.Chr. et pendant tout le V siècle (*Tejral 1985, 123-126; Abb 12/3, 6, 7;13/1; 14; 16/3-4, 6-8*). La différences entre ces récipients et ceux des fours de Suceag est que la dernière catégorie a la couleur grise, y compris sur la surface extérieure polie, comme la céramique romaine tardive et non pas noire luisante, que ceux de Moravie. Un autre centre qui produisait le même type de cruche à Barbaricum est l'atelier de l'habitat de Tiszavasvári-Várösföldje, Jegyzötag, daté aussi au V siècle après J.Chr. (*Istvánovits 1999, pl I/1; X/1-2; XVI/5; XXIV/2; XLVII/3*). Elles sont, comme les pièces de Suceag, de couleur grise, polies; les noires luisantes manquent. L'auteur les appelle «des cruches de type Murga sarmates», produites dans la région, d'après une technologie romaine réalisée, probablement par les artisans romains

(*Istvánovits 1999*, 179). Les mêmes traits caractéristiques possèdent aussi la céramique de Suceag, sa découverte dans les fours étant très importante, parce qu'elle prouve la production locale de cette catégorie. Le fragment d'une cruche du même type, en pâte semi fine grise, mais daté trop tôt par l'auteur de l'étude, provient de Drăgășina (dép. de Timiș) (*Micle 1997*, 80-81, fig. XII/2). Un récipient du même type provient d'une habitation près d'Oradea découverte dans la rive érodée du Criș, le matériel étant correctement daté chronologiquement à l'époque des Huns (*Emödi 2000*, 102-103, fig. 2). De même, l'habitat no 1 de Bratei, datable aux V-VI siècles après l'ensemble du matériel archéologique, a fourni quelques exemplaires de ce type de cruche (*Bârzu 1995*, fig. 10/3, 5, 6). Une autre forme à analogie parfaite dans la céramique du four céramique d'Unterradlberg (*Rodriquez 1997*, Taf 4/10) est un gobelet ou bol de la four no 1 de Suceag (fig. 9/4). Le fragment de la lèvre d'un récipient à large ouverture, à forme bitronconique, ornémenté juste sous la lèvre de faisceaux de bandes verticales polies et groupées en une sorte de «métopes», alternant avec des surfaces mates, non polies présente aussi de l'expressivité chronologique (fig. 8/3). Une analogie convenable pour ce récipient se retrouve dans le camp fortifié romain tardif de Dunabogdány en Pannonie. Il s'agit d'une forme modèle pour les marmites à décor poli de la céramique romaine tardive qui étaient produits en grand nombre dans l'atelier de Pilismarom-Malompatlak et que l'on retrouve fréquemment dans les camps fortifiés du limes tardif pannonique. On les date entre le dernier quart du IVe siècle et la première moitié du Ve siècle après J.Chr. (*Ottományi 1999*, 349, E-type 2, pl VIII/4).

La grande tasse de la four no 3 (fig. 21) est elle-aussi d'origine romaine tardive, en tant que forme. La différence est que l'anse ne part pas depuis la lèvre comme dans le cas des tasses romaines tardives (*Grünwald 1979*), mais elle est collée sous la lèvre comme aux cruches et tasses de type «Murga» (*Tejral 1985*), ou aux cruches découvertes à Tokod (*Lányi 1981*). Il manque totalement des fours de Suceag la céramique fine ornémentée par estampage, même si dans l'habitat, il y a un nombre réduit de récipients de cette catégorie. La disparition, si répandue aux III-IV siècles après J.Chr., dans la région de la Tisa supérieure et à l'Est de la Slovaquie, on la remarque vers l'année 400 après J.Chr., aussi dans le centre céramique de Ostrovany (*Lamiova-S. 1977*). Envisageant tous ces éléments, la datation que nous proposons est dans l'intervalle d'après l'année 400 après J.Chr., vers la fin de la phase D₁ et dans la phase chronologique de transition D₁ – D₂ dans la chronologie de R. Harhoiu (*Harhoiu 1990*).

Brèves considérations d'histoire économique

Une première constatation qu'on pourrait faire est liée au niveau technologique du début de l'époque des migrations. Le type de fours, de même que leur technique de construction continuent la bonne tradition

romaine. Par conséquent il y avait des artisans potiers qui, entre autres, connaissaient bien la technologie de la construction des fours (*Henning 1978*). La continuation de ce métier jusqu'à cette période n'est que partiellement surprenante, car on connaît bien les grands centres de poterie des IIIe-IVe siècles avant notre ère de Barbaricum où se trouvent des dizaines, voire même des centaines de fours céramiques, comme à Panic (*Matei 1985*), Zalău-Valea Mâții (*Matei 1997*), Blazice, Beregsurany (*Istvanovits 1993*), Ostrovany, Satu Mare ou Medieșul Aurit. Il est possible qu'une fois après la retraite de l'administration romaine de la Dacie, moment où la production des grands centres céramiques romains a cessé et où le marché et le commerce organisé dans les cadres et la protection de l'Etat romain sont disparus, le besoin d'approvisionner avec de la céramique de bonne qualité pour de vastes espaces de Barbaricum ait stimulé la production locale. A l'époque impériale on produisait la céramique romaine justement dans les habitats et les «vici militari» du limes. En voilà un exemple: les fours à paroi médiane du vicus de Bad Wimpfen sur Neckar, un important centre artisanal romain du limes de l'Allemagne (*Filgis 2001*, Abb. 5). De cette manière, la poterie a maintenu les standards technologiques romains, même hors de l'Empire. Là-dessus il est à souligner la situation de l'Allemagne Magna (=libre), sur la rive gauche du Danube supérieur, où l'on constaté un transfert de la technologie romaine à Barbaricum. On y a découvert des fours céramique travaillée à la roue (*Arhennius 1990*; 9; 24). De même, en Thuringe, à Haarhausen on a trouvé des fours céramiques romaines comme type de construction et céramique, ayant des formes allemandes traditionnelles, mais travaillées à la roue, datables vers l'année 300 après J.Chr. (*Alamannen 1977*, 135, Abb. 136). D'autre part, dans quelques régions les contacts avec l'Empire Romain tardif et avec sa production céramique spécifique ont continué aussi au IVe siècle après J.Chr. Si la technologie de base est restée la même de l'époque romaine précoce, les types céramiques à la mode dans le monde romain tardif se sont rapidement répandus au-delà des frontières, si bien qu'ils ont été copiés dans les ateliers locaux du monde barbare. Voilà pourquoi, à Suceag aussi, les fours sont de type romain (pareilles à celles de l'époque de la province) et le céramique produite appartient au type de la céramique romaine tardive, connue dans les provinces tardives voisines, comme la Pannonie et la Moesia ou bien dans le monde barbare avoisinant.

Par comparaison à la période de la Dacie romaine, il semble qu'un changement évident se soit produit dans le domaine des métiers. Malgré les grandes lacunes qui existent dans le domaine de l'histoire économique de la Dacie Romaine on connaît pourtant l'existence de quelques habitats ruraux spécialisés dans la production céramique, comme ceux de Cristești et Micăsasa. De même, on croit que les villes romaines aussi étaient de grands

centres de production, peut-être aussi dans le domaine de la céramique, comme on l'a affirmé pour Porolissum (*Gudea 1980; Gudea 1997*). Les quantités remarquables de céramique provinciale découvertes pendant toutes les fouilles archéologiques d'époque romaine démontrent qu'en Dacie il y avait une puissante production céramique, même si le réseau des centres de production et de diffusion des produits céramiques est encore très peu connu. Paradoxalement pourtant, il y a plusieurs localités où l'on a découvert des fours céramiques de l'époque d'après l'abandon de la province, bien que les fouilles archéologiques concernant cet intervalle ait été sporadiques ou fortuites. Dans la majorité des cas, les fours céramiques ont été identifiées dans des habitats ruraux contemporains situés à quelques kilomètres seulement l'un de l'autre, comme par exemple à Suceag et à Cluj-Mănăştur (*Hica 1974*). La présence des ateliers céramiques renforce la conclusion que, dans la région du Nord-ouest de la Transylvanie aussi les communautés du début de l'époque des migrations étaient sédentaires, comme celles de l'aire de la culture Sântana de Mureş – Cerneahov, connues surtout dans la zone extra carpatique, existant tout de même un partage social du travail où la catégorie des artisans était bien définie.

N'existant pas de société hiérarchisée et de pouvoir politique central de type étatique, la production des biens non plus, ne pouvait avoir un caractère organisé au-delà du territoire d'existence de chaque communauté. La manque des structures politiques évoluées et l'inexistence du marché ont eu comme résultat l'idée de l'existence d'une économie tenant de l'autarcie, naturelle où l'échange direct depuis la préhistoire était redevenu dominant. Cette image est du moins partiellement contredite par la vigueur avec laquelle on pratiquait certains métiers, comme la poterie par exemple, et par l'existence des monnaies romaines en bronze, bien que peu nombreuses. Après des centaines d'années de voisinage avec l'Empire Romain, les régions habitées par les tribus barbares avaient été pourtant puissamment et irréversiblement influencées par l'économie d'échange de type gréco-romain. Il est donc difficile prématuré et risquant d'essayer d'arriver à des conclusions d'histoire économique à l'état actuel des recherches. Seules des découvertes archéologiques futures pourront, on l'espère, apporter des solutions supplémentaires dans l'éclaircissement du stade d'évolution sociale et économique du début de l'époque des migrations. Ce qu'on peut suggérer à l'heure qu'il est que cette période considérée tant de fois comme un « commencement de la fin » de la civilisation antique, une époque des destructions et des ravages, ne semble pas être si catastrophique en Transylvanie, du moins sous la lumière des découvertes de l'habitat de Suceag.

Bibliografie/Bibliographie

- Alamannen 1997 *Die Alamannen*, Stuttgart, 1997.
- Ardevan 2001 R. Ardevan, *Cuptoare romane de la Napoca*, în *Studia archaeologica et historica Nicolae Gudea dicata. Omagiu Profesorului Nicolae Gudea la 60 de ani* (C. Cosma, D. Tamba, A. Rustoiu), Zalău, 2001, p. 319-329.
- Arhennius 1990 B. Arhennius, *Die Schraube als Statussymbolik. Zum Technologietransfer zwischen Römer und Germanen*, în *Frankfurter Beiträge zur Mittelalter. Archäologie II, Schriften des Frankfurter Museum für Vor- und Frühgeschichte-Archäologisches Museums*, XII, Bonn, 1990, p. 1-34.
- Baltag 1982 Gh. Baltag, *Locuințe, ateliere și instalații de foc din secolele IV-VIII în așezarea de la Sighișoara-Dealul Viilor*, în *Revista muzeelor și monumentelor. Monumente istorice și de artă*, XII, 1982, 2, p. 44-50.
- Bârză 1995 L. Bârză, *La station no. 1 de Bratei, dép. de Sibiu (IVe-VIe siècles)*, în *Dacia, N.S.*, XXXVIII-XXXIX, 1994-1995, p. 239-295.
- Bozu 1990 O. Bozu, *Așezarea daco-romană de la Grădinari-Săliște (jud. Caraș-Severin)*, în *Banatica*, 10, 1990, p. 147-186.
- Cociș, Păki 1993 S. Cociș, A. Păki, *Cercetările arheologice de la Suceag (jud. Cluj). Campania din 1989. Cuptoarele de ars ceramică (secolele III-IV)*, în *ActaMN*, 26-30, 1989-1993, I/2, p. 477-494.
- Crișan 1968 I.H. Crișan, *Continuitatea dacică în Câmpia Aradului*, în *Apulum*, VII/1, 1968, p. 241-251.
- Dumitrașcu, Bader 1967 S. Dumitrașcu, T. Bader, *Așezarea dacilor liberi de la Medieșul Aurit, Oradea*, 1967
- Emödi 2000 J. Emödi, *Történeti adatok Nagyvárad múltjából*, Oradea, 2000.
- Filgis 2001 M.N. Filgis, *Ausgewählte Baubefunde des Handwerks und Gewerbes im römischen Vicus von Wimpfen*, în *The Impact of Rome on Settlement in the Northwestern and Danube Provinces. Lectures held at the Winckelmann-Institut der Humboldt-Universität zu Berlin in winter 1998/1999* (eds. S. Altekamp, A. Schäfer), *BAR Internat Ser 921*, Oxford, 2001, p. 19-36.
- Grünwald 1979 M. Grünwald, *Die Gefässkeramik des Legionslagers von Carnuntum (Grabungen 1968-1974) RLO XXIX*, Wien, 1979.
- Gudea 1980 N. Gudea, *Vasele stampilate de la Porolissum*, în *ActaMP*, IV, 1980, p. 105-190.
- Gudea 1997 N. Gudea, C. Filip, *Die gestempelten Gefäße von Porolissum II. Die gestempelten Gefäße aus der Kastell*

- auf dem Hügel Pomet, în *Römer und Barbaren an den Grenzen des römischen Dakiens (=ActaMP XXI)* (Hrsg. N. Gudea), Zalău, 1997, p. 765-781.
- Harhoiu 1990 R. Harhoiu, *Chronologische Fragen der Völkerwanderungszeit in Rumänien*, în *Dacia, N.S.*, XXXIV, 1990, p. 169-208.
- Henning 1977 J. Henning, *Entwicklungstendenzen der Keramikproduktion an der mittleren und unteren Donau im 1. Jahrtausend u. Z.*, în *ZfA*, 1, 1977, p. 181-206.
- Henning 1978 J. Henning, *Zur Frage der technologischen Traditionen des spätkaiserzeitlichen Töpferwerkstätten im Karpatenraum*, în *Etnographisch-Archäologische Zeitschrift*, Berlin, 19, 1978, p. 445-460.
- Hica 1974 I. Hica, *Urme de locuire din secolul al IV-lea la Cluj-Mănăştur*, în *Im memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj-Napoca, 1974, p. 165-171.
- Istvánovits 1993 E. Istvánovits, *Some Data on the History of the Upper Tisza Region in the Roman Age*, în *Vychodoslovensky Pravek*, 4, 1993, p. 127-142.
- Istvánovits 1999 E. Istvánovits, *Tiszavasvári-Városföldje, Jegyző-tag. A Settlement of the 5th Century*, în *JAMÉ*, XLI, 1999, p. 173-254.
- Kern 2000 A. Kern, *Ein Völkerwanderungszeitlicher Töpferofen aus Peigarten, VB Hollabrunn (NÖ)*, în *Gentes, reges und Rom* (Hrsg. J. Bouzek, H. Friesinger, K. Pieta, B. Komórocz), Brno, 2000, p. 221-235.
- Lamiova-S. 1997 M. Lamiova-Schmiedlova, *Stempelverzierte graue Keramik aus römischer Zeit in der Ostslowakei*, în *Römer und Barbaren an den Grenzen des römischen Dakiens (=ActaMP XXI)* (Hrsg. N. Gudea), Zalău, 1997, p. 765-781.
- Lányi 1981 V. Lányi, *Die graue spätrömische Keramik von Tokod*, în *Die spätrömische Festung und das Gräberfeld von Tokod* (Hrsg. A. Mócsy), Budapest, 1981, p. 73-120.
- Lazin 1980 Gh. Lazin, *Cuptoare dacice de ars ceramică din sec. III-IV descoperite la Satu Mare*, în *StComSatuMare*, 1980, p. 133-142.
- Matei 1985 Al.V. Matei, *Cuptorul pentru ars ceramica stampilată descoperit în aşezarea dacilor liberi de la Panic, jud. Sălaj*, în *ActaMP*, IX, 1985, p. 247-251.
- Matei 1997 Al.V. Matei, *Die Töpferöfen für graue, spempelverzierte Keramik aus Zalău*, în *Römer und Barbaren an den Grenzen des römischen Dakiens (=ActaMP XXI)* (Hrsg. N. Gudea), Zalău, 1997, p. 367-455.
- Micle 1997 D. Micle, *Un centre de poterie dans l'agglomération daco-romaine de Drăgşina (Département de Timiş)*, în *Études sur la céramique romaine et daco-romaine de la Dacie et de la Mésie Inférieure, Bibliotheca Historica et Archaeologica Universitatis Timisiensis I*, Timişoara, 1997, p. 77-84.

- Opreanu 2001 C. Opreanu, *Eine spätrömische Riemenzunge aus der Siedlung von Suceag(Kreis Cluj). Beiträge zur Chronologie der Völkerwanderungszeit in Siebenbürgen*, în *Studia archaeologica et Historica Nicolao Gudea dicata. Omagiu Profesorului Nicolae Gudea la 60 de ani* (C. Cosma, D. Tamba, A. Rustoiu ed.), Zaláu, 2001, p. 467-478.
- Ottományi 1999 K. Ottományi, *Late Roman Pottery in the Dunabogdány Camp*, în *Pannonia and Beyond* (Ed. A. Vaday)= (*Antaeus* 24), Budapest, 1999, p. 335-371.
- Rep 1992 Repertoriul arheologic al județului Cluj, Cluj-Napoca, 1992.
- Rodriguez 1997 H. Rodriguez, *Germanische Keramikfunde aus Unterradlberg. Eine Beitrag zur Frage der "gentis Marcomanorum" in der frühen Völkerwanderungszeit im Gebiet südlich der mittleren Donau*, în *Neue Beiträge zur Erforschung der Spätantike im mittleren Donaauraum* (Hrsg. J. Tejral, H. Friesinger, M. Kazanski), Brno, 1997, p. 171-214.
- Situri 1996 C. Opreanu, S. Cociș, *Suceag "Oradba" (j. Cluj)*, în *Situri arheologice cercetate în perioada 1983-1992*, Brăila, 1996, nr. 251, p. 109.
- Steinklauber 1996 U. Steinklauber, *Bemerkungen zur Spätantike in der Steiermark*, în *Chronologische Fragen der Völkerwanderungszeit. Archäologische Konferenz des Komitates Zala und Niederösterreiches IV. Traismauer 11-13.10 1993*, *Zalai Múzeum*, 6, 1996, p. 9-14.
- Tejral 1985 J. Tejral, *Spätrömische und völkerwanderungszeitliche Drehscheibenkeramik in Mähren*, în *ArchAustr*, 69, 1985, p. 105-145.
- Vagalinski 1999 L. Vagalinski, *Spätrömische und völkerwanderungszeitliche Drehscheibenkeramik mit eingeglätteter Verzierung südlich der Donau (Bulgarien)*, în *Sintana de Mureș-Cernjachov-Kultur. Akten des Internationalen Kolloquiums in Caputh vom 20. Bis 24. Oktober 1995* (Hrsg. G. Gomolka-Fuchs), Bonn, 1999, p. 155-178.

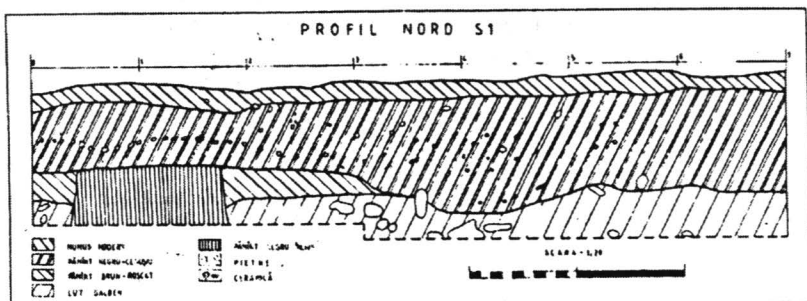
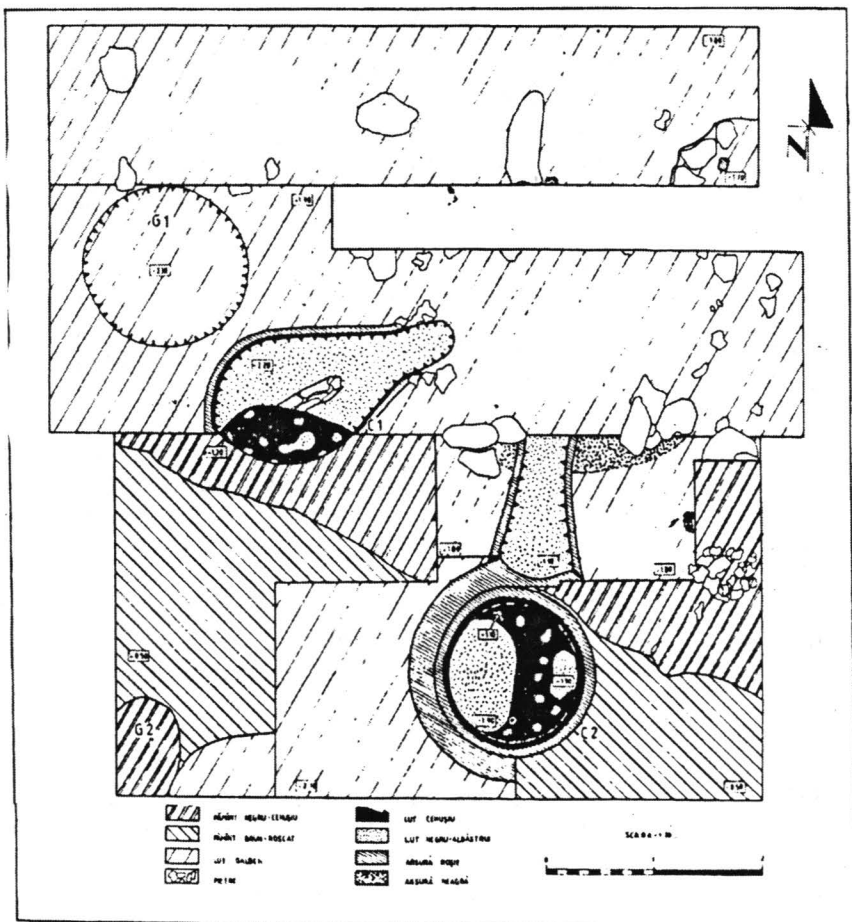

Fig. 1 Planul cuptoarelor nr1 și nr. 2.
Le plan des fours no 1 et no 2.

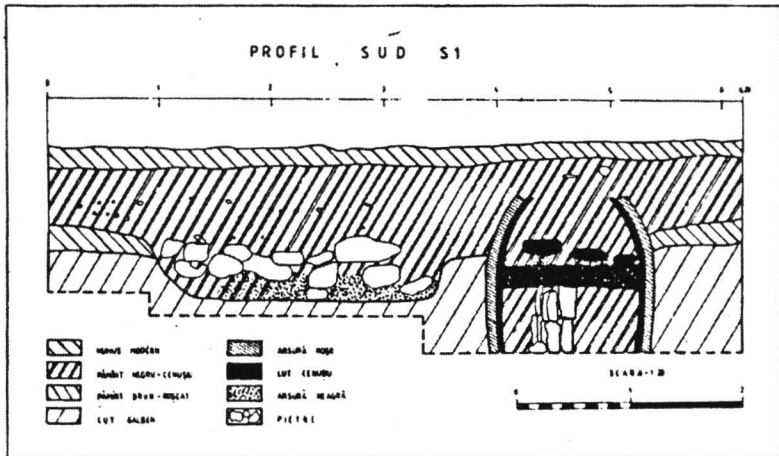
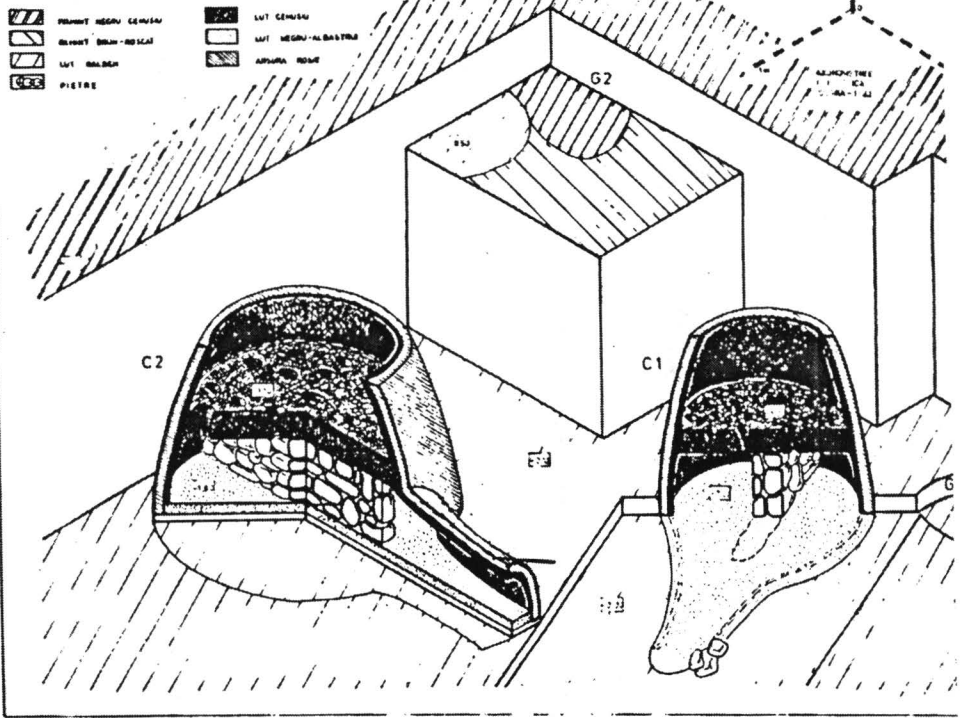

Fig. 2 Axonometrie și profil prin cuptorul nr. 1.
 Axonométrie et profil par le four no 1.

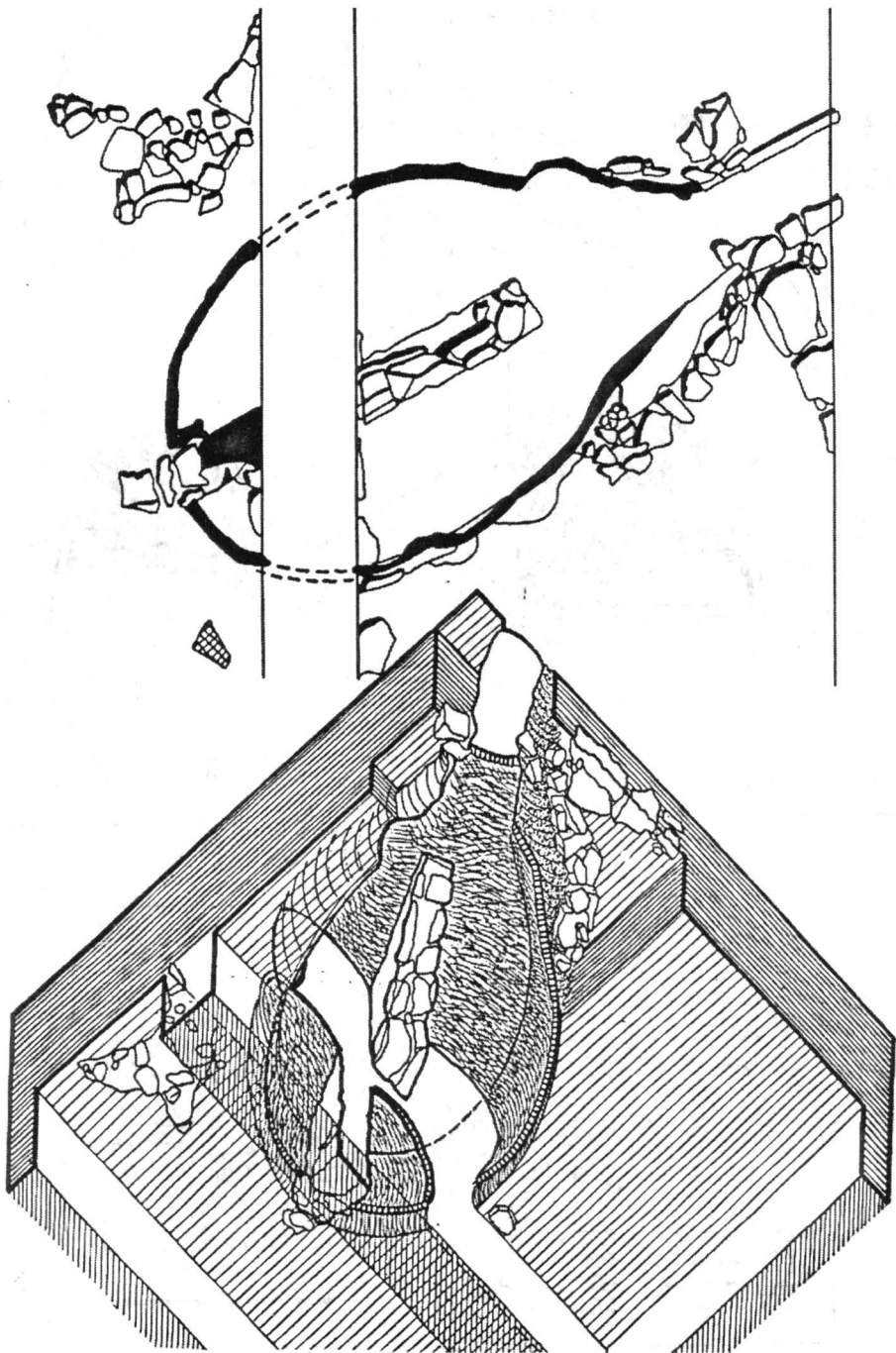

Fig. 3 Axonometrie și planul cuptorului nr. 3.
Axonométrie et profil par le four no 3.

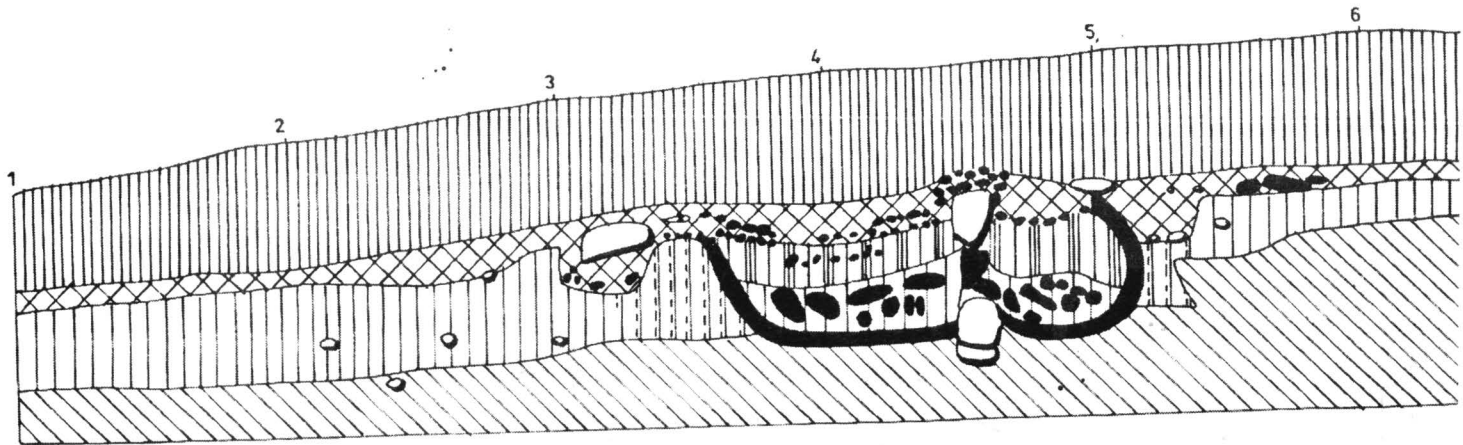

Fig. 4 Profil prin cuptorul nr. 3.
Profil par le four no 3.

<https://biblioteca-digitala.ro> / <https://complexulmuzealbn.ro/>

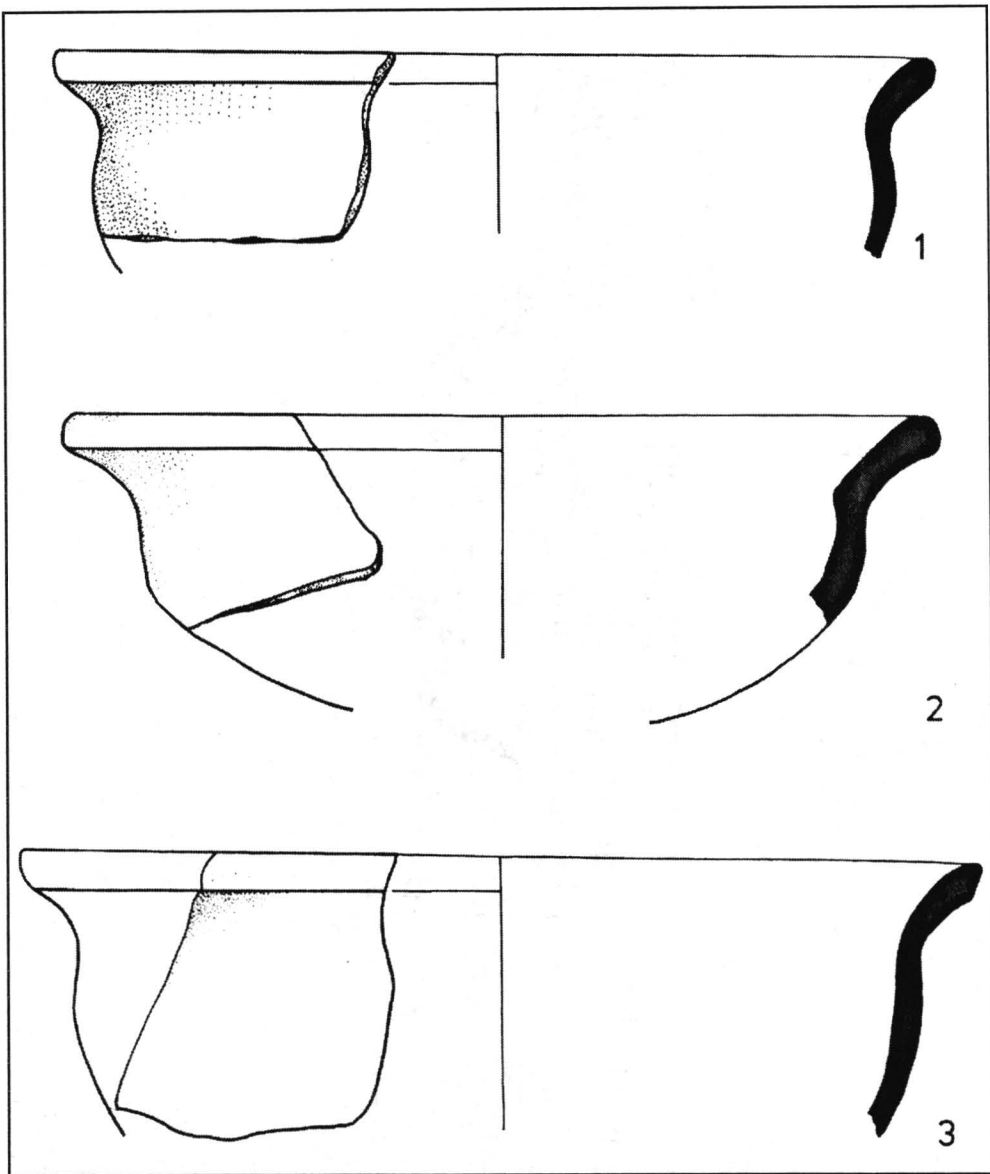

Fig. 5 Castroane din pastă fină gri (1-2 cuptorul 1; 3 cuptorul 2).
 Jattes en pâte fine grise (1-2 le four no 1; 3 – le four no 2).

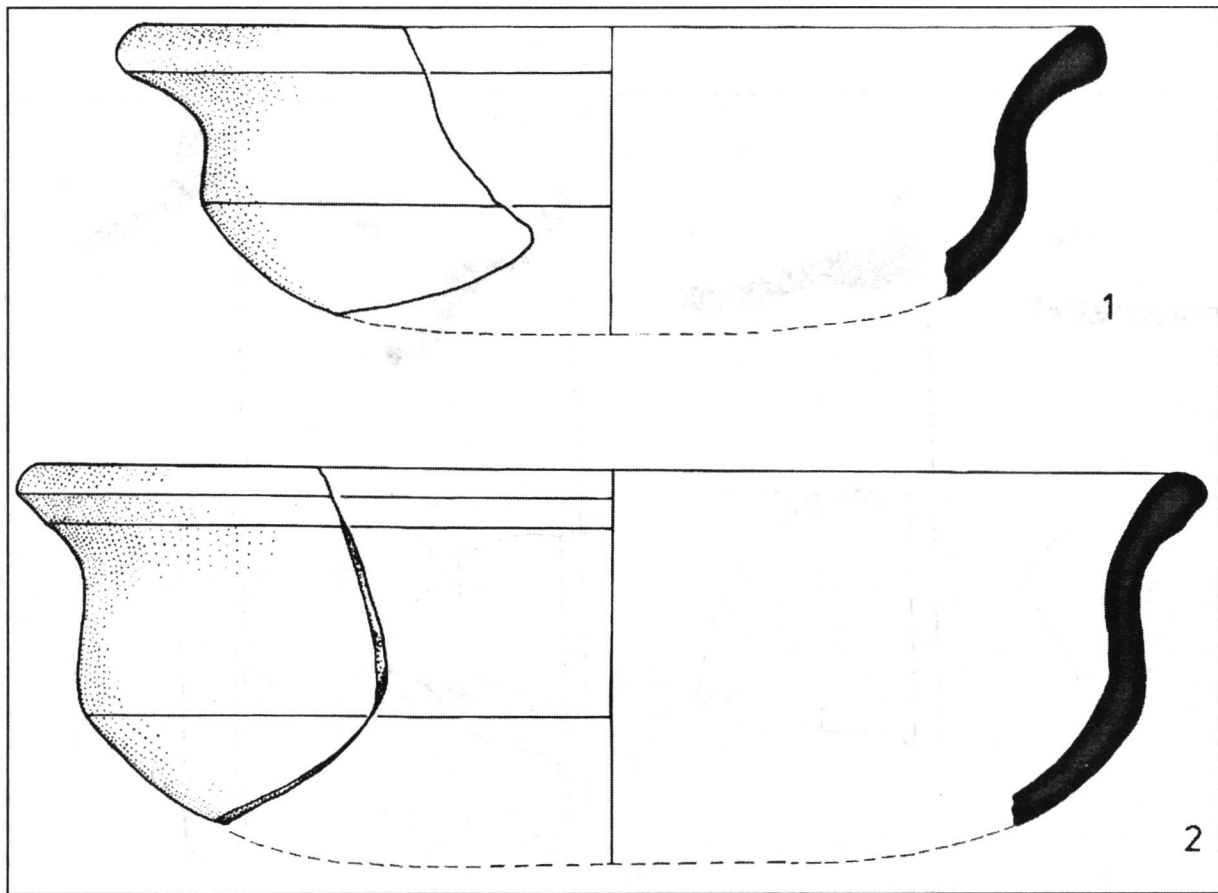

Fig. 6 Castroane din pastă fină gri (cuptorul 2).

Jattes en pâte fine grise (four no.2)

<https://biblioteca-digitala.ro> / <https://complexulmuzealbn.ro/>

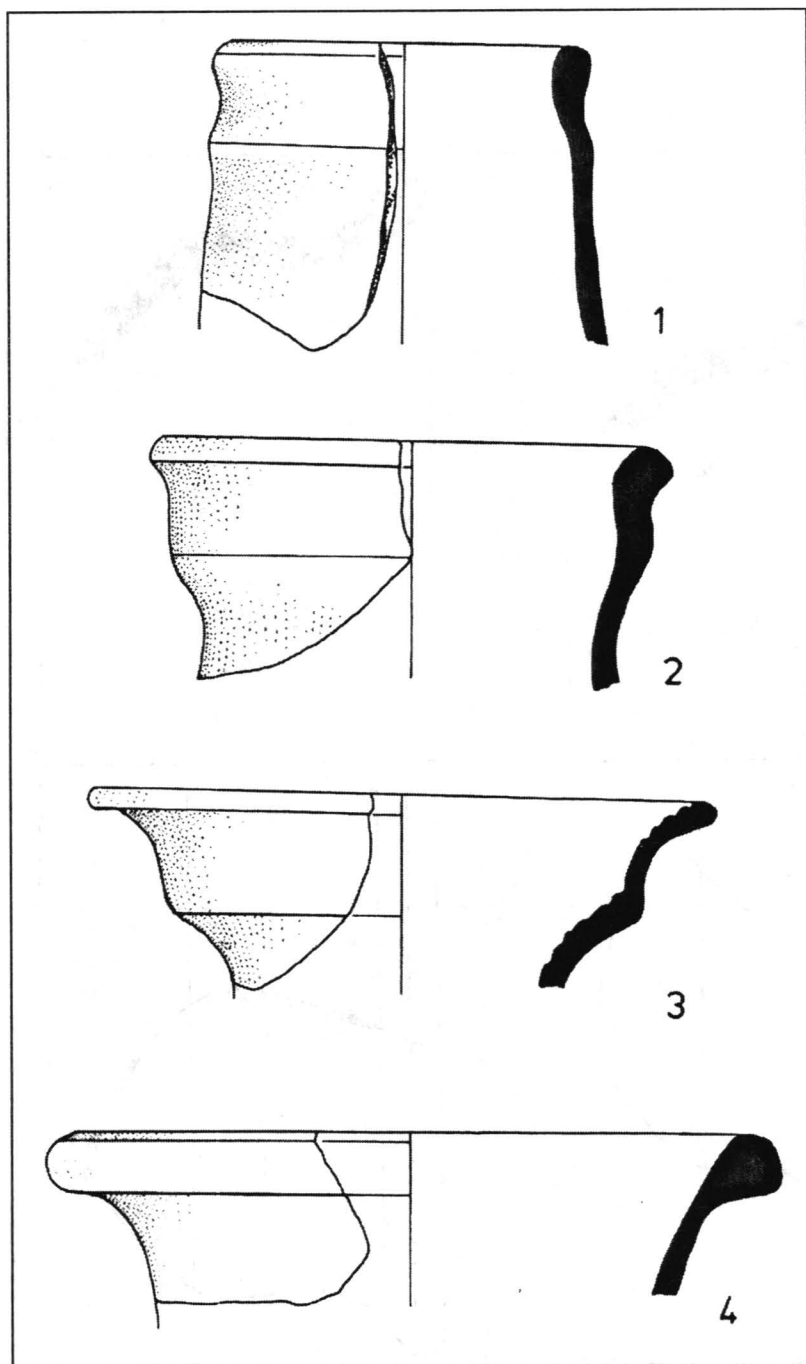

Fig. 7 Ulcioare din pastă fină gri (2, 3 cuptorul 1; 1, 4 cuptorul 2).
 Cruches en pâte fine grise (2, 3 four no 1; 1, 4 four no 2).

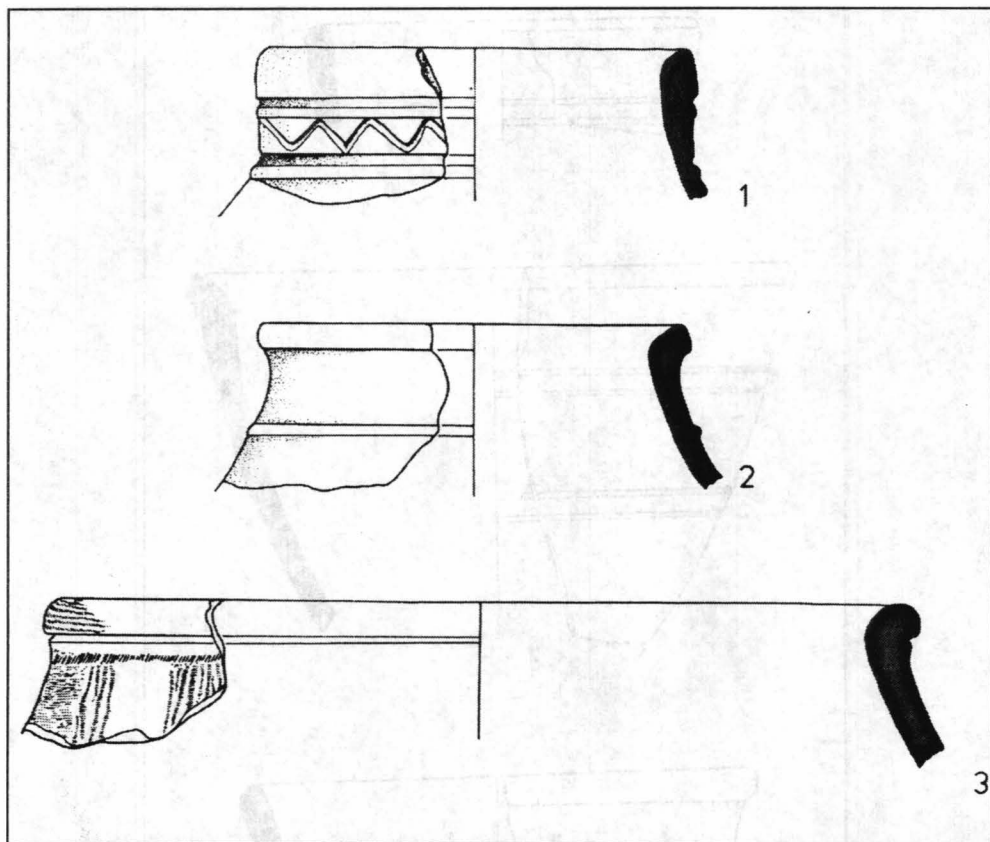

Fig. 8 Căni din pastă fină gri (3 cuptorul 1; 1, 2, 4 cuptorul 2).
Tasses en pâte fine grise (3 four no 1; 1, 2, 4 four no 2).

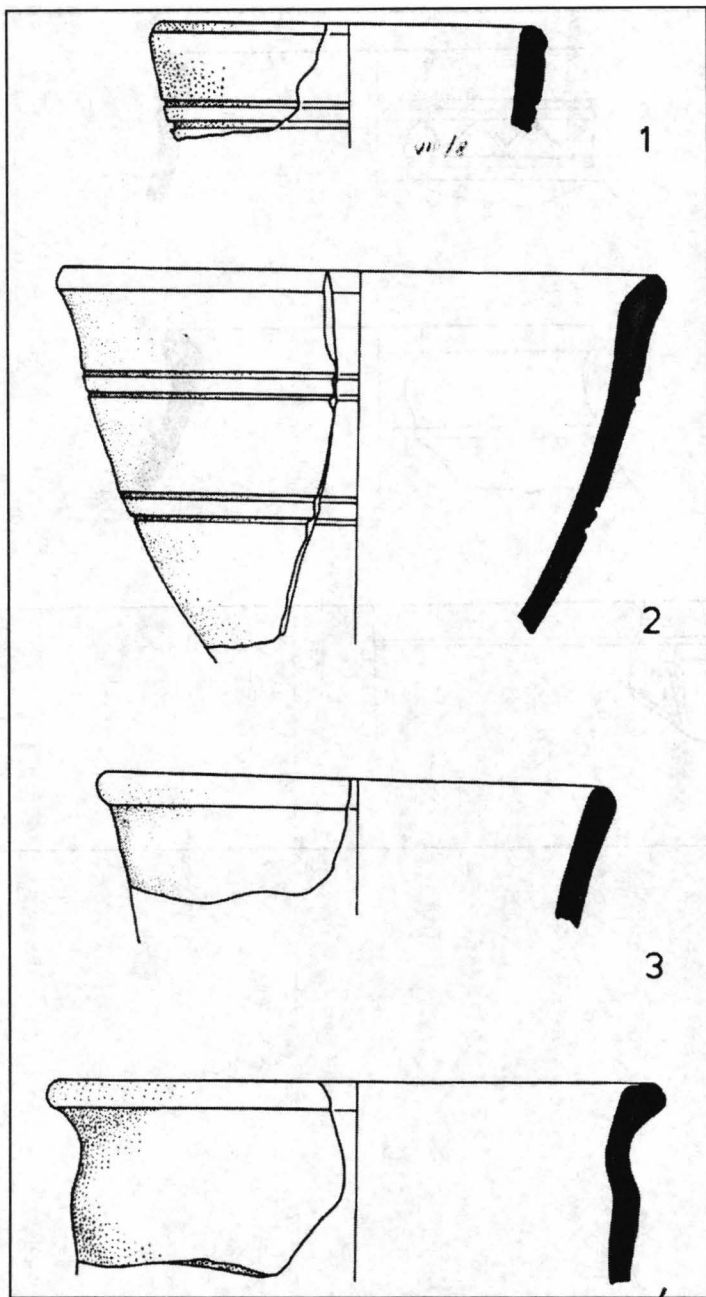

Fig. 9 1-3. Pahare din pastă fină gri. 4. Bol din pastă fină gri (1, 3, 4
 cuptorul 1; 2 cuptorul 2).
 1-3 gobelets en pâte fine grise; 4 Bol en pâte fine grise (1, 3, 4 four
 no 1; 2 four no 2).

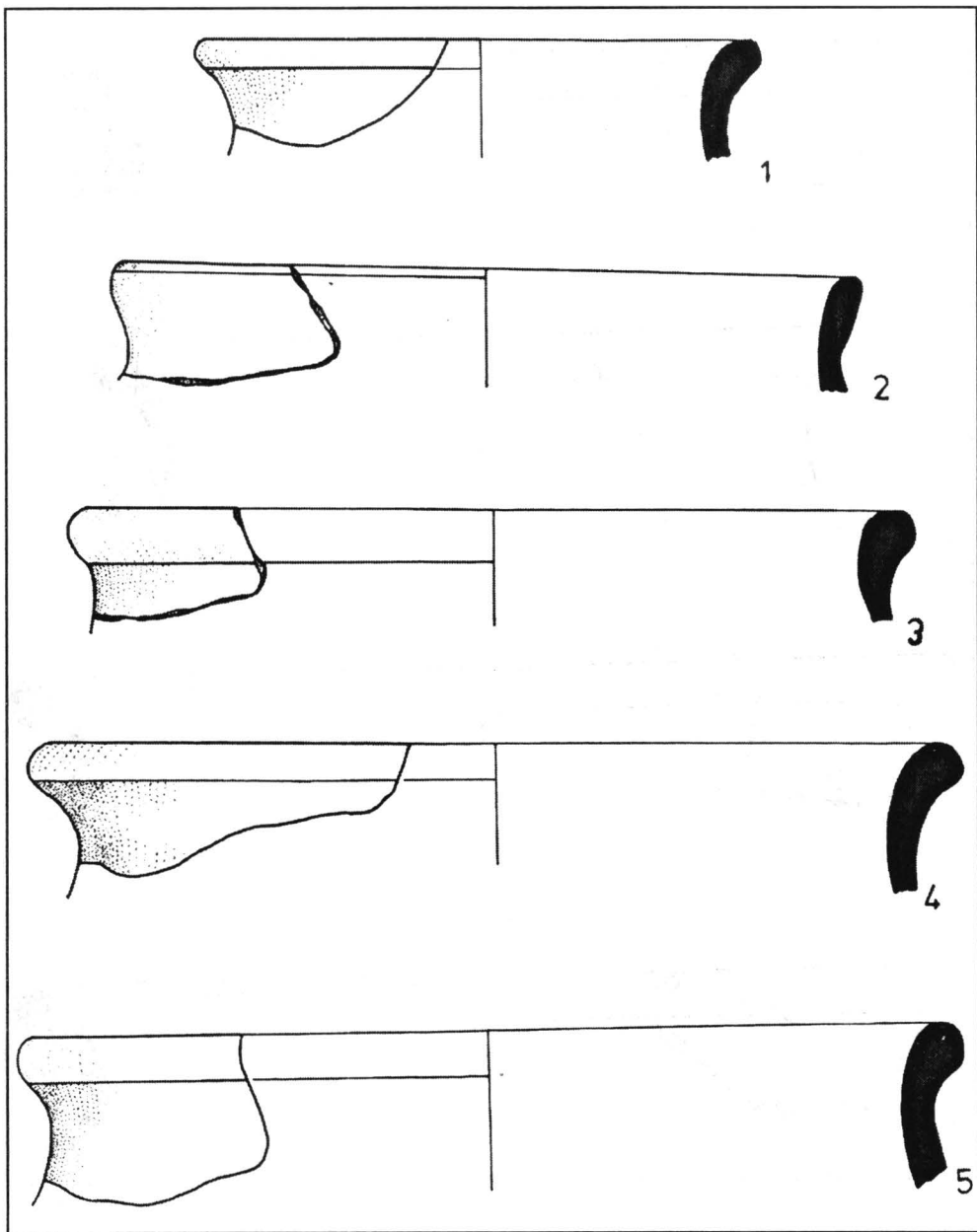

Fig. 10 Fragmente buze oale din pastă fină gri (2, 3 cuptorul 1; 1, 4, 5 cuptorul 2).

Fragments de lèvres de récipients en pâte fine grise (2, 3 four no 1; 1, 4, 5 four no 2).

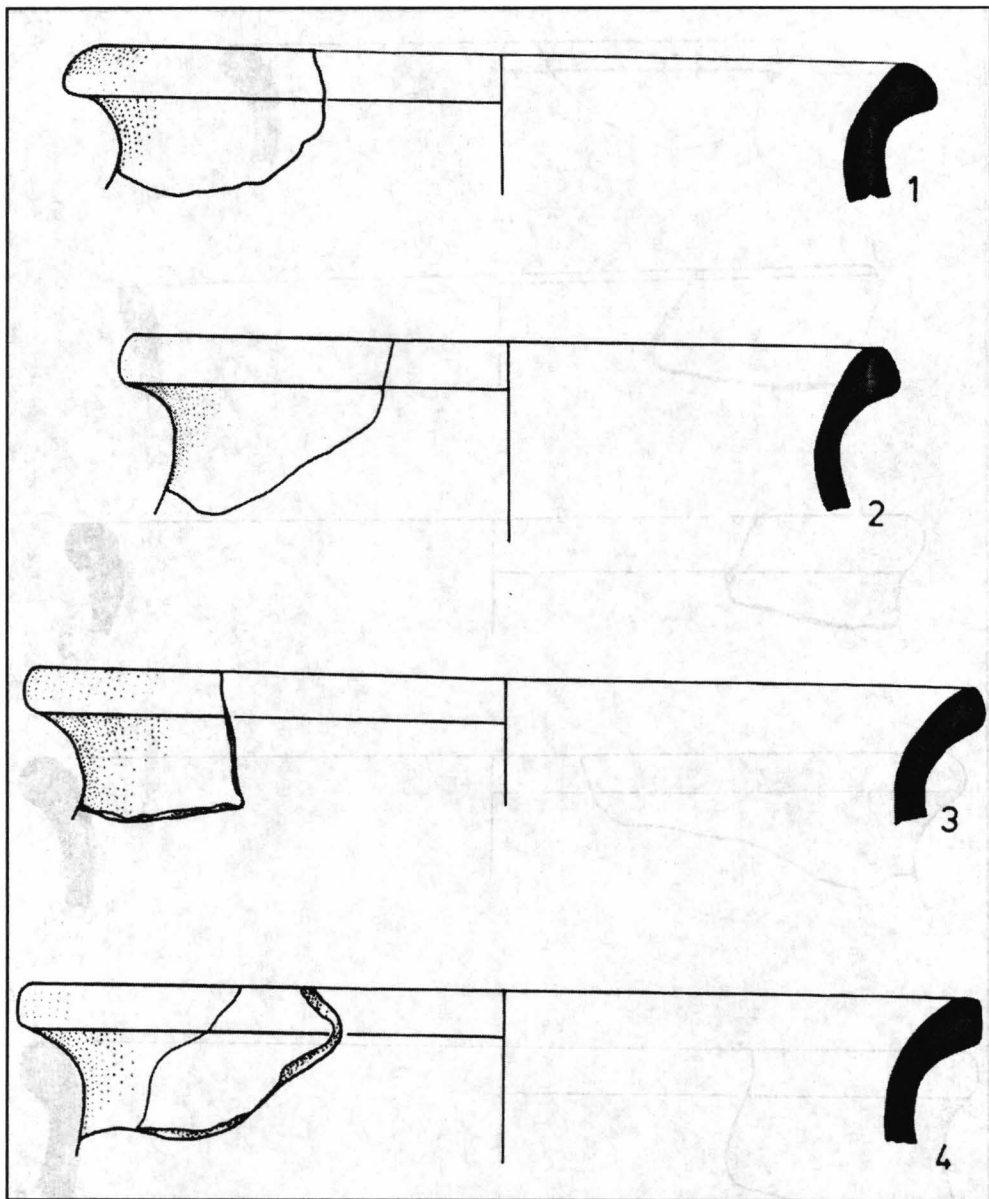

Fig. 11 Fragmente buze oale din pastă fină gri (2, 3, 4 cuptorul 1; 1 cuptorul 1).

Fragments de lèvres de récipients en pâte fine grise (2, 3, 4 four no 1; 1 four no 1).

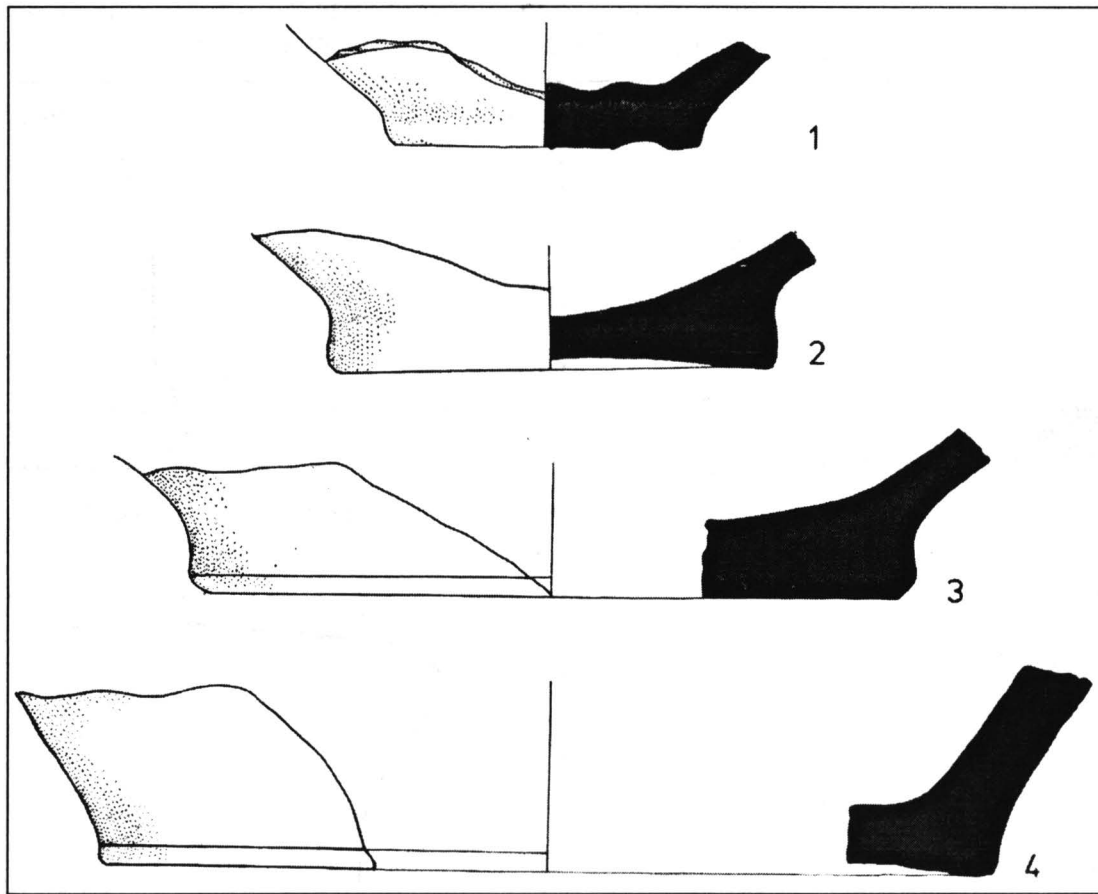

Fig. 12 Fragmente funduri de vase din pastă fină gri (2, 3, 4 cuptorul 1; 1 cuptorul 2).
Fragments de fonds de récipients en pâte fine grise (2, 3, 4 four no 1; 1 four no 2).

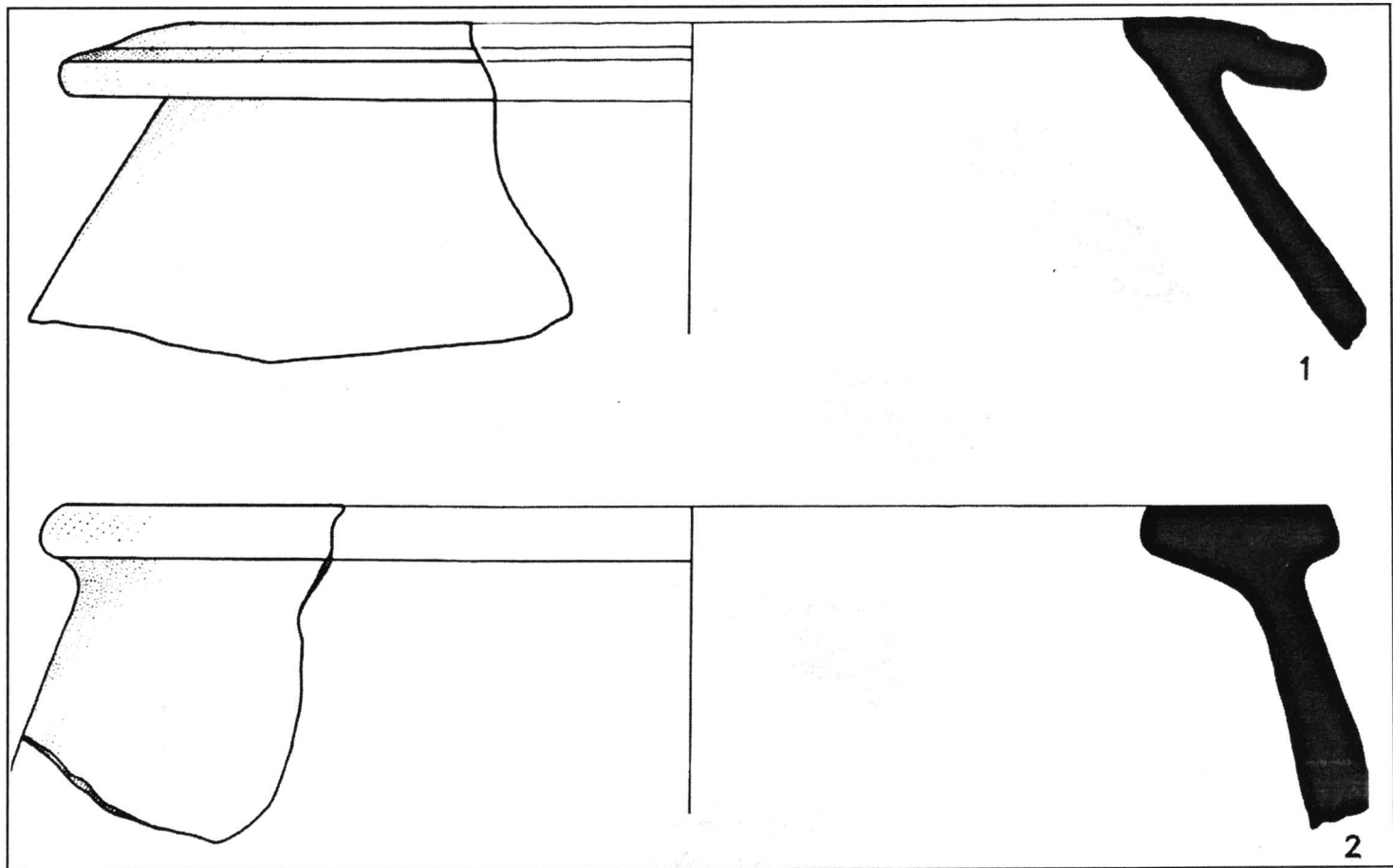

Fig. 13 Fragmente buze chiup din pastă fină gri (2 cuptorul 1; 1 cuptorul 2).
 Fragments de lèvres jarre en pâte fine grise (2 four no 1; 1 four no 2).

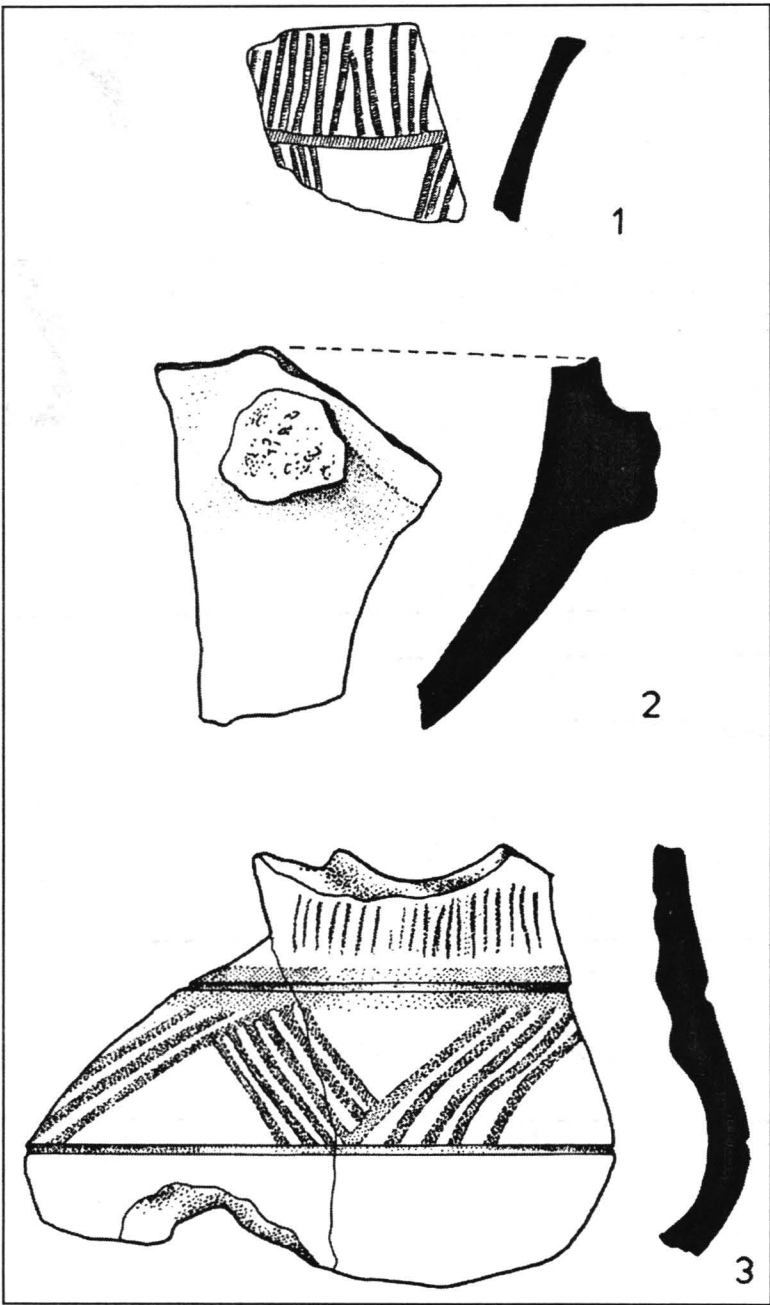

Fig. 14 Fragmente pereți de vase din pastă fină gri ornamentate cu motive lustruite (cuptorul 2).

Fragments de rebords de récipients en pâte fine grise, ornementés de motifs polis (four no 2).

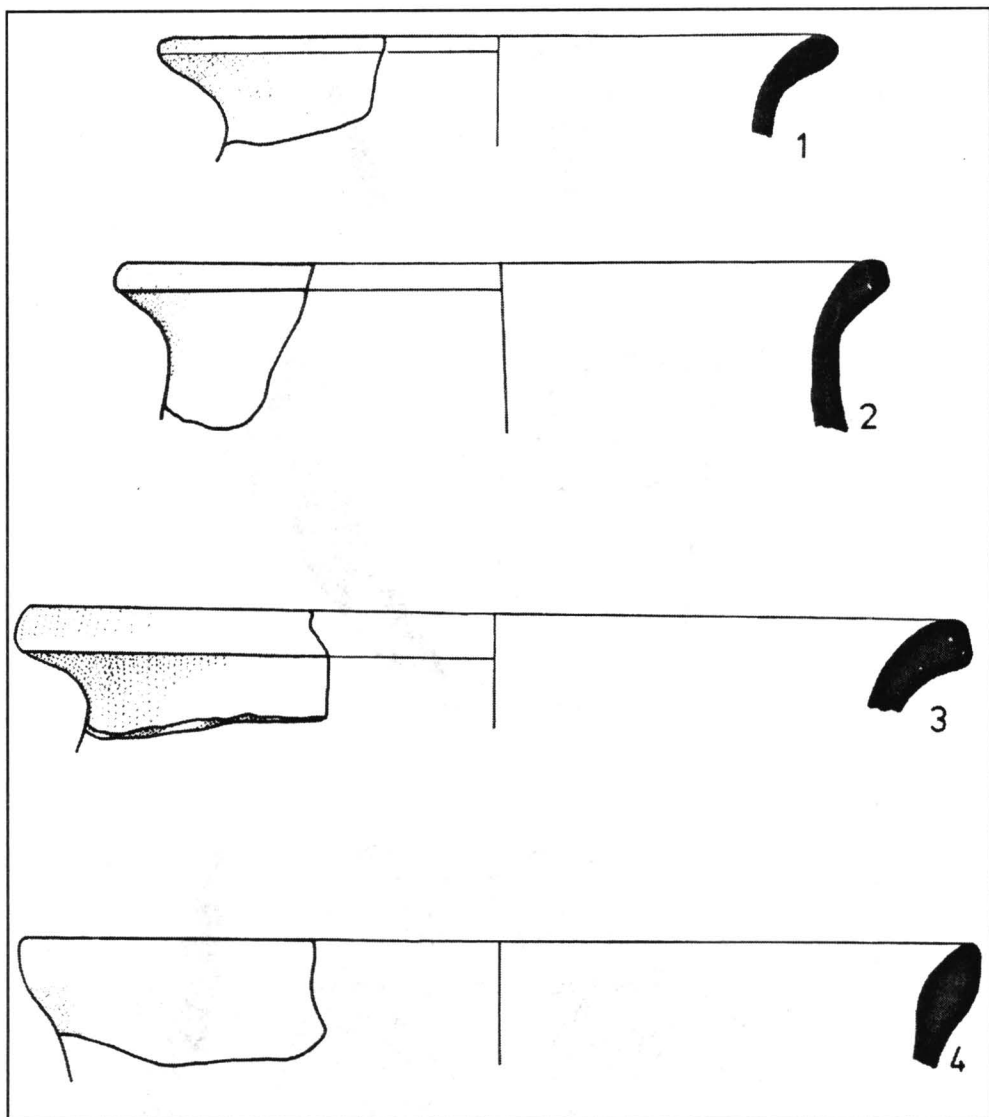

Fig. 15 Fragmente buze oale din pastă fină brună (cuptorul 1).
Fragments de lèvres de marmites en pâte fine brune (four no 1).

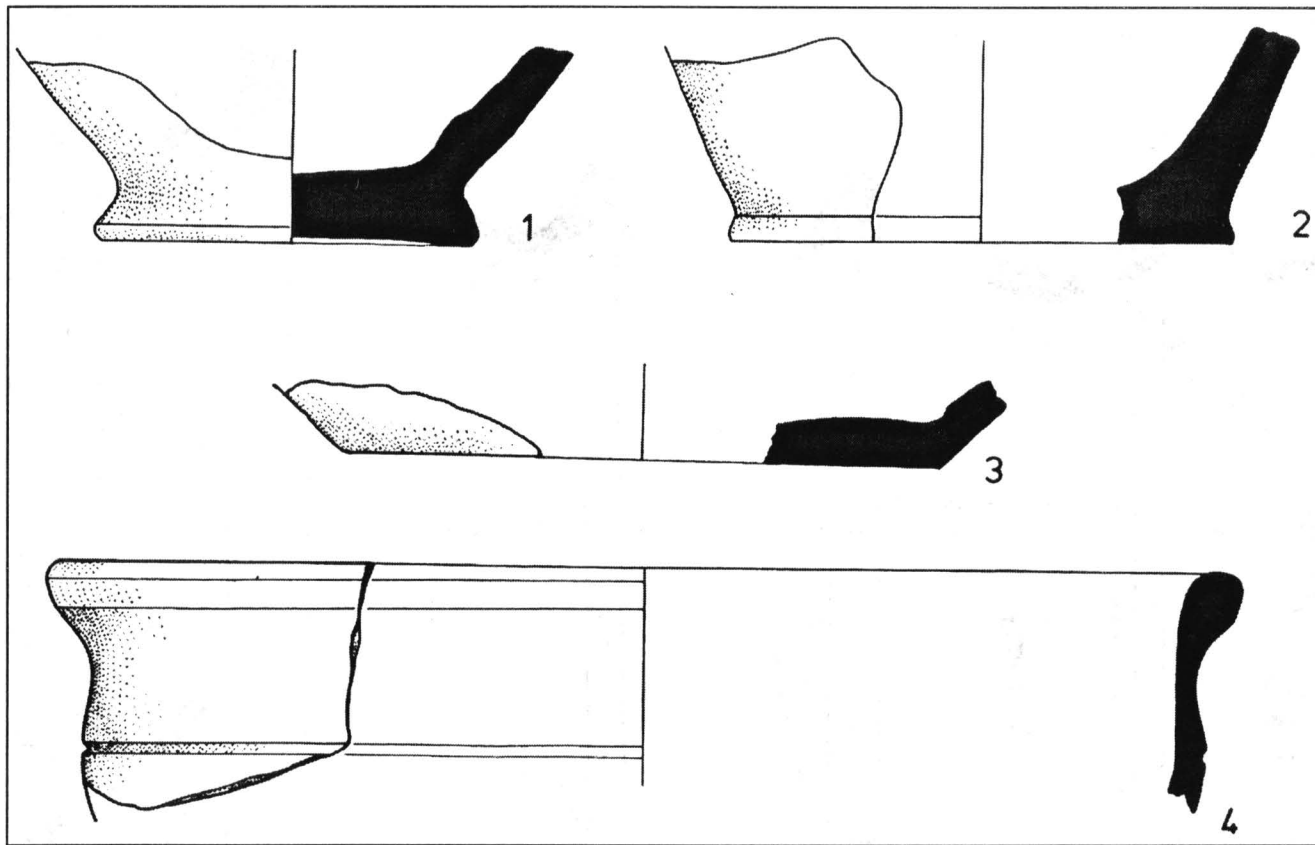

Fig. 16 1-3. Fragmente funduri de vase din pastă semifină gri-negricioasă (1, 3 cuptorul 1; 2 cuptorul 2); 4. Castron din pastă semifină gri negricioasă (cuptorul 1).
 1-3 fragments de fonds de récipients en pâte semi fine gris noirâtre (1, 3 four no 1; 2 four no 2), 4 jatte en pâte semi fine gris noirâtre (four no 1)

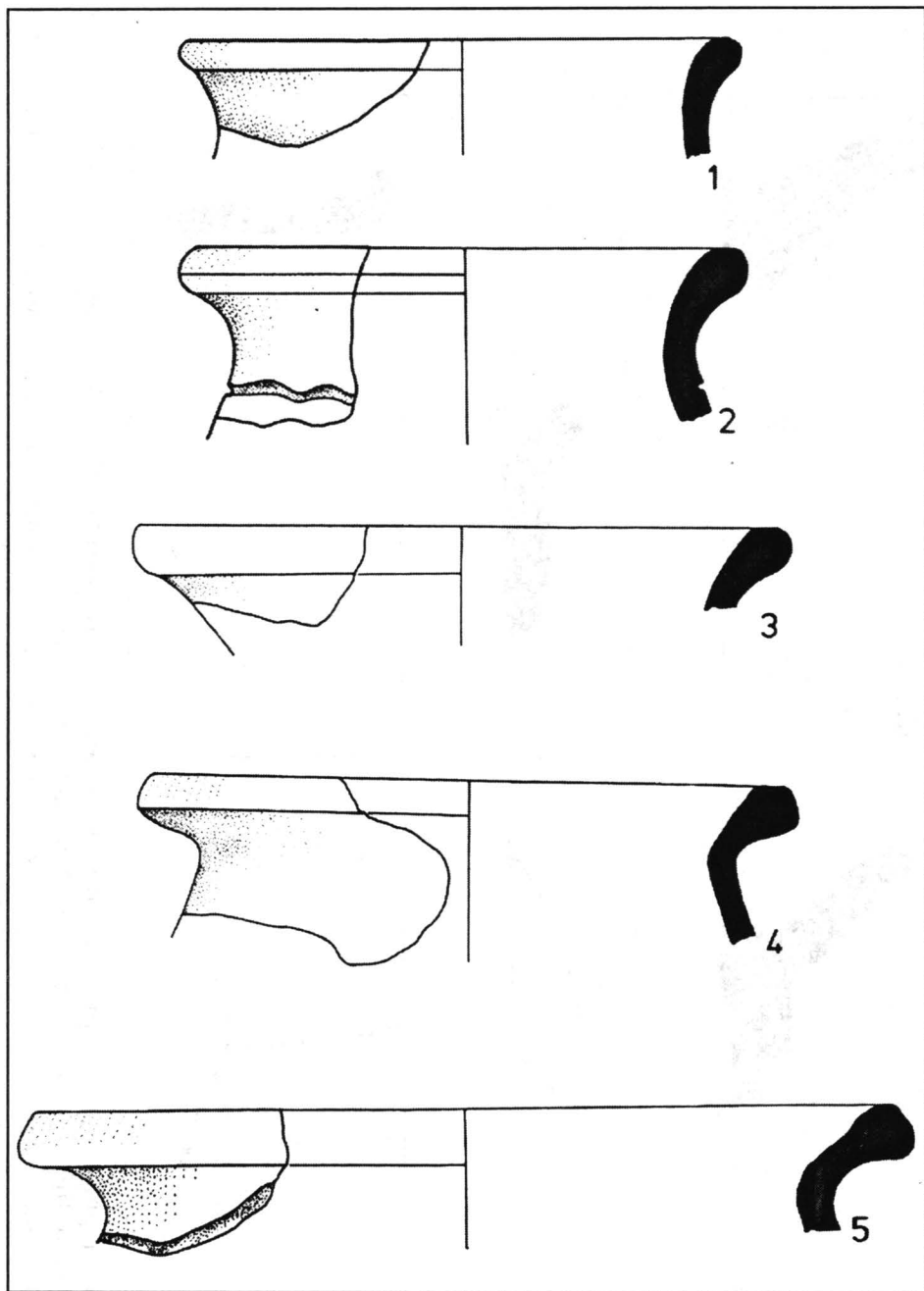

Fig. 17 Fragmente buze vase din pastă semifină gri-negricioasă (2, 4, 5
cuptorul 1; 1, 3 cuptorul 2).

Fragments de lèvres de récipients en pâte semi fine gris noirâtre (2,
4, 5 four no 1; 1, 3 four 2).

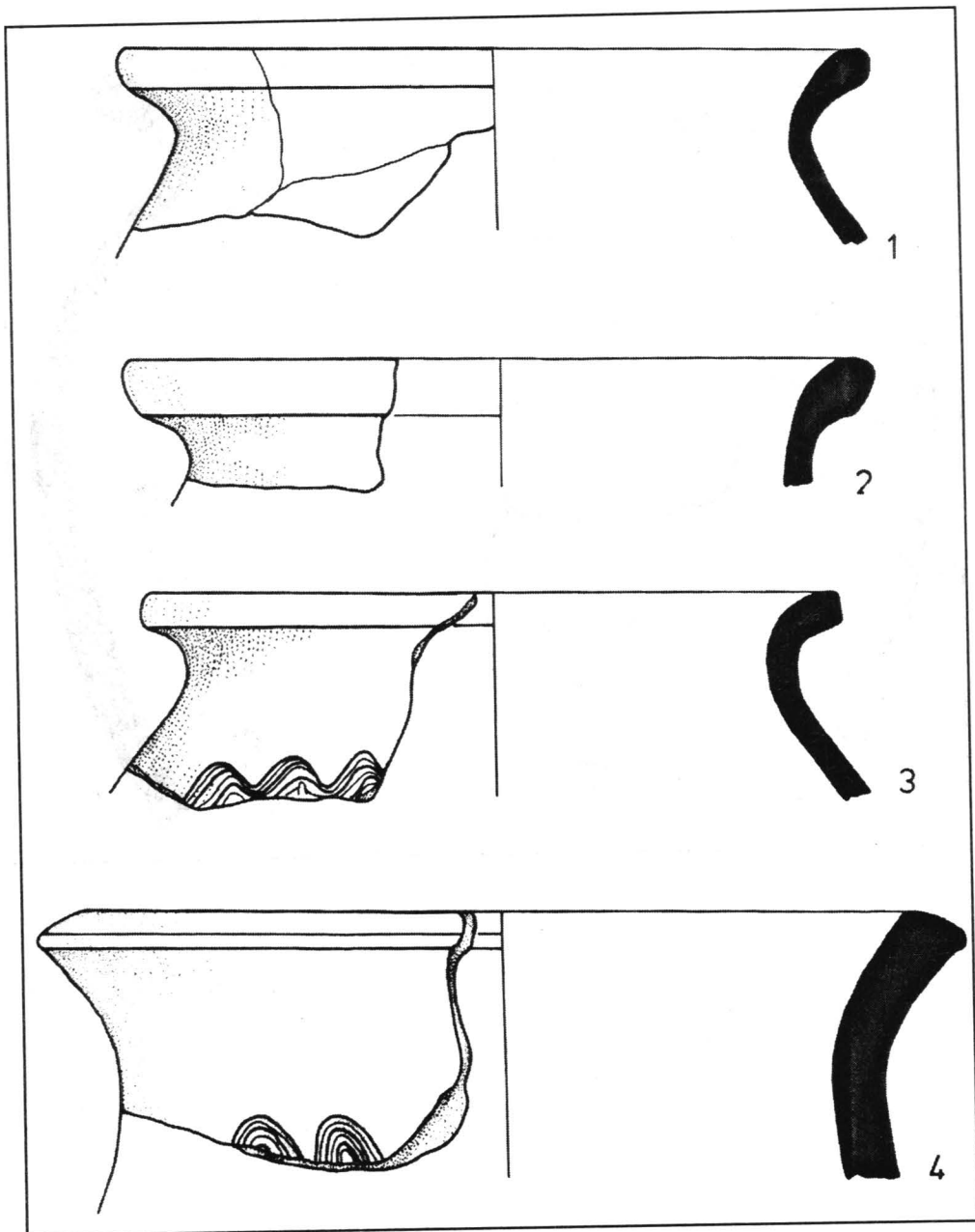

Fig. 18 Fragmente buze vase din pastă zgrunțuroasă brun-închis (4
 cuptorul 1; 1-3 cuptorul 2).
 Fragments de lèvres de récipients en pâte grumeleuse brun foncé
 (4 four no 1; 1-3 four no 2).

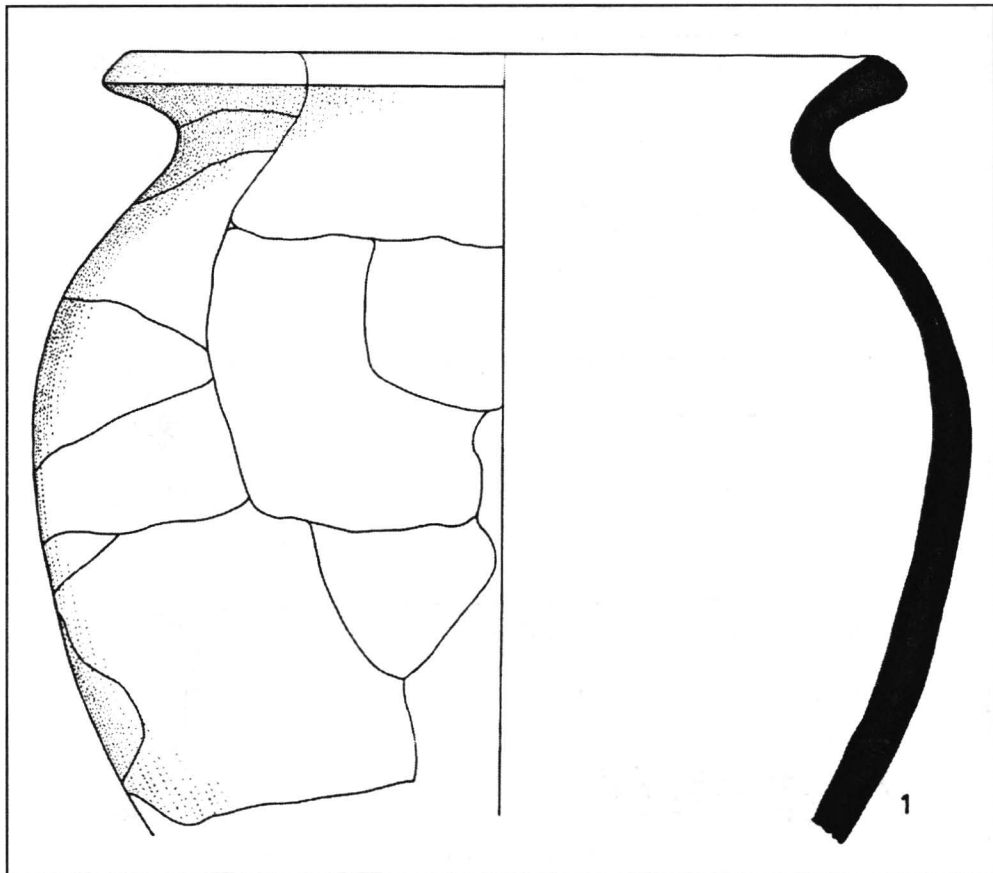

Fig. 19 Oală fragmentară din pastă zgrunțuroasă brun-închis (cuptorul 1).
Marmite fragmentaire en pâte grumeleuse brun foncé (four no 1).

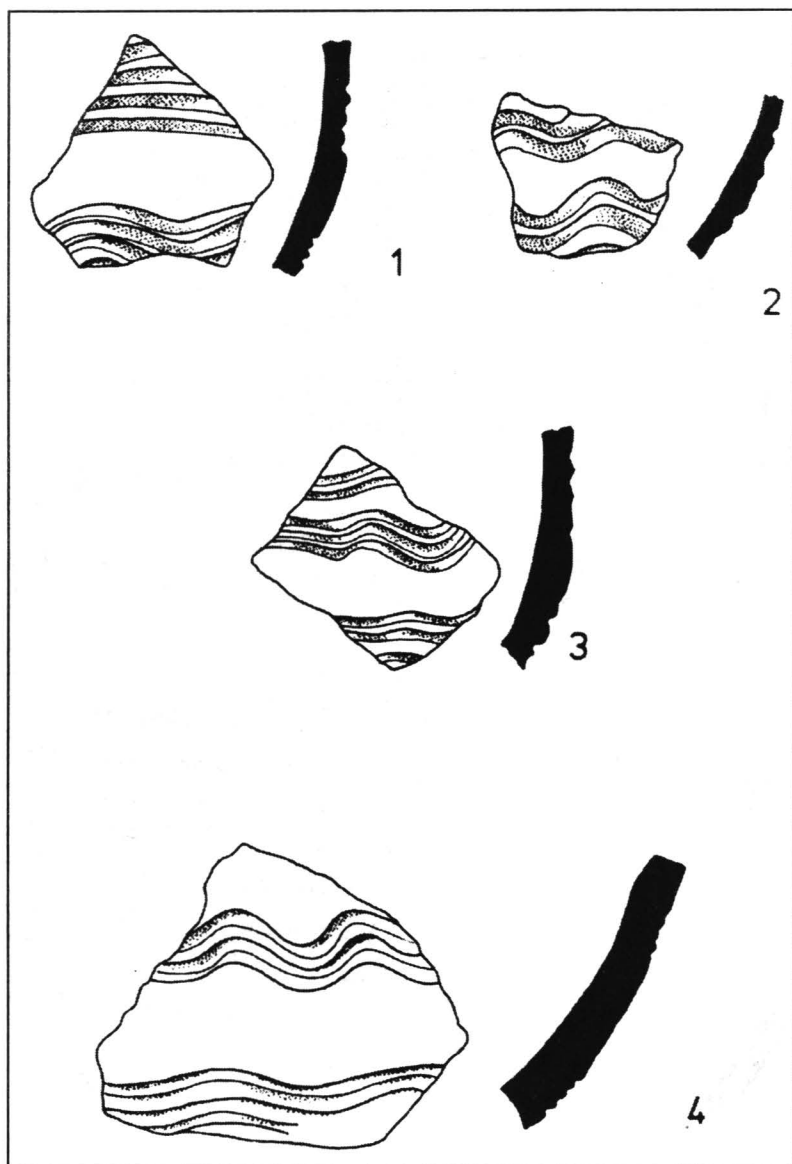

Fig. 20 1-2. Fragmente pereți vase din pastă semifină gri ornametate cu fascicule de linii vălurite incizate în pasta moale (cuptorul 2). 3-4. Fragmente de pereți din vase din pastă zgrunțuroasă brun închis ornametate cu fascicule de linii vălurite incizate în pasta moale (cuptorul 2).
 1, 2 fragments de rebords de récipients en pâte semi fine grise ornementés de faisceaux de lignes en vallons incisées dans la pâte molle (four no 2) 3,4 fragments de rebords des récipients en pâte grumeleuse brun foncé ornementés de faisceaux de lignes en vallons incisées dans la pâte molle (four no 2).

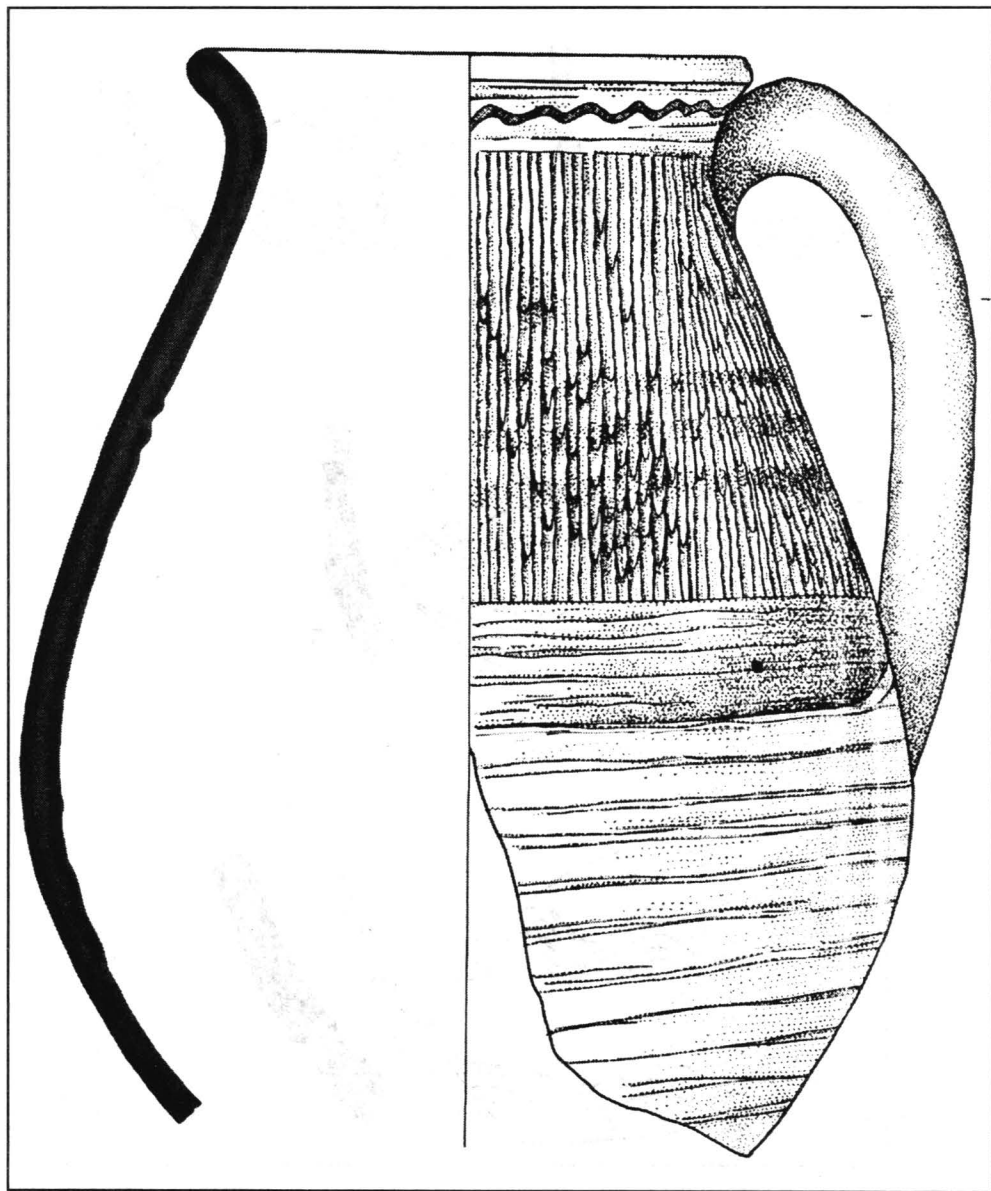

Fig. 21 Cană din pastă semifină (cu unele impurități) gri ornamentată cu motiv lustruit (cuptorul 3).

Tasse en pâte semi fine (avec quelques impuretés) grise, ornementées d'un motif poli (four no 3).

Abrevieri bibliografice Abréviations bibliographiques

ActaArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest.
ActaMN	Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca
ActaMP	Acta Musei Porolissensis, Zalău
AISC	Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj
Apulum	Apulum. Anuarul Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia.
ArchA	Archaeologia Austriaca, Wien
ArchÉrt	Archaeológiai Értesítő, Budapest
ACMIT	Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția pentru Transilvania, Cluj
Antheus	Antheus. Communicationes ex Instituto Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest.
Banatica	Banatica. Muzeul județean Caraș-Severin, Reșița
BAR Int'l Series	British Archaeological Reports, International Series, Oxford
BCȘS	Buletinul Cercurilor Științifice Studențești, Arheologie-istoie, Alba Iulia
BSPF	Bulletin de la Société Préhistorique Française, Paris
CAB	Cercetări arheologice în București, București
CIL	Corpus Inscriptionum Latinarum
CIMEC	Institutul de Memorie Culturală, Ministerul Culturii și Cultelor, București
Comm Arch Hung	Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapesta
Crisia	Crisia. Muzeul Țării Crișurilor, Oradea
C.R.S.M.	(BSPF) Comptes rendus des séances mensuelles
DaciaNS	Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. Nouvelle Série, București
DAF	Documents d'Archéologie Française, Ed. de la Maison des Sciences de l'Homme, Paris
EphemNap	Ephemeris Napocensis, Cluj-Napoca
ErdMuz	Erdély Múzeum, Cluj
FI	File de istorie, Muzeul județean Bistrița

Germania	Germania. Anzlinger der Römische-Germanischen Kommission, Frankfurt am Main
Istros	Istros. Buletinul Muzeului Brăilei, Brăila
JAMÉ	A Jósa András Múzeum Évkönive, Nyiregyháza
Marisia	Marisia. Studii și materiale. Arheologie, istorie, etnografie, Târgu Mureș
PamArch	Památky Archeologické, Praha
Potaissa	Potaissa. Studii și comunicări, Turda
Préh Anthr Méd	Préhistoire Anthropologie Méditerranéennes, Université de Provence, Aix-en-Provence
RadVojM	Rad Vojvodjanskih muzeja, Novi-Sad
RB	Revista Bistriței, Bistrița
RLÖ	Der römische Limes in Österreich, Wien
Sargeția	Sargeția. Acta Muzei Devensis, Deva
SCIV(A)	Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie), București
SCN	Studii și cercetări de numismatică, București
StComSatuMare	Studii și comunicări, Muzeul județean Satu Mare
Thraco-Dacica	Thraco-Dacica. Institutul de Tracologie, București
ZfA	Zeitschrift für Archäologie, Berlin
Ziridava	Ziridava. Studii și cercetări, Arad

